

ІВАН
МІКІТЕНКО

ТВОРИ
В ЧОТИРЬОХ
ТОМАХ

ТОМ 3

ІВАН
МИКИТЕНКО

3

ТВОРИ
В ЧОТИРЬОХ
ТОМАХ

Іван
МИКИТЕНКО

ТВОРИ
В ЧОТИРЬОХ
ТОМАХ

Іван МИКИТЕНКО

ТОМ 3

П'ЄСИ

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРС»
1963

У2
М59

В том вошли пьесы «Диктатура»,
«Кадры», «Девушки нашей страны» и др.,
в которых писатель показал
глубокие изменения в жизни города
и деревни, наступившие после
Октябрьской революции,
становление нового человека,
призванного строить
социалистическое общество.

Упорядкування, підготовка текстів
та примітки *О. І. Микитенка*

Редакційна колегія:

С. А. КРИЖАНІВСЬКИЙ (*голова*),
Д. Т. ВАКУЛЕНКО, О. Ф. КОЛОМІЄЦЬ,
О. І. МИКИТЕНКО, Є. С. ШАБЛІОВСЬКИЙ,
М. З. ШАМОТА

Редактор тому *О. Ф. Коломієць*

70600—064
М 1205(04)—83 передплатне. 4702590200

© Упорядкування, примітки,
Видавництво «Дніпро»,
1983 р.

ДИКТАТУРА

П'єса на 4 дії

*Присвячується Миколаївському
суднобудівному заводу*

ДІЙОВІ ОСОБИ

Григорій Дудар — казаняр суднобудівного заводу,
член партії.

Ніла Зубченко — робітниця-електрозварниця.

Степан Книш } казанярі.
Охріменко }

Свистун

Пилип Федорович — майстер казанового цеху.

Васильович — майстер механічного цеху.

Директор заводу.

Оксана Небаба — агітпроп комсомольського осередку.

Павло Коваль — секретар комсомольського осередку.

Величко — секретар райпарткому.

Чабаненко — голова райвику.

Горох — голова Горбачівської сільради.

Нечай — голова комвезаму.

Петро Малоштан — неможливе.

Настя — неможливе.

Чорнега — неможливе.

Аптон Ромашка.

Григор.

Петя } комсомольці.
Аптось }

Піонер Васюк.

Андрій Чирва.

Макар Півень.

Сироватка.

Гусак.

Парапья.

Чирвиха.

Чирвина невістка.

Півпиха.

1-й гість.

2-й гість.

Гостя.

Гунявий.

1-й дід.

2-й дід.

Буфетник.

Буфетниця.

Вантажник.

Нач. станції.

Перекупка.

Пасажирка.

Візники.

Робітники, селяни, пасажирки,
гості, комсомольці, піонери, музикант.

Діється на Радянській Україні 1929 р.

ДІЯ ПЕРША

I. СУДНОБУДІВНИКИ

Казановий цех великого суднобудівного заводу. Клекіт молотків і гарчання електрошлангів. Клепають казани. Варять цистерни. Напружений темп праці. Змагаються з механічним за підвищення продуктивності.

Федорович (*читає рапортичку*). Ловко!

Васильович (*проходить через казановий*). Здоров був, Федоровичу. Скільки нагнали?

Федорович. Га? Стоїмо на місці. (*Рапортичку сховав*).

Васильович. Хитруєш!

Федорович. Га? Доведеться іти в одставку.

Васильович. Такий старий і такий ехидний! Знає ж добре, що йде поперед нашого цеху.

Федорович. Що?

Васильович. Та ну тебе. Глухий чорт.

Федорович. Як ти сказав, Васильовичу?

Васильович. Глухар! (*Пішов*).

Федорович. Іди здоров та ще приходить...

Раптом кризь шум заводу проривається зойк.

(*Пилип Федорович кинувся туди*). Що там?

Робітники вальнули всі до однієї цистерни.

— Хто? Кого вдарило?

— Молотом?

— Електрика! Шланг! Вимкнути!

— Зубченкову?

— Електрозварницю! Витягайте!

— Вона в цистерні!

Книш. Товариші! Спокій! Вона тут!

Зубченко. Там Дудар! Чого ж ви дивитесь, чорти? Витягайте! Може, його вбило.

Голоси. Дудар! У цистерні Дудар!

Майстер. Розступіться!

К н и ш. Куди, старик? Не влізеш? Дай я.

З цистерни витягають Дударя.
Несуть на передній план. Кладуть долі.

(Підводить його за плечі). Гришо! Та ну тебе!
Очухайся!

М а й с т е р. Ударило?

З у б ч е н к о. У мокрих чоботях.

Г о л о с и. А-а-а! В мокрих чоботях.

З у б ч е н к о. Я ж казала: Дударю, сьогодні моя черга, сьогодні я лізу в цистерну. А він — одчепись... «У мене, — каже, — рука твердіша, я швидше зварю». І поліз. Надворі дощ, а він, як прийшов — чоботи мокрі, аж тече... Ну, його електрикою і дзизнуло...

Д у д а р (розминає плечі). Ех... не повезло...

Г о л о с. Нічого, іншим разом повезе.

К н и ш. А здорово дзизнуло?

Д у д а р. Га? Шарпнуло злегенька... Думав, хребет перебило...

М а й с т е р. А чого ж ти поліз у мокрих чоботях? Маленький?

Д у д а р. Обтер. Хотів закінчити.

М а й с т е р. Закінчити... Як так змагатимешся, то й тебе колись закінчить. Що ж тепер? Лежатимеш?

С в и с т у н. На те й поліз... А ми працєю.

Д у д а р. Га? Я лежатиму? (Підводиться).

К н и ш (на Свистуна). Ах ти ж... тріпло!

Г о л о с. Мабуть, як на лаву покладуть, аж тоді...

О х р і м е н к о. Ну, коліна й зараз тремтять. Змагаються, чи що?

Сміх.

Д у д а р. Годі.

М а й с т е р (глянув на годинник). Чого, справді, покидали роботу?

К н и ш. На місця!

Аж прогук гудок. Перерва на обід.

Г о л о с и. Пішли, Григорію Івановичу! Пообідаємо.

Цехова їдальня. Довгі столи. Плакати, стінгазета. Робітники дістають харчі, сідають, стають біля столів, мелькають бляшані кухляки, — їдять, п'ють чай.

Книш. Старик, бутерброда хочеш?

Охріменко. Ні, мабуть, одбило апетит. І завтра не схоче...

Дудар. Годі, кажу. Нема про що говорити.

Книш. Робочий чоловік мусить добре їсти. Хто не їсть, той не працює.

Голос. Їстимеш, як є що.

Свистун. Он хліба в горіді не стає.

Зубченко *(стукає куллем об стіл)*. Товариші! Цех-біро ставить таке питання...

Голос. Яке там питання?

Свистун. Знову будеш зудіти? Поїсти не дає.

Зубченко. Два питання на порядку денному. Ні, три.

Книш. Та не тягни. Оголошуй порядок!

Свистун. Який порядок? На мітинги є інший час. Чого зудіш?

Зубченко. Слухай, Свистуне, ти... помовч. Перше питання — письменники до нас приїздили? В цеху виступали?

Свистун. А нам легше від того? Виступали... Хай би не виступали.

Книш. Дай слово.

Зубченко. А в нас газет українських немає? Журналів немає? Книжок немає?

Книш. Дай слово, тобі говорять. Затираєш?

Зубченко. Не дам. Я ще не скінчила.

Книш. Дай слово. Я скажу, тобі й кінчать не буде чого. Да, товариші, я сам із одним розмовляв. А чого, питаю, ви українських костюмів не носите? Раз наша культура пішла вгору, то треба й сорочку, і все як слід...

Голос. І штани — як синє море.

Книш. Правильно.

Зубченко. Ех, ти... штани. А як же ти в цистерну в тих штанах?

Голос. Він скине!

Книш. От ви збиваєте, а не знаєте, що я хочу...

Дудар. Не туди б'єш, Стьопо.

Голоси. По-дурному ставиш. А що він тобі сказав?

Дудар. Не з того кінця береш. Не розумієш української культури.

Книш. Я? Не розумію?

Дудар. Ані в зуб. Навіть уявлення не маєш.

Книш. Смієшся! Та я Шевченкового «Кобзаря» напам'ять знаю. Ух, і написав...

Голоси. Ану, Стьопо, докаж!..

Книш. І докажу. (*Декламує*).

Було колись на Вкраїні,
Ревіли гармати...
Було...

От... забув...

Дудар. От бачиш. На тому, що було, далеко не заїдеш.

Голос. Будеш ревти...

Дудар. Індустрія була? Держава в тебе чи в твого діда була?

Голос. Матня була, а не держава.

Дудар. Ні, Стьопо, не туди б'єш, не на ту культуру. Автомобіль замість поганого воза, трактор замість дохлої шкапи, копальні, заводи, піонери з засмаглими грудьми і ти сам — у церобкопівському костюмі замість широких штанів... От тобі й нова Україна!

Книш. Зубченко, продовжуй. Про штани то я так, щоб розпекти... порядком дискусії... Тут і на вузькі не стає мануфактури...

Зубченко. Давайте не замазувати питання. Завод підписав угоду, вставили пункт про українську культуру. Для чого підписували? Я ставлю руба: граємось чи діло робимо?

Охріменко (*вийшов, виставив уперед ногу. Захоплено*). Факт! От я, пролетаріат Охріменко, забув свій язик. Як прийшов на завод шішнадцять років тому, так і забув. Почав був по-руському, с'як-так, аби не по-своєму. А куди ж це годиться? Прямо скажу: нікуди не годиться! От, сказать, на село як поїдеш, до батьків, сказать, у гості, сусіди прийдуть, а ти як чесонеш... Чужий, кажуть, із городських... Паном став... Факт. Партія справедливо каже, ми пролетаріат, і виходу нема: треба знати свій язик, інакше нуль тобі ціна Ну, тепер-то я бачу, хто винен був... О! Так що курс правильний, товариші... І... я скінчив.

Голоси. Давай пропозицію. Треба взятись...

Свистун. Морочать голову. Краще скажи, коли хліб буде?

Шум.

Зубченко (*стукає кухлем*). Товариші...

Книш. Хоч ти й шкурник, а хліба таки не вадило б...
Майстер. Книш, підгвинти гайку і покріпись. Дивись на мене: я вже старий чорт, а не здихаю.

Книш. Старим салом живеш. До революції з нашого брата наїв.

Сміх.

Майстер. Тьху!.. *(Одійшов)*.

Книш. А ви не журіться, товаришу майстре! Пише один, що хліб «придвидиться»...

Охріменко. Де? Хто пише?

Книш. Ось *(вістає поймаканого, засмальцьованого нафтою листа)*. Лист од свояка. Пише, що... *(Читає повагом)*.

Всі уважно слухають.

«Холод держить і досі, но як придвидиться, то будімто й весна вже наближає, та й не знаємо, як там власть собі думає, чи буде в нас посєвматеріал, бо свого так що й не придвидиться; то одписуй, як там власть собі думає, чи придвидиться що, чи, може, так, що й не придвидиться...»
От вам і хліб...

Сміх.

Дудар. Середнячок?

Книш. Хто, свояк? Атож. Має худобу — кішку та собаку, а сам посередині...

Дудар. Хай не плаче. Без хліба не будемо.

Книш. Так і напишу: не плач, Дудар тобі трьохнольки надішле.

Зубченко. Товариші, це нікуди не годиться. Зараз питання не про хліб. Не замазуйте.

Охріменко. Взяться по-нашому, по-робочому... Отак... узяться за свій язик... за культуру!

Дудар. Та доведеться. Організуй, Ніло, цю справу. Візьмемось до роботи!

Зубченко. Ну глядіть. Щоб не було бузи. Приїдуть удруге, а в нас нічого не зроблено. Друге питання... Де Пилип Федорович?

Майстер *(нагодився)*. Чого тобі, агітаторко? *(Обійняв її за плечі)*,

Зубченко. Без інтервенції, будь ласка. Так мені ваша жіпка ще й очі залле сірчанкою...

Майстер. Ні, вона в мене смирна. Уже переказилась.

Зубченко. Ваше друге питання. Як наші справи?

Майстер. Ша. Мовчок, хлопці. Був у конторі. У нас пішло вгору на дванадцять відсотків.

Голоси. Не може бути! Ах, чорт! Оце так двинули!

Шум.

Майстер. Нічого ви не двинули. То була легка робота. А от тепер... як на цистерни нажати...

Шум.

Зубченко. Спокій. Іще одне питання. Головне. Позика індустріалізації.

Свистун. Знову? Закривай збори! Годі!

Зубченко. Товариші, не годі, а слухайте! Я не буду розводитись. Ви всі знаєте, що наша партія і весь робітничий клас...

Голос. Знаємо. Чули вже.

Свистун. Не агітуй. Чого агітуєш?

Охріменко. Ану, помовчи там!

Зубченко *(здивовано зупинилася. На Свистунових прихильників)*. Ви що? Це ви справді? Це так робітники нашого цеху?

Пауза.

Кпиш *(підходить до неї)*. Так. Оце робітники нашого цеху. Ти кого агітуєш, Свистуна? Ти діло кажи, а на нього махни рукою. Отак...

Зубченко. Так ось тобі діло. Казановий цех повинен купити третьої позики індустріалізації на п'ятдесят сім тисяч карбованців.

Свистун. Ого, махнула...

Кпиш. П'ятдесят сім, кажеш?.. І то гроші.

Охріменко. Якщо взятись по-нашому, по-робочому...

Голос. Нема чим братися. Слабб.

Свистун. Дай, нарешті, сказати двоє слів. *(Виходить наперед)*. Слухаю, тільки дивуюся. Культура. Змагання. Позика. Ха! Та в кого позичаєте? У робітника. На кого? На бюрократа. Охріменко, ти на себе подивися. Хіба котляр такий повинен бути? Як робітник мусить жити? На

красоту! А як ми живемо? На ниточку! І те дай, і там змагайся, та до котрого часу? Хліба нема, ні чорта нема... Огірків не докупишся. Ми робітники. Диктатура! Ми повинні спитати: що думає партія? Що думає влада? (*Ударив себе в груди*). Нам важко. От і вся підписка.

Г о л о с. Правильно. Чого ховатися? Правди не сховаєш.

З у б ч е н к о. Так. Цікаво. Ну, хто ще?

О х р і м е н к о. Дай я. Знаєш що, браток? Ти не пролетаріат і не диктатура, а ти просто свистун і шкурник. Це факт!

Г о л о с и. Оце правда! Повна кваліфікація.

К н и ш. Дударю, чого мовчиш? Як на твою партійну думку?

Д у д а р. Мовчу. На мою думку, Охріменко все сказав двома словами.

Г о л о с и. А ти підсип.

Д у д а р. Ну, дай підсиплю. Що ж це ми, га? Бузу починаємо? Ти, Свистуне, чув, як Книш листа читав од свояка? Невеселий лист? А хліб є! У інших є. І треба взяти. А як ми його візьмемо, коли на заводі, отут, у нашому цеху... є люди, не кращі од куркуля! Та це така диктатура? Ні, хлопці! Не наша лінія. Вдарить треба. П'ятдесят сім написано? Шістдесят сім повинні взяти! Твоя диктатура? Підставляй і плечі свої. Так будують соціалізм. Та тільки свистуни так не можуть. Їм важко. Бачиш, огірків йому не вистача! І він уже кричить, що думає партія? Він галасує: «Моя диктатура!» Брехня! Вона не твоя, а пролетарська. А що ти пролетар, сумніваєсь. Так що, буде не по-твоему, а по-нашому. От і все.

Р о б і т н и к и. Голосуй, Зубченко! Ясно, як день.

Г р у п к а. Силою не візьмеш...

З у б ч е н к о. Товариші, я думаю, що Дудар усе сказав. Голосую. Хто «за»?

Підноситься хвиля рук.

Опустіть. Хто «проти»?

Групка проти.

С в и с т у н. Як хліб буде, сам підпишусь.

Д у д а р. Обійдемося. Моя пропозиція така: записати до протоколу, щоб не брати від них ні коп'я. Самі дамо.

Охріменко. Факт! (Виймає три карбованці, кладе перед Свистуном). На. Бери на хліб! Бери, не стісняйся.

Сміх. Групку затирають.

Вигукки. Скинемось вам на бідність! Беріть!

Дають гроші. Сміх. Шум.

Зубченко. Збори закриваю!

Входить директор.

Директор. Здорові, товариші.

Голоси. Здоров, здоров, товаришу директоре!

Ручкаються.

Книш. Ну, як справи? Контора пише?

Директор. Контора-то пише, а як ви тут клепаєте?

Книш. Погано. Дударя сьогодні клепали. Хотів одразу виграти змагання.

Директор. А, здоров, Григорію. Справа до тебе.

Дудар. Кажі.

Робітники обступають їх півколом.

Директор. Тебе викликають до окружкому. Поїдеш на село.

Рух у масі.

Книш. Висувають?

Охріменко. Погана справа. За що ж його висувають? По партійній лінії?

Директор. На хлібозаготівлі.

Робітники. А-а-а-а... Од нас по хліб. Дивись, як знав.

Дудар. Іншого не було кого, чи що? Який з мене агітатор?

Директор. Ну-ну, Григорію Івановичу, поговорим там. А агітатор з тебе такий, як і котляр: хоч не багато на заводі, а все-таки двадцять чотири роки стукаєш. Що ж, товариші, виряджайте його.

Робітники (*зашуміли*). Таки їде? А куди? В який район? Щасливо! З дядьками там по-дородошому!..

Охріменко. Скажи: пролетаріат Охріменко вам привітання шле. Так і скажи... (*Тисне руку*).

Книш. Сам знає, не маленький. Дай поділюю. То нічого, що я рябий та поганий, заплющ очі...

Регіт.

Чого смієтесь? Жінка он яка в мене, а й то цілує мене. А що ви думаєте? Сила не в морді, а... словом, не в морді.

Дудар (*скинув проводежу, надів синій піджачок та кепі, тисне товаришам руки, цілується з Книшем*). Стьопо, а забули ми, браток, село...

Книш. Тільки в доповідях і чую — змичка города з селом...

Дудар. Ну, хлопці, прощайте. Давно не був... Тільки як голод був, то носив міняти чоботи на миску картоплі..

Охріменко. Доводилось і мені.. Зажигалки тоді робили.

Всі загадалися.

Дудар. Поля так уже й снитись перестали. Як і земля пахне, забув. А пахне, як на неї впаде крапля селянського поту. А як будяк зацвіте на межі синім... Або як жайвороп... високо... А дядько розпустить полотняну сорочку, мов те вітрило, та на кісся як наляже... похитується над покосом, аж жили йому напинаються, аж мокріють та припадають пилом...

Книш. Ну, старик! Увесь хліб викачаєш, як отак говоритимеш! Ох, і говорить же с-сурйозно.

Дудар. Що тут говорити, Стьопо? Своя держава, підтримають.

Свистун. Поїдь, спробуєш...

Дудар (*гостро*). Не тебе, а нас підтримають. А ви, братва, глядіть. Програєте змагання — і в цех не повернусь.

Гудок. Дудар бере свій кошик. Робітники проводжають його.

Гудок змагається з їхніми голосами.

- Нажмем!
- Аж дим піде!
- Нажмем!
- Повертайся здоров!

Завод задвиготів, пішов. Поволі темніє.
Гуде музика заводу, потім мелодія села.

II. ЧИРВА ГРАЄ

Село. Увечері до Андрія Чирви зійшлися під хату сусіди. Посідали та й курять. Цигарки одна по одній пливуть червоними пятками. Підійде до бороди, спиниться, блисне на зубах, і знову пливе, й зникає в темряві.

Півень. Чутка є, що мають незабаром і в нас викачувати. У Сухій Слободі уже народ танцює. Чуєш, Андрію? **Сироватка.** Танцюють.

Півень. Атож.

Місяць впливає на небо. Під хатою сидять: Чирва в кожусі та в смушевій шапці, вуса звісивши на груди; Півень Макар обширається на дебелий грушевий ціпок із бурульками; Сироватка з обличчям святого Аптоція.

Чирва. Кат їх бери. У мене не затанцюють, бо нема на чому. Дав би од серця, щоб і в нього був, як то казали старі наші батьки та діди, борщ не порожній, щоб плавав у ньому хоч жук подорожній. Так, повірите, самому до нового не вистачить. Ох-хо-хо! Яке то лихо, коли держава немощна. Невесела її доля, та й наша разом.

Півень. Чого невесела? Ще й як затанцюєш, мати пресвята богородиця. Он приїхав у Суху Слободу ахвист...

Сироватка. Як, як?

Півень. Той, що хліб скуповує... «Підтримуєш,— питає,— свою владу, чи не підтримуєш?» — «Та чого ж,— одказує Мотузка, Мотрі Колодубихи зять,— підтримую, бо спробуй не підтримати...» Ну, добре. І забрали в нього весь хліб до цурки. Та потім ще ж доведи, що ти справді з веселим виглядом підтримуєш. Да! А як саме доведи? Найняли музик, привели до Мотузки в двір, і тут ахвист той і каже: «Танцюй,— говорить.— Веселіше! Танцюй, щоб я бачив, що в тебе немає грусті проти Радянської влади...»

Регочуться.

Сироватка (*тоненьким, благочестивим голосом*). От сучий син. Видно, що вчений!

Нараз чути з дороги довге, падривне бухикання, з пищиками, в присвистом, із прокльонами. Здається, що від того бухикання здригається земля. І дивно, як людина не розлетиться від нього на цурки. Всі слухають мовчки.

Чирва. Це Малоштан. Тільки в нього є такий кашель.

Півень. І де він його доп'яв? Наче загрянишний, розсучого сина... Іч, якої витіває... Оце кашель так кашель...

Чирва. Не до кашлю прислухайтесь, а до мислей Малоштанових. Я йому пустив у серце жука. От послухаєте...

Малоштан (*перекашляв, підійшов до гурту*). Доброго вечора, хазяї.

Чирва. Доброго вечора, куме. Все жарти? Самі скоро підемо в організацію. Ну, як? Не легшає?

Малоштан. Кашель? На місці. Та нехай собі. Оце в календарі знаходив, що кашель буває од інхвזורії, а бува від гігієни. Так що він мені не шкодить і не допомага. А вже от та штука, знаєте, куме...

Чирва. Хіба знову?

Малоштан. У-у, мучить; спати не дає. Ляжеш, а воно тук... тук... тук... Почуваю, що замислююсь. Питав оце Гната Гороха, так що ж, як він і сам не знає. «Роби,— каже,— як тобі велено, от і вся диктатура». А як роби? Коли я не можу так. Ну, я таки докопаюсь.

Чирва. Що в вас голова неабияка, це я знаю. Ви можете всього дійти. Але що на цей раз докопаєтесь, не вірю.

Малоштан. Докопаюсь! Я такий, що до всього докопаюсь. Бо мене мучить.

Півень. Що ж воно тебе па гриж бере, чи що?

Малоштан. Е, на гриж — то дурниці. А тут політика мучить. Отак, буває, вийдеш увечері надвір, подивився па небо, і все ніби на місці. І зорі світять, і все, як і тридцять, як і п'ятдесят років тому... А потім як підступить до серця... Як же це так? От я, незаможник Петро Малоштан. Я ніби як свій чоловік при владі. А яка в нас влада?

Чирва. Звісно, Радянська.

Малоштан. Правильно, Радянська. А чия ж це влада? Робітників та селян. Значить, моя влада. А тепер ви мене й питаєте: як же це так, що влада робітників та селян, а диктатура... пролетаріату? Отут-то воно як? Правду ви казали, куме Андрію.

Чирва. Де я казав? Не вигадуйте! Я ніколи й не думав і в голову не клав, що воно така штука: наче влада наша, а диктатура ваша... Ні, мені такого клопоту не треба!

Пі в е нь. А ти горілки з синім будяком не пробував? Помага.

М а л о ш т а н. Горілки? Ні. Раніше, як по економіях служив, то ошибався. А тепер ні. Почуваю, що вона мені без інтересу.

Ч и р в а. А я гадаю так. Корись владі, коли вже бог її терпить, от тобі й диктатура. От хоч би й я. Ніколи слова проти влади не сказав, податок виконую, живу по закону, і мені байдуже. А ви, куме Петре, все думаєте, все докопуетесь. То сількóрові не довіряєте, то Гнатові Горохові. А він же голова сільради. От воно й виходить на гріх. Глядіть, куме, не промахніться... А то ви ще й проти влади підете. Он який ви герой...

М а л о ш т а н. Ні, я своє діло знаю. Не прошibu. А знаєте, куме, чого це я прийшов? Хочу завтра поїхати на Зелений Кут.

Ч и р в а. Таке! Чого це вам?

М а л о ш т а н. Та треба. А моя рясачка навряд чи й дотягне гарбу. На дишло падає.

Ч и р в а. Дав би я вам конячку, та самому треба на завтра. Воно ж тепер так: сьогодні живеш, а завтра... може, й поїхати кудись треба. Чули ж, що знов по хліб приїздять. Ох-хо-хо, яке то лихо, коли держава пемошна! Пожертвував би якийсь пуд. Одірвав би від рота, та де ж його взяти?

М а л о ш т а н. А ще кажуть, що ви хазяї. Та я за вас не гірший хазяїн, бо і в мене нема, і в вас нема.

П і в е нь. Хто гірший? Ти? Ого! Тепер таким, як ти, саме жити. Ну, і той ахвирист, то він теж не дурний. До Коржа, на Високому Кряжі, як унадився був, дай та й дай. «Держава,— каже,— потребує хліба».— «А я ж хіба державу нагодную? — одказує Корж.— Мене,— каже,— самого злидні обсіли, а ви шарпаєте з усіх боків. От вам,— каже,— два пуди, нате, жертвую, та одчепіться...»

С и р о в а т к а. Аж два пуди? То чого ж їм? А він що?

П і в е нь. «Ні,— каже,— дяцюшко, два пуди для нас мало, однаково, що два фунти. На раз у рот — і нема».

Зарегогалл.

С и р о в а т к а. Городські...

Ч и р в а. Ну, далі...

П і в е нь. «На раз,— говорить,— у рот. Продай більше». Тоді вже Коржиха стара не втерпіла. «Ото,— каже,—

дав їм два пуди, дай ще два, — нехай буде п'ять, та йдїть собі з богом, не гвалтуйте собак попід вікнами». Корж тоді вже як не крутив, не викрутився. А вже Коржиху потім причастив, три дні не вставала з постелі. «Це тобі, — говорить, — за те, що ти така розумна стала, як делегатка». Наклав кулаків повну пазуху.

Сироватка (*тихо, богобоязливо*). Я б своїй голову одкрутив і собакам... Господи...

Півень. А з мене — хіба шкуру здеруть. Не продам і фунта!

Малоштан. Несправедливо!

Півень. Як несправедливо?

Малоштан. А так, що несправедливо! Як це так, що не дам... А як треба?

Півень. Прироби, то й матимеш. Мені треба, то я роблю... Не дам, кажу!

Чирва (*тривожно глянувши у бік Півня*). Звісно, що несправедливо. Як можна так говорити: не дам і фунта. Влада як не перерветься, щоб соціалізму доскочити, а ти — не дам... Це ж як той собака на сні. Сам не гам і другому не дам. Звісно, що несправедливо, невідомо.

Малоштан. Інхвузорія.

Чирва. Я б перший дав, хоч і сто пудів. Дак... немає... А чого ж не дати? Треба дати. От якби в тебе крали чи грабували вночі, тоді обороняйся. Од злодіїв обороняйся, бий їх, не шкодуй. А влада, що ж... Своя... Удень приходить і забирає... Отак я думаю. Хто має, той нехай дає. А хто не має, то ще й йому повинні приділити якийсь пуд... Так я говорю?

Малоштан. Та вопо так, що ж, як нема... От у вас нема, то й вам треба дати... Ну, я піду... як нема, то нема. Виходить, своєю рисачкою поїду...

Чирва. Вірите, куме, дав би вам свою конячку, так самому треба... Як на годині стоятиме, десь поїду. Може, дістану де пуд хліба, нехай хоч у хаті пахне...

Малоштан. Ну, то... (*Закашлявся, махнув рукою*). Прощайте. (*Пішов*).

Чирва. Ідїть здорові. (*До Півня*). Обережніше з Малоштаном. Він хоч і кум мені, та все ж... Тепер і батькові рідному не можна звірити серця...

Півень. А що він мені зробить?

Здалеку чутно: комсомольці співають «Вперед, народе мій...».

Чирва (*гірко*). Співають... І що співають? Ні, не те тепер життя...

Сироватка. Не те...

Півень. Не те...

Входить у ворота Паранька. Одягнена з претензією. На плечах строката шаль. Наспіває «Маруся й отруїлась...».

Сироватка. Дочку вам бог послав... Ну й дівка. Моцак.

Півень. У мене вдалася. Чого тебе чортяка притакала?

Паранька. Без чорта ви не можете! І якого б ото я чорта чортихалася? Добри вечір.

Сироватка. Здорова, доню. Та це ти на батька так?

Паранька. Нехай не чортихаються. Якого ж чорта? Самі чортихаються, а ти мовчи. Які порядки позаводили. Чусте, тату, он Пантелей Іванович щось хоче вам сказати.

Півень. Гусак?

Паранька. Та вже ж не хто. І якого б ото я чорта перепитувала?

Біля воріт з'являється Гусак.

Гусак. На пару слів, Макаре Митрофановичу. Пробачте, що одриваю од бесіди. Пильна справа. Вечір добрий, чесне хліборобство.

Чирва. Здорові були, Пантелею Івановичу. Гуляєте?

Гусак. Нам з вами нема коли гуляти...

Півень (*до Чирви*). Є новини. Він про щось довідався. (*Відходить до воріт, розмовляє хвилинку з Гусаком*).

Той шепоче йому щось на вухо. Паранька дістає насіння, починає байдуже й самовпевнено лузати.

Паранька. Пересмажила трохи. Аж гірке.

Гусак. Візьміть на увагу, Макаре Митрофановичу. Хвилинка дуже відповідальна. Ну, щастя вам доле. (*Узяв Параньку під плече*). Дозвольте?

Паранька. Ще й питає... Пішли.

Півень (*біжить стурбований до Чирви*). Діла, мати пресвята богородице. Завтра приїздить із города заводський робітник!

Чирва (*схопився*). Завтра?

Сироватка. По хліб?

Півень. По твою душу! Що робити?

Чирва. Їхати!

Півень. Куди?

Чирва. На станцію!

Сироватка. Чого?

Чирва. Зустріти! Взяти до себе! Їхати!

Півень. Згоден!

Чирва. Поїдеш зі мною. А тепер... тепер розходьтеся... робіть, що треба по господарству... Не будьте дурнями. Ну, чого ж стоїте? Ідіть! Господаруйте! Хай бог благословить.

Півень та Сироватка швидко зникають. Чирва залишається сам. Якийсь час стоїть нерухомо. Місяць заходить за хмару. Темніє.

Чирва (*підходить до хати, стукає у вікно*). Марто... Марто...

З хати виходить жіпка.

Чирва. Буди Марію... Беріть лопати...

Жінка (*тривожно*). А що... трапилось?..

Чирва. Мовчи! Беріть лопати...

Жінка зникає в хаті і за хвилину повертається з невісткою, несуть лопати. Чирві подають ліхтар. Він запасає його полою. Всі трое ідуть у гліб подвір'я до старої хати. Жінки необережно брязнули лопатами.

Чирва (*Засичав*). Тихо мені! Чуєте? Тихо...

Темніє.

ІІІ. МАЛОШТАНОВІ ТРАПИЛИСЬ ДВА ПАСАЖИРИ

Маленька станція Зелений Кут. Перон. Буфет-рундучок. Неймовірно пухкий буфетник та його не менш пухка жінка готуються до поїзда.

Буфетник. Скоро пасажирський. Не спи.

Жінка. Не сплю. Чого ти? З бутербродами що робити? Заснялиді.

Буфетник. Дай сюди. Засняли. Трішки підновити, і все. Ніяк тебе не навчу... (Починає «підновляти» бутерброди).

Вантажник (підходить). Ну, що, Максимовичу, торгуємо?

Буфетник. Учимося.

Вантажник. Скоро тобі, Максимовичу, край вийде.

Буфетник. Як саме?

Вантажник. Соціалізм задушить.

Буфетник. А-а... Ну, це, дасть бог, не дуже скоро...

Вантажник. Сурйозно кажу. Ліквідуємо тебе.

Жінка. Калавур! Грабують!

Вантажник. І зовсім не грабують, а витискують.

Буфетник. Як витискують? Як це так, що витискують? Хто мене може витиснути?

Вантажник. Хто ж, церобкоп. Він і витискує приватний капітал. А поки що, дай набір десяток цигарок. Оддам після получки.

Буфетник. Бачиш, у борг дай, а відстояти мене перед державою нема кому.

Вантажник. Ну, то вже звиняюся. Клас на клас пішов.

Тим часом па перопі з'являється **Малоштан**. Він з батіжком. Стає перед рейками і завмирає у споглядальній позі. Вантажник узяв цигарки, йде, натикається па Малоштана.

Вантажник. А, моє поважання!

Малоштан. Драстуйте!

Вантажник. Ік поїзду?

Малоштан. Атож.

Вантажник. А чого?

Малоштан. Буває, пасажир випаде, зароблю з карбованця.

Вантажник. Навряд.

Малоштан. А чого? Може, й випаде.

Вантажник. Навряд. От скільки років я служу на станції, і ви все приїздите, а ще ніколи не випадало вам пасажира.

Малоштан. Ніколи. Це правда... А може...

Вантажник. Навряд. Пасажир, котрий їде, то він бере добрий хургон або бричку. А іть у вас конячка яка? Од вітру пада.

Малоштан. Е, не кажіть. Добра матка була. Ви не дивіться, що вона така, наче глупа. Вона ще й тепер

як піде навзаводи, тільки торкай. Конешно, харч плохий.

Вантажник. Навряд. Та ви не журіться. В газетах пишуть, що тепер для селянства, котре бідне та середняцьке, буде польохкість.

Малоштан. А чого? Я й так хазяїн. Звісно, як я почуваю себе по собі, то я незаможник. Ну, а з незаможників теж державі невеликий дохід. А проте і в інших хліба не більше, як у мене. От мій кум, Чирва, так вірите, я оце на станцію поїхав, а він десь подався добувати пуд хліба, щоб хоч у хаті пахло. От вам і хазяїн.

Із стаційного будиночка виходить начальник станції.

Нач. станції. Ярмолаєнко! Повістку пасажирському.

Вантажник. Зараз. А звідки ви знаєте, що він не бреше?

Малоштан. Хто? Кум Чирва? Е, що ви! Дітей хрестив: Митрика мого, й Кузьму, і Машку хрестив. У гості запрошує, за стіл садовить, ще й припрошує: «Кушайте, куме, не інтересуйтесь». А це, каже, поїду доставати хоч пуд на прожиток. Ні, я такий, що не прошибу! Нема в чоловіка.

Нач. станції. Ярмолаєнко!

Вантажник. Та зараз. Не знаю. Ну, я так скажу, що тепер народ теж пішов... шкура. Тут один приїздив, ох, і шкура, видать... А в мене кум раз гроші вкрав. Так що навряд...

Нач. станції. Ярмолаєнко!!!

Вантажник. Та встигнемо. *(Іде до дзвоника й дзвонить).*

На перон із стаційного будинку виходить кілька пасажирів із клунками, кошиками, валізками, чайниками тощо.

Перекупка. Посунься, гражданко, не бачиш!

Пасажирка. А ви не лізьте на ноги!

Нач. станції. Ярмолаєнко! Заспокойте громадян.

Вантажник. Зараз... Ти, приватний капітал. І коли на тебе витиснення прийде? Стань у чергу!

Малоштан. Енергичеська баба...

Вантажник викочує тачку з вантажем. Начальник станції стає перед колією. Поїзд підходить. Пасажири кидаються до вагонів. Із вагонів виходить кілька чоловік. Вони швидко зникають за станцією, кидаючи на ходу:

Перший пасажир. Поважання, Петровичу!
Вантажник. З приїздом! (*Покочив тачку*).
Другий пасажир (*до буфетника*). Пиріжечки гарячі є?

Групка обступає буфет.

Буфетник. Бутерброди свіжі!
Буфетниця. Свіжісінькі.
Третій пасажир. Підводчик!
Візник (*вихоплюється*). Поїдемо? (*Хапає валізу*).

Зникають.

Малоштан тільки-но хотів підійти, а пасажир уже й зник. Малоштан бере батіжок під плече і знов чекає. З вагона виходить Дудар.

Другий візник. Поїдемо? Вам куди? Ех, доведу!
Дудар (*підходить до Малоштана*). Товаришу, до Горбачів далеко?

Малоштан (*злякався, розгубився з несподіванки*). До Горбачів? Так я... сказати, сам із Горбачів. А вам, може, по дорозі?

Дудар. Просто в Горбачі!

Малоштан. Невже? Аж у самі Горбачі? Що ж там, родичі у вас, чи так знайомі люди?

Дудар. Справи. То скільки візьмете? Та давайте їхати.

До них підходять Небаба, також із поїзда. Тим часом б'є два дзвоники, поїзд відходить.

Небаба. Товаришу! Ви наймаєте підводу?

Дудар. Так.

Небаба. До Горбачів?

Дудар. Так.

Небаба. Я їду з вами.

Дудар. Питайтеся в чоловіка, як він.

Небаба. А чого тут питатися? Краще ж мати двох пасажирів, ніж одного. Стривайте! Та це ж товариш Малоштан!

Малоштан. Авжеж, Малоштан. Петро Малоштан.

Небаба (*весело*). От і добре. Значить, їдемо. (*До Дударя*). А ви звідки, товаришу, їдете?

Дудар. З округи.

Малоштан. Може, з правительства?

Дудар. Га? З заводу.

Небаба. Ну, от бачите, я так і знала, що ви товариш Дудар. А ви не признаєтесь.

Дудар (*здивовано*). А ви звідки знаєте?

Небаба. Я? От тобі й на. Як то звідки? (*Ручкається*). Небаба, агітпроп Горбачівського осередку комсомолу. Значить, до нас на хлібозаготівлі?

Дудар (*засміявся*). Правда, що не баба. Все знаєте...

Небаба. Трохи перебільшуєте. Так, дещо — в районному масштабі. А ви село знаєте?

Дудар. Знав, та забув.

Небаба. Поганенько. А Горбачі знаєте?

Дудар. Ні.

Небаба. Узнаєте! По дорозі я вам зроблю отаку інформаційну доповідь. Пішли?

Малоштан. А... товаришу, ви справді з заводу? Чистий пролетарій?

Дудар. Га? Не дуже чистий. Не встиг як слід помитися, просто з заводу.

Малоштан (*ще більше дивується*). Просто з заводу? Хм! От діла! (*Заметушився*). Ходімте. А в нас і бесіда була. Нема й пуда. Хоч плач.

Небаба. Е, товаришу Малоштане, бачу, що доведеться в дорозі посперечатися...

Пішли. Назустріч їм вибігають Чирва та Півень.

Півень. Невже взивали? Ні, ось вони!

Чирва. Дозвольте спитати, чи не з города будете?

Дудар. Га? А що таке?

Чирва. Та ми оце в районі довідалися, що мають приїхати товариш... Може, довести вас до Горбачів?

Небаба. Не треба. Ми вже домовилися. (*Робить знак Дудареві*).

Чирва. Із ким?

Небаба. От із чоловіком.

Чирва (*вражений*). Куме! Та це ви повезете? У вас же конячка на дишло падає!

Малоштан. Хто? Моя рисачка? Ану, давайте наввипередки!

Чирва (*до Дударя*). У мене хургон — соломи повно. А тут будете на драбинах труситись...

Дудар. Нічого. Не первина.

Небаба. Дотрусимось! *(Пішла з Дударем)*.

Малоштап. От бачите, куме. Ні, це пасажери мої. Дванадцять років ждав! *(Узяв під пахву багіжок і гордовито мовив)*. Ходіть, товариші, до мого хваїтона! *(Пішов)*.

Півень. Ти чув?

Чирва. Цього не може бути!

Півень. Та як же не може, як уже є?..

З'являється вантажник.

Вантажник. А, шкура... Не повезло?.. Зійди з перону. *(Мете)*.

Чирва, Півень. Ідьмо! За ними!

Вантажник. Геть з перону!.. *(Вимітає їх)*.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

ІV. ШІСТЬ ТИСЯЧ ПУДІВ

Приміщення райпарткому. Ранок. Небаба влетіла до кімнати, відчинила вікно. Сонце бризнуло до неї. Радісно всміхнулася. Підійшла до телефону, що висить на стіні. Покрутила.

Небаба. Райвик! Райвиконком? Голову райвику до телефону. З партійного комітету. Товариш Чабаненко? Переверте вашого годинника, він у вас плентається ззаду на п'ятнадцять. Мінімум. Не кричіть, а йдіть негайно на засідання. Всі чекають. Товариш Дудар каже: «Ну й організованість у низовому апараті»... *(Повісила трубку, подумала. Раптом, помітивши когось на вулиці, біжить до вікна, гукає)*. Васю! Катай сюди! Раз, два! *(Чекає)*.

Увіходить піонер.

Небаба. Будь наготові!

Піонер. Завжди наготові!

Небаба. Куди розігнався, Васюк?

Піонер. До штабу. Сьогодні ж похід.

Небаба. Чудово! А по дорозі гайни до сельбуду, знайди Ковалю і скажи йому так: «Ти що ж це, секретарю каесему, чекаєш на особливе запрошення? Комісія давно збиралась, а ти не йдеш. Котись, скажи, до райпарткому».

Піонер. Єсть.

Небаба. Стривай! Далі забіжи до секретаря райпарткому. Скажи йому те саме і додай: «Уже чверть на дев'яту!»

Коваль *(увиходить)*. Де чверть на дев'яту?

Піонер. Єсть. Один уже тут. Біжу до Величка! *(Побіг)*.

Небаба. На одній нозі, Васюк.

Коваль. Де чверть на дев'яту, коли ще немає восьмої?

Небаба. Справді? А я й не знала. От герой...

Коваль. А, он як! Ти всім їм сказала, що всі вже тут?

Небаба. Ні, я сказала їм, що всі ще сплять. Щоб не поспішались. Хлібозаготівля не вовк, у ліс не втече. А Дудар як прийде, то хіба він не зможе почекати на Ковалю?

Коваль. Ну, годі. Придумала добре, а чого задаватись? Матеріали з окружкому привезла?

Небаба. Все. І анкети затвердили.

Коваль. Прекрасно. *(Нахмурився)*. Чого так довго була?

Небаба. Дивіться на нього, який прудкий.

Коваль. Слухай, Оксано...

Небаба. Небаба моє прізвище.

Коваль. Оксано!

Небаба. Небаба. І от що я хотіла тобі, між іншим, сказати. Ти цю метафізику облич.

Коваль. Як-то метафізику?

Небаба. А так. Я про це по дорозі думала. Яка може бути любов між секретарем комсомолу та агітпропом того самого району? Ніякої. Ну, ти подумай: секретар і агітпроп. А потім зразу — любов... Це ж ерунда.

Коваль. Чого ж ізразу? Ніщо не буває зразу. Все розвивається. В боротьбі, в роботі, розумієш... Воно, розумієш...

Небаба. Ні, не розумію. Є важливіші справи. А це питання ще не пророблене.

Коваль. Воно ж потроху, розумієш, отак... Ну, от я, розумієш... Ну, ти ж мене потроху розумієш?..

Небаба. І потроху не розумію... І взагалі... (*поволі захоплюючись*) це ж буза... Це така, Павлуню, буза. Просто неможливо. Наприклад, закохається людина в якого-небудь (*до нього*) дурня... І от, як побачить вона його на зборах комсомолу, коли він блисне очима, скаже: «Товариші комсомольці!» І чуб отак рукою. А він, як хвиля шовкова,— хиль назад... «Товариші комсомольці!» А голос міцний, завзятий, молодий. Молодий, як ранок. І тоді почуваєш, ніби земля стає така легка, а сили в тобі, як море...

Коваль. Грають!

Небаба. Так...

Коваль. Як духова музика!

Небаба. Ніби вітер війне на груди...

Коваль (*захоплено*). Правильно! От ти вже й правильно проробляєш питання!

Небаба. Чекай! Але при чім тут ти? Я кажу взагалі. Я кажу, що тоді, розумієш, Павле, чорт не страшний! От, боротьба. У нас тепер боротьба. Диктатура, ти знаєш, що це таке? Це — коли ворог зломлений, але не добитий. І він стереже тебе на кожному кроці... І треба з ним боротись. І треба його перемогти. Розбити на всіх фронтах.

Коваль. Правильно, але не точно. А я знаю точно визначення диктатури... Ленінове! (*Виймає записну книжку*). Ось. Це вже я знаю напевне. «Диктатура пролетаріату є уперта боротьба, кривава й безкровна, силоміцна й мирна, воєнна й господарська, педагогічна й адміністраторська, проти сил і традицій старого суспільства». Це питання ми розробляли не раз.

Увіходить Величко, слухає.

Небаба. На кожному кроці... А тобі не страшно. Бо ти знаєш, що переможеш. Не можеш не перемогти. І життя таке цікаве й велике, як світ. А сонце світить, світить, мов дурне. Словом, це така, Павлушко, буза, така буза...

Коваль. Оксапо! (*Хоче взяти її руки*).

Величко (*кашлянув*). Небабо, що таке буза? (*Проходить до столу, вкладає портфель*).

Небаба (*ніяково*). Та це в нас... Теоретична суперечка...

Коваль. Розумієш... буза, це такий продукт, як молоко... теоретична суперечка...

Величко. Про що?

Небаба. Неактуальна.

Величко. Згоден, що неактуальна. Ти сказала, що всі вже тут.

Небаба. Я сказала всім однаково. Дудар може явитися щохвилини.

Входять Чабаненко, Нечай, Горох.

Чабаненко. Котра година, товариші?

Небаба. За дві хвилини восьма. Ви сьогодні на диво точні.

Величко. Гарзд! Ти добре придумала. Ну, хлоп'ята... Да, як там товариш Дудар?

Небаба. Спинивсь у Малоштана. Там ціла веремія. Учора, як ми їхали від станції, Чирва цілу дорогу заглядав у наш віз. То мине, то знов залишиться позаду.

Величко. Не вкусиш?

Небаба. Вечерю наготували. Прийшли до Дударя, просять: ходіте, не погребуйте мужицьким хлібом-сіллю. Удвох із Півнем приходили.

Чабаненко. А він?

Нечай. Пішов?

Небаба. Подякував. Приємного апетиту побажав.

Величко. Не на того наскочили.

Коваль. Ну, буде робота! Ох, буде робота!

Величко. Да, товариші, робота не мала. Буде боротьба.

Небаба. Не страшно. Накласти на них одразу пудів по сто п'ятдесят. Добре, що приїхав Дудар. У цього слово важке.

Входять Дудар.

Рівно восьма година.

Дудар. Га? Здорові, товариші!

Вітаються.

Величко. Голову райвику ви вже знаєте. Товариш Коваль — секретар комсомольської організації. А це товариш Горох — голова Горбачівської сільради. Це голова комнезаму — товариш Нечай. І, нарешті, оце (на Небабу), як би вам сказати... це наш...

Дудар. Агітпроп... (Тисне руку Небабі, дружньо по-сміхаючись).

Небаба. Вам Чирва та Півень не снилися?

Дудар. Ні, я добре спав. У клуні. Верх продраний, зорі. Такі, знаєш... Природа. Прокидаюсь, що таке? Гудок. Нічого не розберу. Виходжу надвір, а то Малоштанів хлопчисько, отакий пузань, на дудку свистить.

Величко. Почнем, товариші. *(Сідають до столу)*. Щоб не зволікати, я одразу скажу цифру. Наш район мусить дати сімдесят тисяч пудів.

Дудар. Так, рівно сімдесят тисяч.

Величко. Товаришу Чабаненко, ти маєш слово.

Чабаненко. Загальна сума може бути лише збільшена. І ні в якому разі не зменшена. Всі ми це добре розуміємо. Але в розподілі, розуміється, можна змінювати. Отже, пропоную до уваги комісії такий розподіл. Прошу ознайомитись. *(Кладе перед кожним членом комісії аркуш)*.

Горох *(поглянувши в аркуш)*. Чотири тисячі.

Величко. Що чотири тисячі?

Горох. На Горбачівську сільраду падає чотири тисячі. Це момент.

Чабаненко. Ну, розуміється, Горбачі велике село. Так? І хлібне.

Горох. Однаково. Такий момент, що більше, як три, павряд чи наберемо.

Величко. Товаришу Горох. Що це? Відступ?

Коваль. Дозвольте. Ні в якому разі не можна припустити зменшення з Горбачів. Тут ми не можемо зробити ні кроку назад. Я пропоную, товариші...

Величко. Що ти пропонуєш?

Коваль. Шість тисяч.

Небаба. Мінімум. І без паніки, товаришу Горох. Спокійненько заготовимо шість тисяч.

Величко. У Горбачах?

Коваль. Так. У Горбачах можна заготовити шість тисяч. Я сам із Горбачів. Знаю. А от із Кленового — дві скинути. Це середняцьке село з великим відсотком незаможників.

Величко. А знаєш, ти маєш рацію.

Небаба. Отут ти маєш рацію.

Горох. Я не можу. Такий момент, що не берусь...

Величко. Боїшся Чирви? Ми пошлемо до вас товариша Дударя. Небабо, ти підеш також із товаришем Дударем.

Коваль. Ну, я, розуміється, теж іду?

Дудар. Чого питаєш?

Величко. Гарзд! Мобілізуй увесь комсомол,

Коваль. Ясно!

Величко. Слово голові комнезаму.

Нечай. Ми підтримуємо шість тисяч. Хоча сам не-
заможник і небагато дасть, ну, заможна частина зможе
дати й більше. Середняк тут не постражда, а як дасть
який десяток пудів, то не вмере, а ще й поправиться. Так
що можна заводити до плану.

Величко. Голосую. Хто за цей розподіл?

Всі, крім Гороха, підносять руки.

Коваль. Товаришу Горох! А ви?

Горох. Я... не, той... Не буду йти проти всіх... Такий
момент... *(Підносить руку)*.

Небаба. Отак би й зразу.

Величко. Одногolosно. Будемо просити товариша
Дударя почати в Горбачів. Від успіху справи в Горбачах
залежатиме заготівля в цілому районі.

Чабаненко. Безперечно. Найміцніша фортеця.

Коваль. Ясно. Треба докласти всіх сил. Напнутись
треба...

Дудар. Ану, дай слово. Я не знаю села Горбачів,
так щоб без промаху. Не знаю, чи зможе воно дати стіль-
ки, як тут ухвалили.

Коваль. Зможе, товаришу Дудар.

Чабаненко. Ми ж знаємо свій район.

Дудар. Отож. Плануйте так, щоб не по формулі тіль-
ки, а мозком і серцем беріть. Бо оту всю суму район
мусить хоч там що, а підняти. Так-от, мій голос додай до
постанови. І ясно, товаришу Коваль, що доведеться на-
пнутись. Це ти правильно кажеш. Не доклавши сил, інду-
стріалізації не проведеш. Там сподіваються, що ми тут не
будемо спати. Сьогодні ж стаю до роботи...

Небаба. Крапка.

Коваль. Товаришу Дудар... Та ми... ми з-під землі
викопаємо, а дамо.

Дудар. Добре. Гарячий, як бачу. Гляди, не прохо-
лонь. Сьогодні будемо говорити з незаможниками.

Нечай. Збори призначено на десяту.

Дудар *(до Коваля та Небаби)*. Запросіть комсомоль-
ців. Треба, щоб вони були в курсі.

Величко. І останнє: треба робити так, щоб Чирва та його друзі не довідалися до сходки про розкладку на Горбачі. Зумійте вплинути на незаможників.

Коваль. Ясно.

Нечай. Не довідаються.

Небаба. Серед незаможників провокаторів нема.

Двері відчиняються, на порозі став Малоштан.

Малоштан. Дозвольте заявити...

Дудар. Що таке? Га?

Малоштан. Незаможники зібралися. Просимо до нашого парламенту.

V. НА ХРЕСТАХ

Ніч. Старе сільське кладовище. Темно. Здалеку чути церковний дзвін. Раптом десь заторохкотів трактор. Десь близько проходять комсомольці. Чути пісню. Тоді чотири постаті схоплюються з мотилки й ховаються за хрести, розпинаючись на них.

Три комсомольці *(співаючи, йдуть повз кладовище)*.

Ой устало сонце рано-вранці,
Прокотились луни в лузі.
На майдан виходьте, друзі,
Хлопці-новобранці.
Труби, труби вже гуркочуть,
Вітер віє, б'є крилом.
Прощавайте. Прощавайте.
Прощавай, сполком...

Петя. Стривайте. Ніби хрест поворухнувся.

Коваль. Облиш. Дурману напускаєш.

Петя. Дай жбурну грудкою.

Коваль. Облиш. Хуліганство. А ще комсомолець.

Антось. Хлопці, а здорово сьогодні Дудар говорив. От сила. Руки в нього ти бачив? Залізо можна кришити.

Коваль. Нічого руки. Мене Півень сьогодні зустрів. «Слухай, — каже, — Павлушо. Ну, чого б тобі не сказати, що там ухвалили? Моя ж Паранька теж хоче записуватись у комсомол...»

Хлопці регочуться.

А н т о с ь. На ярмарок її... Задешево, може, хто й купить.

Зиову чути торохкотіння трактора.

Чуєте? Трактор. Це в колектив нового привезли. Пробують. Може, зайдем подивимось?

К о в а л ь. Спочатку діло, а потім на трактор. Треба поговорити з усіма незможниками, котрі не були на зборах.

П е т я. Кажу, ворухнуться!

К о в а л ь. Та облич, кажу! Ходім. Нам іще годин на дві роботи. Я певен, що куркульський агітпроп уже десь працює. Боротьба, хлопці, не на життя, а на смерть...

А н т о с ь. Нам життя, а їм смерть. Так я згоден...

К о в а л ь. Пішли!

Зникають. Петя повертається, кидає грудкою на хрести й тікає. Тиша. Десь далеко співають півні, хрести хитаються. Легенький посвист. Тоді чотири постаті сходяться на середню могилку. Чутио: «Фіть!»

Чирва, Півень, Сироватка та Ромашка
сідають на могилку.

П і в е н ь. Пішли.

Пауза.

С и р о в а т к а. Ви чули?

Р е ш т а. Що?

Пауза.

С и р о в а т к а. Я чув.

Р е ш т а. Що ви чули? Що? Що?

С и р о в а т к а. Куркульський агітпроп.

Р о м а ш к а. А руками залізо можна кришити?

Пауза.

Чирва. Можна. Ми будемо кришити залізо. Чого це так довго немає кума? Кума, чорти б його вхопили. Все рибку ловить... Чує моє серце, що там щось діється.

С и р о в а т к а. І моє чує.

П і в е н ь. І моє.

Р о м а ш к а. А моє нічого не чує. Чого ми сюди прийшли?

Чирва. Не чує? Глухе воно в тебе.

Ромашка. Та хто ж його зна, як воно буде. Може, й дурно ми оце зібралися. Та ще й на кладовищі.

Півень. Як то дурно?

Чирва. Ш-ш. Не кричи!

Півень. Не я кричу, душа кричить.

Чирва. За звичаї предків. За нашу землю, що знає тільки господаря. І тільки йому вона дає свій хліб святий. А хто чужий, земля помститься.

Ромашка. Ну, їсти ж треба й ще комусь.

Чирва. Спитай господаря. Він призначить ціну. І що продасть, те й матимеш.

Ромашка. А хто ж тепер господар? Це ще треба подумати... Знаєте що? На сході завтра все визнаємо. Хіба не можна почекати? Чого нам поспішати? Однаково. Як люди кажуть: швидко — доженеш лихо, тихо — воно тебе дожене. Так що однаково. А то зібралися — потай бог, щоб і чорт не знав... Навіщо це?..

Чирва. Мовчи, Ромашко, ти нічого не розумієш. На нас кажуть, що ми куркулі. Це кривда. Кого ж ми куркулімо? Господи, назва яка богопротивна!

Ромашка. Та воно неприємна назва, що й казати. А як подумати...

Чирва. Кого ми куркулімо? Хай тому розум скуркулить. Чим ти не подібний до нас, Ромашко? Чим? Ми всі однакові. Одначе на тебе кажуть середняк, а на мене — куркуль.

Півень. Усі...

Чирва. Нам усім дорога влада. Ми не пани. Ми чесні хлібороби.

Ромашка. Воно як на чий погляд. Звісно, чесність усяка буває...

Чирва. Господи. Ти сказав еси: буком того, хто не боронить свого! Ти сказав правду.

Ромашка. Та кого ж буком?

Чирва. Кого?

Здалеку чутно кашель Малоштана.

Це кум!

Півень. Він.

Чирва. Лягайте. Я піду йому назустріч. Умріть!

Трос лягають куюю на могилку. Чирва зникає.

Чутно: співає чоловічий голос,

Чого мені сумно, і тяжко, і важко.
Скажи, Україно, чого це? чого?..
Так тяжко і важко, так важко і тяжко,
Що й серця здолати не можу свого...

Півень. Гусак із мою Паранькою. Націляється, а брать не бере.

Сироватка. Умріть!

З'являються Гусак та Паранька.

Гусак (*доспіває під гітару*).

Що й серця свого вже не можу здолати,
Не можу здолати я серця свого...
Тепер ти, Вкраїно, не рідна вже мати,
Того мені й тяжко і важко того...

Сам написав. Український романс. Болюча пісня наших степів та могил. Ех, шведські могили... далекі замріяні обрії... Якби ти знала, Параню, який незламний дух буває в мені.

Паранька. Ну? Великий?

Гусак (*похмуро*). Не знаю, що можу зробити, на такій силі почуваюся.

Паранька. Ой хай йому чорт... Може, ти на те й завів мене сюди? (*Тулигься*).

Гусак. Навіщо? А-а... Ні, ти не розумієш мене. Внутрішня сила. Талант. Зрозумій,— я самотній. Я і мій талант — нас двоє. Бувши в столиці, скільки я прекрасних віршів написав був... Не перебільшуючи, скажу — геніальних. Всі болі чесного хлібороба оспівав. І що ж? Вичистили. Пришили куркульський ухил. Хто?.. Барабанні поети, шкурники, мавпи, холуї... Та хіба ти зрозумієш мене?

Паранька. Диви, не розумію. Хіба я маленька? Сила, кажеш. А що ж сила, як вона марнується без ужитку?..

Гусак. Чого ж марнується? Нехай кипить поки що. Нехай конденсується отут...

Паранька. Де?

Гусак (*б'є себе в груди*). Отут.

Паранька. А-а... (*Наприндилась*).

Гусак. Учився... Працював... для народу! Сама подумай, Параню.

Паранька. Ти ж на ветенара вчився, а кажеш для народу. Із ветенарів вичистили, а тепер без посади.

Гусак (*уперто*). Помиляєшся. А ти на що? Я тобі скажу одверто. Кохаю тебе. Міцно і раціонально. Безумно кохаю.

Паранька. Як ти говориш... Безумно... О-о-о-ох...

Гусак. Ну, продешевити не можу. Хоч тисячу карбованців нехай дасть батько.

Паранька (*млосно*). Корову ж дають.

Гусак (*суворо*). Корова мені що? Я поет! (*Подумав*). Корову хай дають окремо, а тисячу окремо. І тоді... Ти розумієш? Тоді!

Паранька. А ти ж не покинеш?

Гусак. Корову?

Паранька. Та ні. Чого ж корову? Мене.

Гусак. Тебе? (*Похмуро*). Як же я покину? Ти ж не цигарка, що докурив та й покинув.

Паранька (*мліє*). Мене не скоро й докуриш. На все життя стане. Батько казали, що як виграють хлібозаготівлі, зараз і весілля. Хліб продадуть на вольному рипку.

Гусак. Я згодний. Мені треба прибитись до пристані. Інакше другу знайду. Тепер вільна торгівля. Це влада на місцях душить. Скажи батькові, хай не бояться та швидше продають, бо мені теж, думаєш, легко терпіти? Ти не знаєш, що мені в душі робиться. Гроші мені потрібні, як вода, як поезія. Хай зараз продають.

Паранька (*спорзно*). Заррраз. А поки що не торкайся до мене, бо я за себе не ручуся... (*Владно*). Я в батька одиначка.

Гусак (*холодно*). Не турбуйся. На аліменти не на-рвусь.

Паранька. Я б не потребувала... На чорта мені аліменти? Аби ти був.

Гусак. На слово тільки дурень вірить. Краще після хлібозаготівель.

Паранька. А вони ж довго будуть?

Гусак. Завтра сходка. Генеральний бій. Можна сказати, «уравнення с многімі неізнестними». Це ж трагічна тема. От слухай. Сьогодні написав. Хочеш, продекламую?

Паранька (*майже пошепки*). Продекламуй гарненько...

Гусак. Параню, я тебе до культури прилучаю, а ти ухияєшся в фізіологію. Одкинь натуралізм і слухай вірш, як мистецький твір... (*Читає*).

І сумно, і радісно, й солодко ніби,
Паравя за три дні вже буде моя...
А поки що доля залежить від хліба,
Не можу того уже й винести я...

Хотів би покласти вже гроші в кишеню
І впасти на груди гарячі твої,
Та поки що порожньо й пусто у жмені,
Гірки ції дні, Україно, твої.

(Гірко). Думаш, надрукують? Не надрукують. Хотів був надіслати до редакції. Роздумав. Хіба їм потрібне мистецтво? Та в мене є для редакції ось... (Витяг великий зошит). Псевдонім Тодось Четвертак.

Чутно гомін. Наближаються Чирва та Малоштан.

Паравька. Ходім до млина, там продекламуєш... (Обіймає).

Гусак. Ходім. Тільки до весілля не обнімай і не надійся. Я людина організована. Хай спочатку хліб продадуть...

А поки що порожньо й пусто у жмені,
Гірки ції дні, Україно, твої...

Пішли. З протилежного боку виходять
Чирва та Малоштан із хваткою.

Чирва. А ви, куме, все рибку ловите? Піймали щось? Малоштан. Та ось... (Показує відерце). На борщ. Бо чужий чоловік у хаті, треба свіженького. Десять карасиків піймав. Тріпочуться. То ж і йому хочеться жити.

Чирва. Ох-хо-хо! Життя! Яка то важка річ. Отак і людина б'ється, як та риба. От, хоч би й товариш цей. Хіба йому на заводі солодко? Та й тут не легко той хлібець зібрати. Уже ж затвердили скільки там?

Малоштан. Затвє... Е, куме... не можу сказати...

Чирва. То й не кажіть... Я ж не силую. Знаю, якщо не можна, то не можна, бо на те й організація... Ну, як ми з вами однаково що брати, одне одному віримо, і ніколи я вас не кривдив, та й не скривдю, краще в землю піду, от і спитав. А як не можна, то бог з вами, куме.

Малоштан (вагається). Я б вам сказав дещо...

Чирва. Я не силую...

Малоштан. От через це й вірю вам, куме Андрію, ви ж не Півень. То вредна інхвизорія. А вам, і сам не знаю як. Вірю, та й уже. Немає ж у вас хліба?

Чирва. Не ви б питали, куме... Прощавайте, провів вас трохи, а мені ще аж на хутір іти.

Малоштан. Чуєте, куме? На засіданні сьогодні за вас виступав проти всіх. Ну, признаюсь... наклали на наше село шість тисяч...

Чирва. Наклали... *(Захлинувся)*.

Малоштан. Так що й на вас, куме, даруйте на слові, півтора ста пудів припадає.

Чирва *(тихо ойкне)*. Півтора ста.

Малоштан. Ну, я не винний, куме, не гнівайтесь... Я стояв проти, бо знав, що у вас немає...

Чирва. Півтора ста! Не мені клопіт, а їм. Хіба що кожуха здеруть. Оце все моє багатство.

Малоштан. Та ви не вболівайте. Може, воно ще й переміниться.

Чирва. Переміниться? Може, й переміниться. *(Перемігшись, лагідно провадить далі)*. Дякую, куме. Хоч знатому, бо, може, й на сходку не піду завтра. Прощайте. *(Зупинився)*. А знаєте що, куме? Адже вам нагода яка. Все село знає, що ви ото так болієте тими думками. А тут товариш Дудар. Людина розумна, пролетаріат. Чом би вам не спитати його, хоч би завтра, на сходці, про те, що вас мучить? При народі й спитайте. Хай скаже всю правду. Звісно, не лізьте, доки він не поговорить із громадою. А як поговорить, скаже доповідь, а ви тоді: «Дозвольте вопрос». А втім, як знаєте, діло ваше, воно мені не болить. Прощайте. Піду. *(Зупинився)*. Як надумаете, то я кивну там завтра, коли спитати... *(Пішов у той бік, звідки вони прийшли)*.

Малоштан *(довго стоїть на місці нерухомо. Роздумує)*. Значить, при народі... А що справді? Візьму та й спитаю. І спитаю... *(Пішов)*.

Могилка ворухиться. Зводиться Півень.

Півень. Фігы! Пішов...

Чирва *(сторожко повертається)*. Пішов? Сюди! Всі сюди. До мене. Ідіть до мене. Слухайте мене всі! Слухайте, що робиться на цьому проклятому світі... Шість тисяч пудів наклали. Шість тисяч!

Ромашка. Не збрешу. Я сам собі міркував, і теж на шість набігло... Велике ж село...

Півень. А шість тисяч болячок у печінку не хочуть?!

Сироватка. Шість тисяч гадюк у живіт!

Чирва. Шість тисяч! *(Підносить руки догори. Трусить кулаками)*. Вседержителю! Шість тисяч ударів грому пошли на нашу грішну землю! *(Раптом змінює тон)*.

А знаєте, по скільки на нас?

Сироватка. Пудів по тридцять?

Чирва стогне.

Півень. По п'ятдесят?

Чирва. По сто п'ятдесят!

Ромашка. Хіба не виповните?

Півень. Через сто п'ятдесят років візьмуть!

Сироватка. Полтиник дам. Більше не маю. Полтиник на соціалізм. Хочуть — беруть, не хочуть — як знають.

Чирва. Ні! Ні! Ні! Ви як діти, ви не хазяїни. Ви думаете, що вони гратимуться з нами? О-о! Ви помиляєтесь! Але помиляються й вони.

Ромашка. А хто ж це помиляється?

Чирва. Я! Чирва-Козир! Пан Щербаківський колись без помилки виграв у карти мого діда на чирві в пана Животовського. І з того часу ні дід, ні батько, ні я, що звемось Чирва-Козирями, не помилялися. Ми мусимо виграти! І ось мій план. Усіх хазяїв, усе село, кожну хату ми повинні врозумити, наставити на пуття. Ідіть у чотири кінці села і проповідуйте: громадяни, підтримуйте владу, але добровільно. Голосуйте: дати хліба, але не затверджувати, скільки само, от і все.

Півень. Що? Який план? У мене хліба нема. Не дам! От і весь план.

Чирва. Не затверджувати скільки, дурню ти! Два пуди в тебе є?

Півень. Пуд.

Чирва. Гукай: підтримую владу, але добровільно. Гукай! Кричи! Інакше ми пропали. Гукайте, і ми зірвемо їхній план і пустимо діло на волю господню. Гукайте, і вони, городські годованці, не пожруть нас. Пам'ятайте, що це суне залізна сарана. Індустріалізація, колективи, смерть. Бийтесь, кричіть, гукайте. Але гукайте тихо. Тихо, як літає муха. Дзижчіть ледве-ледве. Гудіть, як жуки.

Ледь шепочіть, ледь вийте вітерцем у вуха. Благословляю вас. Розходьтесь у чотири кінці.

Розходяться. Першим іде Чирва. Другим — Півень.
Третім — Сироватка. Четвертим — Ромашка.

Ромашка (*ступив два кроки й зупинився*). А куди ж ти підеш, Ромашко? За Дударя — проти Чирви? За Чирву — проти Дударя? І так шкода, і так невігода. Ну, щоб я пішов агітувати проти плану, то це вже дідька лисого. Знаєш що, Ромашко? Ти не бідняк і не куркуляк, ти просто собі середняк. Іди, мабуть, до жінки та лягай спати. Розумно єси розсудив. А завтра видно буде... Простіть, упочивші сродственики, що поглумився з ваших хрестів та могилок. На те й політика, щоб їй добра не було... Та й прощайте. (*Кланяється хрестам на всі чотири сторони і йде*).

VI. ЧИРВА ВИГРАЄ

Майдан біля сільради. Стіл під стіною. А майдан увесь захряс народом. Передні пообширались на пішки, стоять, як мур, зухвало поглядають на двері сільради. Гоміи, чутпо окремі вигуки: «Самі в злиднях ходимо», «Доки не буде!»

Півень (*довбає двом дідам*). Кажу, голосуйте за піддержку. А там уже Чирва знає, що робити.

1-й дід. А по скільки ж давати?

2-й дід. Щоб, бува, не прошибить.

Чирва (*нагодився*). Давати, діду, потім будемо, скільки хто капне. А сьогодні тільки гукайте за добровільну підтримку...

Обидва діди. Ага, ага... Он воно що...

Сироватка агітує в другому гурті. Чирва та Півень переходять від групи до групи... Тут же мотуляються Гусак та Паранька. До дідів підходить Нечай.

Нечай. Що вони тут вам наливали, діду?

1-й дід. А що наливали, те й випили, синку.

Нечай. Не слухайте їх. Від них такого вип'єте, що гірко стане.

2-й дід. А чого ж його, синку, не слухати? Він же істину каже. Голосуйте за підтримку.

Нечай. Он як!

Нараз чутно такти барабана. Загін піонерів та 8 комсомольців з прапором проходять через залу на сцену. Попереду Небаба, за нею двоє комсомольців несуть плакат: «Увесь хліб на індустріалізацію країни». Незаможники зустрічають їх оплесками. Гомін. Комсомольці розсипаються в юрбі. Агітують. Із сільради виходять Дудар, Коваль та Горох. Гомін ущухає.

Дудар. Драстуйте, товариші!

Передні (*крекнувши*). Драстуйте, драстуйте, товаришу.

Дудар (*до піонерів*). Будьте напоготові!

Піонери. Завжди напоготові!

Горох. Громадяни! (*Дзвонить у якусь залізлячку*). Сход горбачівської громади оголошую одкритим. Громадяни! Я не буду довго балакати, так як тепер момент, що треба хліба, і ми повинні продати всю зайвину, то ми й продамо. От, громадяни, одне питання стоїть перед нами на цей момент. Слово на доповідь має представник із округу товариш Дудар.

Шум пробіг у юрбі.

Дудар. Товариші селяни! Передусім я хочу передати вам...

Півень. Товариш робочий! Я ізвиняюсь... ми не особливо розуміємо цей язик, український, чи што лі... Може, вам льогше буде по-руському?

Чорнега. Геть крикунів! Мовчіть!

Дудар. Не чую. Хто це сказав? Це як у солдатах служив та навчився? Ще за царя?..

Півень. Це не касательно, чи я служив, чи не служив. Там на етом язигу не говорили.

Дудар. А чим служив?

Чорнега. Фітьфебелем! Він фітьфебелем служив на зверхсрочпій...

Сміх.

Чпрва (*шарпнув Півня, той подався назад*). Дурню!

Голос. Та говоріть, як знаєте.

Дудар. Як умію, так і говоритиму. І ви мене, дядьку, не збивайте, бо щиколотки позбиваєте.

1-й дід. Цей з характером.

Дудар. Хочу передати вам, товариші селяни, привітання від нашого заводу. Ми робимо пароплави, котрі плавають Дніпром та Чорним морем. Робимо водний транспорт для республіки...

Півень. Нам нема врем'я їздити на параходах.

Дудар. Га? А ви можете попливти звідси й без парахода.

Сміх у юрбі.

Не збивай, кажу, не зіб'єш.

Комсомольці та піонери. Привіт суднобудівникам! Хай живе індустріалізація!

Дудар. Робітники нашого заводу веліли нагадати вам, що дехто з вас дев'ятнадцятого року ішов з нами поруч проти ворогів революції. От, значить, я передаю.

Ромашка (*гордо*). Та я сам проти білих ходив.

Дудар. Значить — герой. Так от що, товариші селяни. Дванадцять років, виходить, ми з вами живемо. Час не малий. Га! Не малий час, кажу. Господарство будусмо. Самі будусмо. Соціалізм, що десь-десь отам ледве мріяв, як ми з гвентівками стояли проти ворога, босі, рвані, воша гризла революцію, то вже тепер соціалізм починає рости з нового ґрунту.

Шум.

Я кажу, рости! Завод попихує, тракторишка гуркоче... Колективи ростуть, як хвиля в морі... А хто гадав, що влада не витримає, ослабне гайка і впаде — той гризе собі пальці. Бо ми, робітники та селяни, не падаємо, ми йдемо пліч-о-пліч, і ніяка сила! От, спробуй розірвати. Кишка не видержить.

Оплески.

Голоси. Правильно! Кишка трісне.

Шум задоволення.

Дудар. Але нам треба з вами закріпитись новими гужонами. Для цього заліза треба. Індустрії. Заводів нових. Щоб поля зазеленіли, щоб життя наше зацвіло і щоб ворог його не тільки зубами, а й вогнем не взяв. Кожний робітник всі сили кладе зараз на те, щоб підняти, щоб

перемогти, щоб збудувати соціалізм. І кожний з вас повинен підтримати його продуктом своєї праці.

Оплески.

Г о л о с и. Правильно! Себе ж підтримуємо.

Д у д а р. Держава потребує хліба. Цей хліб маєте ви.

Шум у групі Чирви.

Ви мусите його продати не спекулянтові, а державі за тверду ціну, і кришка. Може, держава така бідна, що не змогла б заплатити дорожче? Га? Ні, вона могла б платити і п'ять карбованців за пуд...

1-й дід. Ціна підходяща. Можна б продати.

Д у д а р. Га? Не вторгуєте, діду. Курс не той. Ці гроші підуть на індустрію, на розвиток господарства, на машини для ваших полів. Землю істиками не сколупаєш, хліба не їстимеш. Треба її машиною дряпнуть. Кажу, годі лататись! Дайош індустрію! Дайош хліба!

Оплески.

В и г у к и. Справедливо! Для нашого ж добра!

Д у д а р. А як справедливо, то ближче до діла. Горбачі мусять продати державі шість тисяч пудів.

Маса прошелестіла: «Шісс тиссся...»

1-й дід. Чого ж так мало? Бери, синку, більше.

2-й дід. Мужик видержить, аби робочий подужав в'їсти.

Ч о р н е г а. Що ви там, діду, базікаєте? Вам уже в землю пора, а ви й досі торгуєтесь.

П і в е н ь. Дід правду каже. Їжте, робітники, по шість тисяч пудів. Череву не дерево, роздасться.

Ч о р н е г а. Землю тебе генерали не годували. Може б, тоді не дзвонив, якби землі в череву напхали...

Д у д а р. А ви, товариші, більше по-діловому. Беріть і висловлюйтесь.

Шум пробіг короткою хвилию і раптом ущух.
Запаувала тяжка тиша.

Г о р о х. Громадяни, висловлюйтесь.

Мовчанка.

Такий момент... Хто бере слово?

Мовчанка.

Чого ж мовчите?

Мовчанка.

Чорнега. Дай мені. Товариші! Тут довго не доводиться думати. Село велике. Хліб є. Треба відповісти товаришу Дудареві, а через нього всім робітникам, що громада згодна. Це наш обов'язок перед державою та й перед самими собою. Що ж тут довго говорити? Згодні, от і все. Я неможливе, а двадцять пудів одвезу. І думаю, що всі неможливі і всі наші середняки так зроблять.

Г о л о с и. Зго-дні! Затвердити!

Івні хитнулись. Вяшкірились:

— Як то згодні? Хто сказав згодні? А може, й по згодні? Ми хазяїни! Ми власть держимо!

Півець. На вольному ринку продамо!

Дудар. Не чую! Голосніше, хто це на вольному?.. Вийди й скажи, чому на вольному. Всьому народові скажи. А то — з-за спини. Це вже не по-громадському.

Мертва тиша. Ніхто не бере слова. Чирва робить знак Малоштанові, із натовпу вистромлюється Малоштанова рука.

М а л о ш т а н. Дозвольте вопрос.

Г о р о х. Говоріть.

М а л о ш т а н. От я хочу докопатися до одного параграфа. Наприклад, у нас влада робітників та селян. Я згоден. А чому ж диктатура пролетаріату? Отут-то воно як? Дайте ясну відповідь. Що воно таке, ота диктатура?

Г о л о с и. А що? Оце-то правильно! Хай дасть відповідь!

Передні (*підняли бороди*). Відповідь!

Небаба. Це провокація?

Комсомольці. Провокація!

Небаба. На дванадцятому році отак малоштанити! Хто це вас павчив?

М а л о ш т а н. Я сам докопався!

Нечай (*порадившись з неможливими*). Товаришу Дудар! Ми заявляємо вам, що це запитання не немож-

ницьке, а малоштанське. Це ми вам заявляємо. Незаможники на дванадцятому році революції таких запитань не роблять, бо вони свідоміші за Малоштана... Заявляємо...

Незаможники. Правильно! Це, мабуть, Чирва навчив. Геть його!

Вигук. Відповідь! Хай дасть відповідь!

Небаба. Товаришу Дудар, навіщо відповідати на провокаційне запитання?

Дудар. Стривай, не бухти. Що таке диктатура пролетаріату? Я скажу. А ти слухай, ти, дядюшко Малоштане. Радянська влада, спілка робітників з трудящим селянством — оце тобі й є диктатура пролетаріату. Це, брате Малоштане, класова боротьба пролетаріату, що переміг і взяв до своїх рук політичну владу, проти буржуазії, яку переможено, але ще не знищено. Розумієш? Вона ще не зникла, ще гострить проти нас зуби. Хіба ти цього не бачиш? Так ти, браток, розплющ очі. Тоді побачиш, що пролетарська диктатура це — во! спілка непохитних захисників соціалізму з хиткими його спільниками, з такими, наприклад, як ти. Пролетаріат тебе з пазурів експлуататора вириває, а ти ще й опинаєшся, питаєш, чому диктатура! Дивись! Он летять журавлі до теплого краю. Передні ведуть усе товариство. Своїми грудьми перші розтинають хмари. І їх не зіб'ють ніякі сови, ніякі хижакі. Бо вони добре знають шлях, уміють боротись і розуміють, що як не долетять, то загинуть. А ти ж якої диктатури хочеш? Білої? Тієї, що веде в ярмо? Бо третьої немає... Не хочеш? Кажі голосніше!

Малоштан. Не хочу.

Дудар. Так чого ж ти питаєш, товаришок? Зрозумів?

Півень. Зрозумів. Журавлі полетять, а ти заставайся в дурнях.

Дудар. Так, журавлі полетять у теплий край, а півні зостануться на купі гною, гребтись та кукурікати...

Сміх.

Чорнега. А що, з'їли, чортова куркульня?

Вигук. На диктатуру не дамо! Немає хліба!

Шум.

Чорнега. Брехня! Дасте! Повні засіки хліба!

Горох. Заспокойтеся! Громадяни! Момент.

Чирва. Просю слова.
Комсомольці. Не давати!
Вигукп. Як то не давати? Хай говорять!
Горох. Кажіть.

Майдан затихав.

Чирва. Громадяни. От що я вам скажу. Ви не буптуйте. Я, хлібороб Чирва-Козир, що з діда-прадіда корюся владі, говорю вам: покоряйтесь і ви. Товариш із города не дурно говорив вам про диктатуру. Так що громадянин Малоштан надаремно протестує. Не слухайте його. Хліба треба дати на диктатуру, цебто на соціалізм. Хоч кров із носа. Ну, ось товариш із города казав: ми самі будуємо своє господарство. Це правда. Ми не раби. Ми самі будуємо. І ми підтримуємо владу добровільно. Навіщо говорити шість тисяч? Кожний знає, скільки він дасть. Може, й дванадцять пожертвуємо. Бо то громада, сто душ — сто груш, а може, хто й дві кине. Так що, громадяни, я пропоную: підтримати добровільно, цебто не затверджувати, скільки тисяч. От і все.

Шум задоволення. Шум протесту.

Вигукп. Правильно! Добровільно! Оце по правді!
Незаможники та комсомольці. Неправильно!
Це зрив кампанії! Зри-и-ив!

Небаба. Він хоче перечирвити сходку. Пересмикує карти.

Сміх.

Дудар (до незаможників). Тут чимсь пахне. Кажу, смердить тут.

Коваль. Товариші! Організоване селянство не може послухатись Чирви. Що це значить — дамо, але не затверджуємо, що дамо? Ви тільки подумайте, що це значить: ліва рука не знає, що робить права. Не знає навіть, що вона сама робить. Це не по-революційному, не по-хазяйському. І потім — ніякої жертви. Що значить, пожертвуємо?.. Ми продаємо своїй державі!

Голосп. Ми хазяїни! Добровільно дамо! Не примусово.

Шум.

Небаба. Ви не кричіть. Чого ви кричите? Ви краще спиніться на хвилинку та подумайте. Комсомол вам говорить: подумайте. Ви ж чули, що казав товариш Дудар. Ви зрозуміли його? Якщо ви зрозуміли, то зрозумійте ще й те, що тільки ворог може поставити отак питання, як тут поставив Чирва.

Вигук. Чули! Чули! Без тебе чули. До-бро-віль-но. Забирайся!

Шум, слів Небабних не чути.

Небаба (*перемагає*). Ех, ви... На провокацію пішли! Сліпі! На куркульських козирах граєте! Не знаєте, що робите! Завтра ви рватимете на собі чуба, коли побачите, що куркулі вас обдурили.

Вигук. Хто нас обдурив? Нас не обдуриш! У нас куркулів нема!

Горох (*дзвонить*). Громадяни! Заспокойтеся! Це ж такий момент... (*Він розгубився*).

Дудар йому щось говорить.

Настя. Дайте мені слово.

Горох. Кажі.

Настя. Товариші селяни. Ах ви ж, сукині сини, товариші селяни. Що ж ви робите? Ви ж продаєте революцію. Кому? Чирві-Козиреві. Та оцьому дідові, якому три чисниці до смерті.

1-й дід. Дурна баба. Я ще довше за тебе проживу.

Півень. Він зимою тільки оженився!

Голоси. Тихо! Да-лой! Не заважайте!

Настя. Ти, Макаре, не кукурікай, бо гребінь зіб'ємо. Не дивись, що я жінка. Як струсону, то з тебе самого хліб посиплеться. Думаєте, Чирва віграє? Брешете! Соціалізм віграє! Глитай скаженіє, але по його не буде!

Крики. Загальний шум.

Вигук. Правильно! Не буде по-вашому!

Ромашка (*зважившись усе сказати*). Дайте я скажу. Я скажу всю правду. Просю слова! Слова мені.

Шум.

Чирва, Сироватка, Півень, здогадавшись, що він хоче зрадити їх, одтирають його в натовп, валять.

Чирва. Уже сказано всю правду!..

Вигукки. Давай резолюцію! Добровільно! Го-ло-су-уй!

Підняли ціпки.

Інші. Затверджуй шість тисяч!

Горох (*зовсім розгубився*). Та голосую! Не напирайте!

Дудар. Товаришу Горох. Що ви робите? (*Відтримує Коваля*). Стривай, товаришок. (*До Гороха*). Не торопись. Чого злякався? (*До сходки*). Ви от що, товариші... Тут у вас щось не те... Я кажу, не те надумали. Так соціалізму не збудуємо. Чиясь рука... Га? Я питаю, чия рука? Зірвати надумали? Не пощастить. Із Чирви добрий промовець, а з вас мусять бути ще кращі слухачі, щоб зрозуміти, куди він гне. Гороше, шість тисяч, друже, як один фунт — і кришка. Іншої постанови не приймай.

Голоси. Добровільно! Голосуй, Гороше! Голосу-у-уй!

Горох. Голосую! Громадяни! Я голосую! Пойміть момент! Хто за шість тисяч?

Незаможники та комсомольці підносять руки.

Середняки несміливо вистромлюють руки, але зараз їх і спускають.

Вигукки. Щитай! Щитай, Гороше!

Дудар. Гороше, можеш не трудитися. Зробимо інакше.

Горох. Раз, два, три, чотири, п'ять...

Вигукки. А тепер хто добровільно? Голосуй!

Горох. Хто добровільно?

Дудар. Гороше! Не роби комедії!

Кількість піднесених рук ступнево збільшують середняки, що один по одному приєднуються до «добровільної». Дехто знов-таки вагається і опускає свою руку.

Вигукки. Щитай, Гороше, щитай!

Дудар (*до своїх*). От що, товариші! Ідіть ближче. Хаї там щитають. Ми постанову Чирви к чортовій матері. Кришка. Ми зробимо інакше.

Чорнега. Правильно! Тут Чирвина робота!

Півень (*до Чирви*). Оце-то змичка. Здається, виграл...

Ч и р в а. Дивись, щоб він там не прочитав...

Дудар щось говорить до пезаможників та комсомольців. Піонери б'ють у барабан. На Дудареві слова з гуртка несаможників вихоплюються:

В и г у к и. Правильно! Так і зробити! (*Свист*). Ей, ви, шкурники! Куркулі! Не виїде! Прочитаєтесь... (*Сунуть на чирвівців*).

Г о р о х (*ракує*). Раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім...

Піонери проходять через юрбу. Всі затихають, хто як стояв. Дивляться на піонерів, що струнко йдуть зі сцени.

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

VII. КРИЗА В СЕРЦІ

В сільраді. Г о р о х, Нечай, Коваль, Небаба та Настя за столом. Видко, давно вже сперечаються. Всі знервовані, розпалені. На лавах попід стінами сидять селяни. В куточку непомітно — Р о м а ш к а.

Н е б а б а (*схоплюється*). Це ви! Це ваша провина.

Г о р о х. З якої речі? Такий момент...

Н е б а б а. Доголосувалися.

К о в а л ь. Ганьба!

Н а с т я. Дав розперезатися Чирві. Чого рота йому не заткнув?! З тебе такий голова сільради, як з куриці птиця.

Г о р о х. Думка була...

Н е б а б а. Не було у вас думки. Ви здреїфіли. Ви розгубилися. Ви ще на засіданні дреїфіли, а на сході зовсім розгубилися. Я даю голову зітнути, коли тут не було куркульського плану. Він був. Точно розроблений план, як зірвати сходку. Хтось переказав їм суму, і вони, чотири куркулі, одбили од нас середняків. Ганьба! Хто ж це? Хто їм переказав? Може, він сидить отут... серед нас? (*Озирається*). Може, він дивиться нам у вічі?

Ромашка зітхнув. Небаба довго й пильно дивиться на Гороха.

Г о р о х. Бог з тобою, Оксано...

Не ба ба. Бога собі залиште! *(Кинулася до Нечая)*.
Товаришу Нечая. Може, зрадник серед пезаможників?

Не ч а й. Брось, Небабо! Не печи мене!

Не ба ба *(метнулася до Коваля)*. Коваль! Комсомольці ж ніколи не зраджували?

К о в а л ь. І не зрадять! Не смій так ставити питацня!

Не ба ба *(в розпачі)*. Де ж провокатор?..

Пауза.

К о в а л ь. Ви розумієте, Чирва тепер три пуди дає! Приходимо до нього,— собаки трохи не розірвали нас. А він завів нас у комору, показав порожні засіки і в куточку пудів із п'ять посліду. «Оце все,— каже.— Перекажіть Дудареві, хай прийде з мішечком, дам три пуди...»

Ч о р н е г а. Знищується сук-кип сип!

Г о р о х. Півень два дає. Сироватка полтинник. Оце момент...

Г р и г о р. Правда, що момент. Це наче на монастир...
Та я б його по мордяці...

К о в а л ь. Це, дядьку Григоре, треба було на сходці говорити. А зараз не вішайте носів. Треба подумати, що робити далі.

Увіходить Д у д а р.

Не ба ба. Треба подумати, що ми скажемо Дудареві. Що це буде, як він узнає. Чого ж ви всі мовчите? Він же казав, ані ногою до них. А ми... ходили...

Д у д а р *(підходить до столу)*. Куди ходили?

Всі замовкають. Дехто зривається з місця і знов сідає.

К о в а л ь. Товаришу Дударю...

Д у д а р. Га? Ви ходили з торбою попід вікнами, як прохачі? Та для чого ж це ви зробили? Ну? Одповідайте! Хто ж так бореться з ворогами? А ще більшовики називаються... Ех ви, хлоп'ята... *(Нараз повертається до Горюха)*. А ти, квасолино! У тебе в сільраді комсомольцям доводиться старцювати. Чого дивишся? На монастир збирають. Замість поставити Чирву на коліна, вирвати в нього хліб, що десь гние, ви жебрачите в нього. Чуєш?

Ч о р н е г а. Оце правда. На коліна його...

Дудар. Чого мовчип? Говори, кашпаровська богородице.

Горох. Я, товаришу... Такий момент, що ми разом ходили...

Дудар. Га? Не чую. Разом? *(Неймовірно)*. Разом ходили. Ти розумієш, голово сільради, що ти кажеш? Ти що? Компрометацію авторитету хочеш зробити? Робітничо-селянських та червоноармійських депутатів хочеш продати? Голосно кажи.

Горох. Як постанова була, то ми...

Дудар. Відповідай на запитання. Хто тобі сказав іти з горбою? По милостиню хто тебе посилав, я тебе питаю?

Чорнега. Та з свого розуму...

Григор. Науки немає. От у чім гвоздь.

Коваль. Товаришу Дудар.

Дудар. Е, Ковалю, помовч. Хто казав, що з-під землі дістанемо? Ти. *(До Небаби)*. Хто казав, що зриву не може бути? Ти! На що надіялися? Я ж думаю, що ви не належите до тих, хто тільки чубами вміє трясти. Так звані революціонери з бантиками; червоні хусточки, що гура кричать тоді, як ворог штани загубить, а як він покаже зуби, то вони дряпу дають. Чи, може, й ви стоїте на позиції «прийдіть і поклонімося»? У руку дивитесь?

Небаба *(скрикнула)*. Неправда! Ми хотіли перевірити його до краю. Ми на краще хотіли... Тепер ми зможемо показати їхнє обличчя всьому селу.

Дудар. Стривай. Хліб ти в нього бачила?

Небаба. Порожні засіки, але...

Дудар. У тім-то й річ, що «але»... Яке ж у них обличчя, коли в засіках порожньо? Науки немає? А ми з міністрів повиходили? З губернаторів?

Ромашка *(вилазить із кутка)*. Дозвольте вас перенняти. Не з губернаторів...

Дудар. А ти що за один?

Ромашка. Я? Антон Ромашка.

Дудар. Чи не той герой, що проти білих ходив?

Ромашка. Той самий.

Дудар. А тепер за Чирву голосуєш?

Ромашка. Ні, не випало.

Дудар. Незаможник?

Ромашка. Ні, слава богу, середняк.

Дудар. За кого ж ти голосував?

Ромашка. Утримався. А потім не дали висловитись...

Дудар. Не чую. Дужче кричи, щоб знав народ, що ти утримався на дванадцятому році революції. А як проти білих стояв, тоді теж утримувався?

Ромашка. Ні, там я голосував з ружжа. Чи поціляв, то вже не скажу, а стріляти у ворога революції стріляв. Ну, тепер важко стало нам розбиратися... На фронтах було простіше. Отак я, а отак — ворог революції. Командир зводу скомандував: «По ворогові революції плі!» Ну й палиш. А тепер, бачите, й сам командир, Гнат Горох, не вгадає, де біле, де червоне... Вам-то в городі видніше. Електрика горить, у газетку заглядаєте, в каталоги різні. А в нас то вже не те. У гною, мов той жук...

Дудар. Ти, браток, просто кажи: живете в городі, як буржуї. Стук-гряк — дай п'ятак.

Ромашка. Ну, й наше життя не з медом.

Дудар. Не з медом. А ми в молоці купаємось. А ти й не знав? У молоці. І щодня вареники варимо та гулі справляємо. А в чорному поті ти б не хотів скупатися? В цистерні. Щоб дзизнуло тебе електрикою в печінку. У гною? Пропадеш у гною, як не будеш робити гуртом. Ти знаєш це?..

Григор. Це правда. Як робить укупі, то не болять у пупі.

Голоси. Що правда, то правда.

Дудар. Правда? А це не правда, що вся Україна колективізується, а ваше село задніх пасе? Правда. А ви не тільки робити вкупі не навчилися, а навіть свого гною, червей не зволодаєте... Думаш, я не в гною виріс? У білих пелюшках? Га? Доки ж ти говоритимеш, що в гною? Бери. Клепай нове життя. З нами клепай, організуй колектив, будуй соціалізм, бо самому тобі жаба цицьки дасть...

Чорнега. Справедливо.

Григор. У точку!

Настя. В точку, та не рушаєте ви з неї. Хіба з вами що зробиш?

Ромашка. Та не печи хоч ти. Своя ж, а пече. Заспокойся. Тепер уже бачу, що не туди я пішов, куди слід... Слухай же, товаришу Дударю. Бачу, що з одного ми тіста. То слухай же і не гнівайся, бо хоч і дурні ми, і темний народ, та все-таки одне одного не продамо. Хотів я виступити па сході — не дали. От і подумав я: як же це так, що дванадцять років наша влада була, а потім Чирва виграв? Ні, міркую собі, аж оце Чирва програв навіки. Бо розсу-

дїть, громадяни: Чирва свій хлїб, силу свою приховує. А з кого ж візьме держава? Із самого Малоштана та з мене? Ні, не випадє. Правду казав товариш Дудар, що хиткий ми елемент, та все ж соціалїзм для мене дорожчий за Чирву. Слухай, товаришу, істинну правду: правду кажеш, хлїб є. Заховав Чирва свій хлїб, а каже, що нема.

Небаба. Де заховав?

Коваль. Ви знаєте?

Дудар. Спокійно, Ковальок! *(До Ромашки)*. Далі кажи.

Ромашка. А далі... тільки знайти, а тоді вже й далі.

Дудар. Так. *(Пауза)*. Ти ж... розумівш, що це значить, оте далі?

Ромашка. А звісно. Це значить, показати перед пародом ворога революції, і тоді... красне виграє, а біле програє... Отак я розумію... І ще я хочу признатися...

Дудар. Ну, браток, аж тепер я бачу, що ти ходив-таки проти білих. Руку! *(Тисне)*. Ковальок, Небабо! Не серчайте, хлоп'ята! Вибачте, що крикнув. Не ображайтеся. Такий час. Як на позиції.

Небаба. Ми, товаришу, не революціонери з баптиками, щоб ображатися. Ми комсомольці.

Дудар. Ну, дай руку, комса. Тепер вам буде робота. Краща, ніж ходити з торбами. Гороше, бери, друже мій, понятих і зараз же до нього. Понятих бери, не чухайся.

Горох. Кого ж його брати під цей момент?

Дудар *(до Ромашки)*. Підеш?

Ромашка. А, звісно, піду. За революцію.

Настя. Бери мене. Я друга понята. Я пальцями розгребу землю.

Чорнега. І мене беріть. Копатиму.

Григор. Та й я піду. У мене й лопата добра. Стальна. І за понятого можу.

Дудар. Де ж ви раніш були? Чом на сході мовчали? Чекайте. За третього понятого ми візьмемо... знаєте кого?

Нечай. Кого?

Входить Малоштан.

Дудар. Ось кого.

Всі. Правильно.

Дудар. Малоштане, ти понятий. Іди трусити хлїб у Чирви.

Малоштан *(довго нічого не може сказати. Потім тихо)*. Я... не піду.

Дудар (зціпив кулаки, ледве стримуючи себе, підступає до Малоштан). Не чую! Голосніше!

Малоштан. Він мій рідний кум. І в нього хліба нема...

Дудар. Не підеш? Кинь жарти. Як же ти можеш не піти, куркульський підголоску, як оцією самою рукою, о, дивись, я двох кумів знищив, бо зрадили революцію і передались до білих. А ти кажеш, що не підеш. Шутейний чоловік!

Всі в приміщенні завмерли.

Нечай. Подумай, Малоштане. Ти знеповажив честь незаможника. Всі на тебе ремствують.

Дудар. Я ж тебе за свого мав, хотів на тебе спертись, а ти, як ворог, виступив на сході. Як же ти, горобина душе, не підеш, коли ти нічим більше не загладиш своєї провини, навіть смертю? Чи, може, забув, чому диктатура? Я нагадаю. Тому, що без нас ти пропадеш. Чирва тебе сточить. З нами підеш або пропадеш. Зрозумів?

Малоштан. Зрозуміть то я зрозумів, а зрікатись кума... не зрікаюсь. У кума хліба нема. Вірю — нема!

Дудар. Ромашко. Катай ще раз. Є хліб у Чирви?

Ромашка. Є хліб, і той хліб закопаний у землю. І ти, Петре Малоштане, не справжній чоловік, коли ради кума продаєш революцію...

Малоштан. Не продаю!

Ромашка. Продаєш! Ішов ти повз кладовище з рибкою? А він, твій кум, чекав на тебе. На гробках чекав. Не перебивай! І все ти йому сказав.

Всі рухнулись, вп'ялися очима в Малоштана.

Небаба. Він!

Ромашка. І сказав, скільки на кого наклали і все до останнього. А Чирва... Громадяни, і ти, товаришу Дударю, слухайте... А Чирва, Сироватка, Півень і я... стояли розп'яті на хрестах, ніби наша влада розпинає нас на хрестах. І чекав на тебе Чирва, як на шпигуна. І звелів він тобі спитати за диктатуру. А ти, Малоштане, взяв та й спитав.

Всі стоять, ніби громом ударені.

Небаба. Значить, це ви?!

К о в а л ь. Геть його з очей!

Н е ч а й. Петре, до чого ти дійшов! Та тебе ж розстріляти мало.

Ч о р н е г а. Щоб нас не плямував...

Н а с т я. Зрадив... *(Рухнулась до нього)*.

Д у д а р. Аж тепер я тебе, браток, зрозумів. Одійдіть, товариші. *(Тихо)*. Тут помилка. Одійдіть, бо людина загибає. *(Легібно, тепло)*. Держись, товаришок, держись. Не хитайся... Обдурили, як малого, як хлопчика обдурили? Ну... Обіпрись об мене... не бійся. Чого поблід? Я ж розумію, дивак, що ти не винен. Ну, прости, що крикнув. Я, знаєш, глухий. *(Кричить)*. Та не падай, говорю тобі. Не падай! *(Хочає його за плечі)*.

М а л о ш т а н. Туман... мпгтить... *(Проводить рукою по обличчю)*. Як же це так, що я прошиб? *(Зойкнув)*. На кладовищі! Підкрався. Як гієна вліз у душу... А на сході сказав, ніби я протестую... Де він? Де Чирва-Козир, бувший мій кум? Де він? *(Вибігає з кімнати)*.

Всі напружено дивляться йому вслід.

Д у д а р *(тихо)*. Небабо, за ним. Криза в серці. Не чіпай його, тільки йди за ним, бо може зарубати.

Н е б а б а *(тихо)*. Єсть. *(Вибігає)*.

VIII. ГУСАК УРОСТАЄ В СОЦІАЛІЗМ

Півневе подвір'я. Стіл, заставлений закусками. Посеред столу — здоровенна сулія, підперезана широкою стрічкою з написом: «Пий, та розуму це пропивай». Коли завіса відслоняється, за столом шум, вигуки, жіночі співи.

1-й г і с т ь. Ви, сваток, таки голова.

Г о с т і. Золота голова! Світ перевернемо з такою головою!

2-й г і с т ь. Ікстаз у чоловіка, о! Обвів, обвів круг пальця — і немає, о! Це ікстаз.

П і в е н ь. Та чорт його бері, аби виграла.

П і в н и х а. Призвольтеся. Макаре, наливай же людям!

С и р о в а т к а. Гріх так казати.

2-й г і с т ь. А я кажу, ікстаз.

Сироватка. Гріх. Богу треба дякувати, що виграли, а ви такі слова.

Жінка. Чого там гріх? Віп ще й не такі слова знає...

Півниха. Ет, яке лихо. Макар мій теж, як що скаже, як прикаже — як одріже.

Гості. За здоров'я свата Чпрви!

Чирва. Вам, сусіди, дякую і богові.

Сироватка. І Малоштанові...

Півень. Ривела! Андрію, ривела!

Жінки. Верби! Давайте верби!

Ой вербо, вербо!
Де-ге ти-ги зро-сла...

Півень (*перебиває*). Ривела! Ривела!

Чирва (*поважно*). Можна й ривела. Тепер можна. (*Підвіся*). Сусіди! Ні, не можу говорити. Душить... Радість душить мене. Давай ривела!

Гості. Ривела!! Ривела!!

Півень. Свате Сироватко, закопиййте.

Сироватка. Господи, благослови.

Рри-ве-лла буря, й дощ шумел,
І вепр-і в деп-рях бушували...

Гості.

І биз проривно гром гримел,
І вепр-і в деп-рях бушували...

Сироватка.

Ір мак-о стрянув одо сна
Іги биль здря встромицьця в волни...

Підхоплюють.

Душа одвагої сполна.
Нуда ліко од-бре гачолни...

Сироватка.

Ррр-ривела буря, й дощ шумел,
І вепр-і в деп-рях бушували...

Чирва й Півень (*супоро, з переконанням*).

І биз проривно гром гримел-ел...
Но Ір... мака уже не стало!

2-й гість. Оце ікстаз, так ікстаз...

Гості. Як у церкві співають...

1-й гість. У вас, сваток, го! гол... лос, як труба ярихонська...

Шум, брязкіт. Із хати виходить Гусак.

Гусак. Макаре Митрофановичу!

Півень (*підходить до нього*). Пантелей Іванович! Зятьок!

Гусак. Не кажіть гоп, поки не вискочили. Я ще не зятьок. Але гроші є.

Півень. У цього? У твого?

Гусак. А ви ж як гадали? Що він приїхав просто на заручинах погуляти? Ви наївний, як дитина.

Із хати виходить Гунявий. Тип міського спекулянта.

Гусак. Давайте завдаток.

Гунявий. По чотири п'ятдесят?

Півень. П'ять.

Гусак. Андрію Кириловичу!

Чирва підходить.

Гунявий дає завдаток. Беріть.

Гунявий. Чотири п'ятдесят.

Чирва. Ні, у мене зараз немає хліба. У мене — душа. Я не можу торжити в цю хвилину. Душа квітне. (*Пішов до столу*).

Півень. Ну, хоч чотири сімдесят п'ять.

Гунявий. Ви добрий чоловік, а я ще добріший. Маєте — п'ятсот.

Гусак. Ідіть до гостей. Зараз вийдемо з молодою.

Півень. Під марш! Козирни, Пантюшо! Покажи їм...

Гусак. Не вчіть колишнього студента.

Півень (*сховає грші, пішов до столу*). Чого ж сидите, не вмочаєте? Причащайтесь!

Гусак (*до Гунявого*). Десять відсотків за агітацію...

Гунявий. Ні, Пантелей Іванович, п'ять...

Гусак. Що? Я совість свою продаю...

Гунявий. Ну, то й добре заробляєте. Чого ж вам?

Пішли в хату.

Півниха. Та де ті молоді в чорта? Хоч затанцювати. У-і-іх! Прости господи! Призволяйтесь! Напекла всього. Розперізуйтесь, сваток!

Гостя. Напекли, свашко, напекли, дякувати богу.

Півниха. А що там? Тільки власті та власті? Треба й собі шматок у рот класти.

Perit.

1-й гість. Ідуть!..

З хати виходить музика — сільський «джаз-банд».
Гусак веде «під ручку» Параньку. Гунявий поруч.

Гості. Картина! Як намальовані!

Півень. Пожалуйте, діти мої! У мене вдалася, чортяка!..

Гусак, Паранька, Гунявий проходять до столу.

Гусак. Шановні громадяни. Я, Пантелей Іванович Гусак, колишній студент першого курсу державного ветеринарного інституту, вилучений за ідеологічні розходження, маю за честь і, скажу просто, за щастя — назвати вам майбутню подругу моєї буремної путі Параню Макаровну, народжену Півень, а віднині — Гусак!

Гості. На здоров'я! На многі лета!

Гусак. Прошу також любити й поважати мого давнього знайомого, Сидора Микитовича Гунявого. Він хоча і не ветеринар, але може допомогти всякій скотині. Золота людина.

2-й гість. Золота скотина!

Гості. Золота!

Чирва (*підвіся*). Сусіди! Свати! Брати! Куми! Родичі! Знайомі! І так добрі люди. Хочу я вам сказати одну річ.

Гості. Ш-ш!.. Чирва говорить! Чирва говорить! Чирва! Говорить, говорить, Андрію Кириловичу.

Чирва. Життя наше складне, життя важке й заплу-
тане. Трудне життя.

1-й гість. А трудне... що й казати...

Чирва. Але сьогодні у нас свято. Сьогодні подвійне
свято. Перше свято — наша перемога.

Сироватка. Благодарим тя, создателю... (*Перехре-
стився*).

Чирва. Друге свято: ось. Діти! Ви молоді, а ми старі.
У вас молоді сили, у нас старий досвід. Повчіться ж, діти,
у нас, бо ще доведеться нам усім не раз і не двічі оборо-
няти своє добро, виривати його з зубів... доки є над нами
диктатура. Ну! (*Б'є кулаком об стіл*). І в нас душа не з
лоцудька! Поміряємось! Співайте, веселіться, радуйтеся та
пам'ятайте: пий, та розуму не пропивай.

Сироватка. Амінь.

Гості. Правильно. Оце-то правильно.

Півень. Та бий їх, от і все. Розбивай!

Півниха. Призволяйтеся! Кушайте! Говоріть і ку-
шайте, щоб роти не гуляли. Параню!

Паранька. Аж нудить од гов'ядини. Пантелею, їж,
ти ж мужчина.

Гусак. Пардон. Пару слів. (*Підводиться*). Високо-
поважні гості і вельмишановні громадяни занедбаної, бо-
гом забутої України! Я поет. Але я говоритиму прозою.

Паранька. Як?

Гусак. Почекай. Це не те, про що ти думаєш. Ви,
Андрію Кириловичу, передаєте нам, молодим своїм учням,
ваш життєвий досвід і заповіт боротись. І ви маєте рацію.
А ви... (*до Півня*). Ви, Макаре Митрофановичу, помиляє-
тесь.

Півень. Я зроду не помилявся.

Гусак. Даруйте на слові, але ви більше ніж поми-
ляєтесь. В питаннях боротьби і тактики ви просто
жалкий кустар-одиначка, і в цьому вся суть і вся трагедія
України.

1-й гість. І дасть же бог людині такий розум.

Гусак. Коли нарізували вам столипінські одруби, а
ті, що тепер держать нас під вуздою, не давали, лег-
ко було боротися. Легко, да! Убили Михайла Сліпого,
і вже.

Сироватка. Ш-ш. Він сам помер...

Гусак. Але тепер... тепер зовсім інша річ. Що ж ви
кричите «бий»? Кого «бий»? Як «бий», коли це можна
робити тільки організовано, інакше не збореш. Убити

вб'єш одного, двох, а не зборєш. Громадянинє Чирво-Козирю. Ви не були в студєнтах, але у вас інстинкт.

2-й гість. Ікстаз!

Гусак. Ні, ви не збивайте. Тільки інстинкт. Організація. Колектив. Уростання у соціалізм. Але яка організація? Який колектив? Який соціалізм? Відповідаю. Організація наша! Колектив наш! Соціалізм наш!

1-й гість. Правильно. Хай і соціалізм, аби ми були хазяїнами.

Гусак. Правильно! І вже як ми вростемо, то й сто чортів, не тільки сто Дударів нас не викорчують. Так давайте ж за їхню погібєль, за наше життя, за вростання в соціалізм!

Гості. Гірко! Гірко!

Паранька. Паптюшо, вростай же...

Гусак цілує її.

Гості. Правильно!

Півень. Ніколи! Здохну, пропаду, як єобака під тигром, ну в соціалізм не піду.

Сироватка. Марино, дивись, а твій уже вростає...

2-й гість відокремився був перед цим від столу
й пускає бісики якісь молодиці.

2-й гість *(до молодиці)*. У мене ікстаз... А ви — як угода...

Сироватка. Закладає колектив...

Регіт.

Гостя *(кидається на парочку, до чоловіка)*. Ах ти ж, катюго! Дома хворий, а тут он якої...

Крик, брязкіт, регіт.

Жінки. Хай тобі чорт! Хоч танцюй!

Півниха. То й затанцюйте. Молоді! Чи, може, ви й не тямите?

Гусак. Хто, ми? Повчіться ще в нас танцювати культурно, по-європейському. Зараз ми з Паранєю покажемо вам студєнтський фокстрот, котрому я навчив її нашими українськими місячними ночами. Параню!

Паранька. На третє коліно.

Гусак. Сам знаю. Музико!

Танцюють.

Жінки. І-і-іх! Аж па голки бере. От якби мій так умів.

Півниха. Польки! Вдарте польки, трах па вашу голову!

Полька. Жінки хапають чоловіків. Двигтять подвір'я з танку. В цей час на подвір'я вбігає Малоштан і, вражений видовищем, зупиняється.

Малоштан. Стійте! Припиніть музику!

Всі зупиняються.

Не шаленійте і не танцюйте, бо ще ваще не витанцювалося.

Чирва. Куме!

Малоштан. Ніяких кумів. І хто ти такий, ми ще не знаємо. Але ми визнаємо... ми все визнаємо!

Чирва (наливає склянку). Куме... випийте... вам погано...

Малоштан. Не інтересуюсь. Прибери сорокаградусну. І слухай, що тобі скаже неможник Малоштан. Погано мені. А ти думав, добре? Думав, я танцюю? Очі мені танцюють з лоба. Знай: ти не кум мені більше, ти гад. Я вірив тобі все своє дурне життя, а ти, як вовк, погриз мене! Ти шпигуна з мене зробив. Але я неможник був і є, а ти куркуль був, але знай: ти вже не будеш. Не будеш!

Півень. Та бий його! (Ханає сулію). Розтрощу!

Рух. Усі рушили на Малоштана.

— Бий!

Чирва. Назад!

Зупинились.

Гусак. Громадянинне, висловлюйте свої думки без лірики. Що вам треба?

Малоштан. Що мені треба?.. (Кидається на Чирву).

Небаба (*як вітер влітає, з криком*). Малоштани! (Стала між ними. Пауза). Навіщо хвилюватись, коли треба бути спокійним? Ходімо! Там чекають на нас...

Малоштан. Ні, мила дівчино! Почекай трохи. Що мені треба, парнишко з гудзиками? Трусити ворога революції, Чирву! Я понятий! За мною, на ваше подвір'я, Чирво-Козирю! За мною! (*Іде*).

Півень. Продав! Ромашка продав! (*Б'є сулію*).

Страшний брязкіт посуду. Короткий зойк в оркестрі.
Гості розлазяться, як жаби. Темно.

ІХ. БЕЗ КОЗИРЯ

Чирвине подвір'я. Видно ріг старої хати за дверима. Там гомін, копають. Малоштан пробігає з лопатою.

Чирва (*іде назустріч, звисивши голову*). Куме...

Малоштан. Не підходь.

Чирва. Куме. Не себе шкода, а вас. Перед народом у страм себе вводите. Три дні ристе землю, як кроти, а що знайшли?

Малоштан. Не підходь, кажу. Сам ляжу в ту яму, як не знайду... Одна мені смерть.

Чирва. Та нащо смерть? Скажіть йому, хай спинить цей глум. Народо повний двір.

За хатою гомін.

Малоштан. Знайшли?! (*Побіг*).

Чирва. Знайдеш... Землі б ти наївся...

Звідти, де копають, з'являється задуманий, похмурий, як ніч, Дудар. Зустрічається з Чирвою. Повільно, напружено ідуть один до одного. Довго дивляться один на одного, готові кинутись на горло.

Дудар (*перемігся*). Проходь з дороги!

Чирва. Думаєш, проситиму — не копай? Думаєш, землю гризтиму? Ні, не діждеш, і з дороги я не зійду. Моя дорога чесна.

Дудар. Брехня. Ти куркуль, і твій час минувся. Зійдеш, діду.

Чирва (*наступає, ніби хоче вп'ягтися пазурами в Дудареве горло*). Копай! Скрізь копай!

Дудар (показує рукою). Проходь, діду.

Чирва щулиться і поволі відступає.

(Сам). Три ночі не сплю... В голові наче молотом гатить. Все подвір'я зрили...

Малоштан (прибігає). Нема! Не знайшли. Ніде немає. Ну, що, як ми всі помилилися? Що тоді?

Дудар. Малоштане, стань твердіше. Вижени з серця заячий страх. Ти ж понятий. Назад. Роби своє до краю.

Малоштан. Та я-то понятий... До краю... Та коли ж той край, як ніяк не докопаємось? (Почув гомін за сценою. Реонуєся). Знайшли?! (Побіг).

Коваль (прибігає). Її немає? Не було?

Дудар. Не було.

Коваль. Її ніде немає. Її вбили...

Дудар. Секретарю комсомолу. Ти ж не слабодух. Тримайся!

Коваль. Але де ж вона могла подітись? Два дні, як пропала...

Дудар. Ковальок... Іди... Залиш мене... Голова тріщить.

Коваль (тихо). Я йду... (Пішов до копачів).

Дудар. Де ж вона справді? Де вона? Що вона надумала, дурна дівка? Де й кого вона шукає?

Коваль (повертається). Товаришу Дударю, може... годі копати? Я пропоную конфіскувати майно. Заарештувати Чирву та ще кількох. Позбавити їх голосу. Скликати другу сходку і конфіскувати майно. Треба рішуче...

Дудар. Рішуче? Добре. Але, крім вогню, хлопче, треба мати ще й видержку. Без цього ти не більшовик, а тріска: згорів і нема. А треба, щоб було діло. Розумієш, Ковальок?

Ромашка (підходить). Держись, Павлушо! Наша візьме, хоч трісне. От що, товаришу Дударю, мабуть, не знайдемо так, не знаючи, де шукати. Треба знати спочатку, де він є, там і копати.

Дудар. Ромашко. Таки з тебе дотепна людина. Чого ж ти не знаєш?

Ромашка. Є такий чоловік, що мусить знати...

Коваль (стрепенуєся). Так чого ж ви мовчите?

Ромашка. Не квапся, Павлушо. Я оце тільки-но згадав. Батрак був у Чирви. Чирва його розщитав... А де він тепер служить, не знаю.

Коваль. Взнаємо. Всіх комсомольців на ноги. На краю світу знайдемо!

Дудар. Стривайте, стривайте, товаришочки! Я знаю, де Небаба. Вона його шукає. Га?

Ромашка. От не збрешу, і я так думав.

Коваль *(дивиться на дорогу)*. Та це ж... вона! Іде! Іде! Небаба! *(Подався назустріч)*.

Дудар. Так. Іде. Верхи. Це вона. Небабо!

Ромашка *(гукає)*. Пождіть, товариші! Не копайте.

Нечай, Горох, неможниця Настя, Чорнега, Чирва,
Малоштан — з'являються.

Нечай. Що таке? Думка, що в хаті...

Настя. Під піччю треба спробувати...

Чирва. Одпочиньте, люди добрі...

Коваль веде Небабу, що майже падає.
Змучена, закурена з дороги.

Всі. Небаба!

Дудар *(підхоплює її)*. Кажі, Небабо!

Небаба. Зараз. *(Хитаючись, підходить до Чирви)*. Ну? Чому ж ви не скажете людям, де треба копати?

Чирва. Як ти знаєш, то скажи.

Небаба. А ви не знаєте? Ну, добре. Тоді я допоможу вам. У старій хаті. Чуєте? В старій хаті.

Малоштан. Кажі, що в старій хаті?

Чирва. Ти, куме, сам знаєш. Хлів.

Малоштан. Так, хлів.

Небаба. А в хліві — хліб. Яма там. Дайте мені лопату.

Рух.

Ромашка. Не збрешу, була думка, що там... Що ж, Андрію, одчпняй хлів. Бо ми ж і так скільки трудимось...

Чирва. Одчпняю. *(Вийняв з кишені ключі)*.

Дудар. Так. Помовчіть, товариші! Я хочу сказати цьому дідові двоє слів. От що, діду, слухайте мене. Добре слухайте. *(Роздільно)*. Ще не пізно...

Чирва. Що?..

Дудар. Не пізно сказати, що завтра ви привезете все, що з вас належить. Усе привезете. Сам вези, не примушуй людей рити землю!

Чирва. Пізно, громадянине з заводу. Пізно, люди добрі. Хліба в мене нема. Я сказав — нема. Душу беріть, виривайте з грудей, а хліба нема. Копайте! Я не випущу вас. Копайте! Докопуйтеся до кісток дідів та батьків наших, щоб я міг вас потім вигнати з двору.

Ромашка. Ну й сердитий же ти, Андрію. Все хочеш залякати. Так ми ж не злякаємось. Я живу кров бачив, а ти мене кістками лякаєш.

Дудар. Копайте.

Люди пішли копати.

Небабо, зостанься.

Небаба. Чорт. Розбилася. Пече як... Сімдесят шість верстов одміряла. Проклятий кінь... Трясе. *(Хоче сісти)*. Ой...

Дудар. Небабо... *(Ніжно)*. Ах ти ж... Небаба. Комса. А ти крайком сідай... отак... Ну? Як же ти? Га? Сімдесят шість верстов? Голосніше!

Небаба. Насилу знайшла парубка. Аж у другім районі служить. Ну, поговорили трохи, хлопець свій, одразу сказав. «Погріб,— каже,— звелів копати. А потім — фіть! Розщитав». Чирва не дурень, щоб при ньому сипати в яму хліб...

Дудар. Так. Ну, чирвова масть!

Небаба. А Малоштан як?

Дудар. Малоштан тепер герой. Видержить.

Небаба. Якби ж видержав. Ви й досі в нього?

Дудар. У нього. У клуні сплю. І нікуди я з тієї клуні не переїду, аж поки не повернуть на завод. Вирвати його треба з цих пазурів. Назавжди вирвати. З діда-прадіда раб, не легко йому побороти своє рабство... Ах ти, комса...

Коваль *(прибігає)*. Суха земля. Зовсім суха. Стара, тверда. Небабо, ти не помилилась?

Небаба. Копай.

Коваль. Уже другий штих зайшли. Нема. Проклята куркульня, міцно замурується.

Дудар. Копай. Світ розриємо, а знайдемо...

Коваль. Мусимо знайти! *(Побіг)*.

Дудар *(тихо)*. Небабо. А я ж був колись селянином... Розумієш?

Небаба. Важко?

Дудар. Важкувато. Як спитав тоді Малоштан, чому диктатура... а вони як підвели бороди... і... розумієш, так

ніби підвелась на тебе куркульська нива... хоче роздушити. Дев'ятнадцятий рік пригадався...

Не баба. Ходім туди. Я не можу сидіти... Вони працюють, як мухи.

Дудар. Терпіння.

Вбігає Малоштан, згодом Чирва та Горох.

Малоштан. У цеглу вдарились!

Дудар (*схопив його за плечі*). Так чого ж зупинився, Малоштане? В цеглу?

Малоштан (*радісно*). Чую, лопата — цок! Отак — цок... хресь... Що воно за знак, добродію Чирво-Козирю?

Чирва. Стара хата... Піч була колись...

Горох. Ой Чирво! Стережись! Це момент... Стережись, Чирво!

Голоси. Цегла! Твердо. Лопати не беруть.

Всі вальнули на кін.

Чирва. Піч була. Ще дід колись хатку був зіп'яв. Чумакував дід. Горя набрався.

Ромашка. Авжеж. Сім пар волів було. То ж клопінт...

Чирва. Звісно, клопінт. А потім батько жив. Піт свій і кров свою на цьому подвір'ї висушив.

Чорнега. Ну, вже чий піт тут лився, ти краще не згадуй.

Малоштан. Не згадуй, Чирво!

Чирва (*ніби не чує*). А скільки я доклав праці. Скільки жил висотав. Та що мужик не роби, його труда не приймаються. Приходять нетруджені, риють, батьківські домовини перекидають...

Дудар. Брось, діду, гвозді рвать. Що ти з себе пророка корчиш? Не тягни справи.

Ромашка. Хіба ти батька в хліві поховав?

Чирва. Піч там була... Стара піч... Дідівська...

Малоштан. Розкопуйте! Викидайте цеглу!

Чирва (*втрачає рівновагу*). Трощіть! Розламайте!.. Бийте в дідівські кості!

Ромашка. Не серчай, Андрію. Ти хочеш для себе краще, а ми для себе і для всіх трудящих. Стара цегла, а ти кричиш: кості. Брехня ж. І незручно за тебе.

Всі вальнули назад.

В и г у к и. Дайте лома! Бий лопатою! А міцна піч була.

Чутно брязкіт заліза. Дудар та Небаба напружено чекають.
Малоштанів голос: «Очерет!»

Небаба (*вп'ялась у Дудареву руку*). Чусте? Очерет!
Дудар. Спокійно, Небабо. Спокійно, бойок.

Всі, крім незаможниці, вальнули знову па сцену.

Ромашка (*глянув на Чирво*). Мабуть, докопуємось до хреста. Скажи, Андрію, хоч в останню хвилину.

Малоштан (*з оберемочком очерету*). Очерет, пане Чирво? А чого це очерет?

Дудар. Відповідай, діду.

Всі напружено чекають на відповідь.

Чирва (*нарешті зломився; увесь затремтів і, як гора, упав на коліна перед Дударем*). Не копайте! Благаю вас, не копайте!

Дудар. Пізно, громадянине Чирво. Підведіть його, я ж не земський.

Чирва. Господом богом, Ісусом Христом... Леніном прошу вас! Та він же був за народ... Не копайте. Сам викопую... Трошки заховав. Самі голодуємо. Думав, для дітей кілька пудиків... Не копайте, товаришу робочий!

Дудар. Товариш? Кому товариш?

Малоштан. Тобі? Ти — гад, а не товариш.

Настя (*прибігає*). Пшениця!!! (*Стає на авансцені. З пелени їй довго сиплеться на сцену золотим струменем пшениця, гіпнотизуючи людей*).

Всі (*тихо*). Пшениця. (*Стоять, мов зачаровані*).

Дудар (*вражений цим надзвичайним і неймовірним для нього фактом*). Пшениця в землі... Закопана од всього світу. Схована від трудящих, що будують соціалізм. (*Довга пауза*). А ти чув коли-небудь щоб робітники закопували в землю плуги, машини, борони? Закопали, а потім сказали на сході: нема плугів. Га? Нема машин. Тракторів нема! Чусте? На вольному ринку продамо. Спекулянтам! Не чув? То, може, чув ти, Чирво, що робітник не має нічого, крім одих рук, дивись, чирвоточино, понюхай. На них родить тільки мозоля, а вони родять індустрію. Ти

чув? Та ти не хочеш, щоб і вони про це почули, ті, що одкопали твою пшеницю. Чого ж ви хочете, Козирю? Снажу: збороти диктатуру, повернути собі землі і знову сісти на Малоштана. Не пощастить. Копайте, товариші!

М а л о ш т а н. Ми вже докопалися. До всього докопалися! А ти казав, Чирво, що я не докопаюсь. Дайте мені сажень, я зміряю глибину. *(Побіг)*.

Р о м а ш к а. Не серчай, Андрію, ну, я тобі так скажу: не по дорозі нам. І до революції було не по дорозі, а тепер і поготів. Хоч і казав ти на кладовищі, що всі ми рівні, всі однакові. Ні! Розійшлися ми, як дві гілки на дереві. Твоя в старий світ, а моя в новий. Твоя до тих, хто гнів, моя до тих, хто визволив. Ти боровся проти нас, а ми проти тебе. Так що, не серчай, що ми перемогли. На те й боротьба...

М а л о ш т а н *(прибігає з сажнем)*. Глибина... *(Пауза)*. Оце-то глибина... Сажень застромив... Руку застромив... і дна не дістав. Пудів на шіссот, куме Чирво?..

Ч и р в а. Ти... *(кидається до Дударя, хапає його за груди)*. Ти не візьмеш!

Рух серед людей.

Д у д а р *(струснув його з себе, як грушу, одійшов)*. Як же я не візьму, коли хліба потребує республіка? Га? А він гниє у тебе в землі. Візьму! Поняті, запечатайте комору. Поставте варту. Завтра хліб перевезете до гамазею. Голова, Небабо, голова тріщить.

К о в а л ь. Ходім.

Пішли.

Н а с т я. Аж тепер ти, Чирво, без козиря! *(Пішла)*.

Р о м а ш к а. Тож, Андрію, не серчай... і прощай. *(Пішов)*.

Усі пішли. Чирва залишається сам. Темніє. Довго Чирва стоїть непорушно, освітлений зеленим промінням місяця. Згорбився. Тоді випливає з глибини подвір'я Г у с а к. Підходить до Чирви і мовчки подає йому одріз.

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Х. БАНДИТСЬКА РАДА

Чутно глухі удари дзвона. Завіса відслонюється. Стара дзвіниця. Внизу вхідні двері. На другому поверсі широке вікно. Видно великий дзвін. Від серця дзвона падає вірówka. Місячна піч. Церковний сторож відбиває години.

Сторож. Вісім... дев'ять... де-сять... одинадцять... одинадцять, два-надцять... Тю, прости, господи. *(Б'є ще раз)*. Дванадцять. Спи, народе православний. *(Позихає і йде наспівуючи)*. Да воз-крес-неть б-о-о-ох і раз-та-чатья вразі йо-го-о...

Чирва *(з'являється у вікні дзвіниці)*. Ніч яка місячна. Рай на небі, а на землі? Тут пекло, господи. Хмару нашли на місяць. Закрий його! Закрий... *(Зникає)*.

Внизу з'являються Півень та Сироватка.

Сироватка *(хреститься)*. Святий угоднику Миколаю, заступи, сохрани, спаси й помилуй нас...

Півень. Тихше! Молись у душі. Однаково дійде. Здається, дванадцять ударило?

Сироватка. Тринадцять.

Півень. Хіба?

Сироватка. А потім іще раз.

Півень потихеньку шарпає за вірówka.

Чирва *(з'являється у вікні, кидає вниз ключі)*. Відмикай тихо.

Півень одмикає двері, і вони обоє зникають усередині. За хвилину з'являються у вікні біля Чирви.

Ну... що?..

Півень. Ми пропали. Все пропало. Село мов сказалося. Народ подурів. Кожний везе хліб. Організують сози. Що з ними зробив цей Дудар? На сході трохи не повбивали нас. «Тільки шкурники,— говорить їм Дудар,— можуть так робити, як зробив Чирва. Тільки шкурники і вороги пролетаріату, бідняцького та середняцького селянства». Його власними словами говорю. «Та ми,— каже,— не піддаємось. Дванадцять років,— говорить,— не зломали нас, а тепер,— говорить,— чорта з два. Вперед,— говорить,— за диктатуру пролетаріату, аж до комунізму».

А нас, як завтра не одвеземо, канфіцкують до пурки. Так сход постановив. Голосу позбавили. На чорні списки записали і на воротах прибили. Що робити? Що робити?

Сироватка. Твій хліб уже перевезли до склепу. Зважили. Шістсот двадцять п'ять пудів, як один фунт.

Чирва (*стогне*). Шістсот двадцять п'ять і було. Забрали. Я вже знаю. Був.

Сироватка. Де?

Чирва. Там, у себе на подвір'ї. Прийшов, як злодій. Підкрався. Собаки мені на груди кинулись. (*Обіймає Сироватку*). Ворожка моя, гукаю. Суко моя... А вона лапцється. Скавчить, ніби скаржиться на образу. (*Обіймає Півня*). А Сірко вис. Сірко... мій Сірко... Страшно вис... (*Обох обіймає*). Собаки мої! Не вийте! Підходжу до хліва. Мацаю руками. Немає печатки... І замка немає... Двері одчиняю. Вхожу... Тільки вітер гуде. Яма порожня... порожня до дна.

Півень. Ну, то вже як порожня, то порожня, а нас канфіцкують. Чуєш?

Сироватка. Канфіцкують.

Чирва. Не вас, а всіх нас... Залізний світ настає на горло. Дудар перемиг. Та ти знаєш, що важить ця перемога? Це не тільки шість тисяч пудів з нашого села, це шість тисяч гвіздків на наші труни. Ми падаємо в яму... То не пшеницю викопали...

Півень. Та ну?

Чирва. То нашу силу викопали, до останньої зерниви. Хто ж мене, шарпака, послухає? Хто схилиться передо мною, коли він знатиме, що в мене нема, не дам на одробіток, бо самого обідрали... Голосу позбавили...

Півень. На дідька мені голос? Хай беруть, аби не зачіпали пшениці.

Сироватка. Е, ні. Без голосу теж погано.

Чирва. Півню! Якби ти був орел, а не півень, ти б знав, що то важить позбутися міцного дзюба. Не ти клюватимеш, а тебе. Чуєш? Без голосу тебе заклують... Але ти півень і не розумієш цього. Ти тільки підскакуєш та галасуєш...

Сироватка. Позавтрюму Дудар іде в город. Все село везе хліб. Само везе...

Півень. ...Червоною валкою. Уже дев'ять тисяч понавозили до склепу.

Чирва. Дев'ять?

Сироватка (*схидно*). От тобі й план. Казав ти на

сході, що, може, й дванадцять накидають. От уже дев'ять накидали... І ще накидають...

Пі в е нь. Сто душ — сто груш... Що правда, то правда. Їж тепер. Орел...

Ч и р в а. Не повезе. Ні. Не повезе...

Пі в е нь. Як то не повезе, коли вже прапора наготували, а колектив, що на Зеленій Балці, так той свій хліб везе трактором. А ти кажеш — не повезе.

Ч и р в а. Не повезе Дудар нашого хліба! Чуєте! (*Притягає їх до себе*).

Пі в е нь. То...

С и р о в а т к а. Свят-свят, оце я розумію!

Ч и р в а. Мовчіть.

Всі троє збиваються в купку, дивляться один одному у вічі.
Мовчать.

Мовчіть.

Внизу з'являється Г у с а к. Шарпає за вірвовку. Чирва кидается до вікна. Півень та Сироватка злякано відступають у гліб дзвіниці.

Г у с а к (*тихо*). Галло!

Чирва знаком показує йому піднятися нагору. Він піднімається.

Ч и р в а. Приніс?

Г у с а к (*подає рушницю*). Беріть. У міцні руки передаю. А одріз дайте назад. Самому треба... Настають тривожні часи. Бачу, що пристані собі не знайду... (*Ховає під полу одріз*).

Пі в е нь (*підходить*). Одріз. То краще.

Г у с а к (*похмуро*). Самому треба. Це мій одріз.

С и р о в а т к а. Я людина не військова, але знаю, що в рушниці тільки горобців добре бити. Одріз — той не зрадить...

Ч и р в а. Ні, ні, не збивайте мене, одріз добра зброя, а моя рушниця — ще краща. Ось вона, моя сестриця й порадниця. Дідівська спадщина... Зарядив? Дробу насипав?

Г у с а к. Усе як слід.

Ч и р в а. Тепер ідіть. Залишіть мене самого. Дайте мені духу набратись. Ідіть...

Півень, Сироватка та Гусак поодинці виходять із дверей і зникають за дзвіницею.

Ну! Ти допустив еси, господи, щоб Дудар поборов Чирву. Так, ти допустив. Але ти знаєш, що не той герой, хто

поборов, а той, хто вивернувся. Зроби ж так, щоб вороги наші не посміялися з мене... Щоб той, хто цілий світ підіймає проти тебе, щоб він загатив своїми кістками ту яму, звідки викопали мою озиму пшеничку... Шіссот двадцять п'ять пудиків, господи, ти чуєш? (*Настовбурчив у небо бороду*). Оглух! (*Плює в небо*). Тьху! Дурна мана той бог, коли сам собі не допоможеш... Іду! (*Бере рушницю, ще раз важить її на руці. За хвилику виходить із дверей і, крадучись, зникає за церковкою*).

Сторож цокає калаталкою. Проходить повз давіницю, наспівує.
Бевкнув раз у дзвін. Темпо.

ХІ. КРОВ ПРОЛИТА

Малоштанове подвір'я. Праворуч хата. На задньому плані стара обшарпана клуня з широкими очеретяними дверима. Двері одчищено. В клуні на тапчані з соломою лежить Дудар. Спить три-вочно. З хати виходить Малоштан. Зітхає, підходить до клуні.

Малоштан. Спите, товаришок, чи не спите?

Дудар (*хворий, рвучко спирається на лікоть*). Хто тут?

Малоштан. Це я.

Дудар. Хто ти?

Малоштан. Малоштан.

Дудар. Який Малоштан?

Малоштан. Та Петро Малоштан.

Дудар (*падає на постелю*). Ти б'єш не в ту точку, Стьопо, не в ту точку.

Малоштан. Якого це ви Стьопу згадуєте?

Дудар. Не в ту, говорю. Ти знаєш село? Горбачі знаєш? А ти Чирву знаєш?

Малоштан. Ого, чи й знаю. Сьогодні вже кум'я й дітей моїх вигнала з двору. «Ідіть,— каже,— до свого розумного батька, чортенята голопузі, та скажіть йому, що хто мав, той і матиме, а хто не мав, той і не матиме, як драна торба».

Дудар. Чого тобі треба?

Малоштан. Поговорити. От знаю ж, що неправда це, а не знаю, як відповісти. І в хаті самому невесело. Ніби Чирва женеться за мною. Що воно за знак? Чи воно мара, чи примара. Давайте, товаришок, поговоримо. Мені все тепер колектив увижається, трактори... Гуде все... як ви казали...

Дудар. Не дрейф, Малоштане, бий у точку...

Малоштан. Так от наче перед очима. А дванадцять років тому служив я в Чирви, махав ціпом на току, молотив жито. І от я бачу таку картину. Літо. Спека така, що трава в'яне. І от женуть по вулиці Михайла Сліпого. Чирва несе розіп'яту на граблищі синеньку кохтинку, мов корогву, і гукає до народу: «Украв у жінки моєї Михайло Сліпий. Бийте його, православні!» Тут Михайла змісили і розтоптали. А був чоловік, як дзвін, за революцію йшов.

Дудар. Чирва... так, так. Пророк... Камінь на твоїй ший... Ху, кров як бухає... А ти чув таке слово — «експлуататор»? Е, Малоштане, друже мій, ти ні чорта не розумієш. Ти думаєш, що диктатура — це сам Дудар. А воно з Дударем проти Чирви — Малоштан, Чорнега, Нечай, Ромашка. Проти експлуататора. Разом! Крий його, сволоту, під ребро!..

Малоштан (*хапає Дударя за руку, мацає йому чоло*). Товаришу! Та ти ж горипш... У тебе жар... запалення організму... ти захворів.

Дудар (*дихнув, провів рукою по обличчю*). Твоя правда. Це малярія. (*Здригнувся*). Болото... комарі... Ху! Як голова тріщить.

Малоштан. Товаришу! Не можна ж у клуні... до хати ходім. До хати... Я одведу тебе... Покладу на свою постіль... Прикладу компрес. Календар пише, та й сількор казав, що од жару компрес... Ходім... На... Ось моє пальтишко. (*Накидає йому на плечі своє пальтишко*). Обіпрись. Отак... Ходім...

Дудар. Це перейде. Завтра ми їдемо, Малоштане...

Малоштан. Їдемо! І я їду з червоною валкою. Везу своєю рисачкою вісім пудів... Їдемо... Здрастуйте, скажу, товариші робітники! А як ви тут поживаєте?

Зникають у хаті.

З'являються Небаба та Коваль, стривожені.

Небаба. Може, тобі здалося?

Коваль (*тихо*). Нічого не здалося. Вийшло з огради тров. Одного я впізнав: Гусак. Пішов за ними, але вони зникли десь на городах. Я озирнувся назад, а з огради шурхнув Чирва... І як у воду впав.

Небаба (*по паузі*). Значить, він нікуди не зникав із села? Він тут і ховався.

Коваль. Ясно. Але зараз не це важно, а те, що вони щось надумали...

Небаба. Ти гадаєш, що вони... Павле!

Коваль. Тихше. Я певен...

Небаба. Буди товариша Дударя...

Кинулись до клуні. Порожньо.

Нема.

Коваль. Значить, він ще в сільраді. Там остання підготовка.

Небаба. Павле! Одним духом туди!

Зникають.

Малоштан (виходить із хати). Товаришу Малоштане, йди одпочивай. Так сказав Дудар. Тепер і я скажу: Малоштане, лягай і не журись. Удосвіта підготуй свою рисачку і гайда в гості. От діла!.. (Увиходить у клуню, зачиняє за собою двері).

Тиша. Музика зір.

З-за клуні випливає Чирва. Крадеться до дверей. Прислухається. Пауза.

Чирва. Спиш?.. Я не збудю... Спи, городський покручу. А я тобі всиплю пшенички... (Зводить курок. Відхиляє двері, всовує цівку рушниці й націлюється). Мушки не видно, чорт! (Просовується в клуню).

Постріл. Крізь щілину в дверях блиснув огонь. Чутно зойк Малоштана. Чирва вибігає з клуні, затикає пальцем дуло рушниці.

Улучив! Поцілив, господи! Поцілив. Тепер тікати! (Озирається й береться в ноги).

Назустріч йому, як з-під землі, виростають Коваль та Небаба. Загородили йому шлях. Довга пауза.

Небаба (тихо). Ти вбив його?

Коваль. Убив Дударя?

Чирва. З дороги!

Небаба (вихоплює нагана). Ти вбив?

Чирва. З дороги, сміття! (Б'є Небабу рушницею по руці).

Нагап падає на землю.

Коваль. Убив!!! (Кидається на Чирву).

Небаба пападає з другого боку. Вони борюкаються з ним, як двоє молодих звірят із старим ведмедем. Чирва хрипить, реве. З хати вибігає Дудар. Хапає Чирву ззаду за горлянку. Чирва раптом німіє, дивиться розширеними з жаху очима просто на публіку.

Живий!

Дудар *(повертає Чирву обличчям до себе)*. Пізнаєш?

Чирва. Живий?!

Дудар. Кого ж ти вбив?

Із клуні чути стогін. Небаба кидається туди. Підводить пораненого Малоштана. Він хоче зіпнутися на ноги, хитається, як мара, у жовтому місячному світлі.

Малоштан. А... це ти... це мій кум Чирва... Це ти мене вбивавш...

Чирва. Не тебе, дурню. Не тебе хотів...

Малоштан. Не мене... знаю... Ти хотів убити те, що більше за мене. Диктатуру хотів убити... Не вб'єш. У землю підеш... Моя кров за Дударя, а твоя... для гною... *(Піднімає з землі Небабин револьвер)*.

Дудар. Малоштане!

Малоштан *(хотів стрільнути на Чирву. Але рука йому тремтить, і він стріляє вбік)*. Та не можю немощною рукою... *(Падає на лікті)*.

Чирва тікає, але Коваль хапає його за плечі.

Коваль. Стій!

Дудар. Куди тікаєш, діду? Твоя дорога — скінчилась.

Завіса

ХІІ. ЧУЄТЕ? КЛИЧЕ!

Завод у великому гармонійному рухові.

Книш *(вбігає)*. Товариші! Ідуть.

Робітники. Де? Невже йдуть?

— Ідуть! Ідуть!

Зубченко. Зустріти! Товариші! Якнайкраще зустріти!

Охріменко. Я говорю їм промову.

Книш. Тільки не починай з міжнародного становища.

Охріменко. Добре. Я з унутрішнього почну.

Сміх.

Книш. А я ж і листа вам не встиг прочитати від Дударя...

Робітники. Так чом же ти...

Книш (*читає*). «Тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятого року, здоров, Книш і всі товариші котлярі, і вся братва нашого заводу... Пишу я вам із дальнього села нашої червоної України, з села глухого, але чорноземного...»

Робітники. Ідуть!

У вікна заводу замайоріли прапори.
Десь чути з вулиці духовий оркестр.

Увіходить Дудар із селянами. Малоштанові забинтована голова. Хазяйновито ступають за ним Ромашка, Горох, Чорнега, неможливи Настя, 1-й селянин, дід Сава, оточені заводськими комсомольцями Коваль та Небаба.

Дудар. Здорові, котлярі! Гостей зустрічайте!
Робітники. Здорові, товаришочки! Здоров, Дудар!

Вітання. Радісний гоміп.

Книш (*обіймає Дударя*). Дай я, простий котляр, обійму героя!

Дудар. Здоров, здоров, Стьопо! Здорова, Ніло! Ну, як же ви тут? Не програли?

Голоси. Не турбуйся!

— А тебе там мало не вгостили?

Дудар. А Свистун де? Чому це я не бачу його?

Зубченко. Вигнали за прогули. Пив, на роботу не приходив, тільки цех наш ганьбив.

Дід Сава. Так воно, виходить, і робітник тямить випити?

Книш. Чого доброго, дедушка. Ну тільки не всякий...

Малоштан (*нарешті*). Драстуйте, товариші! А як ви тут проживаєте?

Охріменко (*виступає наперед*). Проживаємо ми, як вогонь, що розгоряється. Буває, що полум'я не вгору б'є, а вширину стелиться. Но потім же обратно схоплюється, зайнявши територію. А як там ваша промисловість, і хто це тебе запричастив?

Малоштан. Бувший кум, інхвuzорій або чирва без козира.

Робітники. Як же це?

Дудар. Слухайте, котлярі! Це перед вами... герої революції. Це — неможлиник Малоштан, що не знав, чому диктатура пролетаріату. Тепер він знає. Кум його охрестив за диктатуру вогнем і порохом...

Робітники. Міцніше буде!

Дудар. Думаю, що буде міцно. А це — Ромашка. Той

самий Антон Ромашка, що проти білих ходив дев'ятнадцятого року і знову пішов тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятого.

Робітники. На красоту!

Дудар. Це — неможливість Настя, що напевне буде колись головою окривконкому...

Сміх, гомін.

Неможливість. І скаже отаке... Ми краще Гороха висунемо.

Горох. Мабуть, так, що не справлюсь. Це такий момент.

Регіт.

Дудар. Це — партизан Чорнега. А це — комса. Найясніше полум'я революції. Крізь землю пропікає. Га, Ковальок? Чого мовчиш? Небабо, розкажи, як ти сімдесят верстов на коні... Стривайте! А ще ж дід Сава! Ось. Це той самий дід Сава, що довго не розумів нових порядків, а оце цієї зими оженився...

Регіт.

Це перший подвиг. А другий — дав державі шістдесят пудів найкращої пшениці.

Шум задоволення.

Майстер. І оженився? От за це качнути дедушку.

Сміх, вигуки, діда «качають».

Книш. Слава! Слава! Хай живе дід Сава! Ого, я ще на поета вискочу!..

Дід. А щоб вас... Хіба ж можна людину так високо підкидати? Ще одіб'єте серце. А в мене ж жінка молода, всього шістдесят третій рік пішов...

Регіт.

Малоштан (*згори з цистерни*). Товариші робітники! Насамперед хочу я вам передати привітання від нашого селянства, котре бідняцьке та середняцьке.

Гарячі оплески.

Ми сіємо жито, пшеницю та всяку зернову культуру. Ну, землю істиками не сколупаєш, хліба не їстимеш, треба її машиною дряпнуть на колективному полі.

Робітники. Правильно!

М а л о ш т а н. І тому, кінчаючи свою доповідь, хочу я вам сказати: хай живе... диктатура пролетаріату! (*Ще й шапкою вдарив об землю*).

Р о б і т н и к и. На красоту! Хай живе наша спілка!

Гордо піднесли голови, радісно всімхнулися, свідомі своєї сили.

Р о м а ш к а. І я хочу сказати... Товариші!

Голоси: «Просимо!»

Багато треба говорити... (*Махнув рукою*). Та навіщо говорити? Приєднуюсь до слів попереднього промовця і скажу: вся Україна колективізується, і наше село вже годі пасти задніх! Назва нашому колективу буде «Шлях до комунізму».

Ч о р н е г а. І в ньому не буде місця ні одній чирві!

Оплески, гомін.

К н и ш. Ах, Дударю, що ж це ти наробив? Надударив?

Сміх.

Д у д а р. Товариші мої! Товаришочки! Мені хочеться зараз... не вгадаєш, Стьопо. Хочеться заспівати. Та так заспівати, щоб увесь новий світ заспівав разом із нами. Та наш майстер Пилип Федорович скаже, що співати — це прогул. І він матиме рацію, бо перед нами ще море роботи і цілий океан боротьби. Повертайте ж, товаришочки, в село. Воно чекає на вас, на свій бойовий актив. Ідіть і скажіть усім горбачанам... скажіть їм, що... Ковальок, Небабо, що ви їм повинні сказати?

К о в а л ь. Що ви — з нами і що ми разом — сила непереможна!

Н е б а б а. І що жити — значить боротись і пломеніти.

Д у д а р. Боротись і пломеніти. І скажи їм, агітпропе, що боротьба наша жорстока і разом — прекрасна, велика боротьба за новий світ. До неї...

Гудок.

Чуєте? Ключі!

Всі слухають — ясні, гордо всімхнені. Потому завод задвиготів, пішов. Ударили молотки, загарчала пневматика. Блиснув огонь.

З а в і с а

[1929]

КАДРИ

(«СВІТІТЬ НАМ, ЗОРІ!»)

П'єса на 4 дії

Пролетарському студентству, що в бурі і натиску зруйнувало задушливі «храми» буржуазної науки і створило огненні кузні пролетарської революційної думки.

І. М.

ДІЙОВІ ОСОБИ

Терень Крижень
Олена Черета
Мося Шкіндер
Тарас Роботяга
Микола Прядка
Смола
Антоньйо
Коля Неронов
Катря Гриценко
Грушкіна
Мамаєва
Таня
Варка
Кіра Богоявленська
Фіцький
Рябошапка

студенти.

Гармаш — голова приймальної комісії,
потім — ректор інституту й професор
Белій
Богоявленський
Воропов
Кочерга
Сльозкін
Кукушкін

професори.

Асистентка Белого
Котя — безпритульний

Юлія Булатович
Кума
Саквоаяж
Бекеша
Попик
Гармошка
Шинеля
Панночка
Повна дама
Пенсне
Червоноармієць
Шпак — раклюга
Бик — його супряга
Манька — кумина дочка
Комендант — тип із пасажирів
Пасажир

інші.

Пасажири, студенти, публіка на вокзалі,
група робітничої молоді.

ДІЯ ПЕРША

I. «СМЕЛО, ТОВАРИЩИ, В НОГУ!»

Розбіглися рейки на вузловій станції. Стоїть поїзд на третій путі. Посередині — червона обшарпана теплушка гостинно розсунула свої широкі двері, ніби запрошує до себе всередину, хоч там уже повнісінько різного люду. Нові пасажирим тим часом валять у вагон з безконечними клунками, лантухами, спотикаються на рейки, тиснуться, чіпляються на буфери. Серця тим людям сповнені галасу, розпачу і лайки, що плеще й хлюпоче їм із ротів, смикається па губах, булькоче в несамопитій анархії рухів і штовханини, що ними всяк намагається здобути собі місце під сонцем і, зокрема, в благословенній теплушці. Та їх не пускають туди ті, що вже посіли там місця. Над усім тим безладдям і вереском панує віддалений соковитий посвист маневрового паровоза десь на дальшому полотні.

1

К у м а. Ж ен щ и н а я чи не ж ен щ и н а?

С а к в о я ж. Воістину, смішне запитання за доби революції!

К у м а. Пропусти, кажу, бо роздушу!

П а с а ж и р. Підважте її коромислом іззаду!

Т е п л у ш к а (*ірге всім своїм черевом*). Хо-хо! Піддай! Навалюй!

П а с а ж и р. Сип, кумо! Стрибай сюди!

К о м е н д а н т. Задирай ножку! Тільки бебехи покинь начальникові. З бебехами не пустимо.

Т е п л у ш к а. Го-го-го!

С а к в о я ж. Вавілон!

П о п и к. Громадяни, додому повертаюся...

П а с а ж и р. Тихше. Чуєте, священник проситься.

К о м е н д а н т. А скуда, отець, повертаєтесь?

П о п и к. З Афону, братів. З Афону повертаюся.

К о м е н д а н т. Немає місця. Смали, отець, знову на Афон.

Т е п л у ш к а. З богом! Із господом богом.

К у м а. А ти що тут за начальник? Яке маєш грама-тишне право? Пусти, кажу! Власть наша!

С а к в о я ж. Трагічна помилка. Самогіпноз.

Г а р м о ш к а (*чиркнула*). Ох, і яб-луч-ко... (*І змовкла*).

П о п и к. Православні...

К о м е н д а н т. Хто вам сказав? Ми вже п'ятий рік як безбожники, спекулянти, мішочники, дезертири, саботажники і мануфактурники. А ви кажете — православні...

П а с а ж и р. На Ахвон, сказано вам. Ковбасою та божою росою.

Т е п л у ш к а. Ха-ха!

П а с а ж и р и (*ідуть на штурм*). Напирай! Чого слухаєш? Двинь його!

2

М о с я Ш к і н д е р з червоним сигнальним прапорцем, згорнутим крут держачка, авторитетно підходить до вагона. Околицю свого кашкета він підперезав червоною стьожечкою і відтак вигляд йому — принаймні чергового по станції.

М о с я. Громадяни.

Вщухли.

За чотири роки революції, як бачу, ви не встигли дисциплінувати себе. Чого ви кричите?

Т е п л у ш к а. Лізуть... з Афону... бебехи...

П а с а ж и р и. Де правда на світі?

М о с я. Ша! Які бебехи? Який Афон? Хіба ви не знаєте, що революція відділила державу від церкви, а також від бебехів? Факт. І що держава наша — це також факт. Це, навіть, перший факт! (*Офіційно*). Отже, на підставі другого факту, не настоюю на провозі служителів культу у вагонах доручених мені шляхів сполучення УРСР. Але...

Шум.

Чого ви кричите? Я кажу «але», значить, це-таки буде «але». І якщо ви його не виконаєте, то поїзда я не відправлю. Зрозуміли?

Т е п л у ш к а. Товаришу начальник, нам їхати треба! Яке «але»? Крути, Гаврило!

М о с я. Ви думаєте, що робите революцію? Аякже.

Ви їдете зайцями, от і все. А революцію ми вже без вас зробили. Ваші квитки, громадяни.

Теплушка. Все в порядку. За що стрррраждали?

Мося. Ну, так от що я вам скажу. Квитків я перевіряти не буду. Але негайно посуньтесь углиб, розтрусіться по кутках і звільніть місце коло дверей — не для служителів культу, а для героїв культури. Принаймні на п'ять чоловік.

Комедант. Що таке? Якої культури?

Мося. Да, да, культури! І от що я вам, нарешті, скажу — у цій теплушці їхатимуть студенти. Зрозуміли? Термінове розпорядження. Директива центру. Телеграфом із Харкова. Ось. (*Вийняв папірець, читає*). «Посуньтесь і дайте місце негайно, крапка».

Пасажир. Так би й казали. Студенти — це, канешно, раз студенти.

Комедант. Посунься, не чусш?

У теплушці рух, метушня, лайка.

— А-ай! На живіт наступили!

— Обережно, чорт!

— Громадянине, сволоч!

Мося (*свиснув*). Студенти! Вас просять у теплушку.

3

Три майбутні студенти — шахтар із довецьких копалень Терель Крижець, буйний, як земля, селяк-партизан Тарас Роботяга та рвучкий юнак Микола Прядка — наваптажені книжками та клунками, підтюпця біжать на Шкіндерове запрошення, але за кілька кроків до вагона притишують ходу і крокують уже дуже повільно.

Тарас. Можна сідати?

Мося. Не «можна», а мусите сідати. Директива центру. Термінове розпорядження. Телеграфом із Харкова. Ну? Не мніться. Зараз відправляю поїзд.

Терень (*посміхнувся*). Коли таке розпорядження, лізьмо, хлопці.

Лізуть у теплушку, посідають місця на дверях, ноги звішують додо-лу. Пасажири пробують використати момент і собі вдертись у теплушку.

Бекеша. Сідать так сідать. Пропустіть, кажу. Іскринно треба.

Мося. Ша, не напірай! Дайте мені ради служби влізти в теплушку.

Терень. Пропустіть начальника.

Тарас. Дерись, Мося, поки є місце! Хапай за ногу!

Прядка. Мося! Кх! Чого ж ти? Кх! Лізь, канешно! (Аж захлинувся з радості).

Комендант. Який Мося? Протекція? Кумовство? Який Мося?

Мося (уже вдерся, сів між своїми). Ша, говорю! Який Мося? Ось який Мося. Бачив? Майбутній студент, майбутній інженер, лікар, педагог, а може, й наркомплях. (Здирає з кашкета стрічку, подає «комендантові»). На, товаришок, на спогад. А хустку заховаємо, бо ще доведеться втирати носа. (Розгортає червону хустку, держачок викидає, а хусткою втирає чоло). Ху, важкий шлях до паркомпляху.

Терень. Не дрейф, Мося.

Теплушка (зрозуміла, нарешті). Ге! Купив!

Гармошка (рипнула). Ох, яб-лу-чко...

Бекеша. Сук-кин син.

Кума. А жєнщині не можна.

Терень. Тебе шпали не витримають.

Теплушка. Хо-хо!

Кума. Тьху на вас! Батюшко, он друга теплушка. Біжімо.

Терень. Крий, тітко.

Тарас. Займай удвох із священнослужителем і замикайся.

Пасажир. Уяви собі, що ти Ахвон-гора.

Кума та попик подалися.

4

Бекеша. А ще студенти. Мошенники ви, а не студенти.

Мося. Тарасе, дай йому відповідь. По суті.

Тарас. По суті? Слухай, бекешо. Що ми ще поки що не студенти — це правда. Ну, що бити спекулянта й зараз уміємо, це також правда. Як припечатано, так і спухнеш. Оце тобі по суті.

Терень. Облиш. Не зачіпай барахла.

Кума та попик знову прибїгли. За ними кілька пасажирів.

Попик. Православні, там повно. Нікуди влізти.

Мося. По-перше, я єврей і до того єврей — не православний.

Тарас. А по-друге — бога немає, а релігія — опіум для народу.

Саквояж. Опіум. І це студенти. Опіум...

Студенти. Факт.

Кума. А-а! Он хто тепер їздить! Он чия власть! Он до чого дожився руський народ! Бийте його, чого дивитесь? Він єврей!

Мося. Благословен будь, господи, за те, що ти не створив мене жепщиною.

Кума. Що він баки забиває? Бийте його!

Терень. Ану, потихше, ти, баласт революції! Темний паразит.

Прядка. Союз руського народу.

Тарас (*виставив ногу*). Хочеш, то я вдарю? Ну, я вже як ударю, то язик твій — оргán агітації, зразу зіпсується.

Саквояж. І це студенти. Оргán агітації...

Прядка. Канєшно.

Гармошка. ...Куда ко-ті-шся...

Мося. Тарасе, прибери чобота. Бий культурою.

Терень. Візьми її на іспит.

Хлопці. По-нашому!

Тарас. На іспит? Добре, тільки з якого боку заходити? Що її, з політекономії чи з історичного матеріалізму вжарити?

Терень. Її навряд чи й з гармати вб'єш.

Мося. А проте питай з вищої математики.

Тарас. Добре. От скажіть, тьютю, скільки разів на тиждень ви возите в місто на товкучку борошно, коли революція голодує? І скільки паперових мільйонів у вас уже погризли миші?

Кума. Мільйон тобі чортів на спогад, як ти такий розумний. (*Плюнула, подерлась з своїми лантухами на буфери, а звідти — на дах вагона*).

Теплушка двигтить із реготу.

Котя-вуркаган (біжить, цокаючи кісточками, за-
тиснутими між пальцями. Спиняється коло вагона, спі-
ває).

Один я юнош одинокий.
Один у бога сирота...
Пойду, пойду я на кладбище,
Где там зарита мати моя.

Прости, прости, моя старушка,
Зачем не слухався тибя...
До етих пор я думав — шутка,
Но шуткою погубив сибя...

Дя, на Одес?

Терень. А що, може, по дорозі?

Комедант. Глядіть, бо торбу вкраде.

Котя. Альоша, шя. Думаєш, у тібе пашьол? (До хлоп-
ців). І я на Одес. А барішню візьмете? Ох, і барішня.
Строга, а вумна. Е-ей, сюд-дою.

Хлопці. Де? Давай сюди. До нас, товаришко. Го!

Котя. Дя, я тут — у первім класі. (Шурхнув під ва-
гон, виткнувся звідти). На пересядке побачимось. Баріш-
ня-а. Топайте сюдою, тут свої. Дя, а шямать німа?

Мося. Як-то нема? Є. На, не губись, поговоримо. Як
звуть?

Котя. Котька. Міне увесь Одес знає. Зо мною не про-
падеш!

Терень. Та лівь сюди. Там уб'єшся.

Котя. Хто, я? А раньше? (Зник під вагоном).

7

До вагона підходить Олена Черєда.

Олена. Товариші, чи тут не можна влізти?

Мося. Ох, і дівчина. Які можуть бути розмови?

Терень. А куди їдемо, товаришко молода?

Олена. Та по науку вирядила братва. До інституту,
чи як він там.

Терень. Не може бути.

Олена. Чого ж не може, як в.

Терень. Наша, виходить? Чого ж стоїш. Лівь сюди.

Тарас. На моє місце!

Прядка. Моє!
Мося. Всі наші місця! Давайте лапу!
Олена. Хапайте. (*Кидає Тереневі валізку*).

Хлопці підхоплюють.

(*Олена видирається, вмощується*). Ну, от і гаразд. А ви куди, хлопці?

Терень. Як-то куди? По науку.

Олена. Разом, виходить?

Терень. Виходить, що так. Звуть як вас?

Олена. Олена Черета.

Терень. Олена Черета? Підходяще. От так історія. Цікаво. Значить, справді разом?

Мося. Цікаво, звісно. Тільки не забувай, що й ми ж разом... А то ти, здається, забув.

Терень. Ні, Мося, не забув. От оце, значить, Мося Шкіндер, «начальник станції», хлопець підходящий. А це — Тарас Роботяга, як ти й сама бачиш. А це — Микола Прядка.

Прядка. Кх. Це, канєшно, я Микола Прядка. А він — Терень Крижень. З Донбасу.

Терень. Угадав, Прядочко. Тепер, виходить, ще ви, Олена Черета. От, значить, нас четверо та ви п'ята. Разом, хлопці? (*Руку до них простяг*).

Хлопці. Разом! (*І свої руки міцно поклали на його руку*).

Пасажир. Видать, хлопці дружні.

Котя (*вигкнувся з-під вагона*). Спрашюїш. Я зразу бачу — свої в доску.

Саквояж. Студенти. Іронія! Парадокс!

Терень. Це котрий там закордонними словами ласться? Покажись.

Саквояж. Будь ласка, це сказав я. Так, я сказав і повторюю: і-ро-ні-я. Па-ра-докс! Що ви студіювали? Землю та кулемети? А вісім класів класичної гімназії знаєте? А сімнадцять грецьких відмін знаєте? Ні, ви цього не знаєте. То як же ви хочете бути студентами? Як же ви співатимете «Гаудеамус», коли ви не знаєте й латинської мови? Іронія.

Хлопці. Тю!

Терень. А ви не турбуйтеся, мішок з старою порохнею. Ми заспіваємо іншої.

Прядка. З'їв, грецька гімназія? Ну, тепер закуси.

О л е н а. Ви от латинську мову знаєте, а смаленого вовка бачили?

Т е п л у ш к а. Ги-ги!

Саквояж зникає в натовпі.

О л е н а. Отож-бо й є. Хлопці, там ще один десь загубився. Хотів усе мені допомогти сісти та й сам загубився. Он він іде. Гукніть!

В о н и. Де? Ото? Агов. Сюди.

8

С м о л а підходить до теплушки.

С м о л а. А ви, бачу, спритніша за мене. Уже сидите? Прекрасно. Значить, їдемо?

О л е н а. Їдемо.

М о с я. Звідки будеш? З якого государства?

С м о л а. З Безродненського району. А ви? Стривай, я ніби тебе десь бачив.

Т е р е н ь. Може, землячок?

М о с я. Ні, я в Безродненському районі не жив.

С м о л а. Може, родич який?

М о с я. Родичів теж не було там. У мене, брат, родичів не густо. Були та загули.

С м о л а. Значить, помилився. Так як же його влізти?

Т е р е н ь. Командировка від кого?

С м о л а. Безродненський комнезам.

Т е р е н ь. Виходить, неможливість?

С м о л а. Він самий *(До Мосі)*. Дай руку. Так не вилезу.

Мося простягає руку, але Смолі не щастить її схопити. Вагони раптом брязнули відпружниками, шарпнули і під несподіваний свист паровоза рушили.

Т е п л у ш к а. Рушили. Го-го!

С м о л а. Хапайте речі!

Х л о п ц і. Кидай!

С м о л а *(кидає свій клунок, але натовп відбиває його, клунок падає дотолу. Він біжить, підіймає його, потому чіпляється до заднього буфера, гукє)*. Поки що — тут, а на першій зупинці сяду.

Гармошка рипнула «Тоску по родине».

Т е р е н ь. Не тієї. Смело, товарищи, в ногу!

І вдарили голоси — молоді та мужні:

Смело, товарищи, в ногу,
Духом окрепнем в боротьбе,
В царство свободи дорогу
Грудью проложим себе...

Мося ще й хусточкою червоною махає.
А на задньому буфері висить Смола і теж підспівує.

9

Як поїзд уже зник, прибігає Юлія Булатович. Збентежено запитує:

— Поїзд пішов? Як же це? *(Обводить усіх очима)*. Як же тепер?

Чийсь злісний голос. А я знаю? Все одно нам на цей поїзд немає містов.

С а к в о я ж. Да-с.

Чийсь сміх.

— Пішки, баришньо. Ноги на плечі — до-оганяй вітра в полі.

Юлія. Доганяти? *(Застигла, роздумуючи)*. Нам немає містов... А він поїхав... *(Хитнулася, ніби земля під нею заколивалася)*.

II. ПЕРШИЙ БАР'ЄР

I

Велика аудиторія — амфітеатром. Повно різноманітної публіки; міський елемент — на ногах «дерев'яшки». Інтелегент побликує тендітним пенсне. Повна дама з акушерок. Нервова панночка. Чубаті засмаглі селяки. Кілька бородачів та вусачів. Робітничі постаті. Червоноармійці в бойових шинелях та в подраних будьонівках. Внизу, коло стола, члени приймальної комісії. Котиться приглушений гомін. Наче перед наступом — тривожно і урочисто.

Перший. Якого року перший Інтернаціонал?
Другий. Рекун! Чуєш? Рекун!

Панночка. Провалюся. Господи! Провалюся... (*Перехрестилася*).

Друга (*зглянула в люстерко*). А я на себе надіюся.

Повна дама (*до Шинелі*). Вам що? Ви соціальним візьмете. О, якби мені ваше походження.

Шинеля. Не заважайте, громадянко. Дайте хоч думки докупи зібрати.

Пенсне. Боже! Чом я не син биндюжника?..

Терень. Припекло комусь. А ви, хлопці, не дрейфте.

Тарас. Я Врангеля не боявся, а тут більшовика Гармаша злякаюся?

Мося. Рубай з плеча, і все. Де це Прядка загубився?

Гармаш (*подзвонив*). Товариші, будемо продовжувати. (*Загикли*). Терень Крижень.

Терень. Єсть. (*Сходить униз до стола, сідає*).

Гармаш. Тарас Роботяга.

Тарас. Єсть. (*Сходить. Сідає*).

Гармаш. Роботяга, значить? Де ж ви працювали, Роботяга?

Тарас. Спочатку — в економії. Потім — у кузні. Далі — в партизанах. Потім — у Приймака, в Червоному козацтві.

Гармаш. Хороша робота.

Аудиторія вдоволено загомоніла.

Мойсей Шкіндер.

Мося. Єсть. Із Кукуївки, Олександрівського повіту.

Гармаш (*посміхнувся*). Олена Черета.

Олена. Єсть.

Гармаш. Черета? Прізвище селянське, степове.

Олена. Дід за чередника був.

Гармаш. А батько?

Олена. На копальнях працював. Там і задушило.

Гармаш. А сама?

Олена. У цукроварні.

Гармаш. Так. Хороший плях. Член партії?

Олена. Так.

Гармаш. Смола, Василь Іванович.

Смола. Єсть. (*Сходить, сідає*).

Мося. А це — незаможник. На буфері приїхав.

Гармаш. На буфері? Цікаво. Ну, давайте далі. Микола... Микола...

Прядка (*згори*). Микола Прядка. Це я Микола Прядка! (*Біжить униз, сідає*).

Гармаш (*до Шкіндера*). Ваше походження?

Шкіндер. Особливих походжень у мене не було. У партизанах був, це правда. Мав батька й брата. Батько був лимар, а брат — у шевця за підмайстра. Вісімнадцятого року, під час погрому, їх... не стало... Сам я помічник машиніста з парового млина кукуївського земвідділу.

Гармаш (*співчутливо, тихо*). Так... дорого, товаришу, заплатили ви за право прийти сюди як хазяїн. Ну, що ж, вище голову. Тепер будемо битися разом.

Шкіндер. Отак і я думаю.

Гармаш. З програмою як у вас? Готувалися до іспиту?

Шкіндер. Та вже самі побачите. Що знаю — скажу, не ховатимусь. Чого не знаю — теж скажу. Приймете — вчитимусь, не приймете — піду назад у млин, за машиніста буду. (*До хлопців тихо*). Правду кажу. Чого смієтесь?

Гармаш (*до Тереня, по паузі*). А ваше походження?

Терень. Шахтюр.

Гармаш. А батько?

Терень. Шахтюр.

Гармаш. А дід?

Терень. Шахтюр.

Сміх, оплески в аудиторії.

Гармаш. Член партії?

Терень (*ствердив головою*). Ясно.

Гармаш. Товаришу Смола.

Смола. Селянин. Незаможник. Працював у боротьбі в бандитизмом. Був за секретаря у виконкомі і в комнезамі працював.

Гармаш (*до Прядки*). А ви?

Прядка. Я? Наймит. Значить — по заробітках, вроді як батрак. А потім на пароплаві... у революцію... Член комсомолу, канешно.

Дружний сміх.

Гармаш (*до Шкіндера*). А що таке революція?

Мося. Революція? (*Подумав і ясно посміхнувся*). Так це так і буде ре-во-лю-ці-я. (*Набик*). Здається, в точку...

Кочерга. Так, але науково.

Мося. Науково? Науково, професоре, я... коли навчуся, тоді, значить, буду науково. *(Набік)*. Оце одбрив...

Гармаш *(до Тараса)*. Ну, а ви, товаришу?

Тарас. Революція? По суті... Кг... Значить... революція... *(Стиснує кулаки, брови насунув)*. Значить... клас. От... ху. Понімаю, а не скажу. От у нас, у Червоному козацтві, значить... Ану, дайте другий вопрос.

Кочерга *(до Олени)*. Ви, товаришко...

Олена. Революція значить насильно повалити старий лад. Ну, от буржуазію розбили, землю та фабрики забрали, в університет прийшли, от тобі й революція.

Гармаш *(до Смоли)*. Згодні?

Смола. Правильно. Збройне повалення старого ладу пролетаріатом разом з незаможним селянством.

Гармаш. Товаришу Крижень, згодні?

2

Увійшов секретар приймальної комісії, передав Гармашеві записку. Гармаш пильно її перечитує.

Терень. По суті сказано правильно.

Тарас. Ну да, як по суті, то воно...

Терень. Але пролетаріат і сільська голота разом із ним — це вже коли пролетарська революція. А є ще буржуазні: Велика французька, наша Лютнева...

Мося *(раптом)*. Правильно! Я згадав. Експропріація експропріаторів. Пролетаріат — могильщик буржуазії. *(Набік)*. Здається, науково. *(І гордо повів очима на аудиторію)*.

Гармаш. Тут хтось подав до комісії записочку. Записочка цікава і без підпису. Написана вона друкованими літерами.

Голос. Хі-хі.

Другий голос. Щоб не впізнали руки.

Смола. А що він пише?

Аудиторія. Прочитайте.

Гармаш. Зараз прочитаю. «Товаришу голово, просимо дати відповідь на такі запитання. Перше: скільки вв-реїв цього року буде прийнято? Чи зовсім без процентної норми?»

Аудиторія. Ш-ш-ш-ш... Тихше...

Гармаш. «Друге: скільки українців? Третє: скільки росіян? Четверте: чого ви так чіпляєтесь до соціального

походження? Хіба Радянській владі краще мати в університеті неписьмених студентів, диких, некультурних, аби вони були з робітників та мужиків? А хто будуватиме культуру? І п'яте: якої ви національності? Єврей?»

Аудиторія. Цікаво.

— Хі-хі.

— Мм-да.

Мося. Словом, нашого брата приймають добре.

Терень. Дурень ти, Мосю. Це ж фронт. Держись.

Мося. Я держусь.

Тарас. Дай нам узяти позиції.

Смола. Дай нам укріпитись.

Олена. Це записка погромника.

Аудиторія. Перевіряйте документи! До кісточок добирайтесь!

Голос. Знайти, хто написав! Ганьба, як пропустимо!

Аудиторія. До стєн-ки!

Гармаш. Товарищі! Спокій і витримка. Вища школа — це новий Перекоп. Узяти його буде нелегко. Ворог скажено боронитиме свої останні твердині. Але ми мусимо взяти, ми їх візьмемо. Армія робітників і селян — всіх націй і рас — українців, росіян, білорусів, татар, євреїв, латишів і всіх без жодної національної різниці, розвалила тюрму народів, здобула диктатуру пролетаріату, здобуде і вищу школу і створить свою науку, найвищу науку робітничого класу, що бореться за комунізм. Отже, ідіть спокійно і сміливо вперед!

Як хвиля в морі, прокотилися в аудиторії бурхливі оплески. Перейшли в бурю, в шторм. Аудиторія звелася на ноги.

Аудиторія (*гукнула*). Слава!

Червоноармієць (*став на лаву, поправив будьонівку, рукою махнув*). Товарищі! От имени! Бессмертной и непобедимой! Перекопской! Дивизии! От имени! Бойцов и командного! И политического! Состав! И от имени! Всеи! Российской! Советской! Федеративной! Социалистической! Республики! Да здравствует высшая наука на пользу пролетариата!

Аудиторія. Слава!..

Червоноармієць. Товарищі! Продолжайте работать. Красная Армия стоит на страже революции!

Аудиторія з громом сідає, стукаючи партами, тупочучи ногами.

Гармаш. Продовжуємо працю...

III. ЗУПИНИТИ НЕМОЖЛИВО

1

На білих мармурових сходах вестибюля, перед численним розмаїт-
тим натовпом, секретар приймальної комісії оголошує
наслідки прийому.

Секретар. Товариші, комісія оголошує наслідки при-
йому до інституту за вчорашній день. Громадянка Кресто-
воздвиженська — дочка служителя культу, відмовити.
Твердищенко Гаврило Карпович — куркуль, відмовити.
Морозова — дочка купця, відмовити. Гнат Перебаба — не-
заможник, прийняти. Микола Нестеровський — залізнич-
ник, прийняти. Валентин Сліпацький — син промисловця,
відмовити. Терень Крижень — шахтар, прийняти. Тарас
Роботяга — коваль, прийняти. Мойсей Шкіндер — поміч-
ник машиніста, прийняти. Олена Черета — робітниця,
прийняти. Степан Ліщина — селянин-середняк, прийняти.
Микола Прядка — наймит, прийняти. Василь Смола — не-
заможник, прийняти. Селяни-середняки — Закопайло, Ми-
лостивенко, Микола Миронович, Петро Юрженко, Панте-
лій Бойченко, Іван Авксентьев, Роза Печена, робітники —
Чайченко, Грекул, Рубінштейн, Гусаренко, Мамаєва...

І повалили, й повалили в університетські коридори безконечні сви-
ти, шинелі, тужурки, блузи, кожушки...

2

Белій і асистентка вийшли з дверей аудиторії.

Белій. Зупиніть!.. Тссс! Зачиніть!

Асистентка (*кинулась до нього*). Я все зроблю.
Ідіть.

Белій. Зачиніть вікна! Замкніть двері!

Асистентка. Вам не треба, не можна хвилюватися.
Не треба виходити.

Белій. Хіба ви не бачите?

Асистентка. Ідіть же, благаю...

Белій. Замкніть двері!

Асистентка. Тссс, тссс.

Белій. Зу-пи-ніть!

Посипались золоті літери: «Императорский университет». Пересту-
паючи через них, ідуть свити, шинелі, тужурки, блузи, кожушки...

IV. ХАЙ ЖИВЕ ГУРТОЖИТОК!

Тротуар послався впиз — попід муром. На тому мурі напівстертий, розмитий дощами лапис: «Буфет». Під ним — аркою діра в стіні, закладена білими кам'яними брусками. Лише впизу залишилася вибоїна, що в неї ледве може пролізти людина. Геть далі — море, скелі і пляж — пустельний, осінній. Рідко хто пройде тут помилуватися з осіннього моря, що цілий час шумить непривітно й одноманітно.

1

Коля Неронов поправляє «вхід» до діри.
Ізвідти чутно одипокій Котин спів:

Клавочка служила в Енпека,
Клавочка работала слетка,
Баришня савецькая, юбочка не децькая,
Карточку імела літер А...

2

Котина чубата голова витикається з дірки. Він слухає якийсь час, як шумить море, потому філософічно констатує.

— Шюміть, зараза...

Вилазить на тротуар, ставить приладдя чистити чоботи і вмоцнується коло нього.

Справляєте апаратні двері?

Неронов (*поправив свої дрогої окуляри*). Н-да... Хочу додержати грецького стилю.

Котя. Да, а як буде зима, тоді що? Я такий, що не боюсь, а от за вас не ручаюсь...

Неронов. Н-да, обставини. Життя, — от у чому суть. Подумай над цим...

Котя. А ви, дядю, не журіться. Воно так не буде, а якось буде.

Неронов. Життя. Н-да. Життя буде для нас, як ми його завоюємо і переробимо по-своєму.

Котя. Значить, не дрейф, підтягай живота і...

Неронов. І доглядай квартири, а мені вже до інституту.

Котя. По науку?

Неронов. По науку.

Котя. Гм, по науку...

Неронов пішов.

Пройшла жінка з кошиком. Котя услід їй заторохтів щітками об ящик — налякав. Іде парочка — Манька з кавалером.

Котя. Чудачка з торбою і кавалер з ціпочком. Можна заробити. (*Щітками об ящик цок-цок*). Па-чистить!

Манька. Куди ви мене завели? Тут страшно і нікого нема... (*Поставила ногу на ящик*).

Кавалер. Я і море... Єдиний свідок моїх найчистіших намірів.

Котя почистив, щітками цок-цок, дзвоником дзень-дзень.
Манька заплатила, пішли.

Котя (*услід їм ще одну штуку: загув автомобільною трубою, приладнаною до ящика,— злякав...*). Теж барипня... На море ходять мечтать, а платять мало; у самої в торбі тільки два лимони. Ну, нічого, хліб і помідори будуть.

Знизу тротуаром шведняє дорослий раклюга Шпак. Наспівує:

Роділа мене мати у неволі,
І с тех пор я пашьол в нищету,
А природа не знала преступленья
І дала мнє жиганську красоту...

Котя. Шпак пливе. Во опух, чорт, од вольної життя... Шпак (*підходить і тупо дивиться на Котю*). Ослобони квартиру.

Котя. Не моя квартира, студентська.

Шпак. Котько! Брось шутки. Кімать ніде. Кажу, ослобони без розговору.

Котя. Уркан свого не зачепить. Пливи, Шпак, а то вкусю. (*І зубами клацнув*).

Шпак. Шепчеш... (*Кашкета насунув, руки — глибоко в кишені, і мовчки почимчикував далі. Обернувся*). Назад ітиму, щоб була вільна. (*Зник за рогом*).

Котя (*вслід йому*). Танцюй далі. Він ще буде мені вказувати. Я, може, сьогодні аж п'ять гребінців нахав у чудачок, на базарі можна за півлімона загнати. На шямовку... А він мені вказує. (*Рангом*). Кватиранти йдуть. Ух, і народ студенти. Гопкомпанія. І тьотя Череди з ними. А то хто такий з пувицями?

Згори, палко про щось сперечаючись, ідуть студенти — Терень, Олена, Мося, Антоньйо, Катерина Гриценко, Смола, Варка, Грушкіна, Неронов.

Терень. Плутаєш ти, Антоньйо. Все плутаєш. І сам ти плутаний.

Антоньйо. А трагедія особи? Окремої особи.

Олена. Годі там з трагедіями. Цікаво, що тут у вас за хороми.

Смола. Я теж іще не бачив.

Всі. Оце тут? Стоп. Гальмує машину.

Антоньйо. Чудово. Та ви ж тут, як бурсаки. А море! А море яке! Ах... море!

Терень (*на Котю*). А ось і казаяїн. Ти чого тремтиш? Хіба холодно?

Котя (*цокаючи зубами*). Нє, жяра. Тьоті Череди поважання.

Олена. Здоров, Котю. Не забув?

Котя. Нє, тільки ви почекайте, я зараз. Постережіть фабрику... (*На свій ящик. Зірвався, побіг*).

Олена. Куди це він?

Мося. Діла у чоловіка. Певне, у фінвідділ побіг — податки платити.

Антоньйо. Друзі мої, на море!

Голоси. Спочатку на море, квартиру потім подивимось.

Смола. Мосю, ходім, покажеш нам свої морські володіння. (*Обійняв його за плечі*).

Пішли до берега.

Біла муру залыпились Терень та Олена.

Терень. От що я хотів тобі сказати, Череди. (*Зам'явся і сказав інше*). Позавтра — засідання бюро партосередку. Ти мусиш бути. Твоя доповідь про організацію курскому.

Олена. Гаразд. А... це правда, Тереш, що ти будеш за секретаря партосередку?

Терень. Так хочать. На мою думку — дурницю роблять. Який з мене секретар?

Олена. Ні, Тереш. Правильно роблять. Ти... та ну тебе.

Терень. Ну? Чого ж не доказуєш? Га? Кажі, що хотіла сказати.

Олена. Я хотіла сказати, що з тебе буде... хороший секретар.

Терень. Угу. А я от що хочу тобі сказати, Олю...

Олена. Не говори. Вони вже йдуть...

Терень. От біда. Слова не дають сказати...

11

З моря, на чийсь репліку, долинули оплески і вигуки:
«Правильно, прекрасно». Вся компанія повертається назад.

Всі. Да-а.

Антоньйо. Артистично. Друзі мої! Розкішно! Хоч у романі описуй.

Мося. Що в романі, спробуй пожити.

Антоньйо (*зазирнув у дірку*). Тільки повітря там... знаєте...

Мося. Нічого повітря. Мабуть, Котя спав. Багато, крокодил, забирає кислороду.

Катря (*голосом від землі*). Хай йому чорт, як же його вчитися в такому кублі? Поприїздили дурні, а тут жеж не дуже навчишся. Та це життя?

Олена. Ну, годі, Катре. Ти знов своєї. (*До Антоньйо*). А ти краще знайшов би хлопцям приміщення, поки буде гуртожиток. Ти ж старий студент, всі входи тут знаєш. І тужурка у тебе з гудзиками.

Терень. Гуртожиток буде не сьогодні-завтра. Не дрейфте, товариші.

Смола. Хто сильний, хто не лякається труднощів,

кто знає, чого він хоче, той ніколи не здрейфить. Так що приміщення...

А н т о н ь і о (*спалахнув*). Що таке приміщення? Дурниця. А от я бачив на вулиці Теодора одну дівчину. Знаєте? Це не дівчина! Це — оте невловиме прекрасне, що стоїть над буденщиною, над політикою, над боротьбою, над усім. Це — жінчина! Ні, жінчина звучить вульгарно. Абстракція жінчини. Ні, і не абстракція...

М о с я. Може, екстракція?

А н т о н ь і о. Глупо... Ідеал жінчини. Отак би йшов за нею, і йшов, і йшов... куди вона, туди й я...

О л е н а. І далеко б зайшов?

М о с я. Зовсім не далеко: вона б покликала міліціонера, і наш Антоньйо зайшов би в район.

Сміх.

12

Т а р а с та П р я д к а біжать згори.

Т а р а с (*ще здалеку розмахує руками й гукає*). Збирайтеся! Чого стоїте? Складайте гардероби! В'яжіть книги! Зніміть із гачка мої зимні штани!

П р я д к а. У похід!

В с і. Тарас! Прядка!

Т е р е н ь. Що трапилося?

П р я д к а. Підійшов я до нього... козирем, канешно. «Ви знаєте, хто я такий? — питаю. — Я член комсомолу». Ну, він, канешно, й здрейфив... (*З усієї сили танцює*).

О л е н а. Приміщення?..

Т а р а с (*урочисто*). Гур! то! жи! ток!

В с і. Гуртожиток?..

М о с я. Тарасе! Ти ж геніальний!

П р я д к а. А я?

М о с я. Ну, ти... Ти ж член комсомолу, канешно.

Т а р а с. Ось! (*Переможно трусить папірцем*). Ось!! Машинкою друковано і хімічним олівцем підписано! Здоров, Нероне. Сам голова кубучу поплював і на мокрому розписався. Здрастуй, Варко. В новий гуртожиток пролетарського студентства ордер номер 134! Ось він, номер 134-й. Здрастуйте, товаришко Олено. Ось він. Негайно збирайте багаж. Тю, й Катря тут!.. бо розхапають житлоплощу по всіх кутках...

Т е р е н ь. Та невже ордер? Дай сюди. Справді ордер. Браточки! Перемога! Тепер заживемо. Тепер не страшно. Технологія, мінералогія, геологія...

О л е н а. Зоологія...

М о с я. Біологія...

Т а р а с. І ембріологія!

Т е р е н ь. Все переможемо. Навіть сопротивлення матеріалів. Хай живе гуртожиток!

В с і. Хай живе гуртожиток!

П р я д к а. На аврал! Вахтенні, в трюми, рушай!

Т е р е н ь. Антоныню, тобі сподобалась ця нора: лізь — тягни барахло.

М о с я. Куди? Він без протигаза. Я в одну мить. (*Влазить у нору і викидає звідти речі*). Хапайте: студентський рояль — раз! (*Викидає гітару*).

В с і. Раз!

М о с я. Політекономія — два.

В с і. Дайош!

М о с я. Тарасові штани — три.

В с і. Штани квартирмейстера — дайош!

13

Ш п а к повертається згори. Підійшов, зупинився.

Ш п а к. Ослобоняєш? Замети після себе, щоб було чисто. Я люблю чистоту.

М о с я. Проходь, юношо. Тут тобі нема чого робити. У нас секрети.

Ш п а к. Гляди, бо я дам тобі секрета. Шепчеш... Замети після себе, говорю тобі раз. (*Пішов, насунувши кашкетка*.) Секрети...

14

Т е р е н ь. Бачили типа?

В с і. Да-а.

О л е н а. Такого краще не зачіпай. Мосю, давай далі.

М о с я (*викидає*). Неорганічна хімія, вихідні калози, рак, апендицит, язва сліпої кишки — будь ласка, одержуйте.

В с і. Дайош!

М о с я. Колективна ложка, колективна миска, партизанський чайник — п'ять!

Т а р а с. Мій вірний товариш. Дайош!

Котя йде згори. Ще здалеку помітив, що робиться щось незвичайне. Підходить і мовчки дивиться. В руках — помідори і шмат чорного хліба. Руки йому затремтіли, голос наче вломився.

Котя. Чого викидаєте?

Всі зупинилися. Стало раптом перед усіма питання: «А як же Котя?»

Олена. Котя.

Котя. Я — Котя, а ви — тьотя. Кудою ж це ви моїх кватирантів?

Олена. У гуртожиток, Котя. Розумієш?

Котя. В натурі. Значить, зоставайся, Котя, з вуркаганами?

Олена. А знаєш що?

Котя. Тоже кватиранти... когті рвуть. А я вам шямовки приніс. Думав... *(Не витримав, одвернувся й заплакав)*. Ах, ви... сволочі...

Всі стоять, похнюпились.

Терень. Олено, бери справу на себе.

Олена. Гаразд. Хочеш, Котю, жити?

Котя. Та-а... у приюті кукать? Не хачу.

Олена. Зовсім не те.

Котя. Заманюєте. Не піду.

Олена. Нікуди я тебе не заманюю. Хочеш — зоставайся тут. А надумаєш — топай до мене. Поговоримо.

Котя. Поговорить можна. Шьо мені, жялко? Натє шямовку. Рубайте.

Тарас. Хлопці, не знаю, як у вас, а в мене вже чомусь апетит з'явився. І що воно за знак, що кожного дня хочеться їсти? Чи клімат такий, чи що? Я вже аж дві дірки нові проколов у паску — нічого не допомагає...

Всі. Та давай, не розбалакуй. *(І миттю з'їли харчі)*.

Олена *(до Тереня тихо)*. Нічого йому не кажи... я сама з ним... *(До Коті)*. Ну, прощай, Котю. Дай лапу.

Котя *(завагався)*. Вона грязна.

Олена. Нічого. Отак. *(Тихо)*. Ходім з нами. Ніхто ж тебе не примушує. Своєю волею підеш...

Терень. Ми — товариші. *(Тисне руку)*.

Тарас. Виручив, братишко. Може, й ми тебе виручимо.

А н т о н ь о. Прощай, незалежний пі від яких умов-
постей, вільний, як пtiця, Котю.

К о т я. Вона грязна...

Н е р о н о в. Життя. От у чім суть. Н-да. *(Тисне ру-
ку)*. Подумай ще раз про це...

Т е р е н ь. Правильно, Нероне, життя. Але бери свою
скриню на плечі і слухай команду.

Т а р а с. Шикуйсь.

Узяли речі, вишикувались.

Н-а позиції пролетарської науки... бі-і-вуак у гуртожит-
ку, кро-о-ком рруш!

П р я д к а. Право на борт! *(Заспівує, всі підхопили)*.

Світить нам, зорі, світи нам, місяцю,

І ясне сонце вгорі, світи.

А ми вперед сміливо, й гордо,

І переможно будемо йти...

Пішли. Олена непомітно для Коті одійшла вбік, чекає. Котя довго
дивиться вслід своїм незвичайним товаришам. Сердито витер рука-
вом очі, губу закусив. А потім рішуче взяв свій ящик, перекинув
ремінь через голову і, в погу з студентами, дзенькаючи дзвоником
та ще й трубою потрублюючи, рушив за ними...

V. ІСПИТ

1

Професор Сльозкін па високій кафедрі.
Перед ним стоїть Неронов, складає «зачот».

Сльозкін. Отже, колего Неронов, звук є коливан-
ня повітря? Цікаво, ультрацікаво. Надзвичайно. Більше
ви нічого не маєте додати?

Неронов мовчить.

Ви мовчите? Я б сказав — ви красномовно мовчите. Хе-хе.
Красномовне мовчання. Я розумію вас: коли людина не
має чого сказати, вона мовчить. Цілком розумію. Наука
підносить душу, але наука потребує, щоб і її підносили.
Я вам співчуваю. Важко підносити науку, коли вона для

тебе є terra інкогніта. Але що я можу для вас зробити?
Я безсилий...

Неронов мовчить.

Що ви студіювали? Ви класичну гімназію скінчили?

Неронов (*хитає головою*). Ні.

Сльозкін. Грецькі відміни знаєте?

Неронов. Ні, я більше цікавився китайською мовою, індійською і таке інше...

Сльозкін. Я бачу, що вам дуже весело.

Неронов. Так, професоре, я ладен, як бачите, танцювати.

Сльозкін. Але що ж я можу для вас зробити, питаю ще раз, дорогий колего? Ну, ще одне, останнє запитання. Чи не скажете ви мені, кому має дякувати людство за те велике натхнення, яке допомагало відомому професорові Міллерові розв'язати надзвичайно пекучі проблеми звуку? Хто прищепив йому любов до цієї науки? Ну, я вам підкажу. Це була високоталапковита бабуся свого геніального онука, яку звали... Ну? Не скажете?

Неронов. Ні. Не скажу.

Сльозкін. Не скажете? (*Дає назад зачотну книжку*). Дуже шкода, але вам доведеться прийти ще раз. Підучіться. Глибоко вам співчучаю і прекрасно вас розумію. Коли людині нічого сказати, вона мовчить.

Неронов (*взяв книжку*). Це не завжди так, професоре. Але я ще раз підчитаю. (*Повертається й виходить*).

2

Пазустріч влітає Фіцький. Зштовхнулися.

Фіцький. Обережно, колего. Лізе, цкать, на ноги і не просить пробачення.

Сльозкін. А, колего Фіцький.

Фіцький. Здрастуйте, Валентине Михайловичу. Можна, цкать?

Сльозкін. Прошу, прошу. Чим можу служити?

Фіцький. Дозвольте, цкать, Валентине Михайловичу, здати зачот?

Сльозкін. О, будь ласка. Ну, що ж вас спитати? (*Дивляться один одному в вічі*). А втім... на основне запитання, що стоїть перед нами, ви, я певен, завжди дасте відповідь. Вашу книжечку. (*Той дає, Сльозкін пише і вимовляє*). Бене.

VI. «РЕВУТЬ, СТОГНУТЬ...»

Аудиторія. Студенти чекають на лекцію. Професор не з'явився.
Розгартіяш. Розмови. Пісня.

1

А н т о н ь о. У нас роблять *(кладає кулак на серце і робить рух: униз і під прямим кутом коротко праворуч)* отак.

Г р у ш к і н а. Симпатично. Мені подобається. Це так романтично.

Н е р о н о в. Н-да. Чудні у вас уподобання, товаришко Грушкіна.

Г о л о с. Хто це так?

А н т о н ь о. А це в нас на міщанській слободі кугути так роблять — ножем. Дірку в грудях.

Г о л о с. Кому?

А н т о н ь о. А на кого закипить серце. За зраду більше.

Н е р о н о в. Нічого собі метода.

А н т о н ь о. Артистична...

Пісня звучить на всю аудиторію.

Ревуть, стогнуть гори-хвилі
в синесенькім морі.
Плачуть, тужать козаченькі
в турецькій неволі...

2

Увійшов Терень. Здивовано поглянув на аудиторію. Гукнув:

— Прядко!

П р я д к а. Єсть, канєшно!

Т е р е н ь. У чому річ? Що за гульбище?

П р я д к а. Та от лекції немає, ну, народ, канєшно, розважається.

Т е р е н ь. Чия лекція?

П р я д к а. Белого, канєшно.

Т е р е н ь. Не прийшов?

Г о л о с. Не прийшов, щоб він навіки забув дорогу...

П р я д к а. І не сповістив. Тепер, канєшно, сиди дві години, чекай лекції Сльозкіна.

Рябошапка. А той, може, теж не прийде.
Терень. Ану, Прядочко, мотнись до канцелярії.
Прядка. Єсть, канєшно. *(Побіг)*.
Терень. Прядко!
Прядка. Га?
Терень. Ти ж чого побіг?
Прядка. Тьфу ти! Ну, кажи, чого?

Олена підійшла до них.

Терень. Тягни сюди розклад лекцій. Треба, нарешті, взятися за це обома руками. Самим доведеться нажатись, коли хочемо з цього буржуазного «храму науки» зробити пролетарську кузню. Позавтра засідання бюро партосередку, треба ставити це питання.

Прядка. Та ти ж так і кажи. *(Побіг)*.

3

Олена. Важко нам буде, Тереш. Комуністів у нас ой як мало, а народу різного — тисяча чоловіка на нашому курсі, і що за народ.

Терень. Одсіються потроху, зразу не можна.

Олена. Тереш, таки правда, що ти будеш за секретаря. Вийшло по-моєму.

Терень. Вийшло не по-твоєму, а по-райпарткомівському... Ну, що ж, будемо працювати!

Олена. Будемо, Тереш! Так будемо працювати, як ти тоді в теплушці говорив, пам'ятаєш?

Терень. Угу. А от ти пам'ятаєш, що я хотів тобі сказати, там, коло моря?

Олена. Пам'ятаю, Тереш. Але... не треба говорити.

Терень. Ні, я скажу. По-чесному, по-шахтарському, скажу, а не сподобається — скажеш: к чорту.

Олена. Я так не скажу, бо я, Тереш... всією силою... От ти ж бачиш... усією силою... Та ну тебе! Бачиш, дурна, й сказати до пуття не вмю. Тільки скажу одне: хочеться мені вивчитись, так хочеться, аж зуби іноді стиснеш. Вивчитись, щоб велике щось зробити для революції.

Мося *(підходить, показує картку)*. Дивіться, подобається?

Олена. Жінка, що й казати. Де ж ти взяв таку?

Мося. Знайшов. Тут, в аудиторії.

Терень. Зажди! Ця картка належить тому, хто написав записку! Ось сліди, видушені олівцем... (Читає). «Скільки євреїв буде...»

Олена. Оце так так.

Смола. Загубив... (Іде розгублено, дивиться навколо себе).

Терень. А ми знайшли.

Смола (обернувся). Олівець?

Терень. Ні, картку.

Смола. Яку картку?

Олена. Жінчина, брат. Очі так і грають.

Мося. Я знайшов.

Смола. Ти? Он як.

Терень. Дивись.

Смола. Ці-каво...

Терень. З другого боку ще цікавіше. (Показує).

Смола. «...без процентної норми...» (Вражений). Ідея! Оголосити, що знайшли картку, так можна буде зловити автора записки.

Прядка (вбігає). Єсть розклад лекцій! Там сидить, канешно, якась стара дівка. Не давала. Навіщо вам, та для чого, та хто дозволив? Ну я, канешно, сам узяв.

Терень. Давай, Прядочко, похазяйнуємо по-своєму.

Виходять.

4

Аудиторія знову заспівала на весь голос.

Антоньйо. Так! Я почуваю: не рацію, а емоцію керую мною. Е-мо-ці-о! Душа!

VII. НЕЗАМОЖНИЦЬКА СТИПЕНДІЯ

В коридорах інституту Мося зустрів Смолау.

Мося. Смола! Я тебе скрізь шукаю. Ти що наробив?

Смола. Де? Що таке? Я нічого не знаю.

Мося. Нічого не знаєш? Робиш і не знаєш, що робиш? Стипендія Бондаря та Катерини Грицепкової де? Кому віддали?

Смола. Ах, да. Ти розумієш? Це безобразіє... Ви десь ходите, а тут...

Мося. Тихоплюєві дали? Куркулеві віддали неможливу стипендію!

Смола. ...а тут куркульська лінія. Розумієш? Я тобі сам хотів про це сказати. Оце шукав тебе. Просто не знаю, що тепер робити...

Мося. Чекай. Та ти ж сам віддав цю стипендію куркулеві!

Смола. Що? Я віддав куркулеві?

Мося. Неможливу стипендію!

Смола. Ну, знаєш, якби ми не були товаришами, я б дав тобі в морду.

Мося. Але ж ти був на засіданні стипендкому?

Смола. Був.

Мося. Ну?

Смола. Був, але що я міг зробити, коли я був сам як палець? Ні тебе, ні Олени не було. Комісія ухвалила, вирішила, записала. Хоч головою бийся. Що я міг зробити? А ви ходите десь. Чортана-що робиться в інституті, куркулям дають стипендії, а ви ходите.

Мося. Та ми ж... у залізничних майстернях були. Там же в нас гуртки.

Смола. Ну, от і здобрий тепер своїми гуртками... *(Взяв у нього з рук протоколи, сунув собі в кишеню).*

Мося. Куди ховаєш? Дай сюди.

Смола *(рвонувся до нього, хотів схопити за петельки... потім)*. От чудій. На, на твої протоколи. Що ж ти тепер з ними зробиш, коли справу вирішено?

Мося *(вихопив протоколи)*. Побачимо.

VIII. ФРОНТ ПРОРВАНО

Суворі зима в гуртожитку. Холодна зима. Студенти не роздягаються, так і живуть, так і науки студіюють, так і сплять — одягнені у все, що в них є, геть аж до рукавиць.

1

Смола *(не відриваючись від газети)*. Курс радянського карбованця продовжує падати.

Другий. Але температура зате стоїть постійна.

Третій. Сьогодні скільки ступнів?

Другий. За Реомюром — 15, за Цельсієм — 19, за Фаренгейтом — 35 нижче від нуля.

Рябошапка. Тітка моя завжди казала: тримай черево в голоді, голову в холоді, а ноги — в теплі, проживеш сто літ на землі. Отож скинь башлик з голови і закутай ноги.

Другий. Навіть такий обиватель, як ти, може порадити іноді щось путнє. *(Робить так, як йому порадив Рябошапка)*.

Смола *(з газети)*. Пуд дров коштує один мільйон дев'ятсот тисяч карбованців.

Тарас. К чортовій матері! Я більше не можу! Я замерзаю.

Геронов. Роби гімнастику.

Смола. Фунт картоплі — сто п'ятдесят тисяч карбованців.

Геронов. Н-да. Суть не в карбованцях, а в товарному індексі. А виникнення ідеї товарного індексу забігає в далеке минуле, аж до XVII сторіччя, коли зроблено першу спробу виміряти вартість грошей через порівняння товарних цін у різні періоди. Отже, не можна брати фунт картоплі ізольовано від історичного минулого і від нашого сьогоденного життя.

Смола. Яйця — сто тисяч карбованців штука. Десяток — один мільйон карбованців.

Тарас *(схопився)*. Годі! Не можу! Що хочете робить, а я не можу.

Смола. Слабодух. А ще партизан. Ти мусиш іншим давати приклад, а ти, замість того, підриваєш ентузіазм пролетарського студентства.

Тарас. А ти не вчи мене, шевська смола. Ти, може, під машиною спідницею сидів, коли я власть завойовував, а теж учиць...

Смола. Почім знать? Може, й не сидів. Може, не менш за тебе активно бився. І зараз духом не занепадаю, а ти... *(З газети)*. Цікаво. Фунт цибулі — двісті тисяч. Фунт цибулі. Оце я розумію. Ну, мені треба на засідання. Киснути ніколи. *(Вийшов)*.

2

Рябошапка. Тітка мені казала: Хомко, як буде погоно, приїзди краще додому. І от я й не знаю. Держався, держався, а далі не видержу. Мабуть, таки покину. Бо немає рації. Отак тут і пропадеш...

Тарас. Тітка? Тьху, чорт! Тітка...

Вбігає Прядка.

Прядка. Товариші! Є новина! Більше того: є закурити!

Гуртожиток. Закурити? Де? Прядко!

Прядка (*показав собі на голову*). Тут. У шапці.

Гуртожиток. У шапці? Давай!

Прядка. Почекайте. Цигарки конфісковані у Петі Юрженка. Конфісковані за неетичний спосіб, яким він їх настріляв. Розумієте? Іде Петя Юрженко на базар. Підходить Петя Юрженко до спекулянта. «Табачок?» — питає Петя. «Табачок», — відповідає, канешно, спекулянт. «А по-чім?» — «По тім-то». — «Ага. — І крутить Петя Юрженко цигарку. Пробоє. Скрутив, закурив. — Ні, — каже, — дуже міцний». І пішов Петя далі. А цигарку — в кишеню. Підходить до другого, знов пробоє: «Ні, дуже легкий». І далі, а цигарку знов, канешно, в кишеню. У третього — кислий, у четвертого — гіркий, у п'ятого — дорогий. І от дивиться... (*Скинув шапку, показав*). Тринадцять цигарок настріляв, шпана позапартійна!

Хлопці. Хай живе Петя Юрженко. Давай уже, не муч...

Прядка. «Хай живе» не допоможе. Закурити дам тому, хто піде зараз зі мною, куди я скажу, хоч і на край світу.

Базнадійний голос. Чорт його бери, давай.

Прядка. Слухайте ж. Ви сидите тут, мерзнете і нічого не знаєте, що робиться на світі...

Гуртожиток. А що таке? Що трапилось?

Голос. Ллойд Джордж повісився?

Прядка. Ще краще. Дрова привезли!

Гуртожиток. Дрова? Не може бути.

Прядка. Факт. Зараз же всі на двір — скидати.

Гуртожиток. Дрова! Теплова енергія! Хай живуть дрова! Хай живе фунт цибулі за двісті тисяч!

Всі вибігають з кімпати.

Назустріч Катерина Гриценко. Затримала Тараса.

Катря. Стривай, Тарасе. Маю тобі дещо сказати.

Тарас. Катрюсю! Дрова!

Катря. Де дрова? Ніяких дров. Слухати більше не хочу. Самі скоро дровами станемо. Як собі знаєш, а я їду в село.

Тарас. Ти здуріла?

Катря. Здурієш тут. Професор таке говорить на лекції, що в голові макітриться, нічого не розумієш, сидиш, як довбця. А він ще навмисне закручує. От закручує, закручує, щоб незрозуміліш було. Прийдеш додому — замерзаш. Сядеш писати — в руки зашпори заходять. Книжку прочитати — немає книжки: торбу грошей треба на книжку. Та це така наука? А хай воно сказється. Не світить нам учитися, от і все. Терень уже застудився, плеврит схопив. Та це щоб і тобі так було?

Тарас. Так Терень же встав уже. Дурна ти!

Катря. От і дурна. От і я так кажу: професор лекцію читає, а я не розумію. *(Мало не плаче)*. Шкода... звісно, шкода... але поїду. Ти зоставайся... Значить, пам не судилось... Поїду... А ти зоставайся... Прощай... *(Щоб не зайгись плачем перед Тарасом, вибігла Катря з кімнати)*.

5

Тарас *(зітхнув)*. Ех, діла. *(Сів до столу, розгорнув книжку, знову згорнув її, лягнув палітурками)*. Не везе на культурному фронті... *(Починає складати свої речі)*. Діла...

6

Увіходить Мося.

Мося. Діла, Тарасе. Та ще які діла. Тереня немає?

Тарас. На засіданні факультетської комісії.

Мося. Ти розумієш, яка штука! Поїхали ми в залізничні майстерні: Олена Черета, я і ще кілька товаришів. Там у нас гуртки. А тут засідання стипендкому разом з курскомом. Приїхав звідти, а засідання стипендкому оце допіру відбулося. Був там наш представник — Смола. І що ж ти думаєш? Відмовили Бондареві й Катрі Гриценковій, а дали Тихоплюєві. Ти розумієш? Наймитам відмовили, а Тихоплюєві дали! Стипендія розкішна. П'ять фуптів борошна з висівками, пляшка свиріп'яної олії і талони в АРА.

Тарас. Що? Катрі? І Бондареві? Значить, наших затирають?

Мося. Факт. Треба докопатися, хто це зробив? Треба негайно скликати засідання виконбюро.

Тарас. Ну й діла. Це ж куркульська лінія. А я хотів їхати додому. На село.

Мося. Що? На село? Чого?

Тарас. Жити. Працювати. Поглиблювати революцію.

Мося (*помацав йому чоло*). У тебе температура?

Тарас. За Реомюром 19 ступнів нижче від нуля.

Мося. Значить, нормальна. Що ж ти мене купуєш?

Тарас. Не купую, а правду кажу. Катря їде, і я хотів. Оце вже й збиратися почав був...

Мося (*так і сів*). Факт, що температура!

7

Увійшов Рябошапка.

Мося (*до нього*). Слухай, Рябошапко. З ним може говорити тільки ідіот. Будь ласка, поговори ти з ним. Мені треба знайти Тереня... (*Вибіг*).

8

Рябошапка. У чому справа? Чого він на тебе напався?

Тарас. Одчепись ти... тітка!

Рябошапка. От ти кажеш — тітка. А ти знаєш, що ніяких дров нема?

Тарас. Нема? Як нема?

Рябошапка. А так, що нема. Прядка, як завжди, пожартував, канєшно. А там усі вирішили йти на суботник. У майстернях прибирати старе залізо разом з робітниками. Відкидати сніг, чистити подвір'я. І всі, як дурні, хапають лопати, готуються йти. А дров ніяких нема. От тобі й тітка. Я їду додому.

Тарас. Ну, й чорт з тобою і з твоєю тіткою. Ідь із нею хоч і до чорта в зуби...

9

Увійходять п'ятеро студентів.

Рябошапка. До чорта в зуби не хочу, а до тітки поїду. Оєь і вони їдуть. Збирайтеся. Чого мнятися? Ідемо й край. Годі...

П'ятеро. К чорту! Ми хотіли вчитися, а тут у снігу пропадай, у холоді. Залізо носи. *(Складають речі)*. Фунт цибулі двісті тисяч...

Тарас. Та ви що? Подуріли всі, чи що? Ну, нехай я був здурів. А ви чого? Це ж... зрив!

Але вони мовчки, уперто пакують речі,

Котю! Марш сюди!

10

Вбігає з мітлою Котя.

Котя. Хто це мене одриває од діла? Говоріть, що треба?

Тарас. На одній нозі, Котю. Знайти секретаря партосередку Тереня й сказати, що фронт прорвано. Дезертери тікають до тітки...

Котя *(глянув на Рябошапку)*. Ох, зараза... *(Підбіг до нього, дав мітлу)*. На! Подерж, поки я прийду... *(Зник)*.

ІХ. БІЛІ ЖИВУТЬ У ЩІЛИНАХ ІНСТИТУТУ...

Сувора зима вимережила ялинками вікна в факультетському залі інституту. Струнко стоять стільці коло довгого стола.

1

Професор Бєлий та його асистентка, бездоганно одягнені, урочисті, підкреслено зосереджені, увійшли до залу.

Вєлий. Ми прийшли зарано. Члени факультетської комісії десь, певне, латають чоботи або рубають дрова. Нам доведеться чекати, доки вони скіпчать свою «державну» роботу.

Асистентка. Може, краще повернутися до лабораторії і прийти пізніше?

Бєлий. Як це зворушливо. *(Повів рукою на стільці)*. Невідомого пройдисвіта призначили на ректора імператорського університету, і він дбайливо більшовицькою рукою порозоставляв стільці для професорів і поруч — для

наших вчорашніх наймитів, сьогоднішніх диктаторів...
Ух... Єднання науки й праці... (Поправляє комірцець).

Асистентка. Ми домовилися не втрачати рівноваги.
Бєлий. Я задихаюсь...

2

Раптом до залу увиходить Мося — засніжений,
закутаний башликом, оббиває сніг.

Мося. Контрреволюція якась... а не мороз. (Глянув
на Белого). О, здрастуйте, товаришу професоре.

Той мовчить.

Значить, засідання факультету? От здорово.

Професор мовчить.

Сніжок, знаєте. Свіже повітря.

Бєлий та асистентка — мов кам'яні.

Наші зараз прийдуть.

Бєлий. Хто це ваші?

Мося. А студіози. Олена Черета, Крижень, Тарас
Роботяга, Катерина Гриценкова. Кругосвітній пролетаріат.

Бєлий (іде на Шкіндера). Дуже приємно, що вони
теж із «ваших». Дуже... дуже приємно, «товаришу» св-
рей... (Майже в нестямі виходить із залу).

Асистентка за ним.

3

Мося піяково і здивовано озирється. А на дверях стоїть Смола.
Вклонившись професорові, що пройшов повз нього, він повертається
до Шкіндера і дивиться на нього гостро, пронизливо, з нена-
вистю.

Смола. Чого він вийшов блідий, як смерть?

Мося. Піді спитай. Може, він тобі скаже.

Смола. Це ти так завойовуєш вищу школу?

Мося. Як умію, так і завойовую. Тебе не питатимусь.

Смола. Он як. Та ти, я бачу, хоробрий. Але ти не
хвилюйся. Я не збираюсь тебе бити, будь спокійний.

Мося. Хіба? Ну, тоді я цілком спокійний.

Смола. От і прекрасно. *(Тихо)*. Ти що? Закопати мене хочеш? Не пощастить. Я незаможник. Чув? Триста років страждав. *(Гостро, у вічі йому)*. Кров нашу пили. А тепер я тут, і ти мене не з'їси. Палки мені вставляєш? З курскому одводиш? Погубити хочеш? Нічого не вийде. Все одно буду асистентом. На меншому не помирюся. Так і знай.

Мося. Ти скінчив?

Смола. Скінчив.

Мося. Ну, так ти таки сволоч. Триста років сволоч. А я ще мав сумнів...

Смола *(з кулаками)*. Ти...

Мося. Ну? *(Підняв стільця і... тихо поставив його перед Смолою)*. Сідайте, будь ласка.

Смола *(спустив кулаки, засміявся)*. Ну, й дурень же я Ми ж товариші. Пробач.

Мося. Не товариші ми. Хто зраджує класову лінію, тому я не товариш.

Смола. А я зрадив? Де я зрадив? Коли? Хто доведе?

Мося. Я доведу. Куркулеві Тихоплюєві хто дав стипендію? Ми це розконаємо...

Смола. Брехня. Ти просто маєш проти мене зуб. Ти просто... нервовий.

Мося. Угадав. Маю зуб і нервовий. *(Сів до столу, розгорнув книжку)*.

4

Група студентів на чолі з Теренем — усі в снігу — увійшли до залу, гукнули:

— Ну, й холод!

Обтрушуються, гріються, борюкаючись, б'ють рукавицями.

Мося. Не заважайте. Щойно спокійно зайнявся академізмом, а ви заважаєте.

Терень. Нічого, Мосю, ми тебе в факультетську комісію, — там тобі буде академізм.

Мося. Що? У мене і так дванадцять навантажень.

Терень. Виходить, що це буде тринадцять. *(До Неронова)*. А тобі, Неронов, доведеться йти в стипендком. Там наша лінія слабо забезпечена... Смолу ми з стипендкому звімаємо.

Смола. Що це таке? Я мушу...

Олена. Що ти мусиш — скажеш потім. Починай, Тереню.

Терень. Що тут починати? Товариш Гармаш призначили на ректора.

Всі. Наша бере.

Терень. Бере, та ще не взяла. Гармаш — це та людина, що поставить інститут на ноги. Але...

Олена. Дуже сердитий.

Терень. А ти й злякалася? Гармаш мусить на когось обпертись. Ви знаєте, що серед професорів...

5

Увійшли професори — Богоявленський, Кочерга, Сльозкін, Воропов, Кукушкін. Критично глянули одні на одних — студенти на професорів і навпаки.

Богоявленський. Господа студенти?

Хлопці (*так і пирснули*). Ні.

Богоявленський. А хто же?

Олена. Просто пролетарські студенти.

Богоявленський. А-а. Извините, господа. Виноват... Пролетарские студенти.

Неронов. Будь ласка.

Голос. Хіба ми злиняємо, як нас господами назвуть?

Терень. Просимо сідати. Товариш Гармаш затримався в губпарткомі. Зараз прийде. (*До студентів*). Товариші, на хвилину до тієї кімнати. (*Вийшли*).

6

Професори ще раз презираються.
Одсовують стільці, мовчки сідають.

Богоявленський. Н-да...

Пауза розрядилася реготом.

Воропов. Важкувато, Павле Михайловичу? Нічого, звикнете. Я, ви знаєте, дома щовечора вправляюся. Перед люстром отак стану і почну. «Товариші студенти». І звик. А ви — господа. Хіба ж можна?

Сльозкін. Ні, як це вам подобається? Товариш Гармаш у губпарткомі. Це ректор університету. В губ-

парткомі! Ректор. Ви що-небудь розумієте? В губпарткомі. А може, він ще й в губчека?..

Всі озираються.

Богоявленський. Господа, нельзя ли без этих ужасных названий? Я человек старый и нервный.

Кукучкин. О tempora, о mores!

Кочерга. А ви не звернули уваги на те, як цей студент сказав «просимо сидати»?

Сльозкін. Да, да. Це ж... це ж...

Кукучкин. Nec plus ultra.

Сльозкін. Нахабство. «Просимо сидати».

Кочерга. Шкода. Ви все-таки не звернули уваги на тон. Так може сказати тільки господар.

Богоявленський. Чепуха. Е-рун-да, Иван Павлович. Ерунда-с и чепуха-с.

Сльозкін. Ультрачепуха.

Кочерга. Ну, як собі знаєте. А я почуваю себе дуже добре. Щоправда, моєї місячної академічної пайки вистачає тільки на 17 днів, але я почуваю, що на нашій планеті запахло озоном.

Богоявленський. Н-да-с...

Сльозкін. Значить, ви так? Ви за них? Так-с... Ага. Ви за них, значить... Так, так... До партії не думаєте вступити?

Кочерга. Ну, знаєте. Погане уявлення ви маєте про партію, коли думаєте, що до неї так легко вступити. Але можу вас заспокоїти: працюю і буду працювати з більшовиками. Хороший народ.

Сльозкін. Ви чуєте? Всі чули? Так-с. Значить, чекіст?

Рух.

7

Увійшов Терень з студентами.

Терень. Будемо починати. Треба обрати секретаря факультетської комісії.

Смола. Ділову людину...

Терень. Звісно, ділову людину. Комуністична фракція рекомендує товариша Шкіндера.

Мося. Я не знаю, чому саме Шкіндера, коли в нього й так дванадцять наваптажень.

См о л а. Я також не знаю, чи товариш упорається.

Короткий злий смішок професора Сльозкіна.

Т е р е н ь. Раз виставляємо, значить упорається. Ми розвантажимо його на іншій роботі. Хто за цю кандидатуру?

Студенти й професор Кочерга підносять руки.

8

Увійшла асистентка професора Белого.

А с и с т е н т к а. Професор Бєлий дуже хворий і через те абсолютно позбавлений будь-якої можливості прибути на ці збори. (*Сідає*).

Т е р е н ь. Товаришу Шкіндере, займіть місце. Оголошую порядок денний: перше — про діяльність осередків сприяння, так званих «ячсодів»; друге — про регулярне одвідування лекцій як студентами, так і професорами; третє — про «вікна» в навчальному плані. Хто має додатки?

Б о г о я в л е н с ь к и й. Изволите видеть... шапок не снимают в аудитории господ студ... виноват... (*махнув рукою*) не могу... пролетарские студенты...

Т е р е н ь. Адміністративним порядком зробимо. Не турбуйтеся, професоре, всі скидатимуть шапки.

Б о г о я в л е н с ь к и й (*підбадьорився*). Неужто? Хорошо, очень хорошо. Если при Советской власти все же будут снимать шапки, то это уже не такая плохая власть... И уж касательно одежды... Не раздеваются ведь...

9

Увійшов Г а р м а ш, стоїть, слухає.

Т а р а с. Так холодно ж, професоре. В аудиторіях вода замерзає.

Б о г о я в л е н с ь к и й. То-то, замерзает... Топить надо.

С л ь о з к і н. Раніше чомусь не замерзала.

В о р о н о в. Потім... дехто приходив до мене на зачот, а з кишені револьвер стирчить. Я, звичайно, не боюся. А незрозуміло: для чого револьвер? Зачот я й так поставлю, якщо людина щось знає. А то, знаєте, револьвер...

Людина дивиться тобі в вічі і так, знаєте, багатозначно вимовляє: «Ви, професоре, ще не одмітили мені в книжці зачотик...» Хе-хе.

Терень (*сухо*). Того студента вже виключили за це з інституту. Виключили, кажу.

Воронов. Уже? Ну, тоді я не маю інших додатків.

Терень. Хто за порядок денний?

Гармаш. Вибачте. Я трохи запізнився.

Терень. Товариш Гармаш — ректор інституту.

Студенти. Ректор!

Професори підвелись із стільців, дивляться на нього.

Х. РЕСПУБЛІКА НЕСПРАВНА...

1

В гуртожитку тим часом дехто вже зовсім склав речі,
а дехто ще пакує.

2

Котя (*вбіг*). Дезентири, приготуйтеся! Дядя Терень іде...

3

Увіходять Терень, Мося, Неронов, Прядка та інші.
Дехто вже з лопатами та іншим знаряддям.

Терень. Здорові, хлопці.

Мовчать.

Кажу, здорові.

Мовчать.

Що це з вами? Навіщо речі пакуєте?

Рябошапка. Ідемо.

Терень. Куди ідете?

Тарас. Ти, Тереню, не сердься, але... тут і я винен...

Важно, брат, цей Перекоп брати. Захиталися хлопці.

Терень (*підступив до нього, довго нічого не може сказати, кашлянув стиха*). Важко? А ти ж як гадав? Що

хтось за пас візьме? *(Ногою злегка відсунув кошик)*. Закрий барахлишко. Не вірю, щоб командир партизанського загону став дезертиром. *(До інших)*. Викладай котрий — у чому річ. Чого злякалися?

Г о л о с. Фунт картоплі півтораста тисяч...

Д р у г и й. І наука трудна.

Т е р е н ь. Так. Значить, картопля — раз, наука — два. Причини, що й казати, поважні. Так що намазуй, клопці, п'яти — і в куці.

Г о л о с. Порядку нема.

Д р у г и й г о л о с. Дров нема.

Р я б о ш а п к а. Республіка несправна.

Г о л о с. Фунт цибулі двісті тисяч.

Р я б о ш а п к а. І холодно.

Т е р е н ь. Правильно. Цибулі нема, фабрики несправні, машини барахольні, шахти затоплені водою, транспортні к чорту. Одне слово, погану спадщину дістали ми від генералів та від петлюр.

Г о л о с. Значить, хай підчинить держава, а тоді й...

Т е р е н ь. Мовчи, саботажнику! Скільки інтелігенції зрадило, не пішло з нами, ти знаєш? Свою треба. Зрозумів ти? З ким будемо підчиняти? Будувати з ким будемо, державу підіймати, як свої інтелігенції, кадрів своїх немає? А ви тікати? Ми завойовували, а ви продавати за картоплю? Вихоль, хто тікає! Ну? Виходь, говорю!

Всі стоять мовчки.

Т а р а с *(підходить до Тереня)*. Ну, доволі. Заскок зайшов був у голову... Винеш... Чого там... як по суті, то воно...

Т е р е н ь. По суті... *(Трохи дружніше)*. Збирайся на суботник.

Т а р а с. Єсть, Терень.

Т е р е н ь. Шкіндере, збирайся. Скажи Череді та всім нашим. *(Зовсім дружньо)*. Ех, ви... герої...

4

Олена привела Катерину Гриценкову.

О л е н а. Ну, йди, йди. Сміливіше. Кажі при всіх. Кайся, бо я тебе й знати не знаю.

В с і. Що? Теж?

О л е н а. Говори.

К а т р я. Ну, що? Ну, чого? Ну, я, Тарасе, нікуди не їду... І тобі не раю...

Т а р а с (*радісно*). А я хіба їду? Та я й не думав.

Хлопці засміялися, аж лопатами цокнули.

Т е р е н ь. А ви?

П'я т е р о. Ми теж нікуди... помилка...

Т е р е н ь. Ех ви... чудаки... Хто це вас настренчив?

Г о л о с и. Та Смола... мільйонами дошк. Дрова — мільйон. Яйця — мільйон. Цибуля — двісті тисяч.

Т е р е н ь. Знов Смола? Так. І там Смола, і тут Смола. Цікаво. Але розбирати будемо потім. Зараз усі на суботник. Підчиняти державу. Бо хто ж нам її підчинить, як не ми самі?

С т у д е н т и. Правильно.

П р я д к а. Заспівувачі, наперед!

Повалили, тільки гул у коридорах.

5

В кімнаті zostався тільки Р я б о ш а п к а.

Він бере в руки свою скриню.

— Ну, мене на агітацію не візьмеш. Тітка мені казала, як буде погано — приїзди, Хомко, додому. А він паливає... (*Ходу з кімнати*).

ХІ. СУБОТНИК

Сніг. Фіалкові передвечірні плями. Вітер б'є обірваним телеграфним дротом. Струнки лави студентів ідуть з лопатами, з мітлами, з пилами й плакатами. Їх веде П р я д к а. Не задьориста, а тидя, але кована й незламна своєю вірою лунає над лавами пісня:

Світить нам, зорі, світи нам, місяцю,

І ясне сонце вгорі, світи.

А ми вперед до перемоги,

Сміливо й гордо будемо йти...

З а в і с а

XII. ТАК ГОВОРИВ ЦЕЗАР...

Лекція професора Сльозкіна.
З високої кафедри він «прорікає» студентам:

— Так. *Amicus Plato, sed magis amica veritas* *. Таким чином, ви бачите, що в своїх твердженнях ми не відкидаємо деяких цікавих думок великих філософів, іонійських космологів, як-от Фалес, що народився року 620 до різдв Христова, Анаксимандр та Анаксимен, з яких останній помер близько 520-го року до народження Христа; але одночасно, ураховуючи, сказати би, божественне розуміння речей (за браком нової термінології), як їхню сутність і носія геть усіх їхніх акциденцій, як поняття речей, вкладене в людську природу, — ми, отже, використовуємо діаманти геніальної думки середньовічного філософа Іоанна Скотта Ерігени, який спирається насамперед на псевдо-Діонісія Ареопагіта, що його твори він переклав латинською мовою з бажання Карла Лисого; далі — на його коментатора, Максима Ісповідника; далі — на Василя та Григорія Назіанзина і переважно — на Григорія Ниського.

Студенти тяжко зітхнули.

З цього мого невеличкого і конче, як бачите, потрібного і корисного для вас екскурсу в історію вселюдської думки вам стає цілком ясним і зрозумілим той розділ нашої дисципліни, який ми зараз вивчаємо. Ще древні сказали: *repetitio est mater studiorum* **. І вони мали рацію. Асоціативні багатства нашої душі є невичерпні, і вони допомагають нам засвоювати речі цього світу, який можна б назвати «п'єд-а-тер» — користуючись французькою термінологією, і, зокрема, засвоювати нашу дисципліну, через що ми й далі будемо завжди базувати нашу науку на філософських узагальненнях, повертаючись до цих екскурсів знову і знову і пам'ятаючи, що конкретне, реальне є не що інше, як вульгарний відбиток того, що вічно живе в

* Платон — друг, але істина — ще більший друг (*лат.*). — Тут і далі посторінкові виноски упорядника.

** Повторення — мати навчання (*лат.*).

нашій безсмертній душі. Його можна досягнути лише за допомогою філософії. Але ще Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, боронячи філософію від юрби, від її некомпетентного суду, мусив був у передмові до третього видання своєї «Логіки» згадати слова Кая Юлія Цезаря, які я прошу вас твердо запам'ятати: «*Est philosophia paucis contenta iudiciis, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi et invisa et suspecta; ut, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit*» * Так говорив Кай Юлій Цезар і це особливо треба запам'ятати...

Різкий, пестримний голос:

— Годі!!

ХІІІ. ШТАБ

Кабінет товариша Гармаша. Щохвилини приходять студенти, канцеляристи, службовці інституту — Гармаш дає розпорядження, вислуховує, підписує, дзвонить телефоном. Темний ритм роботи, як у штабі.

1

Гармаш (*у телефон*). Так от, передайте завгоспові, що дах мусить бути пофарбований, хоч би там що. Я сам лазив на дах, бачив. Скоро студентам на голови капатиме.

2

Терень (*входить*). Я з'ясував справу до кінця. Доки в четвертій предметовій комісії секретарюватиме Смола, нові методи викладання в цій комісії не побачать світу. Смола дуже несміливо їх захищає. Скорше саботує. Отже, Сльозкін моритиме нас своїм чортovinням і далі. А далі вже уривається тернець.

Гармаш. Що ти пропонуєш?

Терень. Зняти Смолу, посадити Грекула.

---

* Філософія, павмисне уникаючи юрби, задовольняється небагатьма суддями, а у самій юрби вона викликає заздрість і підозру. Отже, якби хто-небудь забажав ганити її, то міг би це зробити без заперечення з боку народу (*лат.*).

Гармаш. Правильно. Енергійний товариш.
Терень. Член партії.
Гармаш. Згода.

3

На мить увійшла Олена з купою книжок,
коротко нагадала Гармашеві:

— Увечері зустріч з робітниками. Ваша доповідь. Не забули?

Гармаш. Доповідь. Записано. Тільки ось що, товариші. Доповіді — це все добре, але ліквідуйте свої хвости, нарешті. У декого по два, по три хвости. Буду нещадно натискувати.

Терень. Ну, добре, добре. Без натискування ліквідуємо. Ось (*показує лист*) свої з Донбасу пишуть. Нову шахту відкривають. Людей треба, та яких людей. Так що ліквідуємо, не турбуйся. Пішли, Олено. Да, матеріали до наступного бюро дай мені і потім — жми на пові методи, бо задихасьмося.

Гармаш. Не хвилюйся. Крок за кроком. Бери матеріали. Тут усі. Поверни увечері.

Терень. Гаразд.

4

Пішли. Увійшов діловод з паперами, група студентів.
Гармаш підписав. Ті вийшли.

Гармаш (*у телефон*). Станція? Губпартком. Дайте агітпроп. Засідання призначено на яку годину? На десять? Добре. Буду. Доповім про наслідки останніх днів... Боротьба розгортається, товаришу секретар. Не турбуйся. Не здаємо.

5

Вбігають Мося, Прядка, Роботяга та Катря.

Мося. Товаришу Гармаше. Ну, ви скажіть прямо...

Гармаш. Що таке?

Мося. Можна нам далі жити без бібліотеки раз, без лабораторії два, чи не можна?

Прядка. Не можна, канешно.

Гармаш. Як? До цього часу не приступили до роботи?

Мося. І не думали. Завгосп, мабуть, гадає, що без лабораторії ми можемо обійтися ще років з п'ятдесят, і досі не звільнив приміщення.

Роботяга. Дозвольте нам його злегенька вдарити... Катря. Щоб по суті...

Гармаш (*узав трубку*). Канцелярія завгоспа? Товариш Добрий? Це говорить Гармаш. Сьогодні до вас приїде товариш Шкіндер з групою студентів. Дасте їм ключі від приміщення під лабораторію. Так, так. Сьогодні. Зараз же заходиться викидати звідти барахло. Куди хочете. Доволі... (*Поклав трубку*). Ну, товариші, збирайте студентів, заходжуйтесь поки що коло бібліотеки, поки він звільнить приміщення. Перетрусіть її, знайдіть потрібну літературу. Беріться до справи, щоб закипіло...

Шкіндер. Оце я розумію.

Хутко виходять.

6

Увійшло ще кілька студентів і увійшла Юлія Булатович.

Юлія. Я... у мене... одне запитання.

Гармаш. Слухаю вас.

Юлія. У вас учиться студент Голощук?

Гармаш. Голощук? Ні. Такого прізвища я не пригадую.

Юлія. Мені треба його знайти. Він учиться. Треба знайти...

Гармаш. Проте я нічим не можу вам допомогти. Такого студента у нас немає.

Юлія. Ні, він мусить бути. Ви... ви забули, помиляєтесь, не знаєте. Я прошу перевірити списки, розшукати.

Гармаш. Гаразд, я можу запитати канцелярію, щоб вас заспокоїти. Подзвоніть телефоном за півгодини.

Юлія. Дякую... Добре... я подзвоню... (*Розгублено обводить очима кабінет і хутко виходить*).

Гармаш (*записав і промовив*). Голощук.

XIV. ГЕТЬ СТАРУ ОДЕСУ!

В глибинах університетської бібліотеки студенти розкопують потрібну їм літературу. Обліпили всі полиці, навалили купу книг долі, риються, перешиковують масивні томи.

А н т о н ь й о. Друзі мої! Скажіть, що ви чуваєте, коли бачите на вулиці струнку, прекрасну жінчину, яка пливе перед вами, ніби невідомий скрипаль виконує чарівну симфонію? Що ви тоді чуваєте? Чи знайоме вам почуття солодкої тривоги, чи обгортає вас воно, як дим надії?

М о с я (в тон йому). О, так. Мене обгортає тоді дим надії і почуття тривоги, і я знаю, що я неодмінно зріжусь на зачоті...

А н т о н ь й о. Глупо.

М о с я. Зовсім глупо. Зріжусь, як ідіот, як ідеаліст, як романтик, як Антошка Погребняк.

О л е н а. Убив.

Т е р е н ь. Слухай, Антошко, бачу я, що ти спеціальний чоловік нащот жінок. Так от що...

А н т о н ь й о. Ні. Ви не розумієте мене. Ви гадаєте, що з мене якийсь бабій...

Г р у ш к і н а. Заспокойся, ніхто цього не думає...

А н т о н ь й о. Це ж образливо...

Т е р е н ь. Та ні, я не про те... А ось дивися сюди. (Показав картку).

А н т о н ь й о. Ті ж трагічні очі! І та ж зморшка під бровами! Ти знавш, я, здається, бачив її. Божественна жінка! Я йшов за нею півгодини. Піді мною хиталася земля...

Т е р е н ь. Ти бачив?

О л е н а. Де?

С м о л а. Я довго думав про цю картку і вирішив, що її загубила котрась із тих, що провалилась на іспитах і більш не приходила до інституту. Нічим іншим не можна пояснити того факту, що по картку ніхто не звернувся, хоч ми оголошували кілька разів.

Т е р е н ь. А може... його спиняли сліди на звороті?

С м о л а. Але ж, крім нас п'ятьох, про ті сліди ніхто не знав.

Т е р е н ь. Твоя правда.

М о с я. Ша! Киньте ви там з картою, я маю вам запропонувати щось цікавіше.

Г о л о с и. Що саме, Мосю?

М о с я. З пагоди щасливої здачі зачоту запрошую вас сьогодні на вечерю.

Г о л о с и. Не може бути, Мосю! Ти справді?

М о с я. Звичайно, справді. А які продукти! Я б сказав: «мировая шамовка». На Грецькій вулиці, в крамниці Джузеппе Маріанні — до ваших послуг: копчена шинка, болонська ковбаса, міланська ковбаса, мортаделі — просто з Італії. Надзвичайні гастрономічні вироби. У-у, я вам скажу, можна їсти! У нього ж і справжні італійські макарони, хто любить, і сіцилійські сушені каштани, і міланське коров'яче масло, смачнішого за яке нема на цілому світі; і жирні анчоуси, кращі за будь-яку жирну кислоту. І сир такий, що сам у рот лізе, пармезан називається... і риж, такий, знаєш, переливний, аж перламутровий...

Х л о п ц і. Годі! Не муч! Де ж це все? Де воно?

М о с я. Де? *(Посміхнувся)*. Ось у книзі де Рібаса, під назвою «Старая Одесса». Зараз прочитав. Страшенно цікаво...

Х л о п ц і. Начитався, інквізитор. Щоб ти пропав.

Т е р е н ь. Спасибі, Мосю, поїли трохи, давайте далі працювати.

П р я д к а *(провалюється в ящик, на якому він стояв)*.
Єсть, канєшно!

Г о л о с и. Що, Прядко?

М о с я. Гуля?

П р я д к а. Більше того! Єсть потрібна література! Дві години шукав її на полицях, а вона, канєшно, у ящику запечатана.

В с і *(кинулись до книжок)*. Знайшов! На полиці їх! Викидай стару Одесу!

Виймають спідсподу літературу, ставлять на полиці,
непотріб звідти скидають.

XV. ЧЕСТЬ ІМПЕРІЇ...

Університетський кабінет Білого. Чорне шкіряне крісло. Зелена напівтемрява. На карафі з водою грає пучечок зеленого світла.

1

Белій увійшов до кабінету, в розпачі брязкаючи ключами. Його постать, одягнена в білий халат, метулася по кімнаті. Асистентка, як тінь, за ним.

Белій. Так. Ми погано стріляли їм у лоб, коли вони тиснули нашу армію. Удруге ми не будемо мрійниками і боягузами. Але коли настане цей день відплати? Мені здається іноді, що ми живемо не надією, а зненавистю. Ця зненависть стає дужчою за мене. Вона задушить мене...

Асистентка (*екзальтовано вхопила його руки*).
Перемогти можна тільки тоді, коли віриш у перемогу!

2

Котя тихо увійшов до кабінету, роздивляється.

Котя. Дя, я ізвіняюсь. Тут тьоті Череди та дяді Мосі нема?

Белій схопився з крісла, вражений до краю,
мов на привид, дивиться на Котю. Тихо:

Белій. Що за срунда?

Котя (*теж тихо*). Зовсім не юрунда, а сурйозне діло.

Белій. Ти хто такий?

Котя. Я? Натурально хто — Котя, з їхньої артелі.
Є підряд — пароплав грузити, а їх не знайду.

Белій (*крикне у нестямі*). Тут не біржа! Забирайся геть!

Котя. Що? Шкода, що мені ніколи... (*Гордо вийшов із кабінету*).

3

Белій. Через босяків скоро не можна буде увійти до власного кабінету. Вся імперія латає чоботи, рубає дрова, грузить пароплави. Честь імперії розтоптана! І кем?! кем?! кем?!

Асистентка кинулась до карафи. Брязнуло скло.

XVI. ГАРМАШ УЧИТЬСЯ

Куточок лабораторії.
Гармаш коло стола з мікроскопом та з колбами.

Гармаш. При абсолютному нулі неможливий ніякий газ. Увесь рух молекул припиняється. Отже, постійний газ — річ немислима. Що ж він торочить, цей Сльозкін? Коли пристати на його думку, то це ж буде суто буржуазна, механістична, одверто ворожа концепція. Він намагасться заперечити Енгельсове твердження. Ну, це вам не пощастить, шановний професоре! *(Кинувся до мікроскопа, потім до колби)*. Не виходить! Але вийде! Мусить вийти!

XVII. УЧИТЬСЯ НЕРОНОВ

Вулиця. Брук перед гуртожитком. Неронов однією рукою тримає мітлу, мете вулицю, в другій — книжка.

Неронов. Звук це — коливання повітря. Н-да. Хвольсон має рацію. Але яку рацію має Сльозкін, що п'ять разів посадив мене на цьому коливанні? Усвідомлюючи себе не тільки як клас в собі, а й як клас для себе, ставлю питання руба: чи не є це коливання не що інше, як замах одного класу на інший? В даному разі буржуазного професора Сльозкіна на пролетарського студента Неронова? Даю відповідь: так! А якщо це так, то зробимо висновки й підемо далі... *(Знову в книжку)*.

XVIII. УЧИТЬСЯ ПРЯДКА

Прядка *(йде коридором, читає)*. «Молекулярная концентрация. Уменьшение ионизации кальция влечет за собой легкое понижение концентрации». *(Зупинився)*. Концентрації... «Но! в результате натриевой компенсации...» *(Пожбуриє книжку. Вихопив наган — на книжку)*. Компенсація? Концентрація? Ху... Перекоп таки легший був. *(Сховає наган, починає знову)*. «Молекулярная концентрация... в результате натриевой компенсации...» *(Прояснів)*. Ну, канешно. В результаті!..

ХІХ. УЧИТЬСЯ КОТЯ

Вулиця. Котя читає вивіски, записує в зошит.

Котя. «Заліваються галоші». Заліваються будить падліжащяя, а галоші сказуїмая. Не. Галоша падліжащяя, а заліваїться — сказуїмая. (*Записав*). «Гострономічецькая» — падліжащяя, «тарговля» — сказуїмая. «Баликі» — падліжащяя, «риба» — сказуїмая. «Хліб» — падліжащяя, «ковбаса» — сказуїмая. Не хочеться купувати, а то б іззів падліжащюю з сказуїмою...

XX. СПОСІБ ЛІМПРИХТА І СПОСІБ СМОЛИ

В порту. Ящики. Вантажі. Склеп. Студентська артіль ваптажить пароплав пресованим клоччям. Тарас та Мося зустрілись на сходах.

1

Тарас. Чорт його знає, забув Лімприхтів спосіб діставати альдегіди.

Мося (*одірвав очі від книжки*). А, Лімприхтів спосіб. Це ж... Ну да... Лімприхтів спосіб діставати альдегіди!.. Так я його теж забув.

Студенти (*з паками*).

— Дорогу. Чому пробка?

— Мосю! Не затримуй студентського руху.

— Сідай покуримо.

Терень (*спускається з чердака*). Чому застрайкували?

Антоньйо. Та ну його, зрештою, к свиням собачим. Хіба це життя?

Терень. От тобі й на. А що ж це, Антоньйо? Не падай духом, скоро кінчаємо.

Котя. Пак із двадцять зосталося. І за роцотом. Так що не журіться, дядя Антон.

Тарас. Забув Лімприхтів спосіб...

Голоси. Жирна кислота... Суха перегонка... Кальцієва сіль...

Мося. Та не всі зразу.

Терень. Сухою перегонкою кальцієвої солі муравиної кислоти з такою самою сіллю жирної кислоти — дістаємо альдегіди. От тобі й Лімприхтів спосіб. Наслідком маємо: 2 це-аш-три, це-аш плюс 2 це-о-три, це-а...

Тарас. Як, як? Покажи формулу.

Студенти. На ось крейду. Пиши на дошках.

Тарас (пише). Стривайте, водень заміщується металом... Це-о-аш.

Антоньйо. Це-о-аш, це-о-аш... Та з цього здуріти можна. Перейду на образотворчі мистецтва. У трьох інститутах був, спробую четвертий. Принаймні не доведеться марнувати дні і ночі коло цих проклятих формул. Ех, Терешку! Якби ти знав, яку я дівчину бачив!..

Тарас. Та йди ти з своєю дівчиною під три чорти. Це-аш-три, аш-це-о.

Антоньйо. Ні, не вмієте ви, друзі мої, любити життя.

Терень. Ех, ти, вакса. Ти ж сам ні чорта в житті не розумієш.

Неронов. Н-да... і в цьому вся суть.

Антоньйо. Я? Але я зате почуваю. І це не гірше, а краще. Не рацію, а емоцію керує мною, душа.

Терень. Поганий у тебе керівник. Гляди, щоб він не зтяг тебе у яму.

Антоньйо. Ніколи. Душа не сліпа. Вона знає, чого прагне. Моя мета — трагічна, але прекрасна жінка, і я досягну її. Моя тривожна любов до неї, невідомої, мов буптівливе чекання — не обдурять мене. Я знайду!

Мося. Кого?

Антоньйо. Ту, котру я шукаю.

Мося. Хороби ти шукаєш.

Хлопці зареготали.

Тарас. Ідеаліст нещасний. Заговорив зуби, а я знову збився. Це-аш-три, а далі що, Терень?

Терень. А далі — ще раз це-аш-три. П'ять років підрид, п'ять довгих, важких років, браточки, а таки наша буде зверху! Чуєш, Антоньйо? Твоя філософія не підходить для нас. Ми в бою. Республіка гукає: дайош фахівця! Нашого, пролетарського. Так що довантажимо оце барахольце, та й нехай пливе, куди йому треба пливти, а ми стукнемо останні зачотики, перейдемо на дальший курс, а там уже легше буде, а далі й ще легше... А поки

що — поїдемо на літо на роботу, підхарчуватися, підремонтуватися, сили набратися. Чи так я кажу, браточки, чи не так?

Студенти (захоплено). Так! Шпиль, Терешко, далі! Терень. Далі? Далі треба кінчати роботу.

Хлопці. Пішли. Кінчим і за роцотом. *(І знову побігли з паками).*

2

Під стіпою осторонь склепу лежав Шпак, сердився. Підведе голову, плюне і знову ляже. Його супряга Бяк, що лежав поруч нього, нарешті звернувся до нього:

— Чого харкаїш? Кімать хочеться, а ти харкаїш...

Шпак. Грузють, гади, а ти пропадай, християнська душа. На пляшку самогону не вирвеш. Це порядки?

Бяк. Розколупать їм карточки, щоб знали.

3

Із-за стіни вислизнув Смола, підійшов до них, послухав, запитав байдуже:

— Гріємось?

Шпак. Да, нагрієшся тут...

Смола. А чого не працюєте?

Шпак. А може, я для здоров'я лежу, дихаю свіжим воздухом. Може, я з дворянського сословія. Може, в мене нівста з голубими глазами і в каракульовому саку білу грудь согриваїть, а на вікні цвіти делають запах. Ти знаїшь?

Бяк. А може, студенти захопили роботу. Не бачиш?

Смола. Та бачу. Я от — сам без роботи. Старий грузчик. Не дають. Пропадать нашому брату християнину. А віп, дивись он, сврейчик, їхній комісар, бігає, наволоч, заробляє.

Бяк. Ач, сволоч.

Шпак. Скинути заразу в море...

Смола. Ти ж побоїшся, ракло.

Шпак. Хто? Я побоюся? Сенька, нас оскорбляють.

Смола. Та чого ти? То ж я пожартував. А коли хочете говорити серйозно, ходіть сюди.

Всі три зникають за склепом.

Сходами несуть останні паки.

Мося. Один zostався. Хлопці, налітай на контору.
Я зараз.

Студенти. Пішли.

Терень. Може, вдвох?

Мося. Сам однесу. Мушу оглянути все як слід.

Студенти. Конторо, гроші! Заробітчани йдуть.

Пішли.

Шпак та Бик виходять з-за skleпу.

Шпак. Сенько. Диви... од бога, га? Повезло, га? (*Піднімає пляшку*).

Бик. Дай на зуб. Душа воїть...

Мося спускається з чердака, щось занотовуючи в зошит. Раклюги в двох боків підходять до нього. Зупиняються. Виходу Мосі нема.
Змахнули руки. Короткий зойк...

XXI. КОНВАЛІЇ

В розчинене венеціанське вікно гуртожитку врывається сонце, лягає золотими плямами на обличчя студенток, що групами й поодипки вчаться, гудуть, мов бджоли в улику.

1-а група. Значить, так... Детермінізмом називається обумовленість геть усіх явищ... Ні... Явищ у суспільстві... обумовленість... Ні... Явищ обумовленість...

Мамаєва. Та не торохтіть. Це ж не система.

Катря. Нічого не чути. Як сороки, цокотять.

Таня. Аж уморилась, хай йому грець.

Катря. Повтори ще раз про діалектику: незрозуміло.

Мамаєва. Тільки за системою. Без системи нічого не вийде. А от коли система — тоді зовсім інше, — вихо-

дить систематично, думки лягають у певну систему. Взагалі повинна бути систематика.

2 - а група. Ха-ха! Не може бути.

Варка. Факт. Чортяка, говорю. Та як припечатала... Аж виляски пішли.

Група. Ха-ха! Правильно!

Варка. Де-юре, може, й неправильно. А де-факто — набила добре, а там, як знає...

Дівчата аж покотились зо сміху.

2

Увійшла Олена, пучечок конвалій у руці.

Олена. Чудово. Це ви так працюєте? Добре працюєте, дівчата.

Дівчата (*кинулись до неї*). Ми вже скінчили розділ. Конспект припесла?

Олена. Бсть. Та годі вам. Пустіть. Кого це ти, Варко, так припечатала?

Варка. Один хвинтик — з Інаргоспу. «Я, — каже, — людина без забобонів». Ціла теорія, розумієш. «Ми, — каже, — нові люди. Насамперед діло, обов'язок, заощадження дорогого часу. Вийдіть, — каже, — увечері. Тут є одне затишне місце в кінці коридора, якщо ви не міщанка».

Катря. Ач, стерво.

Мамаєва. Ціла система. Ну, вона його, значить, і благословила.

Варка. Та звісно, кажу, які можуть бути в мене забобони? Я тебе без забобонів, по робітничо-селянському, з усього розмаху!

Олена. Молодець, Варко, бий. Знай, що не свого б'єш, а чужого. Свій так не скаже.

Грушкіна (*заспівала, бринькнувши на гітарі*).

В акно врывался аромат сирени,
К вам одному неслись мечты мои-и...

Дурниці ви кажете, дівчата. Принаймні чесний хлопець. Ех, ма! Я не апологетка затишних коридорів, але поважаю людину за щирість.

Катря. Щирість? Оце така щирість? А, хай вона йому сказється.

О л е н а. Почекай, Катрусю. Ти ж це як, Грушкіна? Справді?

Г р у ш к і н а. Справді. Не люблю, ненавижду провінціальних богородиць. Ненавиджу. І це справді.

О л е н а. Такого накрутила язиком, що й не розбереш іразу. Ти просто скажи: виходить, що того халамидника треба було ще й похвалити за «щирість»? Так?

Г р у ш к і н а. Дивлячись який халамидник. Якщо цікавий хлопець, то... *(бринькнула)*.

Я вас ждала с безумной жаждой ла-аски...

Истина завжди конкретна. Що ж так говорити, не бачивши кавалера? Може, така мармиза, що тільки ляпаса й просить...

О л е н а *(кинула книжки)*. Почекай. Це що за така теорія? Розпивночно і на винос? Га? Це, значить, сьогодні тебе один шелихвіст уподобав, завтра — другий, а по-завтра — третій?

Г р у ш к і н а. І навіть сто двадцять третій. Чого ти, власне, хвилюєшся? Життя велике, підсумків наперед підбивати не варт, та й не можна...

О л е н а. Ну, знаєш... Важко нам буде зговоритися. Трохи не такі люди нам потрібні. Дівчата, весна надворі. Дерева брунькуються. Йшла через базар — купила конвалій. Це перші конвалії цієї весни... *(Самій ніяково стало)*.

Д і в ч а т а. Конвалії...

К а т р я. Дай понюхаю... Пахне, бісове зілля, аж на серці солодко. Аж ліс привидівся. А під лісом — поле...

В а р к а. А в полі трава...

К а т р я. А на траві спать добре...

Т а н я. Коли сонце зайде за лісок... Ех, дівчата... Пам'ятасте?

Зайшло сонце за лісок,
Прийди, милий, чорнобривий,
Хоч до мене на часок...

Дівчата підхопили.

О л е н а. Ну, добре. Співати ми не забули. Але на чому ж ми зупинилися?

Т а н я. Ми зупинилися на тому, що навіть перші конвалії, що ти випадково купила на базарі, теж детерміно-

вані, бо нічого на світі не буває випадкового. Таким чином, твої конвалії — цілком діалектичне явище, і з цим ми тебе справді щиро, справді захоплено і справді невідроблено вітаємо!

Сміх весело розкотився.

Грушкіна. Конвалії. Ха-ха! (*Заспівала*).

Он был шахтер, простой рабочий,
Служил в донецких рудниках...

Олена (*поклала міцну руку на гітару, притиснула струни*). Не деренчи.

Варка. От іменно.

Грушкіна. Я можу не тільки не деренчати, а навіть не розмовляти з вами. Будь ласка. Він мені не потрібний. Ха! Шахтер, простой рабочий... Можеш обсипати його конваліями... На цьому поки що, ауфідерзейн. (*Захопивши книжку, вийшла*).

3

Олена (*знижала плечима*). Давайте працювати.

Катря. Отже, на зло отій гітарниці — піду, візьму Тарасову сорочку і зашию. От він мені байдужий, однаково, чи є він, чи нема його. А візьму й зашию. Бо хлопець обірвався, ходить, як од гіллі одірваний.

Дівчата. Справді. Хлопці всі пообривалися.

Олена. Молодець, Катруся. Ходім. І Мося ходить рваний, і всі хлопці...

Таня. І Коля Неронов... (*Засоромилась*).

Мамаєва. Систематично всіх позашивати...

Піднесені виходять із кімнати.

4

За хвилину до кімнати увійшов Неронов. Теж конвалії у руці. Увійшов, подивився короткозорими очима на все, зняв дратяні окуляри, протер, знову подивився.

— Нема. (*Посмутнів. Підійшов до гітари й бринькнув однією струною*). Н-да. Звук — це коливання повітря. Але зарізати мене ще раз на цьому коливанні Сльозкіну пощастить... (*Йде до дверей*).

Хутко входить до кімнати Смола.

Смола. А, Нерон. Ніяк не сподівався. Що ти робиш тут самотній — в оточенні жіночих туалетів?

Неронов. Я? Так, знаєш... Зайшов... Хотів книжку позичити. *(Конвалії сховав за спину)*.

Смола. Яку саме?

Неронов. Та... біологію. Вирішив почитати. Весна, знаєш, повітря таке... А завтра — зачот.

Смола. Біологію? Будь ласка. У мене вільна. *(Дає свою книжку)*. Бери і йди на свіже повітря, бо маєш поганий вигляд. Учися, Нероне, вчися. Наука підносить душу.

Неронов. Н-да, Звук — це коливання повітря. *(Вишов)*.

6

Смола пройшовся кімнатою. За чимсь повернувшись, увійшла
Олена.

Олена. Смола? Чого?

Смола. Нарешті. Мені треба з тобою поговорити.

Олена. Про що? Коротко.

Смола. Знов зірвалося засідання профосередку.

Олена. Хто зірвав?

Смола. Та хто ж? Шкіндер, Тарас, Прядка. Сидів три години, чекав на них. Нема. Ігнорують.

Олена. Ти що ж, не знаєш, що вони вантажать пароплав? Чи, може, гадаєш, що вони це роблять ради гімнастики? Чому засідання було призначено саме на той час, коли вони на роботі?

Смола. Мене це не обходить. Громадська робота вища за шкурні інтереси. Ігнорувати її нікому не дозволяється.

Олена. Ти... *(і не закінчила)*.

7

Гомін за дверима. Хлопці вносять на руках Мосю.
Поклали на ліжку.

Олена. Що це значить?

Терень. Мосю... побили... Дай води...

Смола. Шкіндера?! (*Кинувся*). Сволочі! Мосю Шкіндера!..

Олена. Хто?

Терень. Ми ще не знаємо.

Хлопці (*глухо*). Узнаємо.

Смола. Це неймовірно. Треба обрати комісію, що візьметься знайти злочинців...

Котя. Я бачив, як один тікав од склепу.

Смола. А хто?

Котя. Не впізнав.

Смола. Не впізнав? Дурень ти, Котю, після цього.

Котя. Сам знаю, що дурень.

8

Увійшли дівчата.

Таня. Що це тут...

Олена. Тихше...

Мося (*ворухнувся*). Води...

Смола. Ух... сволочі. (*Іде*).

Терень (*різко обернувся*). Куди?

Смола. У міліцію. Треба всю міліцію на ноги! (*Вийшов*).

9

Терень. Ні, тут нам доведеться самим пошукати слідів... Мосю... Чуєш? Ану, спробуй стати на ноги... живий!

Мося (*ледве підводить голову*). Дурниці. Легенька контузія на культурному фронті. (*Знову падає голова*).

Всі стоять мовчки.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

XXII. МІДЬ, ЗАЛІЗО, ОЛОВО...

1

Велика група студентів та студенток, зійшовшись у коридорах інституту, перевіряють свої знання перед «зачотом», який вони мають скласти професорові Кочерзі.

О л е н а. Товариші, хто пам'ятає емульгатори бітумних емульсій? Тільки твердо, щоб не плавати.

К а т р я. Я, здається, пам'ятаю. Сульфатна жирна кислота.

М а м а є в а. Сульфатна й сульфонафенова. Систематично дві кислоти.

О л е н а. Крім того, каустична сода.

П р я д к а. Цього мало. Там, канешно, ще якісь є...

2

Кочерга проходить, зупиняється і слухає.

К а т р я. Патровий щолок, омилувати масляну кислоту.

Г о л о с и. Жир. Ворвань. Сульфатний щолок. Це все. Кочерга. Все?

К а т р я. Все.

К о ч е р г а. Все? Бітумні емульсії. Все?

С т у д е н т и (тепер тільки помітили Кочергу). Професор!..

К а т р я. Може, ви допоможете, професоре?

К о ч е р г а. Немає часу, ні хвилини. Нема, нема, нема. Треба на засідання. Вчіть самі. Вчіть добре, бо пожену, нічого не підкажу. Все мусяте знати. Бітуми, асфальти — це все. Без цього нема шляхів. А без шляхів нема соціалізму. Ну? Я слухаю.

Т а р а с. Та ми вже все перелічили.

К о ч е р г а. Все? А глина?

В с і. Глина?..

К о ч е р г а. Глину ж забули, найпростішу річ! Глина ж може бути використана як емульгатор. Це ж зберігає радянську копійку, як же ви глину забули? Нікуди не годиться, нікуди.

К а т р я. Та глина — це ж... І вчити не треба. Ми ж глину і так знаємо.

К оч е р г а. Знаєте? Забули. Глину забули. А ви знаєте, що важать для нас шляхи? Візьмемо, наприклад, Якутію — з її Алданськими золотими скарбами. Через бездоріжжя цей багатющий край мусив був досі zostаватись поза планом індустріалізації. Ви уявляєте, що це важить для нас? Аляска, яку «самодержець всяя Русі» Олександр Другий продав Америці «за ненадобністю», стала для Америки невичерпним джерелом національних прибутків. Золотим дном. А можливості Якутії, за даними попереднього дослідження, незмірно більші за можливості Аляски. Близько 290 мільйонів га лісу — майже третина всієї лісної площі Союзу! Хутро в лісах та тундрах! А в надрах, крім золота, дивіться: свинець, срібло, платина, мідь, вольфрам, олово, кам'яне вугілля, фосфорити, сіль, ісландський шпат, слюда, дорогоцінні каміння та самоцвіти, торф, гіпс, сірчаний іскриш, азбест, мармур, мамонтова кість, бурштин, кіновар, алюміній, гірський кришталь...

3

К о т я (*з'являється*). Тьотя Череда...

О л е н а. Тсс...

К о т я. Чого ж «тсс», як я порішав усі задачки. Коли ви приймете мій зачат?

К оч е р г а (*захопився, про все забув*). Сірка, вогнетривкі глини, графіт. Ви розумієте? Уявляєте собі безмежні перспективи індустріалізації?..

О л е н а. Тсс... Увечері. Котись.

К о т я. Котюсь.

XXIII. БАКТЕРІЇ ПОШИРЮЮТЬ ТЕРИТОРІЮ

У факультетський зал сходяться на засідання.

1

К оч е р г а (*стоячи, говорить Гармашеві*). Або вони нас, або ми їх, — ясно як день.

Г а р м а ш. А все-таки — вони нас чи ми їх, як ви гадаєте?

Кочерга. Я не гадаю, а Левен, що ми їх.
Гармаш. Вірите?
Кочерга. Якби не вірив— не боровся б.
Гармаш. Добре.

Стиснули один одному руки.

Кочерга. Сумнівів немає і не може бути. Особливо тепер, коли нашого полку прибуло. Це добре, це більше ніж добре, що ви стали професором. Ще раз вітаю.

2

Олена хутко входить.

Олена. Ви — професор? Дали кафедру?
Гармаш. Виходить, так. За конкурсом я пройшов першим.

Олена. Оце я розумію! *(Захоплено стиснула йому руку)*. Вітаю! На нашій вулиці свято!

Гармаш. Дякую.

Олена. Це справжня перемога!

3

Увійшли студенти.

Олена. Товариші, чули радісну повипу?

Студенти. Ну, звичайно. Вітаємо, професоре Гармаше!

Олена. Це не тільки ваша перемога, а наша, всіх нас!

Мося. Правильно. Ви всіх нас піднесли на величезну височинь. Інститут підносили з руїни, з хаосу, організували і його, і нас. Згадайте, які ми були, як прийшли сюди... *(Глянув на нього і зупинився)*. Хіба це неправда?

Гармаш. Вам видніше. Тільки не сам же це я робив...

Терень. Так. Нам видніше. Дозволь же стиснути твою міцну руку... І при цьому випадкові нагадати: приміщення дай для гуртків. Ніде провадити роботу. Студенти відстають від політичного життя.

Гармаш. Для профгуртків — нижній поверх при робітфаківі.

Студенти. Прекрасно.

Мося (*шкандибає*). А то носи всю капцелярію на собі, як верблюд у пустелі Аравійській. А тут ще й транспорт з одного боку зіпсований.

4

Входять професори — Богоявленський, Сльозкін, Воронов, Кукушкін, Белий і його асистентка.

Гармаш. Прошу, зараз будемо починати.

Сльозкін (*тихо, з посмішкою*). Зверніть увагу, як він тримається... Подивіться, Сергію Володимировичу.

Богоявленський. Чепуха, Валентине Михайловичу. Чепуха-с і ерунда-с. Ніяк він особливо не тримається. Такий, як завжди...

5

До залу хутко увійшла Кіра Богоявленська.

— Можна? Студентка Богоявленська.

Гармаш. Пожежа, чи що?

Кіра. Платню наклали. Це ж як виходить? Чому на мене наклали? Тому, що я професорова дочка? Виходить, що професор Богоявленський надумав собі вродити дочку, а я відповідай? Хай би він не родив, яке мені діло? Я вродилася б від коваля або від слюсаря. Чом він не спитав, чи хочу я, щоб він мене родив?

Богоявленський. Кіро! Що ти говориш? Ти розумієш, що ти говориш?

Кіра. А, це ви, професоре? Чудово. Я прекрасно розумію, що я говорю. А от ти, мабуть, погано служиш Радянській владі, коли на мене накладають платню за право навчання.

Богоявленський. Я? Кіро!!

Кіра. Так, так. Ти протаскуєш свої трухляві ідеалістичні концепції. Твої лекції не мають нічого спільного з марксизмом, а я відповідай? Не вийде. Я відповідатиму сама за себе, а ти відповідай за себе.

Богоявленський. Кіро! Я... сам поговорю з ректором за цю платню. Ти можеш іти. А дома ми поговоримо, хто за кого відповідає...

Кіра. Домострой? Ну, це вже не вийде. Я сама про себе можу поговорити. Студентка я, а не ви. А ви йдіть і поставте собі компрес на печінку, професоре. Вам не можна хвилюватися, ви людина стара й перлова.

Богоявленський (до Гармаша). Я прошу припинити. Ви ректор. Ви дозволяєте студентам ображати професора. Нехай вона доведе, які в мене ідеалістичні концепції.

Кіра. Імпериалістичні концепції. От нехай вони скажуть.

Олена. Коли хочете, професоре, правда не на вашому боці. Скажемо просто: говорили ви на лекціях, що бактерії, виростаючи на поживних середовищах, прагнуть захоплювати все ширшу територію, як і кожна, мовляв, культурна нація?

Студенти. Правильно, так і було сказано.

Терень. Це ж яка тенденція по-вашому? Пролетарська?

Богоявленський. Але прошу. Це ж факт, що бактерії прагнуть поширювати свою територію!

Тарас. Авжеж. Це факт. Але який із цього висновок? Хіба ми бактерії?

Неропов. Н-да. Не марксівська, а якась бактеріальна теорія.

Терень. Навіщо ви біологічний закон підтасовуєте під соціальний?

Олена. Це по-перше. І по-друге — пробачте, професоре, нам цікаво знати, що хочете ви? Щоб ми захоплювали, чи щоб нас захопили «культурні» нації?

Богоявленський. Єрунда-с! Не вам, молоді люди, вчити мене. Я посивів на бактеріях!

Тарас. Вибачте, професоре. Але ж ви знаєте, що ми не всяку сивизну поважаємо. Нам бажано, щоб професор не тільки сивів, а й переучувався на радянській кафедрі.

Богоявленський (запально). Я... ви мені... (Змінює тон). Я подумаю про те, про що ви мені так увічливо натякнули. Студенти починають учити професора...

Гармаш. Товаришні студенти, звертаю вашу увагу на те, що тут засідання факультетської комісії...

Короткий смішок Сльозкіпа. Блий одкинув голову, заплющив очі.

Товаришко Богоявленська, прошу вас зайти до мене іншим разом.

Богоявленська. Вибачте. (Пішла).

Гармаш. Прошу, товариші, порядок денний. Перше. Перегляд навчальних програм на базі марксистської методології. Друге. Реорганізація методу навчання. Третє. Пов'язання учбової програми з безпосередньою практикою на виробництві. Хто має додатки? *(Пауза)*. Хто «за» порядок денний?

Студенти і професор Кочерга підносять руки.

Хто «проти»?

Нема.

Хто утримався?

Професори підносять руки, крім Белого та його асистентки.

А ви, професоре Бєлий?

Бєлий *(підвієся, заклає руку за край сюртука)*. Добродію Гармаш, я прийшов сюди, щоб заявити вам, що брати участь у цій комедії я не можу і не буду.

Рух серед присутніх.

Сльозкін *(злякано)*. Що він меле? Що він меле? Богоявленський. Че-пуха-с і є-рунда-с.

Бєлий. Ваша «влада» хоче використовувати нас як фахівців. Ви чуєте це слово: «використовувати»... Дехто, як бачите, мириться з цим. Але... *(поправляє комірець, хрипко промовляє далі)* засідати на факультеті, поруч із вашими «секретарями», це вже вибачте... Є межі людському терпінню. І коли їх переходять, то... вибачте! Мені, представникові науки, нема чого робити серед «політиків» більшовізму. Я на цьому не розуміюся, я знаю тільки, що ви руйнуєте освячені традиціями програми університету і вставляєте в них якісь історичні матеріалізми, марксизми, діалектики. Якісь практичні, меркантильні доктрини... Якісь утопічні теорії... Ви хочете підкорити професора шкіндерам та гольдманам! Ми для цього нездатні, і тому ми робимо логічний для себе висновок. Ми йдемо! *(Виходить із-за столу)*.

Асистентка. Так! Ми йдемо! *(Підтримує його)*. І сподіваємось, що йдемо не самі. За нами підуть ті, в кого ще не вмерло навіки почуття власної гідності.

Пішли. Решта професорів пригнічені. Сльозкін тривожно метнувся по залу. Богоявленський опустив на груди голову і так застиг.

Гармаш. Товариші, на ваших очах стався випадок, що не потребує особливих коментарів. Професор Бєлий, нарешті, виявив своє справжнє лице. Закликаю вас спокійно продовжувати роботу.

Богоявленський. Чепуха-с! Вы, милый человек, его должны были успокоить, а не так... Ерунда-с и чепуха-с!

Гармаш. Ну, професоре Богоявленський, заспокоїти Бєлого ми не можемо.

Кочерга. Та він і не потребує нашого заспокоєння. Професор Бєлий мав час подумати про свою поведінку. Клопотатись за нього нам не доведеться.

Олена. Дайте слово. Товариші, піти за професором, поговорити з ним, заспокоїти, коли він навіть образив збори, можна, і це не сором. Та за яким професором?

Студенти. Правильно.

Олена. За тим, що може піти разом із нами, а не за тим, що може йти тільки проти нас. А цей, видно, прощаний. Той, хто знає, що ніколи не піде з нами, хай іде звідси...

Тарас. Яюсь видержимо без білих.

Студенти. Правильно.

Богоявленський важко ступив один крок, подумав. Далі мовчки йде до дверей. Всі напружено стежать за ним. Він зупиняється коло дверей, стоїть якусь мить, похлившись на одвірок, потім зачиняє двері, що їх покинув відчиненими Бєлий, і повертається на своє місце.

Гармаш. Продовжуємо!

XXIV. ГОЛОЩУК

Терень та Олена у себе в кімнаті. Терень завзято працює коло креслець. Вигляд йому дуже стомлений, майже хворий.

1

Олена. Тереш. Я, нарешті, поставлю питання на бюро. Ти мусиш кинути роботу. Поїхати у відпустку. Відпочити. Подивись на себе, який ти став...

Терень. Облиш, Олю. Нікуди я не поїду. По-перше,

я не кину справи з Смолою, доки не доведу її до краю. А по-друге — до закінчення інституту зосталось не так багато часу, щоб можна було відпочивати.

О л е н а. Але ти мусиш поїхати, інакше ти...

Т е р е н ь. Годі, Олю... Давай краще про інше. Я... хочу сказати, що жити хороше! А ти кажеш — їдь. Разом, Олю, поїдемо. На Донбас поїдемо. Ось пишуть хлопці... Завод почали будувати. Від листа вогнем віє... А людеї своїх мало, кричать хлопці. Ну, де ж тут відпочивати?

2

Несподівано увійшов Анто н ь о.

— Чудесно! Бачу друзів перед розлукою.

Т е р е н ь. Перед якою розлукою, чорт би тебе взяв?

А н т о н ь о. Кидаю вас. Годі. Переходжу на образотворчі мистецтва.

О л е н а. Анто н ь о, не роби дурниць. Знайди ґрунт, інакше пропадеш. Чого тікаєш?

А н т о н ь о. Ех, Олю. Не хотів вам цього казати, але скажу. Од вас тікаю, від усіх вас. Як хочете, так і розумійте. Не можу. Отак можу зробити... дірку в грудях... Нудно мені. Ви от боретесь, засідаєте, бігаєте, профосередок, партосередок, академвідділ, збори, суперечки. А яка рація? Помрете, і край. Ви думали про це? Помрете, і нічого вам тоді не треба. Ні політики, ні боротьби. Ви тільки зрозумійте: ці-чого! Провалля. Темна ніч. Абсолютне «нічого». А поки що життя тече повз вас, як вода.

Т е р е н ь. Усе красивими словами бавишся. Чистісінька дрібнобуржуазна запевнищівка теорійка.

А н т о н ь о. А знаєш, у тебе зовсім поганий вигляд. *(Олена робить йому знаки, а він свої)*. Тобі б оце кудись на Рів'єру. Помаранчі. Повітря. Квіти. Позапартійна, аполітична музика, чисте мистецтво і спокій...

Т е р е н ь. Ні, мені краще було б на Марс або на іншу планету, щоб не слухати твоїх дурниць.

Дзвонить телефон.

А н т о н ь о *(узяв трубку)*. Я слухаю. *(До Тереня)*. Чудовий жіночий голос. *(У трубку)*. Так. Що? Ні, такого студента нема. В списках? Ніде нема, я знаю. Може, в іншому інституті. Але... стривайте. Як же ви його загубили? Ви слухаєте? Хвилинку! Ви не слухаєте? Чорт! Вона вже

не слухає. (*Поклав трубку*). От вам життя: жінка шукає свого чоловіка. Трагедія.

О л е н а. Як прізвище?

А н т о н ь о. Якийсь Голощук. Я сказав, що в нашому інституті такого нема.

Т е р е н ь. Голощук?

О л е н а. Де я чула це прізвище?

Т е р е н ь. Голощук!

XXV. ДІАЛЕКТИКА

1

Богоявленський на кафедрі. Перед ним велика група студентів, оточили його, палко про щось сперечаються.

Богоявленський. Чепуха-с і ерунда-с. Ерунда-с і чепуха-с, молоді люди. Я вам говорю, що це і є діалектика.

К а т р я. Але яка?

Т а р а с. Ідеалістична.

Богоявленський. Пробачте. Ви гадаєте, що ви вже викінчені матеріалісти-діалектики, а я безнадійний... ідеаліст? Пробачте! Я вам кажу, що в вашому матеріалізмі, який ви тут викладали, більше метафізики, емпіризму, чого хочете, тільки не діалектики. Що ж ви мене учите? Ленін що казав?

К і р а. Ну, що?

С т у д е н т и. Інтересно.

2

Увійшов Гармаш, слухає.

Богоявленський. Ленін казав, що розумний ідеалізм ближчий до розумного матеріалізму, ніж дурний матеріалізм. От ви подумайте про це. Я вже думав, а тепер ви подумайте. А то — учать... (*Виходить*).

3

К а т р я. Ви нас, а ми вас учимо.

М о с я. Це зветься симбіоз.

Г а р м а ш. Ні, це зветься «хто кого». Але боріться ж уміло. Не кидайтесь на людей, як ведмеді. Ви ж тоді на факультеті перелякали його.

Кіра. Нічого. У тата без компреса й на цей раз не обійдеться. Але це корисно.

Терень. Трохи кострубато вийшло, зате здорово. Старик сердиться, бо сам розуміє свої помилки. Хотів опертись на молодших викладачів, але ті з нами. А з Сльозкіним у нього давно порвано. Переоцінка цінностей. І от бачиш, почав вивчати марксизм.

Гармаш. Тож будьте мудрі і обережні. Оточіть його увагою, щоб людина відчула це. От дивіться, Воронов остаточно відходить від Сльозкіна.

Тарас. Ми це чуємо.

Всі. Правда.

Гармаш. Тепер ще треба одвоювати професора Кукушкіна. Тоді Сльозкін зостанеться без армії. Кочерга зараз спеціально взявся до цієї справи. А ви його підтримайте.

Катря. Кочерга зробить, то такий.

Всі. То такий.

Терень. Смола там присмоктався до кафедри. Гнати треба. Я з'ясовую ще одну справу, якщо підтвердиться, то справа з ним стане інакше.

Гармаш. Давно пора. Ну, кінчайте, товариші, а мені треба йти. *(Пішов)*.

Всі. Єсть, товаришу Гармаш!

XXVI. ЗАМИКАЙТЕ КОЛО

Будівля в риптованні. Носять цеглу, вимірюють, проходять студенти з кресленнями.

1

Іде Котя, палець устромивши в книжку. Повторює.

— А плюс бе, скобка, це плюс де, скобка... Гад. Ух, гадюка. Ну, тепер ми тобі покажемо! *(Сердито рубаючи слова, знову почав)*. А плюс бе, скобка, гадюка!

2

Хутко підійшла Олена.

Олена. Котю. Що робиш?

Котя *(схопився)*. Га? Тьотя Череда... *(Лицем розпливлася усмішка)*. Налякали. Саме заглибився був у науку.

О л е н а. Ну, як посувається справа?

К о т я. Та от зубрячу сложеніє одночленів. Ох, і трудне. Скобка заїдає. Мабуть, не поборюю. Та ще ви багато загадуєте на урок. Якби трохи менше, може б, поборов, а то почуваю, що не поборюю...

О л е н а. Не дрейф, Котю. Побореш. Будеш на робітфаківі, за це ми тобі ручимось. Мосі урок здав?

К о т я. Здав. На п'ять із плюсом. Ох, то ж і професор хороший, дядя Мося! Якщо не знаю, зараз підкаже. А ви строга... *(Знову посмішка всім лицем розпливлась)*.

О л е н а. Нічого, Котю, зате алгебру знатимеш на ять.

К о т я. Я її, гадюку, на ять з плюсом хочу вивчити.

О л е н а. Ну, от і добре. А тепер говори: довідався?

К о т я. Все взнав. Шпак покинув вольну жизнь, все сказав по правді. Смола підкупив був. Якби ми тоді не наскочили, вони б Мосю на смерть укоцали.

О л е н а. Ще не те визнаєш, Котю. Мене всю трясе. Де Терень?

К о т я. Там, у тім кінці. Там багато народу, він щось їм доказує, а в самого щокі то білі стануть, то як вогонь. Ну, куди це годиться? Якби моя воля, я б його виключив із студентів місяців на три. Який був гвардійон, а тепер он який став.

О л е н а. Шкода, Котю. Не слухає він нас...

К о т я. І вас не слухає? А ви з ним так... по-хорошому, щоб послухав. От я б вас послухав, що б не сказали — все зробив би. Ну от... виліз би на оцей будинок і стрибнув би на камінь, аби тільки вам було добре, і щоб товариш Терень послухав...

О л е н а. Лицарю мій голодраний. Краще не стрибай. Ходім туди.

К о т я. Нє, я тут — цинкую. Смолу виглядаю.

О л е н а. Гаразд. *(Пішла)*.

3

К о т я. Ну, гад смоляний. *(Розгорнув книжку)*. Сложенієм одночленів називається... бандист підмочений... аж у голову не лізе. Плюс! Плюс! Плюс!

4

М а м а є в а пройшла, шепочучи губами, іноді зазираючи в книжку. Згодом Н е р о н о в іде, глибокодумно приклавши палець до лоба. Ще кілька студентів пройшло. Котя ні на кого не звертає уваги.

Прийшов з книжкою Смола. Сів на ослі. Буркнув на Котю:

— Ану мені не торохти тут. Ракленя.

Котя *(ще дужче)*. Плюс! Плюс! Мінус! Гадюка! Скобка!

Смола. Ти, скобка. Я кому говорю?

Котя. Вуйді, а то міліціонера покличу. Товаришу міліціонер! До мене пристають.

Смола. Замовчи, вуркаган! Ракло. *(Повернувся до нього спиною)*.

Котя. Від такого чую. *(Теж повернувся спиною)* Був вуркаган, та нема, увесь вийшов. А ти як був гад смоляний, таким і зостався, ще й побільшав. Так що не лайся вольгарними словами.

Смола. Тьфу. Зараза. *(Устав, перейшов на протилежний ослі)*.

Котя. Що, слабо стало? Почекай, ми скоро побачимо, хто зараза, а хто чесний помішник кочугара при студентському гуртожитку. Всі побачать.

6

Іде алеєю Юлія, а за нею назирці — Аптоньйо, Котя кпижку впустив, увесь виструнився, шая витяг від здивування, коли Юлія стомлено і перішуче підійшла до Смоли.

Котя. Тепер каюк...

Юлія *(не дивлячись на Смоли, питає)*. Студентик... скушно? Може... підемо?

Смола. Проходьте, ціпочко.

Юлія *(вражена)*. Гляньте на мене.

Смола *(мимохить підвів голову. Очі йому поширились із жаху. Книжка вислизнула з рук)*. О...

Юлія *(тихо зловтішно засміялася)*. Нарешті...

Смола. Ти?

Юлія. Так. Я. Ти став справжнім конспіратором. Тебе не легко було знайти.

Смола. Я неможливік. Чуєш? Я не знаю тебе.

Юлія. Справді? Тоді я нагадаю. *(Пристрасно, з великою зневажністю)*. Дочка дворянина Булатовича не забула свого джуру, поповича Юрка Голощука. Адже ми разом розстрілювали. Ти навчив мене володіти кулеметом. Ти клявся тоді, що до кінця битимешся за мене, за батька,

за все, що в нас було і чого тепер немає. Подивися ж, на якому я хорошому «ділі» тепер. А ти — з ними. Давай зведемо рахунки.

Смола. Рахунки?.. *(Озирається, не помітивши Антоньйо, хоче в'ястися пазурами в її горло).*

Котя *(крикнув на всі груди)*. Го-ло-шук!

Антоньйо *(кидається до них)*. Пробачте, колего. Але мені здалося, що ви були недалеко від того, щоб образити цю жінку.

7

Голошук кидається в одив бік, у другий, у третій. Але з усіх боків збігаються студепти, загороджуючи йому шлях.

— Голошук!

— А-а... Голошук!

— Про вовка помовка... а він тут!

Тарас. Вона. Жінка, що на портреті.

Антоньйо. Цей громадянин зробив замах на цю трагічну жінку! *(Поправляє їй на плечах шаль).*

Неронов. Гомо гоміні люпус ест... Вираз Плавта, розвинутий Гобсом. *(Зняв окуляри, хукнує на них, протер і додає)*. Людина людині — вовк. І цей вовк — ти, Голошук. І не просто вовк, а класовий вовк.

Юлія. Ну... от... і кінець.

Антоньйо *(шарпнувся до неї, застиг з виразом співчуття)*. Я бачив ваш портрет. Я довго шукав вас, і я вас знайшов... *(Взяв її під руку, повів)*.

8

Терень *(блідий, виснажений, хворобливо блискає очима)*. Товариші! Оточуйте Голошука! Замикайте коло! Зімкніть плечі, щоб він не пробився крізь наші лави, не шугнув на другий кінець республіки! Мосю, будь мужнім, глянь йому в обличчя. Спитай його, де твій батько та брат. Незаможник? Сукин син!..

Мося *(ледве промовляє, дедалі все дужче хвилюється, доходить, нарешті, розпачу)*. Я... хочу сказати... ось що... Ти вбив старого лимаря Йоселя Шкіндера. Ти вбив також молодого шевця Абрама. І я не знаю, ще кого... Але це... так... це — зрозуміло, бо ти був командир погромницького загону. Але як ти після цього пробув з нами довгі чотири

роки? Як?! Я... дихав з тобою одним повітрям. І тільки тепер... аж тепер ми знищимо тебе! Чуєш? З корінням! Мертва єврейська голота... розтерзана... з вирваними язиками... Товариші... Я... не можу говорити...

О л е н а. Мосю... *(Підтримала його)*.

П р я д к а. Мосю! Заспокойся... Будь герой...

Т е р е н ь. Беріть.

С м о л а. Брешете! Не знищте! Одного знищте — десять залишаться. Сто народяться! Тисячі Голошуків!

Т е р е н ь. А нас — мільйони.

Смола раптом випростався. В руці блиснув револьвер.

Стріляє в Тереня і ранить його.

С т у д е н т и. А-а-а!

Т е р е н ь. Дурню! Кулею від нас не затулишся... Замикайте коло... *(Похилився)*.

Над Голошукком метнулась студентська пролетарська лють.

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

XXVII. ГЕНЕРАЛЬНИЙ БІЙ

Велика аудиторія, вщерть налита студентами. На високій кафедрі Олена Черєда. Слухають її, зриваючись оплесками та вигуками на її запальні слова.

О л е н а. Я питаю, що таке Голошук? Хто він? Чи він один?

К а т р я. Голошук — це сигнал!

О л е н а. Куркульські недобитки пробують піднести голову. Товариші, нас хочять схопити за горло...

Г о л о с. Це навмисне розпалювання класової боротьби!

О л е н а. Від історії засуджений на смерть клас експлуататорів намагається взяти нас терором. А там кричать, що це навмисне розпалювання. Хто кричить? Ти! Чого прищулився? Хочеш помиритися з ворогом? Але ми

того не хочемо! Ми не помиримось! Час перевірити наші лави, товариші!

Вигук и. Правильно, Череда! Геть голощуків з вищої школи!

Олена. Товариші! Геть пластунів буржуазії, поповців, куркуленків, ворогів пролетарської науки!

Грушкіна. Тихше на поворотах.

Олена. А ти, Грушкіна, запам'ятай, що на цьому повороті за погромником Голощуком вилетять із інституту всі його однодумці й товариші. Вся його організація. Вища школа завойована нашою кров'ю, і вона буде для нас та для тих, що прийдуть за нами, для тих, що не здадуть наших революційних традицій, а понесуть їх далі, як несли ми — від фронтів, від холодного вітру, від голоду — до цих днів, коли ми ростем, як полум'я на вітрі.

Раптом громові оплески, шум.

Вигук и. Так, правильно!

Сльозкін. Я давно прошу слова. Я просив слова.

Олена. Слово професорові Сльозкіну.

Голоси. Цікаво, давно не чули.

Сльозкін. Шаповна громадо. Ентузіазм — дуже хороша річ...

Тарас. Не погана.

Сльозкін. Дорога річ, цінна. Ультрадорога річ. Гм, да.

Воронів. Нуті-с, далі. Хе-хе.

Сльозкін. Але самим ентузіазмом нічого не вдієш... Крім ентузіазму потрібні ще знання, потрібна культура, бодай у мікроскопічних дозах...

Вигук и. Америка... У Колумба хліб відбиваєте.

Сльозкін. Звичайно, можна не дати професорові висловити свою думку, можна примусити його мовчати, затулити йому рота, це все ви легко можете зробити, навіть дуже легко, але що ви цим доводите? Власну некультурність. Тільки некультурність...

Вигук и. Доволі! Зрозуміли! Демагогія!

Олена. Професоре, я прошу вас тримати при собі ваші думки про культурний рівень цієї аудиторії.

Сльозкін. Гаразд. Я триматиму їх при собі. Я завжди тримаю їх при собі.

Сміх.

Але я хочу сказати, що нам потрібні фахівці, добре освічені люди, культурні, ділові і... і таке інше. Ультрапотрібні. Як сказала одна дуже дотепна людина: потрібні до зарізу. А тут, я чую, збираються виключити мало не пів-інституту. Кого збираєтесь вигнати? Тих, що потрібні нам, цебто державі, хотів я сказати, потрібні до зарізу. Ким розкидаєтесь? От що цікавить нас, професуру. Ким розкидаєтесь? А ентузіазм, звичайно, річ хороша. Ультрахороша.

Вигукки. Зрозуміли! Дякуємо!

Воронов. От тільки даремно ви од імені професури говорили.

Богоявленський. Чепуха-с і ерунда-с, що ви казали. Я посивів на бактеріях і мало розуміюся на політиці. Проте можу сказати: чепуха-с і ерунда-с.

Фіцький (*високим фальцетом*). Слово. Чому, цкать, мені не дають?..

Олена. Слово має студент Фіцький.

Фіцький. Я, цкать, забрав собі, цкать, слово, щоб сказати коротко, цкать, свою думку. Товариші, цкать. Можна галасувати і тюкати, але, цкать, слід було б подумати. Професор, цкать, Сльозкін посутньо сказав глибоку істину. Страшенно глибоку, цкать, він, цкать... що сказав? Він, цкать, не захищаючи Голошука, говорить...

Вигукки. Чули! Не захищай! Геть з трибуни!

Фіцький. Він, цкать, має рацію! Ми, цкать, крім вогню, цкать, нічого, цкать... Ми, цкать, не маємо... убогі... цкать!

Аудиторія. Годі, цкать! Брехля, цкать!

Фіцький (*кричить*). Убогі люди, цкать. Некультурні...

Вигукки. Геть! Угодовство! Буржуазний підлабузник!

Невимовний шум.

Тарас (*вийшов наперед*). Товариші!

Затихли.

Катя. Тарасе. Дай йому відповідь — по суті...

Тарас. По суті! (*Всміхнувся*). Так ось, товариші, по суті. Коли настав час ударити класового ворога так, щоб він уже ніколи не встав, тоді проти нас як зброю виставляють обвинувачення в некультурності і одночасно

захищають культурність наших класових ворогів. Стара історія. Тільки ви забули, шановний професоре Сльозкін, одну дуже цікаву річ. А саме: що пройшли роки і що ми вже не ті, які сюди прийшли. Вступаючи до вищої школи од революції, ми не могли як слід пояснити, що таке революція.

Сльозкін. А тепер?

Неронов. А тепер, шановний професоре, дозвольте вас порадувати. Ми не тільки знаємо, що таке революція, а встигли зазирнути і туди, куди ви нас особливо тягли. Боронячи філософію від «некомпетентного суду юрби», ви посилалися на Кая Юлія Цезаря: «*Est philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens*», — етцетера, етцетера... Так от, дозвольте вас поінформувати, що Кай Юлій Цезар ніколи нічого подібного не говорив. А сказав це не хто інший, як Ціцерон, книга перша, розділ другий, сторінка 549. Отже, радимо вам потроху підчитувати перед лекціями, тоді вам легше буде обвинувачувати нас у некультурності. (*Cis*).

Громові оплески аудиторії.

Тарас. Виходить, що ми досить-таки озброїлися для того, щоб навіть без польового бінокля пізнавати, звідки ворог палить по нас з тяжкої артилерії старого ідеалізму, попівщини і містики. А друга ультрацінна для нас річ, як ви кажете, — це той самий ентузіазм, що його ми принесли сюди з фронтів і не розгубили тут, не розбазарили його, а підкували наукою, теорією Маркса і Леніна, що він став у нас матеріальною силою. Тепер і спробуйте взяти нас голими руками.

Бурхливі оплески.

Вигук. Браво, Тарасе! Правильно, Тарасе!

Тарас. А ви хочете, щоб ми не помітили ворога, хочете вкрити його державою, що потребує кадри. Сильний аргумент, але він проти вас, шановний професоре. Кадри потрібні, але які? Свої, а не ворожі. Потрібні такі кадри, що для них соціалізм — справа їхнього життя. Знайте, що всьому, що нам вороже, перегородимо шлях колючим дротом, не випустимо його із цих стін з мандатом червоного фахівця! Оце все, що я хотів сказати.

Вигук. Правильно, Тарасе! Правильно, Роботяго! Правильно!

— Демагогія!

— Геть підлабузників!

Кочерга. Товаришко Черета.

Олена. Слово забирає професор Кочерга.

Оплески.

Кочерга. «Ким розкидастесь, ось що цікавить нас, професуру». Так сказав професор Сльозкін. Формула абсолютно правильна — нас дуже цікавить, хто зостанеться нашими слухачами, а хто назавжди покине стіни вищої школи. Тільки цікавить це нас інакше, ніж професора Сльозкіна. Зовсім інакше...

Сльозкін. Я протестую. Це інсинуація...

Мося. А те, що Терень Крижень у цю хвилину в лікарні бореться з смертю, це теж інсинуація?

Кочерга. Інсинуація?.. Ви мені закидаєте брехню?

Аудиторія. Це підло!

Кочерга (*громовим голосом*). А лист від Білого з Парижа? Лист Білого, що ходить у списках поміж професорів? Що це, питаю вас?! Лист, який поширювала голощуківська компанія! Інсинуація? (*Вийняв лист, читає*). «Не занепадайте духом, вірте і надійтеся. Час визволення наближається. Ми куємо новий булат, ви ж готуйте на місці кадри, вивойте дух православного народу, щоб він готівий був прийняти пагороду за всі свої страждання, яких він стільки років зазнає під червоним чоботом варвара...»

Аудиторія. Інтервенція! Наступ!

Полізли на парти, невимовний галас.

Вигукки. Товариша Гармаша! Ректора! Слово професорові Гармашеві!

Олена. Спокій! Останнє слово має ректор інституту професор Гармаш.

Овація.

Гармаш. Усе вже сказано. Все ясно й зрозуміло. Борються два світи. Імперіалісти заходять тут своїх агентів. Мобілізують сили проти революції, проти нового світу, проти великого будівництва соціалізму.

Прядка (*вбігає схвильований*). Товариші! Вартовий революції, наше славне ДПУ, викрило контрреволюційну

шахтинську змову на Донбасі. Вороги готували кризу паливної промисловості й чекали на інтервенцію. Ну, й сіли маком, капешно! Організований пролетаріат нашого міста виходить на вулиці... Беріть прапори, товариші!

Вигук. Смерть шкідникам! Слава вартовому революції!

Буря захвату. Заколихалися полум'ям прапори. Спалахнула пісня. Грандіозна маніфестація виходить на вулиці...

XXVIII. МІЩАНСЬКА СЛОБОДА

1

Настирливе, одноманітне, безнадійне, як сіра мжичка, дзигчання балабайки і пісня флейти на двох-грех нотах: «Ой бариня, тім-да-ріда, ой бариня, тім-да-ра... Ой бариня, тім-да-рі-да, ой бариня, тім-да-ра». Глухі ворота з дзвоником на дроті. Брудні, покривлені, обвішані хатнім «інвентарем» сходи на «антресолях». Черво глухого міщанського подвір'я. На «антресолях» Бекеша брицькає на балабайці, а Саквояж підсвистує на флейті. Бездумно, байдуже до всього світу. Мацька, кумина дочка, акомпанує на гітарі. На сходах — сама кума, затримала блідого і розпатланого Антоцько, що в розпачі поривається вирватись і кудись бігти. Кума, червона від спожитих трюнків і невгамовна в своїх домаганнях, гупає широким, рясно одягненим задом на сходи і, тримаючи Антоцько за полу старої студентської тужурки, вселадно заявляє:

— Не підеш!

Антоцько. Це безумство! Це... безумство, Агафіє Гаврилівно! Я мушу її знайти...

Кума. Не підеш! *(Улесливо)*. Антошечко, сукии ти син. Мерзавець ти. Як же ти підеш, коли ти честь мою забрав... удовину... Я ж тебе гріла, і вкривала, і гудзики, малахольному, скрізь, де треба, пришивала, і платні не брала. А ти як віддячив? *(Владно)*. Як, питаю тебе. Лампадку світила Мирлікійському чудотворцю... молилася йому за наше подружеське щастя. А ти благородну знайшов? Трагічицьку... щоб вона тобі повісилась на першій гілляці. Ой і-і... нещасна ж я удовиця... не підеш, кажу!

Антоцько. Піду! Будьте ви прокляті всі! Будь ти проклята — міщанська слобода, що тримала мене і не випустила до цього часу. Агафіє Гаврилівно! Я проклинаю ті гудзики, які ви мені пришивали. Проклинаю Мирлікійського чудотворця з лампадкою... *(Рветься)*.

Бекеша. Агафіє Гаврилівно, плюньте ви на єтоє делѣ...

Флейта — ті-лю-лю, ті-лю-лю.

Кума. Антошко. Антопечко... сволоч ти малахольна...

Дзвоник над ворітьми затіпався, мов у лихоманці.

Антоньйо. Вона. (*Біжить до воріт*).

Кума. Антошко-о! Дайте мені утюга! Я їй розвалю голову! Утюга мені!

2

Увійшла Юлія.

Антоньйо. Це безумство... Ти зникла... Ти... здається, п'яна? Юлія!

Юлія, бліда як смерть, хитаючись, іде до нього.

Юлія. Ні... Я просто нанюхалась кокаїну... Ти... лицарю мій... Я прийшла сказати тобі одну річ... За твоє добре серце, за твою любов... за твої слова, такі хороші, такі солоденькі, як сахарин... за все, що ти мені хотів дати і не дав тільки тому, що сам ти, крім солоденьких слів, нічого не маєш... я тобі зробила один невеличкий подарунок... Ти ще не знаєш про нього, але ти скоро визнаєш... Так і треба. Адже ти кволий та безсилий, як і я, ти гідний однакової долі зі мною... Хіба тебе не радує це? Ми зогніємо разом...

Антоньйо. Про що ти говориш? Ти... Що ти хочеш сказати?

Юлія. Ти кмітливий, мій лицарю. Ти вже вгадав. Я подарувала тобі річ, що складається з літер, які свистять, коли вимовляти це симпатичне слово... Кожна літера свистить... Виє і свистить... Одверто й нахабно в обличчя вовчому світу. А ти... ти не винний... і я не винна... Тосю мій... Тосіку...

Антоньйо. Що ти зробила? (*Тихо*). Ти вбила мою віру... Все... Все, чим я жив... Ти розумієш? Усе!..

Юлія. Розумію, мій студентіку. Я ж колись училася в інституті «благородних дівіц»... Розумію. Ти чесно служив нам. Служив за щербату копійку, і жив тів'ями минулого... а я тільки допомагала тобі пізнати його

реальність... Але мені надто вже крутиться голова... Я ви-
нюхала три порції кокаїну...

А н т о н ь о. Реальність? Ре-а-ль-ність... А де ж та
чиста трагічна жінка, що пролетіла передо мною, як ме-
теор, і зникла?.. Де вона?..

Ю л і я. Тосику...

К у м а вибігає з утюгом.

К у м а. Де вона? Де трагічицька?

Б е к е ш а. Агафіє Гаврилівно. Плюньте...

М а н ь к а. Мамінько. Вспокойте нерви.

Флейта. Гітара. Балабайка.

Б е к е ш а. Іть ви, Агафіє Гаврилівно, бачите: з нього
вже ніякої пользи. Він... готовий...

Кума впустила утюг.

3

Мовчки входять Грушкіна та Фіцький..
Виключені з інституту. Флейта — ті-лю-лю...

Ю л і я (*безпорадно змахнула руками*). Панове... (*Хоті-
ла піднятись нагору. Поточилась і впала на сходи*).

Антошью бреде в підвал...

С а к в о я ж. Логічно...

Флейта завмерла на одній ноті.

XXIX. СВІТІТЬ НАМ, ЗОРІ!

Вечір. Вокзал. Перон. Багато людей. Молоді фахівці стоять з валі-
зами, готові до від'їзду. Горять транспаранти: «На Харків», «На
Москву», «На Донбас», «На Запоріжжя», «На Ленінград», «На Кри-
воріжжя».

1

Під світлом транспаранта стоїть замислена Олена. Далі Тарас,
Катря, Шкіндер, Прядка, Неронов, Мамаєва, Коти
та інші.

М о с я (*підходить до Олени*). Про що, Олю?

О л е н а. Та от... про дорогу.

Мося. А може б, ти не їхала? Ректор Гармаш кличе тебе на кафедрі. Зоставайся. Ти потрібна в штабі... А зараз тобі самій їхати... Як же ти поїдеш?.. Га, Олю?

Олена. Мосю! Ах ти ж, Мося... любий друже. Яке ж у тебе прекрасне серце.

Мося. Серце в мене, Олю, дурне. Що таке серце? Це вузьке місце, на яке не доводиться орієнтуватись, пам'ятаючи завдання соціалістичного будівництва, завдання наздогнати й випередити Америку і показати їй таку «Америку», якої вона ще не бачила. Так що, Олю, моя тобі порада: zostавайся, а ми поїдемо...

Всі. Ну? Олено! Як же?

Олена. Як?

2

Прогук гудок паровоза. За шумів великий вокзал. Блиснули вогні семафорів іздалеку. Прийшли на перон професор Гармаш, професори Кочерга, Богоявленський, Воронов.

Кіра. Товариство! Академія на сонце вилізла. Татусю, а набрюшника не забув надіти? Гляди, застудиш печінку...

Розлігся дружний регіт.

Богоявленський. Кіро... Кіро...

Кіра. Тату, тату! Ідемо на будівництво — факт безперечний. Не журись, не плач. Адже з того часу, як ти почав вивчати марксизм, менше болить печінка?..

Богоявленський. Кіро, не жартуй. Марксизм — велика річ. До речі, вийшла нова робота академіка Заболотного з деяким впливом марксистської методології. Рекомендую всім вам почитати...

Сміх.

Кочерга. А ми боялись запізнитись. Здрастуйте, товариші.

Голоси. Дуже добре. Вчасно прийшли.

Гармаш. Здрастуйте, товаришко Черета.

Олена. Здрастуйте, товаришу Гармаш.

Гармаш. Може, передумаєте хоч в останню хвилину? Ви ж знаєте, що Головна наука не заперечує. Знаєте, що нам потрібні аспіранти. За три роки ви будете асистенткою, а там...

Гриценкова. А там і професором. Знай наших. Чого роздумуєш, Олю? Зоставайся — і все. Будеш нам писати, а ми будемо тобі писати, а ти нам будеш відповідати, а через п'ять років зустрінемося. У мене буде три сини. Тарасе, так же? Готуємо кадри?

Тарас. План п'ятирічки виконаємо.

Катря. Три сини, як соколи, три майбутні будівники соціалізму, чорт забирай. Га? Неронов залишається, а ти не можеш? Ти ж його за пояс заткнеш...

Неронов. Мене? Гм! Твердження, яке не має під собою ніякого марксистського ґрунту. Адже так, професоре Богоявленський?

Богоявленський. До речі, я забув ще вам нагадати про безперечно марксистську роботу професора Горелова...

Кочерга. Я можу тільки ствердити, що з товаришки Череди вийде прекрасний науковий робітник. Я знаю її праці і обома руками голосую за те, щоб вона зосталась на кафедрі.

Воронов. Знаєте, я колись іще мав сумніви. Але дійсність давно перемогла мене. Дійсність, товариші, дужча за нас. Скажу просто: ідіть нам на зміну.

Котя. Я теж скажу просто: залишайтеся, тьотя Череди, бо як же воно буде? Скобку я перемиг, на робітфак прийняли, почуваю, що буду професором, а зміни нема...

Гармаш. Як бачите: голос наукової громадськості. Мося. Значить, вирішено?

Олена. Вирішено. Я їду з вами, їду туди, звідки прийшла. Не кажу — навіки. Може, й повернусь, за рік, за два — на кафедру. Знаю, що люди потрібні й тут, ще й як потрібні. Але зараз — не можу. Зараз — туди. Пороху набратись. Сили спробувати на живій роботі, серед своїх. Спробувати, на що ми здатні...

3

З'являється Терень, з забинтованою рукою,
але готовий до від'їзду.

Терень. Правильно, Олю!

Всі. Терень!! Як же ти? Виписали? Здоровий?

Терень. Він самий. Відремонтований і здоровіший, як був. А ви як тут, товариші фронтовики? Не злякалися?

Прядка. Хто? Ми? Щастя твоє, що я, канешно, скупив за тобою. А то б розсердився.

Т е р е н ь. Ну, ну, не сердься, Прядочко! Знаю, що ти не з тих, хто дрейфить шторму. Значить, дайош Донбас, товариші?

В с і. Дайош Донбас!

Г а р м а ш. В дорогу. Прощайте... Разом ішли на штурм...

Н е р о н о в. Унд дранг.

Г а р м а ш. Так, штурм унд дранг... Тепер ви йдете на новий штурм. На вас чекає соціалістична промисловість. Заводи, шахти, фабрики, села, колгоспи, комуни. Несіть же внаряддя соціалістичної реконструкції у всі кінці Радянського Союзу. Ставайте на бойові пости будованого соціалізму. Тримайтесь кріпко, міцно, впевнено, як трималися тут, в стінах інституту, які ви обернули на кузню пролетарської революційної думки. До побачення, товариші...

Всі зворушені, тиснуть руки.

З темної глибини доноситься шум паровоза. Всі звертають туди очі. І от гуркоче на них обгуканий паром, задимлений паровоз, світлячи своїми круглими ліхтарями. Всі рушили йому назустріч. За хвилину, як зупинився поїзд, сяючи блискучими, яскраво освітленими вікнами, і як зашумів перон різним людом,— вийшла з вагона група робітничої молоді, що прибула до цього міста. Вони зустрілися: ті, що прибули, і ті, що вже ідуть на роботу. Радісна, несподівана зустріч розрядилася тільки короткими вигукми...

1-й. Терень! Не може бути!

2-й. Хлопці!

3-й. Земляк!

4-й. Куди? Здорові, товаришочки!

Т е р е н ь. Здоров, браток! З нашої шахти!

О л е н а. Знайомі? Звідки, товариші?

1-й. Звідки? Та з усіх кінців... З заводів...

2-й. Із шахт...

3-й. Із колективів...

Т а р а с. Із колективів? Учитись?

Т і, щ о п р и б у л и. Учитись.

Т і, щ о і д у т ь. А ми вже на роботу.

Т і, щ о п р и б у л и. Щасливо. Двигайте там. Починайте першу п'ятирічку.

М о с я. А ви двигайте тут...

Гарячі рвучкі обійми, потиски рук.

Т е р е н ь. Закріплюйте позиції в інституті. Боротьба на високому щаблі. Сльозіни та беліє ще живуть. Ваше завдання — остаточно позбутися їх. Вони (*на професорів*) вас підтримають. Бувайте ж здорові, товаришочки!

4

Б'ють дзвінки. Гукає паровоз. Ті, що відїжджають, кидаються до вагонів. Поїзд рушає. З вагона дзвінко й радісно вилітає пісня...

Світить нам, зорі, світи нам, місяцю,
І ясне сонце вгорі, світи.
А ми вперед сміливо, й гордо,
І переможно будемо йти...

Мелькнули останні вікна блискучих вагонів.

К о т я (*надпоривно простяг руку — вслід поїздові*). Дивіться, які іскри над степом...

Чутно, як далеко в степу розлягається гудок паровоза
і замирає шум заліза...

К і н е ц ь

*Одеса—Харків—Москва—Ленінград,
Миколаїв—Баштанка.
1924—1931 рр.*

СПРАВА ЧЕСТІ

П'єса на 4 дії

*Героям більшовицької п'ятирічки
тт. Каргашову, Касаурову, Філімонову,
Ліхтпарду, Єніфанцеву та всім
гірникам — ударникам третього, ви-
рішального року.*

ДІЙОВІ ОСОБИ

Гнат Орда — старий шахтар, кадровик-червопогвардієць.
Сага Кармануца — парторг шахтного комсомольського осередку.

Головатий — старий шахтар, член партбюро, червоногвардієць.

Іван Орда — молодий інженер, комуніст.

Вершигора — секретар загальношахтного партійного комітету, старий шахтар.

Петудихата Павло Каракащенко Кукла Іван Сукачов Тимоха	}	позапартійні кадровики.
---	---	-------------------------

Василівна — Гнатова Ордина жінка.

Мохов — зав. шахти, комуніст.

Штандаренко — його помічник, позапартійний.

Самарський — технік.

Соколовський Петя — машиніст зарубної машини, комсомолець.

Красносівка — молодий шахтар, батрак із села Красносівки, комсомолець.

Селька Димов Бараболя Ю Тафу Чохлатий Левінсон Карим Сінагатулін	}	шахтарі-комсомольці.
---	---	----------------------

Маруся Цвіркун — дівчина-відкатниця, висуванка.

Босий шахтар

Гаррі Кайнс Карл Штраус Альберт Вайперт Ганс Кальтофен Елі Кароліна Штраус Гретхен	}	німецькі робітники та їхні жінки.
--	---	-----------------------------------

Солдатенко — із розкуркулених, людина з «хлапоном» у серці.

Вирвизуб — літун-гармоніст.

Халимон Зануда — «одчаяний» літун, він же «ідейний», він же Халимон Громкий.

Шахтарі, німецькі робітники, відкатниці, музика.

ДІЯ ПЕРША

І. ПРОЩАННЯ Й ЗУСТРІЧ

1

Над степом — вечір. Високі терикони, силуети вугільного Донбасу монументально позначаються на тлі густої багряної зорі. Над шахтою здіймається стрункий копер. На вулиці вже блищать екзальтовані очі ліхтарів. Світло від них падає на дощану трибуну, що самотньо стоїть посеред майдану, жевріючи тріпотливим червоним прапором. Телеграфні стовпи гудуть-гудуть од вітру, і в їхню гудінь і дзень урізується владний і тривожний, як безодня, гудок шахти... Група шахтарів з торбами за плечима, отаборившись обабіч дороги, коло телеграфного стовпа, гуляє в карти. Картярі забули про все на світі. Лише Зануда меланхолійно відповідає гудкові.

Зануда. Гуди-гуди. Може, й легше стане.

Солдатенко. Туз жировий — даму в зуби: клац! Прибери мертву.

Група. Шльопнув.

Солдатенко. Не первина. Ще й не таких били. Як працював на третій шахті, так я там усіх бив! А мене — ніхто. Рука така. Карта будлі-куди не піде. Карта, вона дурнів не любить.

Вирви зуб. Ну, і чорт з тобою. (*Шарпнув гармошку*).

Шахтър пашеньки не пашить,
Коси в руки не берють...
А як прийде воскресєньє,
Шахтър водочку всьо пьють...
І-ех-ма! Пе-ре-ла-ма!
Шахтър водочку всьо пьють...

Зануда. А він усе гудить.

Солдатенко. Хай гудить! Нам це все одно, що наплювать. Воля наша. Знявся — пішов. Хто мені впретить? Мені — бездомному пролетаріату! Я вже скільки шахт перейшов. Нігде не сяду. Скрізь чоботи одержу і далі піду. А гудок, він, конешно, дурнів любить. На жилах грає.

В и р в и з у б.

Шахтър ссмочки лузаїть,
Лушпайки іспльовуїть.
Шахтър баришню лобзаїть,
Ні об чом не думаїть.
І-ех-ма! Пе-ре-ла-ма!

Г р у п а. Ні об чом не думаїть.

З а н у д а. Ну, все-таки гудить. Аж у совість ударяє.

С о л д а т е н к о. Що, може, плюєш на компанію? Може, застаєшся тут? Говори!

З а н у д а. Ні, я одчайний. Я — щоб швидше йти або щоб не йти. А то гудить, у совість ударяє. А в мене совість м'яка.

В и р в и з у б. Совість м'яка — у дурака.

З а н у д а. Ну, все-таки на серці грусно. На кого народ покидаємо?

С о л д а т е н к о. Плював я на народ. Я сам собі народ, сам собі власть і начальство, цар-государ і народний комісар. Вставай, хлопці. Годі експлуатіровать нашим трудом! Може, я судьбу свою на вугілля перевів! Може, вола згоріла, як андрацет! І не вернеться... А ти кажеш — гудок.

В и р в и з у б. Брось, Кірюшо! Не печи. А ти, Запудо, не розстроюй людину. Ти знаєш, що він у серцях хтозна-що може зробити?

Г р у п а. А вірно. Він такий.

С о л д а т е н к о. Я такий, що не побоює! Я можу й постраждать за народ. Хай дають прибавку, масло і квашені яблука. Хай власть махоркою вдовлетворяє, коли вона власть. Словом, хто за мною? Вставай, підіймайся, робочий народ. Я Солдатенко, сгоровський кавалер, я покажу вам дорогу, вперед, туди...

Г р у п а. Куди?

С о л д а т е н к о. Де нові чоботи і взагалі можна найнятись дорожче. Аби чорти, а болото буде! Вставай! Уже гримить труба!

Г р у п а. А вірно. Грає. Веди, Солдатенку! Показуй дорогу.

З а н у д а. Ік соціалізму.

І справді, десь дзвенить мідь.
Бадьорий марш, пісня й шум людської юрби,
що твердо ступає під звуки музики.

Чуєте?

Вирви зуб. Ой, нумер. Здається, йдуть прощатися із нами. *(Пальці дремули по рядках гармонії)*.

Ой весело, весело на станції жить,
Вийдеш на крилечко,— машина біжить...

2

На майдап виходить Гнат Орда. Похитуючись, він простус до трибуни. Став. Кашкета скинув. Вітер йому розвіяв сивий чуб.

Орда *(промовив гірко)*. Трибуна? Агітація? А хто мене за руку хапає? Хто, питаю? Реконструкція?

Солдатенко. Гнат Орда. Що таке?

Вирви зуб. Ключнули, папашо?

Група. А вірно, ключнув.

Зануда. До чого ж грусно за народ.

Орда. Ключнув. А чого ключнув? *(У груди вдарив себе)*. Чого, питаю?! Трибуна... *(Непевною ступою сходить на трибуну)*.

Літунки підходять до нього, задирають голови. І кажуть:

— А вірно, ключнув.

Зануда. Ну, розкажіть, отець. Що і як, і за що народ страждає?

Солдатенко. Не бійся. Ми свої.

Орда *(став на трибуні, руку вперед простяг)*. Хто боїться? Питаю. Старий червоногвардієць, потомствений шахтар, Гнат Орда?

Група. А вірно, чого йому боятися?

Орда. Я з комісаром Хрунзе в одному батальйоні бився! А він мене хапає за руку. Та ти знаєш, яка це рука? Ти знаєш, скільки разів вона поранена, скільки пострілена? Сім разів поранена, сім пострілена! Дважди сім — чотирнадцять. А він хапає. Гнат Орда, бувало, гукне: «Колька! В розсишний цеп!» І Хрунзе тут, і інші командири. Мене хапає за руку. Ну, нехай я випив. Так уже й хапати? Я Махна бив! Я білого генерала рубав!

Вирви зуб. Свободна реч.

Зануда. А хто ж це вас, папашо, так образив, к приміру?

Орда. Хто?

З а н у д а. Атож. За вашу бойову руку хапає.

О р д а. Петька Соколовський. Механізуйся, каже. Хто такий Петька Соколовський, я питаю? Комсомолія? А революцію хто робив? Орда? Так що ж ти хапаєш, малютко, старого червоногвардійця? Та я ж візьму тебе на цю мозолясту руку і покажу тобі всі дворці і палаці, покажу оці червоні маки, що розцвіли на наших стражданнях. Це ж я тобі настроїв. А ти хапаєш?

З а н у д а. Такий безсовісний юнош. Подумайте. А Коля це хто такий буде? Чи комісар який, чи з простого народу?

О р д а. Головатий, ось хто такий Коля. Друг шахтарського дитинства, Коля Головатий. Тридцять шість років із ним обушками б'ємо. Хто ж проти нас? Кармануца? Вершигора? Партейний актив? А хто такий Гнат Орда, я питаю тебе, Кармануцо?

С о л д а т е н к о. Правильно! Агітатори! Вершигора, Головатий — оце і є ті, що граблять нашого брата. Кармануца — ото і є сатана в спідниці. Машиною труять нашого брата. Хлопці! Я, Солдатенко, сгоровський кавалер... мене цар душив своїм царським чоботом! Я розстроююсь, коли бачу неправду! У мене б'ється хлапон.

В и р в и з у б. Не розстроюйся, Кирюшо. Хай папапа побалакають.

З а н у д а. Може, вони з горя гуляють.

О р д а. Гуляю. І буду гуляти, бо маю право. Бо я всіх кавалерів і дамочок оцією рукою... без жалю і пощади! А тепер мене вчитиме Кармануца, молдавська дівчина? А син Ваня, пролетарський інженер, проти батька, разом з Петькою та Кармануцою, в генеральну дудку грає. Систему механізації придумує.

З а н у д а. Ну, вдаряє ж у совість...

В и р в и з у б. Нема спасу.

О р д а. Німців виписуєте? Ми вже непотрібні? Не вміємо? Механізація нас замінить? Темп? Ударники? Та я тридцять шість років ударяю, і груди у мене пробита.

С о л д а т е н к о. І в мене пробита! Усім нам гроб...

В и р в и з у б. Кирюшо! Закрий хлапон, говорю. Мені Васька Князь у животі вентиляцію зробив, та й то я собі людаю себе.

З а н у д а. А яких німців виписують, інтересуюсь?

О р д а. Німецьких. Шаhtarів. Ось і трибуна. Агітація. Скоро прийдуть. Ну що ж? Прийшов подивитись. Побачим, які ваші німці. Ех...

З а н у д а. Ех... розстроїли ви мою душу, любезний папашо. Та й не знаю, що тепер робити: чи покинути шахту, чи любити? Грусно. Такого кременя скресали, такого коня з'їздили, кавалера такого в сивий волос призвели. Хто? Шахти.

Поник головою Орда. Одиноко стоїть на трибуні.
А здалеку знову мідь зазвучала.

О р д а. Ідуть! Шахтарі йдуть! Попереду Кармануца й Головатий. І Петька Соколовський. І Карим Сінагатулін, татарська голова. Моя упряжка — Іван Нетудихата і Павло Каракащенко. І Китай з вузенькими очима...

С о л д а т е н к о. Хлопці, пора. Туди, за кам'яницю! В провулочок.

Г р у п а. У суточки!

С о л д а т е н к о. Щоб не зустрінутись із ними.

З а н у д а. Прощай, шахто, не серчай. І ти, старик, прощай.

С о л д а т е н к о. Грими на весь хлапон! Крий ворогів пролетаріату. Народ тебе не забуде.

Шугнули літуни.

О р д а (*услід їм*). Боягузи! Літуни! Черва пролетарської землі.

3

З а н у д а (*повернувся, винувато проговорив*). Не серчай, отець. Інтересуюсь побачитись ще колись. А не піти не можу, бо я одчайний. (*І зник*).

4

Музика ближче-ближче. Шахтарські колони підійшли.
Гулом прокотилося: «Орда...»

А він їм на відповідь:

Став цитатъ Казбек угрюмий
І не счол врагов...

Німців зустрічати прийшли? А тут я. Зустрічайте потомственного шахтаря. Здрастуй, Колю! В розсипний цеп!
К а р м а н у ц а. Буна сари, Орда! Чого так високо?

Головатий. На трибуні?

Орда. На трибуні, Колю. Я цю трибуну завойовував, я на неї можу й вилізти.

Головатий. Для чого?

Орда. Для чого? (*Глянув на шахтарів*).

Вони зустріли його очима, суворі, як мур.

Головатий. Ну?

Кармануца. Твоє місце в колонах. Стань на землю твердими ногами.

Соколовський. Він не може, бо ноги в нього нетверді. Ноги в нього — то вправо, то вліво.

Орда. А-а, Петька? То вправо, то вліво? А ти з молдаванкою — генеральна лінія? Ти, комсомоля жовтоперел (*Рвонувся з трибуни*). Генеральна? (*Гнівню налетів, кулаками струснув над головою Соколовського*). Генеральна? За руку мене?

Соколовський. Не залякаєш.

Головатий. Не пізнаю тебе, Кириловичу. (*Подивилась уперто у вічі один одному. Гнат одвернув голову, а Головатий мовив стиха*). Не пізнаю. Ти п'яний, Гнате. Душею п'яний. Ламаси нашу дружбу. Тебе треба взяти за обидві руки.

Орда. Колю, це ти мене хочеш... За обидві руки? Не вірю!

Головатий. Доводиться.

Орда. А може, я серцем перетліваю, Колю. Я ж шахтар.

Головатий. Серцем республіки не нагрієш.

Кармануца. Що йому республіка? Вона випала у нього з серця.

Орда. Мовчи, молдаванко!

Кармануца. Ші граєшти, ви чуєте? Ти краще скажи, чом ти не в шахті? Чом не горів вогонь у твоїй лампі — сьогодні, вчора? Де твій обушок?

Соколовський. Прогуляв, пропив.

Головатий. А ти, Соколовський, помовч! Нам соромно бачити Гната Орду п'яного. На фронті. У нас із ним по п'ять десятків за плечима.

Колони. Соромно.

Всі замовкли. Тиша лягла всім на плечі.

Раптом задзвенів голос Кармануци:

— Вище голови, товариші! Німецькі шахтарі йдуть до нас. Зустрінемо їх так, як це належить шахтарям Донбасу.

Рух у колонах.

5

Велика група німецьких шахтарів та їхніх жінок — з рюкзаками з'являється на майдані. Чекально намагаються очима колона. Музика вливається в їхні погляди. Вони світлішають. Зупиняються перед колонами.

Гаррі Кайнс. Геносен!

Музика урочистою хвилею залила це слово.

Гаррі. Унзер герцліхен грус ойх революціон Дойчлянд!

Альберт. Рот фронт!

Музика вдарила новою хвилею.

Орда. Грайте їм. Співайте «Інтернаціонал». Воли вам дадуть вугілля...

Німецька група. Інтернаціональ...

Орда. Інтернаціональ, да, да!..

Штраус (*поважно*). Я. Ошень приятний. Іх бін штейгер.

Кароліна. Я. Мій Карль. О Карль Штраус. Ер іст штейгер. Розумійт?

Гаррі. Ферштеєн зі?

Маруся. Фірштеїн, фірштеїн... В основному.

Орда. Штейгер? Видно з самого пуза. А я ось не штейгер, а вугілля за мною — гори. Революція палає моїм вугіллям!

Німецька група. Революціон...

Елі. Ес лебе ді пролетаріше революціон!

Гаррі. Ес лебе ді пролетаріше диктатур!

Сукачов (*з колони*). Это правильно. А работать-то хорошо будете?

Штраус. Я, мі стесь работай на ваш шахта. Арбайтен.

Німецька група. Арбайтен.

Кармануца та Головатий зійшли на трибуну.

Головатий. Арбайтен у нас видимо-невидимо. Гляньте-по суди. Погляньте в ту сторону. Бачили? Все — наше. Все — пролетарське.

Карим. Якши! Іш шлерге кірек, якши. Станеш героя п'ятирічка.

Ю Тафу. Моя твоя показує, товаліса пімца... О! *(Махнув рукою, ніби кайлом)*.

Головатий. Термометр у нас високий. Вогні горять по всьому Союзу. Реконструкція. Арбайтен прямо кипить. Ну, вугілля не настаचимо. Хоч і не зручно вам признаватись, але признаємось. На нашій шахті — прорив. Значить — діло швах.

Штраус. Прорів... прорів... *(перегортає словничок)*.

Сукачов. Не дрейфь, ядрена палка! Нажмемси!

Кармануца. Правильно, товаришу Сукачов. В лав! Мітинг перенесемо на шахту. Сперечатися будемо обушками та механізмами.

Колони. Правильно, Кармануцо! В шахту!

Музика. Вітер. Гудуть дроти. Шахтарі рушили до шахти.

II. ДРУЖБА ЛАМАЄТЬСЯ

Один за одним, групами і поодинокі шахтарі проходять у ворота — на шахтне дворище, жваво обговорюючи останні події.

1

- Кажуть, що їх на п'яту північну?
- О, там робота!
- Чого ж? Лава справна. Тільки працію.

2

Маруся. Той мені дуже сподобався, що перший говорив. Комсомолец їхній. Фірштеїн зі, фірштеїн зі...

Комсомолец. Ну, ну, ти, фірштеїн, гляди мене забудеш через нього...

Маруся. Як краще за тебе довбатиме, неодмінно забуду...

Пішли.

- Ну, Гнат Орда сьогодні начудачив.
— Заїло старика.

Ідуть комсомольці. Соколовський, Красносівка, Левінсон, Димов.

Соколовський. ...що треба робити по-новому, а зовсім не те, що я взяв його за руку. Це треба зрозуміти.

Красносівка. А Головатий?

Соколовський. Переходить до нас у механізовану лаву.

Левінсон. Здорово.

Красносівка. Живемо! А що ж усе-таки Орда?

Соколовський. Головатий має з ним поговорити.

Димов. Это дело! Тот сумеет... *(Пройшли)*.

Кукла, Каракащенко, Нетудихата.

Каракащенко. У старого серце тверде. Сказав — зробиць.

Кукла. Прохав зайти до нього. Та й не знаю, як його заходити? Боюсь, щоб не вийшло ситуації.

Нетудихата. Треба уважити стариків. Зпасш, за компанію. Хочеш — не хочеш, а треба зайти.

Кукла. Може, він прийде на роботу?

Пройшли.

Іде Іван Орда. З другого боку підходить Кармануца.

Іван. Кармануцо!

Кармануца. Орда!

Іван. Зустріли?

Кармануца. Так. А ти? Чом не був?

Іван *(вийняв зошит)*. Кінчив роботу. Ось тут... Увесь проект...

Кармануца. Готовий?

І в а н. Можна починати наступ. Показував Головатому. Схвалює. Тільки приїде Вершигора, ставимо питання на партбюро. Говорив з шахтарями, кажуть — цікаво, давай спробуємо! Комсомольці горять! Треба тільки організувати людей. У цьому й полягає система. Розумієш? Організувати лаву так, щоби машина могла рубати всі три зміни. Раніше цикл робили за два дні, а ми його зробимо за дві зміни. Зробимо, Кармануцо! А третя зміна почне новий цикл! Дивись, як іде машина. (Показує рисунок). Я хочу навмисне вибрати найгіршу лаву, де до цього часу механізми дають менше, ніж давали обушки.

К а р м а н у ц а. Для чого ж найгіршу? Не розумію..

І в а н. Ясно для чого! Коли в найгіршій система пройде, то в кращій...

К а р м а н у ц а. Розумію. Показуй!

І в а н. Робимо так. Машина зарубала метрів з двадцять п'ять вугілля. Робітники, що допіру прийшли, починають зразу давати це вугілля. В цей час машина відрубус далі, вгору. Слідом за нею один, два робітники забирають штиб, щоб була чиста дорога спускати машину вниз. Поки машина доїде вгору, робітники уже кінчили видавати низ лави. Посуваючись угору, вони цілий час дають вугілля на риштаки. Де вугілля відібрано, там бригада органників зараз же починає бити «кущі». Розумієш?

К а р м а н у ц а. Розумію! Далі!

І в а н. Машина доїздить до самої гори, робітники в цей час кінчають видавати середину лави, організовано пересяваються вище і починають брати вгорі. В цей час, коли вони беруть вугілля вгорі, машина йде вниз, — дорога для неї чиста, штиб прибрано. Розумієш?

К а р м а н у ц а. Так! Далі!

І в а н. На спускання машини йде сорок п'ять хвилин. Труднощів тут ніяких нема. Доки робітники видадуть вугілля згори, наша машина уже встигла підрубати метрів з п'ятнадцять унизу. Третя зміна — нічна — що прийде на цей час, зараз же почне видавати вугілля. Розумієш?

К а р м а н у ц а. Розумію, Орда! А ремонт?

І в а н. Отже, ми даємо другий вруб і тепер уже б'ємо не «кущі», а органки. Видаючи безперервно вугілля, ми одночасно робимо й ремонт уклонів, корінних штреків, підривку штреків. Породу забучуємо в лаву через риштак або під риштак. Після другого врубів переставляємо кон-

вейср. Машина допомагає нам перетаскувати комбінат. Розумієш?

К а р м а н у ц а. Та розумію ж! *(Захоплено дивиться на нього)*.

Проходять С у к а ч о в, побачив їх, посміхається...

— Розумію, розумію... *(Пішов)*.

І в а н. Ну от. А то соромно було признатися, що ти шахтар... інженер.

К а р м а н у ц а. Добре, Орда. А що ти скажеш про свого батька?

І в а н. Про мого батька? О, мій старик — перший шахтар у всьому районі. Ти знаєш, коли я був хлопчиком, він якось захотів мене перевірити. *(Посміхнувся, згадавши)*. Іди, каже, в аптекарі. То робота чиста, в білому ходитимеш. А в шахту не лизь. Дурному дай кайло до рук, то він його й не вбереже. Самого завалить, і кайло пронаде. Думав залякати. А другого дня побачив мене в шахті і посміхнувся. З того часу поважає мене. Я вже кілька днів його не бачу. Ходім, він, певне, в шахті.

К а р м а н у ц а. Не в шахті він. Ти... не знаєш...

І в а н. Не в шахті? А де ж?

К а р м а н у ц а. Ходім. По дорозі розповім тобі про все.

Пішли.

7

Проходять Головатий. Назустріч йому виступає Орда, що стояв тут, притулявшись до воріт.

О р д а. Колю!

Г о л о в а т и й *(з неприхованою радістю)*. Ти, Гнате?

О р д а. Применивши теми ради старої дружби. Поговоримо.

Г о л о в а т и й. Ну? Що ж це ти, Гнате, га? Розповідай. Я сам тебе шукав, хотів поговорити.

О р д а. Нам це приємно слухати од вас, Колю. Не один раз ходила за нами смерть-старушка. В боях. І в шахті не раз висіла над головою коржем-присухою.

Г о л о в а т и й. Бувало всього. *(Тихо)*. Скажи мені одразу, щоб я зрозумів, що діється з тобою.

О р д а. Одразу? А то поспішаєш?

Г о л о в а т и й. Гудон же скоро.

Орда. З комсомолом наввипередки?

Головатий. Не те, щоб наввипередки, а проте і ззаду теліпатися соромно. Не випадає лінія. Здається, йшли рапінш попереду.

Орда. І з німцями теж?

Головатий. А звісно. Німецькі пролетарі теж народ такий, що коли б не осоромитись перед ними.

Орда. Так. Значить, лінія на механізацію? На пову систему? З хлопчаком проти мене?

Головатий. Так. Лінія на механізацію. А чому пе проти тебе, не розумію. Якщо проти тебе, то й проти мене. Адже і я такий, як ти. Ти як гадаєш?

Орда (*похмуро*). Сміха! Життя шахтарське прожили, а тепер, бачу, ти нове хочеш починати?

Головатий. Откровенна правда. Не тільки хочу, а вже й почав з тисяча дев'ятсот сімнадцятого року, сьомого листопада нового стилю.

Орда. Може, ще й галстук червоний надінеш?

Головатий. І галстук надіну, як дадуть. Чого ж?

Орда. А дружба? (*Схопив він Головатого за плечі*). Дружба, питаю?

Головатий. Яка саме? Скажи.

Орда. Скажу. Наша! Бойова, шахтарська. Підземна. Тридцятилітня! К чорту?

Головатий (*звільнив плечі*). Дружба, кажеш... А знаєш, для чого більшовикам дружба? Щоб правду говорити, коли друг не так робить, як слід. Ворог тобі її не скаже. Не вигідно йому.

Орда. Говори. Тобі вигідно.

Головатий. Мені... боляче, Гнате, але я скажу. Були ми в Червоній гвардії... І ти, і я, й Вершигора, і ще таких, як ми, немало... Били ми ворога... Не боявся ти. Була й дружба. Обушками довбали, доки можна було, теж дружба була. А як почали по-більшовицькому бити старий рабський Донбас, ти, Гнате...

Орда. Злякався?

Головатий. Так. Злякався. Це я кажу тобі як друг.

Орда. Сміха мені з тобою.

Головатий. Сміха чи не сміха, не знаю. Мені не до сміху, бо тут нашій дружбі може настати й край. Боюсь за неї.

Орда. Із Страусом подружиш?

Головатий. Там видно буде. (*Довго стримуваний знів раптом прорвався в його голосі*). Ти мені середини

не каламуть! Штраус у шахті, а ти ось під ворітьми стоїш. То він мені більший друг за тебе. Так собі й знай. Той мені друг, хто йде з партією, а не каламутить воду... (*Рухив прич*).

Орда. Колю!

Головатий зупинився.

Піду в шахту.

Головатий (*прояснів, зітхнув полегшено*). Ху! Ну, так би й зразу.

Орда. Піду! Тільки не переходь до комсомолії. Будемо разом обушками. Ми їх заженемо! Гіри вугілля надовбаємо. Покажемо, що значить старий шахтар. Просю тебе, Колю!

Головатий (*одступив*). Ні, Гнате, нічого не вийде. Ламати себе назад не буду. Чувеш? Показати, що значить старий шахтар, не штука. Ось він стоїть готовий! А от показати, що значить повий шахтар... У цьому гвоздь. Прощай. (*Пшов, але ще раз зупинився*). Гнате... Не випадас нам агітувати один одного. Коло шахти ми всі... будемо чекати на тебе. (*Пшов*). Будемо чекати!

8

Орда (*услід йому*). Із Страусом будеш чекати, Колю. З німцями, Колю Головатий!

9

Повз нього хутко пройшли німецькі шахтарі і зникли у воротах. З шахти — гудок. Орда зробив один крок і став...

III. БОЙКОТ

1

На шахтному дворіщі — коло кліті. Шахтарі спускаються в шахту. От-от має шугнути вниз кліть з групою Головатого. Але Головатий затримує кліть, чекає на Орду.

Голоси. Чого затримуєш? Пускай!

Головатий (*висунувся з кліті*). Подивись іще раз. Не видно?

Голоси. Та немає. Мабуть, не прийде. Годі чекати!
Головатий. Ні, мусить прийти. Ставай інша партія. *(Вийшов із кліті, за ним і його товариші).*

Кілька шахтарів. Наша черга. *(Увійходять до кліті).*

Головатий *(махнув рукою жінці, що коло кліті).*
Пускай. Щасливо.

Кліть, грюкнувши ґратами, пішла вниз.

Головатий. Соколовський, твоя бригада готова?

Соколовський. Зараз перевіримо.

Головатий. Давай, а ми... ще трохи почекаємо.

Соколовський. Сінагатулін!

Сінагатулін. Єсть!

Соколовський. Бараболя!

Бараболя. Він самий!

Соколовський. Ю Тафу!

Ю Тафу. Готова моя, товالیса!

Соколовський. Красносівка!

Красносівка. Тут!

Соколовський. Левінсон!

Левінсон. Аякже!

Соколовський. Сенька Димов!

Димов. Как стёклышко!

Комсомольська бригада виступилась.

Соколовський. Хлопці, завдання сто двадцять вагонет. Заперечення є?

Мовчать.

Заперечення будуть, питаю?

Ю Тафу. Моя запересіт, моя шибко запересіт.

Соколовський. Ти, Ю?

Ю Тафу. Сіто тирісят.

Соколовський. Сто тридцять? Хлопці, Китай пропонує сто тридцять!

Голоси. Якщо лава справна, перед німецькими товаришами не здамо.

Гаррі *(до своїх)*. Гундерт драйсїг вагонетен. *(До комсомольців)*. Харош!

Соколовський. Хочеш до нас, у нашу бригаду?

Гаррі. Хороший бригад. Абер вір організірен своя бригад.

Соколовський. Дайоп!

Руки потиснули.

Змагання.

З н а т о в ц у. А ну, Петю, покаж їм...

Ю Т а ф у. Во. *(Показав великий палець)*. З шайбочка!

К р а с н о с і в к а. З кришкою!

Б а р а б о л я. З присипкою!

Г о л о в а т и й. Молодь. Полум'я революції. *(До Штрауса)*. А може, й ми по-стариковському, товаришу Штраусе? Давай, поборемось.

Ш т р а у с. Мі бес бригад уміль лючче працювайт. Німецький техніка! Ніхт вар? Лючче за ваш змагань.

Г о л о в а т и й. Чусте, товариші?

С у к а ч о в. Ах, ты... ядрёна палка!

Гул і сміх. Кліть на-гора.

Соколовський. Комсомольська, становись!

Комсомольці. Єсть! *(Ступили до кліті)*.

Соколовський. Вітерець!

Шугнули.

Г о л о в а т и й. Так. *(Знову з напругою глянув, чи не йде Орда)*.

Шахтарі повернули голови.

Н е т у д и х а т а. Не видно.

Г о л о в а т и й *(по паузі)*. Прийде. Гнат Орда мусить прийти. Як же він може не прийти?

Чекають.

К а р а к а щ е н к о. Ні. Дуже в нього тверде серце.

К у к л а. І ситуація заїдає.

Г о л о в а т и й. Іде!

В с і. Іде? Він? Нарешті! *(Полегшено зітхнули)*.

Кроки. Всі напружено чекають.

Але то з'являється Запуда.

Голоси (*розчаровано*). Запуда...

Запуда. Авжеж, я. Вийшов у степ — сумління за-
тривожилось. Німців не бачив. Ну, і повернувся.

Головатий. Правда, що Запуда.

Запуда. Правда, то правда. А от, бачите, повернув-
ся. (*Підходить ближче і розглядає німецьких шахтарів*).

Гаррі. Бригад Карл Лібкнехтс-наме, рот фронт!

Бригада. Рот фронт! (*Стали наготові, у всіх го-
рять лампи*).

Запуда. Подумайте!

Сукачов. Эта чаво ж они, Николай Егорыч, лапочут-
та? Непанятно что-та. Может, ты разобрал?

Головатий (*посміхнувся*). Все до слова.

Сукачов. Ишь ты. Перевади, кали так. Занятно
страсть.

Головатий. Вони кажуть — будемо битись на фрон-
ті вугілля так, як бився за революцію Карл Лібкнехт.
Вони кажуть, що кожний їхній удар буде вартий тієї
справи, за яку впав Лібкнехт.

Сукачов. Эта каторый жа?

Головатий. Ватажок німецького комсомолу, був та-
кий. Убили соціал-демократи.

Сукачов. Во стервы, трижды проклятые.

Запуда. Такого юноша убили.

Штраус (*поважно*). О, зоціяль-демократен. Гросе
партай. Яволь.

Альберт. Зоціяль-демократ — мій ворог. А тут... По-
кажуть, де мій ворог? Я не бачу його.

Головатий. Придивляйся, побачиш.

Кліть на-гора.

Гаррі. Фарен вір, гепосен.

Бригада Гаррі шугнула вниз. Запуда повернувся іти.

Головатий. Щасливо.

Запуда (*обернувся*). Дякую.

Головатий (*повернує голову від стовбура шахти,
куди він гукнув був «щасливо»*). Куди? А в шахту?

З а н у д а. Дякую, старнк. Не можу. Я прийшов на німців подивитись, а вони такого юноша убили. Піду доганяти своїх... Прощайте... (*Пішов*).

Г о л о с и. Туди тобі й дорога.

С у к а ч о в. Попутный ветер в пятки.

Г о л о в а т и й (*до Альберта*). Бачив? (*До своїх*). Годі чекати. Нетудихата, Павло Каракашенко, Сукачов, Кукла Іван, Соловей Григорій — всі тут?

Г о л о с и. А де ж нам бути? Звісно, тут?

Г о л о в а т и й. Кого немає?

Б р и г а д а. Орди.

Г о л о в а т и й. Кинув фронт...

С о л о в е й. Усій бригаді свиною підклав.

Г о л о в а т и й. Кого бойкотує бригада?

Б р и г а д а (*зовсім тихо*). Орду.

Ш т р а у с. Вас іст дас — Орда?

Г о л о в а т и й. Прогульник.

Ш т р а у с. Вас іст дас — прогульнійк?

С у к а ч о в. Эта, который жрет, а не работает. Враг производства.

Ш т р а у с. Рапотайт? О, німецький техніка уміль лючче рапотайт.

Кліть на-гора.

3

Г о л о в а т и й. Ну-ну, покажіть — побачимо. (*Ступили до кліті*). Пускай.

Кліть пішла вниз.

4

На-гора зосталась тільки Штраусова група.

Ш т р а у с (*зирнув на своїх*). Зінд зі берайт?

Г р у п а. Я.

Ш т р а у с. Безеен зі ді лямпен?

Г р у п а. Я. (*Кожний оглянув свою лампу*).

Ш т р а у с. Іх денке, дас ес швер цу арбайтен зайн вірд. Ніхт вар?

Г р у п а. Я.

А л ь б е р т. 'с шадет ніхтс. Ін Дойчлянд іст ес нох шверер оне арбайт цу бляйбен.

Штраус (*гостро*). Вас загст ду?

Мовчанка.

Альзо...

5

З'являється Гнат Орда, в спеодязі, з лампою в руках, готовий до роботи. Бачить коло кліті самих німців, зупиняється і мовчки, похмуро дивиться на них. Потому кидає:

— Страуси...

Штраус. А ошень, ошень приятний. Вен вільст ду с намі працювайт, ошень хорошо. Мі вам показивайт німецький рапота.

Орда. Дякую. Я можу показати вам, де раки зимують, якщо ви ще не бачили.

Штраус. Раки? Вас іст дас — раки? Што это такой?

Орда. Це так і буде: раки. Бригада моя де?

Штраус. А, бригад? Зі зінд шон век.

Орда. Говори по-нашому!

Штраус. Там.

Орда. Там? Без мене? Орда за бортом?

Штраус. Орда? Ошень, ошень говоріль — Орда прогульнійк. Ошень пльохой рапотайт. Я... я... (*Кліть на-гора, Штраус на своїх*). Фарен вір.

Німці стали в кліть і зникли.

6

Орда (*довго дивиться в стовбур шахти*). Прогульник. Перед німцями закордонними прогульник. А вони — герої... Чуєш, Ордо, до чого дожився наш брат шахтар?

7

Кароліна, Штраус та Гретхен, обидві збуджені, з'являються на шахтному дворіщі.

Гретхен. Дас іст унмеглих! Немошливо, шьорт запірайт!

Орда (*здивовано повернує голову, зустріє їх очима*). Мадамочки? Вам чого сюди?

Кароліна. Нішього, нішього. Де штейгер Карль Штраус? Де мій шьоловік, мій Карль?

Орда. У шахті ваш Карлик. Рятує революцію.
Дівчата відкатниці. Ха-ха! (*Покотили вагонетки*).

Кароліна. Імер унд юбераль — революція, революція...

Гретхен. Шьорт запірайт!

Кароліна. Імер унд юбераль — зоціялізмус. Де зоціялізмус? Нет зоціялізм. Нур бчерет, бчерет.

Гретхен. Шьорт запірайт! Ах глюпий, глюпий Гретхен, шьорт запірайт! Для чого розлючіться з Дойчлянд? Для бчерет? Для красивий зоціялізмус?

Орда. А-а! Нема соціалізму? Ха! А ви гадали — річки молошні, гори сала й озера меду? Нема сала! Все пішло мазати п'яти німцям, як вони шкрябали додому вісімнадцятого року. Нема сала!..

Кароліна. Нет мольошні, нет сало, абер шмутціг унд шмутціг. І нет красивий зоціялізм.

Орда. Мадамочка, що я можу вам сказати, вам — німкені з невинними очима? Накричати на вас? Революції від цього не полегшає. Повторюю те, що вже сказав: співайте їм «Ітернаціонал».

Кароліна. Годі Ітернаціональ. Кушат. Ві тольшен нам хороший кушат.

Орда. Кушать? (*Підносить лампу їй до обличчя, вдивляється в неї*).

Гретхен. Я, шьорт запірайт!

Орда (*рвучко переносить лампу до її обличчя*). І вам кушать? Так. Кушать та ще й добре. Правильно. Я мушу дати вам кушать, бо я буду соціалізм, а вам до того яке діло? Вам треба кушать. Кусати. Шамати. Пити каву. Інакше личко ваше змарніє. Правильно! Моя баба може постояти і в черзі. Однаково морда в неї неінтелігентна. Скажу ради чого. Ради соціалізму неінтелігентна! Ленін сказав — спочатку завоювати, а цірліхі-манірліхі — потім. Соціалізм завойовує моя баба, чуєш? (*Ця думка глибоко вражає Орду*). Завойовує соціалізм! А ви... ви цього не можете. Боїтесь потоптати квіти на квітниках буржуазії, коли треба в розсипний цєп! Хватірланд!

Кароліна. Ду! Майн фатерлянд іст найлюччій. Майн фатерлянд... О, майн фатерлянд! Ві не читаль Шіллер, ві не читаль Гете, ві не читаль славетні німецька літератур. Зі хабен ніхтс железен. Ві не ссайт Вертер. Я. Ляйдунг дес юнген Вертерс. Стражданья! Ві не ссайт шене Грехтен, шістий унд гайлігес фатерлянд! О майн

Фатерлянд. Нст шмутціг, юбераль шістий, юбераль хорощий Дойчлянд!

Г р е т х е н. Я!

О р д а. Хороші, нічого сказати. Щоб не потоптати квітів, обходите їх друтуарями, порядок соблюдаєте, коли кров безробітного капає на брук. *(Ця думка знову, як струм, проймає Орду)*. Акула імперіалізму твій хватірланд! Може, через те й стоїть Орда над шахтою і його гризуть черв'яки сумнівів. Один черв'як — довгий, як черга біля кооперативу. Другий черв'як — грубий, як пруг від бойової рани на моему тілі. Третій черв'як — схидний, мов серце друга... Хто роздушить їх, хто знищить, питаю?

8

Хутко входять Іван Орда та Кармануца — в спеодязі, з лампами в руках. Ідуть до кліті, мовчазні, зосереджені.

І в а н *(знаєцька підносить голову, бачить Орду)*. Батько!

Г н а т. Угадав.

І в а н. Ти що ж це робиш? У чому річ?

Г н а т. У п'ятирічці за чотири роки.

І в а н. Ну, а ти?.. Не в шахті?

Г н а т. Я...

К а р м а н у ц а. Спізнився?

Г н а т. Я тридцять шість років не спізниювався.

І в а н *(нетерпляче)*. Знаю. А тепер?

О р д а. Я... не схотів.

К а р м а н у ц а. Ще й хвалиться!

І в а н. Що ти говориш, батьку! Ти не схотів?

О р д а. Так, не схотів і ні в тебе, ні в твоєї молдаванки не питався. Зрозумів?

К а р м а н у ц а. Одне слово — герой...

І в а н *(до неї)*. Ходім.

Г н а т. Зажди. *(Хоче заступити їм дорогу)*. Може, поговорити треба, щоб зрозуміти.

І в а н *(рух до кліті. Зупинився, обернувся до батька)*. Ганьба висить над шахтою. Летимо в прірву, а ти... *(Махнув рукою, не знаходячи слів)*. Ходім, Кармануцо.

Відкатниці підкотили вагонетки.

В і д к а т н и ц і. Стережись!

Іван та Кармануца стали в кліть. Кліть зникла, грюкнувши ґратами. На-гора піднеслись вагонетки з вугіллям. Відкатниці кинулись до них.

Маруся. Хапай!
Перша. Дайош!
Друга. На лінію!

Викотили з кліті дві вагонетки, передали їх «на-пліта», інші дівчата підхопили, покотили на лінію. Загуло скрізь:

— Посторонись!

Маруся. Дивіться, дівчата — ударниці! *(На німкень)*.

Відкатниці. Ставайте на роботу.

Маруся. А товариш Орда за старшого коло них.

Відкатниці. Ха-ха!

Орда. Ви! Курява революції!

Маруся. Не виражайтесь!

Відкатниці. Ми вам пісню:

А мій милий чорнобривий
Три дні похмеляється...
На роботу не виходить
Та ще й виражається...

Все дворище нановпилось вагонетками та відкатниціями, гуркотом і пісню. Хтось відштовхнув Орду плечем. Хтось відтиснув і Кароліну, і Гретхен, збили їх в одну групу з Ордою.

Кароліна. Майн гот!

Гретхен. Шьорт запірайт!

Орда. Значить так? Запишемо й зарубаємо. *(Гасить лампу і, не дивлячись на них, простує з шахтного дворища)*.

9

Назустріч йому виринає постать Зануди.

Зануда. А-а, здрастуйте, отець. От і зустрілись...

Орда *(підвів голову)*. Літун?

Зануда. Як вам сказати? Від цих відстав, а тих не догнав.

Орда. Ходім зі мною, черв'як шахтарський.

Зануда *(подивився на нього допитливим поглядом)*. Колюзія? Ну, що ж? Ходім. Я одчайний.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

IV. ГРУСНА ПОЛІТИКА

Кабінет завідувача шахти Мохова. Темні дерев'яні столи й табуретки. Вікно — забите дошками. Електричні лампи над столами. У грубій, чорній від вугільної потертості стіні — дві кватирки, зачинені, взяті зсередини на гачки.

1

Маруся Цвіркун, старанно перемагаючи труднощі незвичного їй мистецтва, цокає на рахівниці, одбиваючи пальцем кожну окрему кісточку, з яких складаються десятки, сотні й тисячі. Підраховує останній видобуток.

Маруся. Раз, два, три, чотири, п'ять, шість. Шістсот. Стоді. Раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім. Сімдесят. Нижче. Раз, два, три, чотири, п'ять. Ще нижче. 675 тонн. Ху-у. *(Вигерла рукавом чоло)*. Раз, два, три, чотири, п'ять, шість...

2

Вбігає Кармануца з шахти, з лампою в руках, чорпа від вугілля.

Кармануца. Мохова не було?

Маруся. В основному не помічалося.

Кармануца. Чорт. Як прийде, скажи йому, що інженер Орда в шахті. Він хоче взяти собі третю північну лаву, щоб у ній першій запровадити нову систему. Будемо бити прорив, Цвіркунок. Іван Орда — це тобі інженер.

Маруся. Ух, парень! Витриманий, кучерявий... Мохов узяв учора його доповідну записку. Почитаємо, каже, на сон грядущий. Молодь тепер усе з проектами, каже. І пішов.

Кармануца. Хай швидше дає відповідь. Кожен день дорогий. Дзвони, як тільки помітиш на горизонті.

Маруся. Єсть. Тут заходив старий Орда. Теж питає Мохова.

Кармануца. А-а, нарешті. Прийшов просити пардону?

Маруся. Не знаю. Вигляд у нього, в основному, як хмара на небі.

Кармануца. Як хмара? Ну! Взяло за живе? Відчув старий. Іще не те відчуєш! Побачимо, хто з нас дужчий. Я буду в шахті. Дзвони негайно, як тільки що. Зрозуміла?

Маруся. В основному.

Кармануца. Ну, от. *(Вийшла)*.

3

Маруся *(знову сідає до рахівниць)*. Раз, два три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять. Дев'ятсот — назад. Одна тисяча вперед.

Дзвонить телефон.

(Маруся, повторюючи останню цифру, біжить до телефону). Ну, чого? Одна тисяча вперед... Тьфу, ось він іде...

4

Увіходить Мохов.

Маруся. Інженер Орда на третій північній. Приходила Кармануца — як проект? Орда просив негайно його покликати.

Мохов. Гаразд. Не все зразу. Давайте спочатку зведення. Скільки там?

Маруся. Стільки, як і було. Знову не додали 42 відсотки. Натє! Дивіться! *(Подала зведення)*. Інженер Орда просив подзвонити.

Мохов *(трохи здивовано)*. А чого ви кричите, товаришко висуванко?

Маруся. Сорок два відсотки... Чортзна-що робиться на шахті... Учора не додали шістьсот тонн! Позавчора — п'ятсот вісімдесят! Три дні тому — 675! Четвертого дня — сімсот п'ятдесят! Сьогодні — вісімсот двадцять! За п'ятиденку — три тисячі чотириста двадцять п'ять тонн. Бачили?

Мохов. І все-таки криком нічого не вдієш. Хоч кричати, звичайно, легше, ніж працювати.

Маруся. Та тут не кричати, а бити вікна! На стіпи дертись хочеться!

Мохов. Це ще легше. Слухайте, товаришко. Я мушу вам сказати, що молодість — хороша пора. Але вона часто дереться на стіни замість того, щоб іти давно відомою

дорогою. Все криком, вибухом, ентузіазмом. Все гаслом — коротким, як судорога. Схопило — одпустило. Завтра знову. І так без краю. Все хочете підскочити вище себе. А це не завжди можливо.

Маруся. Ну?

Мохов. Ну, і все.

У квартиру хтось методично, з рівними паузами стукає.

Маруся. Ні, не все. А куди це ви гнете, дозвольте спитати, товаришу Мохов?

Мохов. Я нікуди не гну, а ви дозволяєте собі зайве. І якщо ви так будете поводитись, то я вас одішлю знову на відкатку. Тоді вже буде все.

Маруся. Можете! Хоч і зараз... А мовчати я вам не буду... Сорок два відсотки...

Мохов. Ну, добре, добре. А поки що покличте до мене Штапдаренка.

Маруся. Немає. Віз з десятниками лається.

Мохов (*знову взяв зведення, поморщився*). Три тисячі чотиреста двадцять п'ять тонн. Дозмагалися. (*Потерчоло, подумав. У квартиру вже в котрий раз обережно стукають*). Хто там стукає? (*Відщепнув гачок на обній квартирі, але цієї миті стукають у другу. Він цю прихилив, відчинив другу*). Ну? В чому річ?

5

Чорна голова шахтаря просунулася у квартиру.
Тільки очі горять, блищать зуби та губи червоніють.

Шахтар (*посміхається*). Во, таки достукався. Здрастуйте, товаришу начальник.

Мохов. У чому річ? Що тобі треба?

Шахтар. Мені? Чуєш, розумієш? Розбилися в цурку. Нічого на позі нема. Їй-ей. Хочеш, покажу ногу? Ну, босий, кругом босий. Наче апостол, а не шахтар.

6

Друга квартира теж тихенько відчинилася.
Голова Зануди просунулась у неї. Слухає.

Мохов. Шахтар босий.

Шахтар. Атож. Босий на сто відсотків.

Мохов. На сто відсотків босий.

Маруся. То видайте йому чуні, буде взутий. В основному.

Мохов. Як легко ви розв'язуєте проблеми, товариші комсомольці. З плеча. Босий шахтар — видати чуні. Шахта не спроможна виконати плану — крикнути. Людина не може працювати — вдарити, полізти на стіпу. А коли заглянути глибше? Людина боса. Людина мерзне. Вона брудна. Невміта. Ноги брудні...

Шахтар (*перебиває*). Та що мені вмитись? Плювати діло. Візьму і вмюсь. А от якби чуні. Слиш? Дай чуні, говорю! А то на роботу не піду.

Мохов. Зараз мені не до чунів. Зайди завтра.

Шахтар. Так я на роботу ж...

Мохов. Сьогодні в мене чупів нема.

Зануда. Даруйте на слова, але навіщо ж ви шахтаря позорите?

Мохов. А це ще хто такий?

Зануда. Я, припустімо, Зануда. А от ви навіщо кавалера перед баришньою у страм вводите? Грусна ваша політика. Може, людині й незручно, що вона боса. Може, кавалер хотів би стояти перед баришньою в лакових чобітках у дудочку або в гармошку, як буде при соціалізмі. А ви кажете — босий. Обіжасте робочий клас.

Мохов. Що це за тип? Ти чого прийшов?

Зануда. Думка найматись.

Мохов. Де працював?

Зануда. Тут і працював. А потім кинув був. Тепер хочу повернутись, бо сумління тривожиться.

Мохов. Виходить — літун.

Зануда. Як подумати з одного боку, то, може, й не виходить. А як з другого боку подумати, то воно так і є. А чого літун, через кого літун і куди літун? От ви про це спитайте.

Мохов. Мені з літунами ніколи й нема про що говорити. З одного боку літун, а з другого не літун...

Зануда. Ніколи? А може, я літун не простий. Може, я ідейний літун. Одчайний. Звідки ви знаєте? Риба шукає, де глибше, а чоловік — де ліпше. Риба — де гниле, а чоловік — де свіже. Ви це знаєте? Може, ми через цю саму ідею і соціалізм будуємо, а ви кажете — літун.

Шахтар. Та ну вас... трах-та-ра-рах! Терпець мені лопається, а вони тари-бари-разтабари. Колдують. Я босий! Дайош чуні чи не дайош, хочу я знати!

Мохов. Товаришу, криком ніколи нічого доброго не можна зробити. Чувів у мене немає, прийдеш завтра. *(Зачиняє обидві кватирки)*.

7

Зануда. Поки що — до побачення... *(Зник)*.

Маруся. А як же з системою інженера Орди? Ви читали її? Як ваша думка?

Мохов *(риється в столі)*. Що питаєте? Система Орди? Яка там система? Дитячі вигадки, а не система. Вугілля потрібне, а не «система».

8

Маруся вбирається йти.

Мохов. Куди ви?

Маруся. Дитячі вигадки? Ну, це ми ще побачимо. І чи є у вас чуні — теж побачимо. *(Хутко виходить)*.

Мохов. Та що ж це таке? Та оце так буде завжди? Ну, висунули на мою голову...

9

Гвалт за дверима.

- Я кидав лаву справну...
- А вони не працювали.
- Ми вчора виконали.
- Брехня! Я кажу, він бреше!

Штандаренків голос *(перекриває лемент)*. Постріляю всіх к чортовій матері! Нікому не можна вірити ні на копійку. В гроб позаганяю! Пішли геть звідси к чортовій матері!

10

Штандаренко вбігає до кабінету, тяжко дихаючи.
Гомін поволі стихає.

Штандаренко. Розшитайте мене к чортовій матері, бо я їх позаганяю в гроб, під дубові хрести, в могилу, до богородиці в гості!

Мохов. Що трапилось, чого ви лаєтесь?

Штандаренко. Це не десятники, а душогуби. Постріляти всіх до одного. Вчора здає наряд, каже: лава

справна, зміна може працювати на ять. Сьогодні виявляється: збрехав. Покинули лаву неприбрану, ринтаки порвані, зміна не дала жодного вагона вугілля, ремонтували лаву. Я не можу. Я з них душі повибиваю! Або розцїтайте мене к чортовій матері.

М о х о в. Візьміть яблуко. З'їжте.

Ш т а н д а р е н к о. Яблуко? А ну його к чортовій матері ваше яблуко. З такою роботою на світ не хочеться дивитися, а ви яблуком... Ну, давайте, чорт його бери. Може, серце пересядеться. *(Одкусив яблуко, глянув)*. У ньому черв'як.

М о х о в. Пусте. То черв'як не поганий. Вишкрябайте його вальцем.

Ш т а н д а р е н к о. Вірно. *(Ісць)*.

М о х о в. Заспокоїлись? Тепер слухайте. Ви все кричите, лаєтесь, вервусте...

Ш т а н д а р е н к о *(з копита)*. Та як же не лаятись в чортової матері, коли тут хочеш закрутити механізацію, щоб аж шуміло, а воно ні чорта не виходить. Га? І все через десятників.

М о х о в. А ви не кричіть. Спокійно. Без судороги. Я хочу порадитись з вами, як техкером. Шахта систематично не додає 40 відсотків завдання. Що це значить?

Ш т а н д а р е н к о. Постріляти половину к чортовій матері...

М о х о в. Та замовчіть ви з своїм стрілянням. Що це значить, питаю? Це значить, що ми круто взяли. Хотіли зразу вискочити на гору. Найкрутішою дорогою. І що з цього виходить? Компрометуємо ідею механізації.

Ш т а н д а р е н к о. Скандал. Морду треба бити...

М о х о в. Слухайте ж наренді. У нас глибокий прорив. Механізація, яку ми запроваджуємо підсїленими темпами, не дає бажаних наслідків, бо народ не звик до неї, не вмїє ходити коло механізмів...

Ш т а н д а р е н к о. Ламають, чорти! У мене в третій північній...

М о х о в. Знаю, знаю про вашу третю північну. Двадцять вагонів замість ста. Але що ж нам пропонує молодий інженер Орда? Вельми цікаво. *(Дістав проект)*. Ось у цьому «проекті» він пропонує нам свою «систему безперервної роботи механізмів», яка, мовляв, має дати перевиконання всіх планів мало не на половину. Ви розумієте? Механізми і одсїї зміни не працюють як слід, а він

хоче, щоб вони працювали три зміни. Як дивитись на цей... проект?

Штандаренко. Заріже мене цей проект... Десятники вже почули про нього і в одну душу: давай систему Орди. Робить не хочать — давай їм проект. На чорта мені ці штучки? У мене свій проект. Ви мені дозвольте пошкряпати шкури з десятників, так я вам без вашої системи пасиплю вугілля стільки, що інженерові Орді не снилося і не присниться.

Мохов. Ну, шкури здирати — це все одно, що система безперервного видобутку.

Штандаренко. Що ж робити, скажіть ви мені в такому разі? Система Орди не годиться. Моя система теж не годиться. Де ж вихід?

Мохов. Він є.

Штандаренко. Є? Так говоріть же, що ж ви мене морочите яблуками! Говоріть! Який вихід?

Мохов. Найпростіший. Не шарпати робітника різними дурницями. Створити рівний настрій і дати можливість працювати спокійно, без крику, розумно.

Штандаренко. Та що ж це таке, нарешті, за спосіб?

Мохов. Уміння підійти до робітника. Склічте десятників, я сам з ними поговорю.

Штандаренко. Іду. Я їх, чортів, буквально з-під землі повидираю! *(Вийшов)*.

V. ДОНБАС — КОЧЕГАРКА РЕВОЛЮЦІЇ

У шахті. Третя північна лава. Низьку чорну стелю підпирають «куші» та «органки». Чорну темряву ледь освітлюють кілька шахтарських ламп. Попад відбосем лежать шахтарі. Зарубна машина не працює. Порожні корита риптаків. В одному з них сплять шахтар. Важка тиша.

1

Красносівка. Тиша, як у мертвого в усі.

Голоси. Еге.

Красносівка *(розпачливо)*. Петько-о! Щоб тобі позакладало навіки. Чому така тиша? Така мертва тиша. Петько-о! Давай роботу, можна пропасти в цій тиші. Ніби помиралі всі.

Голос *(десь далеко з лави)*. Риш-та-ки при-ва-лило.

Красносівка. А щоб твою душу привалило каменем!

Той, що спить (*звісив голову*). Чого галасуєш? Спати не даєш. Сон такий гарний був приснився... Цить! (*Знову поклав голову на вугілля*).

Шахтарі. Не спи, чорт би тебе взяв! Не спи, бо всі поснемо.

Ю Тафу. Моя не може більше гуляти. Моя не хоче гуляти.

Красносівка. Бийся головою об вугілля, щоб не заспути. Кричи, може, почує хто. Со-ко-ло-вський. Чорт! Пускай машину!

Соколовський (*з лампою на шиї, підповзає*). Куди пускати? Сидимо з бригадою, як сичі. Вгорі лаву ремонтують, не можна рубати. От прокляті порядки! Зміна кінчається, а ми зарубали всього п'ять метрів. Кинули нас у цю лаву, як у мішок. Будемо па чорній таблиці...

Красносівка. Комсомольці! Та що ж це таке? Та треба ж комусь бити зуби! Треба ж па комсомольських зборах... Ти ж казав, що прийде інженер Орда, що він візьме нашу лаву... Чому ж його немає? Де Головатий?

Знизу заблимали лампи.

Шахтарі. Хто йде?

Красносівка. Сіногатуліне, ти?

2

Підповзають Головатий, Іван Орда та Кармануца.

Шахтарі. Товаришу Орда! Товаришко Кармануцо! Головатий! Нарешті!

Головатий. Здорові, товариші комсомольці. Чого не працюєте?

Шахтарі. Лава не справна. Машина не рубає. Рештаки привалило.

Кармануца. Давно не працюєте?

Красносівка. Годинам загубили рахунок. Лежимо цілу вічність. Товаришу інженере! Товаришу Головатий! Ви член партбюро. Кармануцо, ти наш комсомольський парторг. Що ж це таке? Я мобілізований батрак села Красносівки, Кам'янського району на Київщині, член ЛКСМУ. То я прийшов сюди не лежати, а довати вугілля.

Головатий. Правильно, синок. Погано доб'яємо...

Красносівка. Мучимось, а не доб'яємо! Не темпи, а похорони. На чоботи не заробиш. А ще кажемо: наздоженем і випередимо. Чорта лисого так наздоженеш, а не Америку... Доки ж це буде?

Шахтарі. Це правда.

Красносівка. Машина стоїть. Конвейєр стоїть. А ми лежимо.

Всі. Якби машина рубала!

Іван. В кожній лаві чую ці вимоги. Всі вимагають, щоб машина рубала більше...

Соколовський. Я рубатиму. Давай справну лаву, щоб я міг вести машину. Вдень і вночі рубатиму. А то з шахти соромно вилазити.

Іван. От у цьому ж і штука, Петю... Організувати лаву...

Головатий. Правильно, хлопці. Скоро увесь Союз почне нас крити останніми словами. Шахтарі ми чи зрадники революції? Ударники чи тюхтії, недотепа?.. Зриваємо п'ятирічку. Говори, Орда, про твою систему...

Іван. Система дуже проста. Створити умови для спокійного руху машини. Ремонт лави можна провадити одночасно. Організувати лаву й почати наступ. Для цього потрібна, по-перше, дисципліна кожного робітника. По-друге, дисципліна кожної бригади. По-третє, дисципліна цілої лави.

Головатий. Як ви на це, товариші комсомольці?

Красносівка. Єсть, дисципліна, тварипу Головатий.

Іван. Ми розставляємо сили за принципом виробничих бригад. Якщо всі три зміни працюють на один вагонний пометр, то всіх бригад мусить бути шість. Одна вугільна. Одна перестановників. Одна підривальників. Одна машиністів. Одна органщиків. Одна вибійників — що жевуть вивізний і запасний штреки. Всі бригади мусять розуміти одне: Донбас — кочегарка світової революції.

Ю Тафу. Швидко сказала. Моя розуміє.

Соколовський. Та хто ж із нас не розуміє?

Димов. Удивительный вопрос, товарищи комсомольцы!

Іван. Щоб розуміли, що боротись за світову революцію — треба здійснювати наказ партії про механізацію Донбасу, бо механізація — це те, що дає вугілля найкра-

щої якості, зменшує зольність вугілля й перероблює шахтаря. Думаю, що ми цей заклик партії здійснимо. Га?

Красносівка. Ух! Держіть, бо танцюватиму! Коли ж це буде?

Радісний комсомольський сміх і вигук.

Кармануца. Відповідь буде сьогодні. Мохов читає проєкт. Завтра треба почати. Не журись, Красносірко!

Іван. Завтра починаємо і за дві зміни...

3

З'являється Маруся, що здалека розмахує лампою.

Маруся. Товариші... Інженер Орда та Кармануца тут?

Шахтарі. Ту-ут. Хто йде?

Кармануца. Маруся Цвіркун! Що трапилось?

Маруся. Негайно... в контору... Мохов та Штапдаренко скликають десятників... Вашу систему... не можу...

Шахтарі. Ну? Що? Говори?

Маруся. Забраковано. Мохов... каже — дитяча вигадка... негайно туди.

Кармануца. Що?

Іван. Забраковано?! Га? Товариші! Крийте за нами! Товаришу Головатий!! Кармануцо!!

Зникають в лаві.

Шахтарі. Крийте! Ми зараз! Крийте у всі кришки й покришки!!!

Соколовський. Хай увесь світ сяде, а ми свого дійдемо! В контору, товариші! Чого губити час? Гайда!!!

Шахтарі. Гай-да-а!.. *(Замелькали лампи, шахтарі зникають)*.

Красносівка *(затримавшись, будить сонного шахтаря)*. Вставай! Чорт! Вставай тобі говорять!

Сонний *(схопився)*. Га? Що таке? Що трапилось??

Красносівка. От ти спав, а тепер пропадай, чорт! Катастрофа! Гибель «Титаніка»! Шахта горить!!! За мною!!! *(Зникає)*.

Сонний. А-а-а! А-а-а! Кал-ла-вур! *(Кинувся в один бік, у другий)*. Не бу-у-ду! А-а-а. Красносірко-а-а! Рятуй! *(Подався за Красносіркою)*.

VI. «ВУЗОЛ ЗАВ'ЯЗАВСЯ»

1

У кабінеті Мохова зібрались десятники й техніки.

Мохов. Отже, товариші, нам треба щось робити. Треба якось виконати план. Але ви, товаришу Сіпагатуліне, людина молода, гаряча. Вам здається, що труднощі можна побороти одним духом...

Сіпагатулін. Зашім одним духом?

Мохов. Ш-ш-ш. Я вам не заважав, а тепер ви послухайте мене. Ударництво, змагання, зустрічний план, усе це ми знаємо. Усе це прекрасні речі, хто ж проти них щось скаже? Але ж і про вугольок не забувайте. Нам вугольок потрібен. А вугольок може дати тільки шахтар. А шахтар — це ж людина. Коли ви його зашарпаєте, зашмакете, то він і зовсім опустить руки. А коли потихеньку з ним, то він і робитиме спокійно. Не треба шарпати. Треба вміти підійти до шахтаря. От сьогодні скільки дала шахта? 1200 тонн. А на завтра ми самі дамо завдання на 1200 тонн, і ви побачите, що завдання буде виконано на сто відсотків, а може, й перевиконано.

Самарський. Надзвичайно просто і вірно. Як ми до цього часу не подумались?

Сіпагатулін. Тисяча двісті? Це ж на 40 процент менше проти плану. Наша шахта має давати щоденно 2000 тонн.

Голоси. Так, це на 40 відсотків.

Штайдаренко. Ні чорта не розумію! Розстріляйте, не розумію...

Мохов. А ви подумайте. Ми вже два місяці підряд даємо шахтарям завдання 2000 тонн. А шахтар нам дає 1200 або й 1000. Цебто? Шістдесят відсотків або й п'ятдесят відсотків завдання. Ви йому — ударництво, ударництво, а він більше не дає. От не дає, і все. Що ви йому зробите? Значить, і завтра він дасть ті самі 1200, хоч ви й десять разів повторить йому «дай сто відсотків». Він дасть стільки, скільки може. І настрій у нього буде поганий, бо не виконав плану. А він же людина. От ми давайте й підійдемо до нього по-людському. Дамо йому на завтра завдання реальне, цебто не дві тисячі, а тисячу двісті. Він їх виконає, і настрій у нього покращає. А там трошки додамо, дивись, і перевиконає. Так ми і дійдемо

помаленьку до повного плану, який нам будь-що треба виконати. Хто ж проти плану щось каже? Тепер ви розумієте?

Ш т а н д а р е н к о. Убийте мене або розщипайте к чортовій матері, але я ні чорта не розумію. Ви хочете виконати план? Так на якої ж ви, так сказати, чортової матері даєте завдання на шістдесят відсотків плану? Ім, чортам, тільки попусти, так оці дармоїди на завтра вам і з цього, звіп'ять за слово... зас... засмоктаного плану дадуть сорок відсотків.

С а м а р с ь к и й. Що за вирази? Просто камство.

Ш т а н д а р е н к о. Іди ти к... монаху... Вирази йому не подобаються. Якби моя воля, я б вам такий вираз сказав, що ви на завтра мені не шістдесят, а двісті шістдесят відсотків виконали б...

С і н а г а т у л і н. Якши! Треба добре працювати, щоб перевиконати! Шлерге кірек! А не зменшувати план. Ми б'ємось, як шьорт, щоб виконати, а ти зменшуєш... Іпташ Мохов. Я плюю твій план! Ти мертвяк! Пху! Ти смердиш! *(Плює і вибіг з кабінету).*

2

Г о л о с и. Ну, от... бачите? Це ж шахтар, а як він реагує...

М о х о в. Сінагатулін не шахтар, а десятник, який гадає, що вугілля можна взяти криком. Нам такі десятники не потрібні. Два місяці кричимо, граємось в ударництво, в змагання, а вугілля немає. Годі з мене цього. Мені вже ночами погані сни починають снитись. Ідіть, давайте завдання 1200 і на завтра щоб було виконано сто відсотків.

Г о л о с и. Ну, що ж? Так, то й так. *(Виходять).*

Ш т а н д а р е н к о. Ні, я застрелюсь! Годі! Застрелюсь, і тоді насипте мені солі... *(Вибігає).*

3

С а м а р с ь к и й *(задержався).* Чудій якийсь. У мене до вас справа.

М о х о в. Говоріть.

С а м а р с ь к и й. Мені потрібен добрий десятник, такий, щоб умів виконувати, що йому скажуть. Тут проситься такий Солдатенко. Прекрасний десятник, словом, те, що мені треба.

М о х о в. Солдатенко? Не знаю. Ну, що ж? Як добрий, то беріть.

С а м а р с ь к и й. Гаразд. Я візьму. Йому треба видати чоботи.

М о х о в. Чоботи? Так чого ж? Треба, то треба. Скажіть, щоб видали.

С а м а р с ь к и й. Я його призначаю на другий бремсберг.

М о х о в. Хай буде на другий бремсберг. Яка різниця. Куди треба, туди й призначайте. Ху, запарився. Повірите, ночами вже почав снитись цей прорив. Прокинешся — увесь мокрий... Безвихідь якась... Але тепер, я думаю, піде інакше. Як вам здається?

С а м а р с ь к и й. Безперечно, це — чудова система. *(Далі — в пориві)*. З розумною людиною добре працювати. Вибачте, я щиро скажу: кращого завідувача шахти нам не треба.

М о х о в. І компліментів теж не треба. Вугілля потрібне, а не компліменти. Ідіть.

С а м а р с ь к и й. Іду, іду. Пробачте, але я... щиро...

4

Хутко входять Іван Орда, Кармануца та Маруся.
Самарський в'юном вислизнув з кабінету.

5

М о х о в. Де ж ви ходите, товаришко висуванко? Треба було писати протокол, а вас немає...

М а р у с я. Ви забули запросити на нараду товариша Орду, — я лазила в шахту.

К а р м а н у ц а. Де нарада?

М о х о в. Нарада? Кіпчилася. А вам, власне, навіщо нарада?

К а р м а н у ц а *(лампою об стіл)*. Кому служиш, товаришу Мохов?

М о х о в. Що-о??

І в а н. Я теж хвилююсь, товаришу Мохов. Боюсь, що можу тут що-небудь перекинути. Що ухвалили? Говори, тараканяча душа!

М о х о в. Нічого не розумію. Що трапилось? Ви не п'яні?

І в а н. Трішки випивши. *(Зірвався)*. Не розумієш? А забракувати зумів! Систему! Шматки мозку шахтар-

ського і мого... Га? (*Перемігся. По паузі*). Говори, чому забраковано. Ну, говори так, по-нашому. Все говори. Що там невірно?

М а р у с я. Головне, нема в ній бабиного літа.

М о х о в. Ви, товаришко Цвіркун, мушу вам сказати, не дурно маєте таке прізвище. Ви завжди цвіркаєте.

М а р у с я. Атож. Я завжди цвіркаю, і тому моє прізвище Цвіркун. Цікаво докопатись, чому ваше прізвище Мохов?

М о х о в. Я не так весело пастрєсний, щоб жартувати з вами. (*До Івана*). Ви про свою систему? Не треба нервуватися. Сідайте. Система ваша, дорогий товаришу, хороша так, як буває хороша казка або утопія. От, наприклад, система Сен-Сімона або Шарля Фур'є, цих великих мрійників, геніальних попередників наукового соціалізму. Чим вони були хороші? Тим, що вони були красиві. Але чим вони були погані? Тим, що їх не можна було за тих об'єктивних умов здійснити.

К а р м а н у д а. Не крути! Говори конкретно!

І в а н. Спокійно. Дільниця техніка Штапдаренка ось уже два місяці дає двадцять п'ять вагонів замість ста. Пошліть мене на цю дільницю, дайте завдання сто двадцять вагонів, і я його...

М о х о в. В третю північну лаву я вас не пошлю і завдання такого вам не дам, поки я сповна розуму. Це було б курям на сміх. Це була б дискредитація партії, адміністрації і кого хочете. Давати фантастичні завдання, розмахувати паперовими мечами мені не випадає. Я вже виріс із цього віку. Мені п'ятдесят два роки.

6

Ш т а н д а р е н к о (*вбігає*). Натє! Кінець! Годі! К чортовій матері! Ось заява.

М о х о в. Про що? Яка заява?

Ш т а н д а р е н к о. Прошу мене розстріляти і звільнити, таким чином, від обов'язків старшого помічника завідувача шахти. Я вам не помічник і в бупрі з вами сидіти не бажаю. Краще насипте мені солі. (*Поклав заяву, вибіг*).

Кармануца. Що це значить?

Мохов. Люди починають втрачати рівновагу. Дозмагалися. Павле Даниловичу! Заспокойтеся. *(Пішов за Штандаренком)*.

Кармануца *(взяла Штандаренкову заяву, читає)*. «З огляду на те, що мені не дозволяється для ліквідації прориву розмовляти з техперсоналом твердою мовою, на яку більшість із цих контрреволюціонерів заслуговують, і замість того пропонується якийсь зас...— закреслено — план на 1200 тонн, прошу мене од таких обов'язків к...— знову закреслено — усунути. Інакше я сам кого-небудь усуну з цього світу. Член спілки гірників з 1917 року, техкер Штандаренко».

Маруся. Ну, просто цирк.

Кармануца. Ну, Орда? Зав'язався вузол. Про які тисячу двісті тонн іде мова? Ні. Без партійного комітету не розрubaємо. Але ж ударимо на партійному комітеті так, що декому каганці вочу засвітяться. *(Заяву сховала до себе)*. Коли б швидше приїхав Вершигора. Головатий з нами. Комсомольці з нами...

Маруся. Відкатниці з нами.

Іван. І шахтарі з нами! Хотів би я бачити шахтаря, який в рішучу хвилину відступить або заважається. Я б хотів його побачити...

Увійшов Гнат Орда. Іван урвав слово.

Гнат. Завшахти тут?

Кармануца. О, товариш Орда! Прийшов! Ну, нарешті!

Гнат. Він самий. Чого зраділа?

Кармануца. Герой приходить будувати соціалізм. Як же не радіти! Радію. Казав, не прийдеш. Прийшов! І добре, що прийшов. Є за що повоювати, товаришу Орда!

Гнат. Де завшахти, питаю?

Іван. Навіщо?

Гнат. Роцот.

Всі троє. Що?

Іван. У дезертири?

Г н а т. А ти молодий учити мене. Механізатори по-знаходились. Учать. Без тебе знаю, що роблю.

К а р м а н у ц а. Так ти он як! Ти, значить, на той бік барикад? Донбас захворів. Вугілля нема. А Орда вмиває руки? Драла? Роцот бере? Кидає шахту саме тоді, коли ми йдемо в наступ! У-у-у... не можу дивитись... Як же ти міг говорити проти нас, коли сам ти...

Г н а т. Мовчи, молдаванко! Тобі он з ним шури-амури, дівування, а не вугілля! Ударниця. Може, тобі мама купіль гріла тим вугіллям, що надовбав Орда, а ти мене вкортимеш? Капусту поливати в Молдавію! Там твоє місце!

К а р м а н у ц а. Ну, мені старий! Сам іди на капусту! Ти мені купелі не грів. Мене дощ обмивав, вітер сушив. А ти прийшов брати роцот у революції! Я більше не вважаю тебе за шахтаря.

І в а н. Іди. Тільки знай, батьку, чого йдеш.

Г н а т. Я знаю, чого йду.

І в а н. Ні, ти не зпасш.

Г н а т. Ти мені скажеш? Комсомол мені скаже?

І в а н. Так. Комсомол тобі скаже. І я скажу, коли хочеш. Скажу! Ти думаєш, що в твоєму обушку порятунок революції? Думаєш, що ти говориш ім'ям старих робітників? А тебе не цінять. Помияєшся, батьку! Ім'ям старих шахтарів говорить твій друг Головатий, а ти подумай, чиїми словами ти говориш!..

Г н а т. Я прогульник. А Страус — герой революції. За що ж мене цінити?

І в а н. Так, ти прогульник, і цінити тебе нема за що. Той, хто до минулого сьогодні нічого не додає, той губить і минуле. А Штраус хоч не герой, але шахтар. Це так і знай. Ти прогульник, ужалений в серце. Ти йдеш із гаманним бажанням, щоб тебе зупинили, щоб сказали тобі: Орда герой, Орді важко, але він рубає вугілля, бо він з комісаром Фрунзе воював в одному батальйоні. Кому скаржишся?

Г н а т. Воював! Гнав білого ворога в Чорне море, коли твій комсомол харчувався молоком із маминого кооперативу. А тепер він...

І в а н. А тепер він жене ворога! Комсомол, чуєш? Жене! У партії вчиться. А ти не можеш. Не вмієш робити так, як нам зараз треба робити. А я... думав, що ти підеш з нами... Помилвся.

К а р м а н у ц а. Ти розкладаєш нам шахтарів. Бери роцот і йди подалі. Йди говорю!

Гнат. Піду! Тебе не питатимуть!

Іван. Іди. Тому, хто на майданах скаржиться на революцію, розпродує честь червоногвардійця, тому краще бути на курорті, ніж на фронті.

Гнат. Це ж кого, мене на курорти? Мене, сукин сип, на курорти? *(Замахнув)*.

Маруся. Стоп.

Кармануца *(стала між ними)*. Куди б'єш? Кого б'єш, Орда?

10

Увіходить Мохов.

Мохов. Нова історія. Третя північна сіла. Зірвали видобуток на дві доби. Якраз є коли займатись вашими винаходами.

Іван. Третя північна? *(Перезирнувся з Кармануцою)*.

Гнат. Домеханізувалися. Ударники. Давай рощот!

Мохов. Ну, от. Наочна підтримка вашої «системи». Це вже двадцятий сьогодні. Як криси з корабля, що йде на дно. Рідний батько і той тікає... Павле Даниловичу! Ідіть полюбуйтеся!

11

Штапдаренко *(входить)*. Ну, що тут іще? Ким любитись? А, інженер Орда. Здоров. Слухай, Орда. Ти хоч і інженер, і хороший комуніст, а я тебе до себе в лаву не пуцу. І так на кожному кроці шкодять, гади, перестріляти мало. Завалили мені лаву к чортовій матері. А тут ще ти полізеш з своєю системою. Накрутиш такого від щирого серця, що потім сам чорт не розкрутить.

Іван. Зажди. Ти читав, що я там написав? Голова твоя партизанська. Ти думаєш, що ти виконаєш план тим, що всім повибиваєш зуби?

Гнат. Ха! Командири соціалізму. Ради цього я бився проти білого генерала?

Маруся. З комісаром Фрунзе в одному батальйоні...

Гнат. Так, дівчинко. В одному батальйоні. А тепер ми побачимо, як ви з своїми Страусами та з механізмами виконаєте й перевиконаєте... *(Повертається йти)*.

Назустріч увійшов Головатий. Гнат зупинився.

Головатий. Важкувато нам буде, Гнате, що й казати...

Уп'ялися очима один в одного,

Та нічого. Було й важче.

Гнат. А, Коля! Головний піонер у червоному галстуку.

Головатий. А, Гнат Орда, предводитель прогульщиків...

Гнат. Ех, ти... друг... (Пішов).

Головатий (підступив до Мохова). От що, друг Мохов. Скажи мені, що це робиться в шахті? Який це дурень пустив провокацію, нібито на завтра ти дав завдання на 800 тонн менше проти плану? Цебто на 1200, замість двох?

Кармануца. Що? Оце і є ті тисяча двісті?

Іван. Дано таке завдання?

Штандаренко. А через що ж я і заяву? Через цей зас...

Маруся. Закреслено!

Мохов. Бачиш, товаришу Головатий, я б не хотів про це зараз говорити. Про це двома словами не скажеш.

Головатий. Одним скажи: правда це чи провокація?

Мохов. Правда. Але вся штука в тому, для чого це зроблено.

Головатий. Правда? Для чого ж це зроблено? Мабуть, для того, щоб потихеньку привчати робітників виконувати план. Вроді як до рицини хочеш привчити нашого брата.

Мохов. Не до рицини, а щоб не шарпати...

Головатий. Ні, шарпнути, бачу, доведеться. Без цього не обійдеться. Катай, Кармануцо, до Вершигори, здається, приїхав. Скажи, Головатий просив на шахту.

Кармануца. Приїхав? Ну, значить, зараз буде тут! (Хутко пішла).

Ш т а н д а р е н к о. Приїхав Вершигора? (*Заметушився*). Бачу вже, що всплять нам і без заяви так, що вистачить до нової п'ятирічки. Де вона? Моя заява!

М о х о в. Та куди ж ви її поклали?

За дверима шахтарський гомін, тупотіння, вигуки:

— Де ж Мохов?

— Соколовський! Іди до нього.

— Давай його сюди!

Г о л о в а т и й. Шахтарі прийшли. Ходім, об'ясниш їм свою «генеральцу» лісію... Та й про Іванову систему скажеш що-небудь. Гайда, товариші! Заяви свої одкладіть...

Усі пішли надвір.

VII. ВАСЯ ВЕРШИГОРА

1

Коло контори. Шахтарів повпо. А пові підходять і підходять. На стіні висить таблиця. Вирізняється на ній черепаха і велосипед (над двома дільницями). Гомін...

— Де ж він там?

— Чому не йде?

— Час дорогий!

2

З контори виходять Мохов, Головатий, Штандаренко, Іван Орда, Маруся Цвіркун.

Г о л о с и (*назустріч їм*). Ось і начальство.

С о к о л о в с ь к и й. Начальство хороше. Спасибі, шкодує нашого брата. План заріже, а шахтаря побоїться.

Регіт.

К р а с н о с і в к а. Чия бере, товаришу Головатий?

С о к о л о в с ь к и й. Орда, бригада машиністів готова!

Ю Т а ф у. Готова моя товаліса! Вот ана. Вот ана! (*Махнув рукою бригаді*).

Б р и г а д а. Дайош си-сте-му Ор-ди! Хто бо-їть-ся, то-го в буд-ку!

М о х о в. Товариші, не напірайте. Навіщо ж напірати?

3

До таблиці підходить Штраус з кількома німецькими шахтарями. Дивляться. Обурюються.

Штраус. Вас іст дас? Не поймайт.

Підходить до гурту.

Здрастуйт. О, тут ошень многі народ. І я ошень заявіль вам, геносе Мохов: німецький робочий ошень сердитий такий порядкі. Унцуфріден. Німецький робота ошень культурель робота. Пошему ауф дер табль, на доска міт ден циферн над наш робота стоїть черепах?

Головатий. Та ну?

Сукачов. Черепаха?

Вибух реготу.

Маруся. Що ви заробили, те вам і вчепили. Фірштейн зі?

Головатий. А ви ж хвалилися, що покажете нам німецьку техніку.

Соколовський. Для соціалізму, товаришу Штраусе, самого перфоратора мало. От якби до вашої техніки та грамів із двісті ентузіазму та вдарництва!

Ютафу. Була б — вот ана, вот ана.

Штраус (*вельми незадоволено*). Я так не мошу працювайт!

Гаррі. Абер голій техніка нітшего не даль. Геносе Штраус гат черепах. Абер наш бригад, Карл Лібкнехтс-наме вельо!

Бригада Гаррі. Я! Вельо!

Мохов. Товариші, мені зараз не до черепах і не до велосипедів.

Штраус. Што случілься?

Кукла. Запитання. Яка це ситуація, що від плану шахти відрізано сорок відсотків опортуністичною тупою бритвою?

Голос. Самобрийкою фірми «жилет на ваті».

Красносівка. Це раз. І друге — чому забраковано пропозицію товариша інженера, котру ми всіма силами

вимагаємо в лаву? От на ці два запитання я як мобілізований колгоспного на сімдесят відсотків села Краснопівки і прошу дати чесну відповідь.

Г о л о с и. Правильно!

— Ти що пас за мальчиків держиш?

— Говори по-шахтарському.

М о х о в. Товариші...

Г о л о с и. Кажі зразу! Не тягни богородицю!

К у к л а. Яка це ситуація?

М о х о в. Товариші... не треба нервувати...

Г у л г о л о с і в. Які нерви?

— Він нас нервами лякає?

С у к а ч о в. У мене, ядрена палка, твоя нерва одна в печенке, а друга в селезенке!

Т р а г і ч н и й г о л о с. А третю понеси своїй жонке!

Регіт, вигук.

Г о л о в а т и й. Васю, доволі, а то кров зіпсуєш.

Сміх, потому затихають.

Ви, товариші, не хвилюйтесь. Воно все прийде в свою норму. Мало-мало наплутали тут. Розплутаємо. Он іде наш секретар партійного комітету, допоможе...

Г о л о с и. О! Омелянович іде! Вася!

— Вершигора.

— Цей допоможе!

Чемно, з суворою поважністю і разом з якоюсь дитячою любов'ю розступаються.

С у к а ч о в. Осади, черт! Не видишь, что ли,— Вася-секретарь прет. Ух, сердитай, видать...

4

Вершигора та Кармапуца входять у патовц.

В е р ш и г о р а. Здорові, старики.

Г у л. Здрастуй, Вася! Здрастуй!

С у к а ч о в. Не видать чтой-то тебя. Запарились мы тут маленечка.

В е р ш и г о р а (*вітаючись*). Та от на з'їзді був. Новици цікаві привіз. Так запарились, кажеш? А ви холодної водички бризніть на того, хто найдужче запарився.

З а д о в о л е н и й г о м і н. Ге. Правда! Помагає!

Вершигора. Ви ж чого це з шахти повилазили? Чи, може, так багато дали сьогодні вугілля, що рішили помітингувати мало-мало?

Стриманий сміх.

Головатий. Атож. Зробили празничок. Закурю в тебе. (*Бере у Вершигори з кишені тютюн*).

Голоси. Такий празник, що хоч у яму лізь.

— Табачок сюди передай. Закурю секретарського, може, легше стане...

— Тут така безобразія!

— Мохова спитай. Мохов хай скаже!

Кукла. Він знає, яка тут ситуація.

Вершигора (*до Мохова*). Здрастуй, старик. Що це вони обижаяють тебе на старості літ? Га? Негаразд. Кажуть, що ти не дозволяєш ліквідувати прорив, чи що? Такі наклепи на тебе. Здоров, товаришу Орда. А ти, Штандаренко, чого брови пастовбурчив, наче па Макдональда?

Мохов. Я мушу сказати, що вся ця історія потребує деяких пояснень...

Вершигора. А це вже само собою. Так от що, старики, і ви, комсомольці. Головна новина і перша новина — це всім зараз же лізти в шахту. А про решту я вам там розповім. Я ось тут з товаришами трохи погомоню і прийду до вас. Я думаю, що це на Мохова наговорили. Га, Іване Івановичу?

Сміх. Шахтарі, захоплено поглядаючи на Вершигору, показують: дивись, мовляв...

Голоси. Так щоб до всіх же зайшов!

Вершигора. Не турбуйся. Не заховаєшся ніде. Скрізь буду. Підкачали ми здорово. Табак, хоч у рот не бери. Од тульських робітників, марка послідній сорт. Читали в газетах? Будемо пріти, доки змисмо. Ну, гайда в шахту. Члени партбюро і ти, Мохов, зостаньтесь.

Шахтарі. Значить, у шахту? А мітингу не буде?

— Ти ж приходи.

— Скільки часу пройшло. А мітингу треба.

— Гайда!

Повалили до шахти. Група Штрауса чомусь пішла у другий бік. Маруся, помітивши це, як погу вломила, подалася за ними.

Зосталися Вершигора, Мохов, Іван Орда, Кармануца, Головатий і ще кілька шахтарів, членів партбюро.

Вершигора. Ну, що ж, Мохов? Крок вперед. Сміливіше. Країна повинна знати своїх «героїв». Викладай.

Члени партбюро розступаються.

Мохов (*Простягає руку, ніби готуючись виголосити промову перед цілою країною*). Товариші! (*Але він втрачає свою «сміливість»*).

Члени партбюро похмурені, з обличчями, проїденими вугільним порохом, стоять мовчки, чекають.

Ви знаєте, товариші, що я вже немало років прожив па цьому світі, багато дечого бачив і пережив. Я говорю щиро, а щирість — це головне в житті. Я говорю: учителі марксизму й ленінізму учили нас, що робінзонад на світі не буває, що особа не грає ролі в історії і що треба просуватися вперед, урахувуючи реальні можливості, а не пасіп кидаяючись у бій тільки тому, що ти хоробрий і що тобі хочеться перемогти. Повірте, товариші, що мені не менш за товариша Орду хотілось би, щоб його система перемогла, щоб перемогли всі ті системи, які, мов печериці після дощу, з'являються щоденно в нашій бурхливій дійсності. Але це річ неможлива. І будемо одверті до краю: нам усім однаково хочеться, щоб п'ятирічка була якомога швидше викопана. За чотири, а ще краще, якби й за три роки. (*Мимохіть зітхнув*). Але, товариші... всяка твереза людина скаже: коли щось неможливо зараз, то краще викопати його повільно, потроху, ніж зірвати небезпечними експериментами і не викопати ніколи. А в нас до цього йдеться. Це моя щира думка. Я сказав усе, що повинен сказати кожний тверезий комуніст. Тепер... як хочете.

Члени партбюро. Таракана злякався?

Вершигора. Так, Мохов. Ленін про таких, як ти, казав: «Ну, що ви заговорюєте зуби».

Члени партбюро суворо посміхнулись.

Головатий. Правда.

Мохов. До чого ж тут Ленін, Вершигоро? Та Ленін такого ніде й не казав.

Вершигора. Казав, брат, казав, обдурювати не буду. У книжці «Що таке друзі народу» панові Михайловському казав: «Що ви зуби заговорюєте...» Оце й тебе сто-сується. Такий ти «друг народу». По-нашому, просто правий опортуніст на практиці.

Головатий. У саме око.

Вершигора. Ти нам нащот учителів марксизму та ленінізму не наливай. Самі не маленькі. Потроху заглядаємо й до Маркса, й до Леніна. Чули й про те, що історія вся складається саме з роботи осіб, з роботи діячів. Питання тільки в тому, за яких умов їхній діяльності забезпечено успіх. У чому запорука того, що їхня діяльність не зостається одинацькою діяльністю, яка тоне в морі діяльності протилежної. Так, як мені пригадується, учив нас Ленін. Так ось я тобі й кажу: така діяльність, як Вані Орди, при нашій диктатурі не потоне, бо це частка діяльності цілого робітничого класу. От тобі й ленінізм.

Головатий. Оце-то так! Здорово, Васю! Ну ще. Далі.

Вершигора. Ти тут про Маркса, про реальність, про щирість співав. Чистий тобі соловей. А ми звикли перевіряти всяку щирість, з словами порівнювати діла, дошукуватись класової реальності.

Члени партбюро. Вірно.

Вершигора. От ми тебе перевіряємо й бачимо, що, мабуть, краще буде, коли твій партбілет лежатиме не в тебе в кишені, а в когось щирішого за тебе на ділі. Такі-то справи, Іване Івановичу.

Члени партбюро. Так воно спокійніше буде.

Мохов. Мені здається, ви не маєте права...

Вершигора. Це тобі тільки здається так. А насправді ми маємо право перевірити тебе. Партійний комітет уже має з приводу тебе думку. Тепер ти її підтвердив. І будь спокійний, що більше тобі різати наш більшовицький план не доведеться...

Мохов. Я мушу сказати...

Вершигора. Ну, добре. Поговоримо там. А поки що — хліб-сіль їв, молоду бачив, не сподобалась вона тобі, — котись помаленьку. А нам тут треба поговорити.

Мохов. Ну, що ж? Воля ваша.

Члени партбюро. Це ти правильно. Воля наша.

Мохов пішов.

Вершигора. Так. Чув, товаришу Орда? Будемо битись па смерть. Серед нас ти один інженер, а ми всі шахтарі. Ти виріє з памі. На цих шахтах. Отаким тебе знаємо. Ти, значить, шахтар плюс теорія. І от бюро дору-час тобі: іди, здійсною свою систему. Знай, що в тобі

зараз сила всього класу. Значить, іди сміливо. Це буде наша відповідь усім моховим, що хочуть «рятувати» революцію, одрізавши від неї п'ятирічку. Так, товариші?

Голов а т и й. Вірно, Васю.

В е р ш и г о р а. Хочеш на це щось відповісти?

І в а н. Я... не промовець, товаришу Вершигора. Відповідь... дам із шахти. Інакше... я звідти не вилізу. (*Схвильовано тисне руку Вершигорі*).

В е р ш и г о р а. Ну, не хвилюйся. Іди кріпкий.

І в а н (*зовсім схвильовано*). Товариші... до завтрього.

Кармануца щось хотіла сказати, зробила рух до нього.

Але він хутко пішов.

В с і (*йому услід*). До завтрього.

Тиша.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

VIII. УПЕРТО Й ПОСЛІДОВНО

1

В е р ш и г о р а та К а р м а н у ц а ідуть понад залізничною колією, повз платформи з вугіллям.

В е р ш и г о р а. Кармануцо, я хотів спитати тебе, що робиться у тебе на шахті.

К а р м а н у ц а. На шахті? Ти все знаєш.

В е р ш и г о р а. А крім того, що я знаю?

К а р м а н у ц а. Що таке, Вершигоро? Ти... ти мені прямо кажи. По-більшовицькому.

В е р ш и г о р а (*посміхнувся*). А я тобі прямо й кажу. Погано ти працюєш.

К а р м а н у ц а (*вражена*). Що?..

В е р ш и г о р а. Шахтарі у тебе тікають. Краді шахтарі. Кадровики. Розумієш?

К а р м а н у ц а. Старий Орда? Дезертир. Він розкладав...

Вершигора. Розкладав? Так. А ви його з шахти. Молодці.

Кармануца. Він сам. Це один дезертир. На комсомол ремствує. На всіх. Думає, що він уміє будувати соціалізм, а, крім нього, ніхто не вміє.

Вершигора. Ех, ти... парторг... Ти що ж хотіла, щоб він у комсомольців пробачення просив? Не один у тебе дезертир. Чувш? Нетудихата за Ордою пішов, Кукла, Каракащенко. Кращі вибійники з Ордою. Хотять зриватись. Погано працюєш, Кармануцо.

Кармануца. Каракащенко? Унді... Це не може... Коли це трапилось?

Вершигора. Хоч би тоді, коли ти спала.

Кармануца (*спалахнула*). Товаришу Вершигоро! Ти мені...

Вершигора. Вогонь прибережи для діла. Знадобиться. Справа складна. За комунізм, Кармануцо, треба боротись не тільки вперто, а й послідовно. Без кадровиків Іван не здійснить своєї системи. Зрозуміла? Потрібні руки, що вміють добре працювати. Такі руки, як у старого Орди та в його товаришів. Комсомольці мусять це зрозуміти і уважніше ставитись до старого шахтаря. Не нехтувати його обушка, бо він ще потрібний революції...

Кармануца. Іван... не здійснить? Ші граспті, товаришу Вершигоро? Іван зробить! Це кажу тобі я.

Вершигора (*тильно на неї подивився, усмішку заховав у губах*). Так. Дуже добре, що це кажеш мені ти. Але швидше йди і зроби так, щоб старий Орда з своїми товаришами був у шахті, разом з Головатим, з Соколовським, з Іваном. І ще одне хотів тобі сказати: придивляйся до німецьких шахтарів.

Кармануца. Бригада Гаррі дуже добре працює.

Вершигора. Знаю. На те ж вони і комуністи. А що думають Штраус, Готоцц, Кальтофен — з своїми Каролінами та Гретхенами?

Кармануца. Ну, що? Вони теж працюють. Звикають потроху.

Вершигора. Погано знаєш. На ось — газетка така паршивенька, «Форвертс» називається, соціал-демократична. На, почитай. Оце місце. Тут і переклад на машинці надрукований. А потім — заходь. Газетку мені повернеш до власних рук. Іди, Кармануцо, а я зараз полізу в шахту.

Кармануца (*стойть*). Значить, я погано працюю, товаришу Вершигоро? Не вмію боротись за комунізм? Може,

я справді годна лише поливати капусту на городах Молдавії? Ти це хотів сказати? Так каже й старий Орда.

Вершигора (*звів на неї очі*). Оце здорово. А хіба поливати городи, якщо вони колгоспні, це не значить будувати соціалізм?

Кармануца. Так. Поливати городи. Де там Молдавії стояти в одних лавах з біійцями вугільного фронту? Без неї можна обійтись, а без Орди — пі. О, я розумію. Орда переможе, а Кармануца хай забирається. На городи. Зневажена від шахтарів, знеславлена перед лицем партії. Не вміла боротись за комунізм, як бореться за нього нащадок запорожців Вершигора...

Вершигора. Ще краще. Знавш що, Кармануцо? Скажи тобі по секрету: запорожці тут ні при чому, і ти говориш такі дурниці, од яких вуха в'януть. Борються за комунізм усі народи Союзу. А їх, здається, понад сто у пас. І якщо ти хочеш показати, що ти не слабша від Орди, іди скоріше й зроби так, щоб він був у шахті. Переможи його, коли ти вмієш боротись...

Кармануца. Я... зроблю! Хай він тільки не думає...

2

Прибігла Маруся.

Маруся. Товаришу Вершигоро!

Вершигора. Що таке?

Маруся. В основному: німці воливають. Зриватись надумали.

Кармануца. Куди зриватись? Чого?

Маруся. Одному пудно, другому трудно, третьому чудно. Чорт їх розбере.

Вершигора. Марш туди. Сповістити мене негайно.

Маруся. Кармануцо, на колеса!

Кармануца. Ну... (*побігла за Марусею*).

3

Вершигора. Штандаренку! Прав сюди. На кілька слів.

4

Штандаренко (*підходить*). Що таке? Кажіть швидше, бо зараз біжу в шахту. Там уже якийсь чорт на

другому бремсберзі паробив. Якась аварія. Ох, і парод же чортячий! Ох, парод триклятий...

Вершигора. Читав я твою заяву, Штандаренко.

Штандаренко. Що? Хіба вона у вас?

Вершигора. У мене. Здорово написана заява. І не соромно тобі?

Штандаренко. Соромно.

Вершигора. На, візьми та нікому не показуй. Бережи на спогад. *(Дав зняковілому Штандаренкові заяву, взяв його під плече)*. Маю для тебе одну пораду.

Штандаренко *(здивовано)*. Ну? Яку?

Вершигора. Як навчитись розмовляти людською мовою. Без лайки.

Штандаренко *(ще більш дивується)*. Ну?

Вершигора. Вірно кажу. Ходім, я теж у шахту. Розповім по дорозі.

Штандаренко. Ну??? От здорово! Ану ходім. Це цікаво, чорти б його... *(Осікся, рукою затулив рота)*.

Пішли.

ІХ. «НАХ ДОЙЧЛЯНД»

1

Німці збираються додому. Кароліна патхенно готується в дорогу. Зібралася вся Штраусова група. Але нікого з бригади Гаррі.

Кароліна. Мої любі! Німеччина чекає на нас. Ми повертаємось до милої батьківщини. Яка я щаслива, що ми повертаємось... Ці штанці я купила в крамниці славного Зуппе, відомого соціаль-демократа. За десять марок. Дуже добрі штани. Німеччина не вміє робити поганих речей. І віде на світі не вміють робити краще, як у Німеччині. Гох! Серце співає перед дорогою. Дойчлянд, Дойчлянд юбер алес! *(Кладе панталони до валізи)*.

Кальтофен. Еге, таки добрі штанці. Приємні для ока, хе.

Гретхен. Чудові, Гансе, шьорт запірайт. Ти мушиш мені купити такі самі, коли ми повернемося до Німеччини.

Альберт. Але де взяти грошей, щоб купувати шовкові речі?

Кароліна. Де? В Німеччині, звичайно. На батьківщині. Ви б мусили це знати, Альберте.

Альберт (*похмуро*). Проте я знаю, що швидше ходитиму там знову голодний, ніж матиму ці шовкові речі. «Добра Німеччина» не може дати ради своїм безробітним. Від кризи у неї тріщать штани...

Кароліна. Он як. Ще трохи побути в цій країні, і ви всі почнете говорити про свою батьківщину таке, що не гідне справжнього німця. Складайте ваші мішки. Зав'язуйте речі. Скоріше, мої панове!

Альберт. Мені нема чого складати, крім нудьги, яку я не знаю, куди подіти.

Кароліна. Карль, чого ти сидиш мовчки? Я прошу тебе що-небудь сказати, любий Карль.

Штраус. Я думаю.

Кароліна. Про що ти думаєш?

Штраус. Я думаю про те, що скажуть нам на дорозі більшовики.

Альберт. Це таки дуже цікаво. На їх місці я б побив вам морди, як старий червоний фронтовик.

Кароліна. Ти! Хіба не сказали моєму Карлю, що для них мало німецької техніки? Ми не можемо після цього zostаватися тут ні хвилини.

Штраус. Так, але кожна розумна людина мусить спочатку добре подумати перед тим, як зробити якусь дурницю...

Елі (*сиділа мовчки в кутку. Тепер вона схопилася, крикнула*). Кароліно! Ду гаст дас герц ін ден хозен*. Можеш їхати. Але пролетарі не мали батьківщини, доки не було Зов'єт Уньйон. Тепер я маю батьківщину і не збираюсь її кидати. Я застаюсь тут з бригадою Гаррі. Альберте, ти теж можеш їхати, коли маєш охоту. Я дам тобі роздуку. Ти злякався... вагаєшся!

Альберт (*випростався*). Альберт Вайнерт — старий червоний фронтовик, а не боягуз! В Німеччині у мене були всі вороги, крім робітників. Я виходив на вулицю і бачив проти себе ворога. Капіталіст — мій ворог. Крамар — мій ворог. Шудцман — ворог. Соціал-демократичний листоноша і той був мій ворог. Я бачив, кого бити, а тут я не бачу. Мені кажуть — це завідувач радянської шахти, комуніст! У Німеччині я б його розірвав па шматки, попадись він мені. А тут... Я пропаду тут з нудьги. Що мені скажеш

* Твоє серце в штанах: ти боягузка (*нім.*).

робити з собою? Після роботи я маю вільний час. Я записався в члени Тсоавіахіму. Пішов на збори. Нема. Пішов два. Пішов п'ять разів. Але він не збирається. Чому не збирається Тсоавіахім, коли він мусить збиратися? Тоді хай дадуть мені рукавиці для боксу. Або я поїду до Німеччини, щоб бити ворога...

Стук у двері.

Штраус. Мовчи, Альберте. Вер іст да? Хто там?

2

Входять Кармануца та Маруся.
Всі ніяково стихли.

Кармануца. Гутен таг.

Дехто. Гутен таг.

Маруся. Не дуже гутеп, пу все-таки весело.

Кармануца (*кинувши оком на валізи*). В шахту збираєтесь?

Німці (*скинулись очима. Дехто*). Мм...

Кармануца. Але до зміни ще є кілька хвилин. Ви встигнете. (*Не дає їм огямитись*). Ну, як ви себе почуваєте, товаришу Штраусе? Добре? А ви, фрау Кароліно? Нічого? Ну, от і гаразд. Ми дуже раді. А ви, Альберте?

Альберт. Погано.

Кармануца. Чого ж то?

Альберт. Не можу діставити рукавиць для бокс.

Маруся. Бийте без рукавиць. Дужче болітиме.

Альберт. Кого бити?

Маруся. В основному трьох: класового ворога — раз, дезертира — два, опортуніста — три. Ми зараз одного вдарили.

Альберт (*так і спалахнув*). Ударили? Кого?

Кармануца. Мохова. Завідувача шахти.

Альберт. Вас загст ду? Правда? О, то вже можна жити без бокс.

Кароліна. Карль. Я прошу тебе сказати цій дівчині, як ми себе почуваємо.

Штраус. Почекай. Я скажу, але не зразу. Я дуже тактовна людина, Кароліно.

Кармануца. Але ви не турбуйтеся. Ми вже знаємо.

Німці. Знаєте?

Штраус. Що ви знайт?

Кармануца. Про цю підлу втечу кількох німецьких шахтарів на чолі з штейгером. *(Німці перезирнулися)*.

Штраус. Ві... на щось натякайт?

Кармануца. Авжеж. Я кажу про зраду німецьких шахтарів... що працювали у нас на Донбасі на шахті «Американка», і втекли оце недавно до Німеччини. Ви ж про це мепі хотіли сказати? Ну, як ви на це реагуєте? Ви обурені?

Німці. Втекли?

Кароліна. Нах Дойчлянд? О, скажи, Карль...

Кармануца. Так. Краща частина зосталась, а зрадники втекли. Як ви гадаєте, Штраусе, що вони роблять у Німеччині? Альберте, як ти гадаєш? Вони продають «Форвертсу» свою шахтарську честь за картопляний суп.

Маруся. Без хліба.

Елі. Ганьба.

Альберт. Я казав.

Штраус. Ні. Це неможливо. Цього не може бути.

Кармануца. Це є. Уже всі наші шахтарі знають.

Альберт. Геносен. Я мушу сказайт...

Кармануца. Тепер вони ллють бруд на Радянський Союз, щоб поліцай не чіпав їх... Продають нас буржуазії.

Кароліна. Ду! Майн фатерлянд іст пайлюччий.

Штраус. Штайгер цього не зробить. Німецький шахтар поважайт себе.

Кармануца. Читайте. *(Подала йому газету)*.

Штраус розгорнув, шукає.

Всі. Ну?

Штраус *(читає)*. «Більшовицька брехня про п'ятирічка унд зоціалізмус. Знуцання більшовиків із свій народ. Мі, група шахтарів на чолі з наш штайгер, повернувсь до своя батьківщина, мюсен заявіль перед лице Дойчлянд... *(Пробіг далі очима, опустив газету)*.

Всі. Ну?

Штраус. Вони написаль...

Альберт. Брехня?

Штраус. Я. Вони написаль брехня.

Гретхен. Донерветер, шьорт запірайт!

Кароліна. Карль!

Штраус. Ну? Вас вільст ду? Я не більшовик, але вони набрехаль.

Е л і. Зрадники...

М а р у с я. Безумовно. Ми про це на комсомолі говорили.

К а р м а н у ц а. Ми розуміємо вас, товаришу Штраусе. Ви обурені. Зрадники заплямували честь німецького робітника.

Пауза.

Ш т р а у с *(ще раз глянувши у газету)*. Я!

К а р м а н у ц а. Але ви можете показати, що таке німецькі робітники. Наші шахтарі, вся лава інженера Орди сказала...

Ш т р а у с. Що вони сказаль?

К а р м а н у ц а. Що ви дасте їм належну відповідь. Штраус,— кажуть шахтарі,— не зрадить.

Ш т р а у с. О, вони так сказаль?

К а р м а н у ц а. Так. Штраус чесний пролетар і дуже добрий штейгер.

Ш т р а у с. І це вони сказаль? О, Штраус уміль лючче працювайт, коли треба працювайт.

А л ь б е р т. Мі будем показуй!

К а р м а н у ц а. І вони викликали Штрауса на соціалістичне змагання.

К а р о л і н а. Карль, будь обережний!

Ш т р а у с. Я обережний, Кароліна, але честь шахтаря. І честь Німеччини.

А л ь б е р т. Мі будем дайт відповідь на цей брехпя. Антворт!

Е л і. Так, Альберте.

К а р м а н у ц а. Але скоро гудок. Це ваша зміна, товаришу Штраусе. Ви вже, здається, зібрались?

Ш т р а у с. Я. Нах драй минутен. Кароліно, куди ти завжди дивай моя сорочка, яку я надівайт у шахта? Хіба ти не бачиш, що за три хвилини уже треба вийти?

К а р о л і н а. Карль. Куди?

Г р е т х е н. Шьорт запірайт. Унзер плян іст капут.

К а р м а н у ц а. Який план? Хіба ви не збиралися в шахту?

М а р у с я. Факт, що збиралися. Ми ж бачили.

К а р о л і н а. Карль.

Ш т р а у с. Кароліно, іх габе гезагт! Чи ти не понімай, що всі шахтарі, алес ордінер, дивляться зараз на нас? *(До Кармануци)*. Вона для чогось заховаль моя сорочка,

саме тоді, коли всі ми йдемо у шахта. Ві дєккєн зі, гєнєсєн?

Г о л о с и. Я. Я. Ріхтіг!

А л ь б е р т. Одягатись, Елі! Ух! *(Стиснув кулаки, вибіг з кімнати)*.

Ш т р а у с. Я. Цієн зі зіх ан, гєнєсєн.

К а л ь т о ф е н. Гретхєн. Ти даси мені моя одежа. *(Всі виходять)*.

3

Ш т р а у с *(вискрикує з валізи шахтарську блузу)*.
До побачєнь, моя люба. Мі йдемо на соціалістичє змагань.
Завтра побачимось. *(Вийшов)*.

К а р о л і н а. Карль. Ти не підєш!

К а р м а н у ц а. Він уже пішов.

К а р о л і н а. Ду!

К а р м а н у ц а. Ви помилились, ффрау. Вони — шахтарі.
Розумієтє, ффрау Кароліно?

К а р о л і н а. Мі завтра їдемо нах Дойчлянд.

К а р м а н у ц а. Завтра? Побачимо, що буде завтра.

К а р о л і н а. Побачимо.

К а р м а н у ц а. Так, побачимо!

Скрєстєли погляди.

М а р у с я. А сьогєдні ваш план капут... Фірштеїн зі?

Х. ОРДА ГУЛЯЄ

Г н а т Орда гуляє. Б'є кулаком по столу,
бляскає очима на приятелів.

1

О р д а. Гуляйтє, мої приятєлі! Пийтє горілочку!

З а н у д а. Ой горілочка гума, хоч кого зведє з ума.

О р д а. Цить, Занудо. Не сам я вжє тепєр, як проклятий Марко. Єсть у мене вірні друзі. Як у тій піснї, що на гєрах Карпатах:

Єсть у мене топір, топір,
Щє й кована бляшка.

Не боюся я ні німця,
Ані того ляшка.

Розійдись, Орда гуляє! Потомствений шахтар!

Гості. Гу-ра-а!

Орда. Хребет революції! Ніхто не перейде через нас, як орел не перелетить через верхівлю гори.

Каракащенко. Правильно. Твердо сказав.

Зануда. Дивлячись який орел і яка гора. Щось у мене сумління тривожиться. А воно ж у мене, як барометр на негоду.

Орда. Мовчи, Занудо. Вони зорю хочуть заробити — собі на славу, нам на ганьбу. А в мене зоря у серце вгвинчена; не лияє, не темніє.

Зануда. Та хто його знає.

2

Увійшла Василівна. Глянула на всіх гнівно.

Василівна. Гуляєте?

Орда. Гуляємо, Машо! Наша зоря не темніє. (До Каракащенка). Налий вина. Усім налий. І моєї старій налий, вона знає шахтарське життя. Пий, Машо, за безробітного шахтаря, за прогульника Гната Орду, ворога свого класу... Ух! (Аж зубами заскреготав). Наливайте. Зараз ще й Солдатенко прийде. І Вирвизуб з гармошкою...

Ех, гармошка таліанка
На дванадцять голосов...

(Ногою вдарив). Чого повісили голови? Пий, Машо!

Нетудихата. Пийте, Васильовно.

Стара. Одчепись ти од моєї душі...

Орда. Занудо, пий, прошю тебе. Пий, бо мені весело. Так весело... Увесь світ крутиться... крутиться... крутиться...

Зануда. Всі ми крутимось. Тільки від себе, отець, нікуди не відкрутишся й не сховаєшся. Від Зануди сховаєшся, від шахткому сховаєшся, а від себе — ні.

Орда. А ти звідки знаєш?

Зануда. Та вже знаю. Пробував.

Орда. Ну?

Зануда. Та й нічого не вийшло. Думав іншим загорити, а вони й не помітили.

Орда. Та це так? Ти брешеш, Занудо.

Зануда. Не брешу, отець. Не помітили, як стару шпичцю, що випала з колеса та й пишається: а що тепер буде з колесом?

Каракашенко. Ну? А воно що?

Зануда. А воно нічого. Інші шпичці міцно тримаються в маточині. Доїхало колесо до пункта, господар нову шпичцю вставив і далі покотив. А стара — край дороги тліє, заростає ковилою. Пухнатий кермек над нею виростає, татарське зілля. А люди забувають. Так і нас.

Орда (*кулаком об стіл*). На агітацію береш? Їхню руку тягнеш?

Каракашенко. Факт.

Кукла. Може, ти їхній шпійон?

Зануда. Ні, я з природи такий одчайний.

Орда. Мене не забудуть, не бреши, Занудо. Не забудуть потомственного шахтаря.

Зануда. Ой забудуть. За старе пам'ятники поставлять, а в повому й не згадають... Такий час настав. Такий же час суворий... Як одбився од своїх, так і пропав...

Орда. Цить, кажу тобі! Машо, покажи солідарність шахтарського серця. Пий.

Стара. Не питиму я, сказала тобі! Залийся нею...

Орда (*застережливо*). Машо...

Каракашенко. Чого ж це ви?

Нетуди хата. Гніваєтесь, чи що?

Кукла. Може, це не ми п'ємо, а ситуація п'є...

Стара. Якби могла, я б вам сама хребти поперебивала. Який ви хребет революції? Проривники ви, а не хребет.

Орда. Машо!

Стара. П'ятдесят років Маша, а такого ще не бачила. Шахтарі. За столом хоробрі. Похваляються. Хто ви такі? Та бувши б я молодою, наплювала б на таких шахтарів.

Зануда. Воно й правда, як подумати...

Орда. Машо! Уб'ю!

Стара. Не вб'єш. У запічку хоробрій. А син у шахті. Комсомолята через ваш хребет перейшли...

Зануда. То такі. Ті можуть.

Стара. Син і за батька відробить...

З а н у д а. Син у вас замічательний чоловік. Він усе замічас. Одного разу іду я по вулиці грусний, а він і замітив...

О р д а. Замокніть! Він мене на курорти, сукип син, а сам з молдаванкою та з німцями хоче соціалізм збудувати. Не збудує! В ноги прийде поклонитись, а я не піду... (З *одчаєм*). Не піду! Умру, а не піду.

3

Входить К а р м а н у ц а.

К а р м а н у ц а. Здрастуйте.

Орда урвав слово. Всі наче прикипіли до своїх місць.

С т а р а (*обізває*). Здрастуй, Сано. Про тебе й розмова.

К а р м а н у ц а. Ші фан? Чим заслугувала, що таке поважне товариство говорить про мене? Чи не старий Орда згадав мене?

З а н у д а. На розум бистра, на язик гостра. Вгадала й одрізала.

О р д а. Чого прийшла? Агітувати прийшла? Не вийде. Орда гуляє. Чуєш? Гуляє!

К а р м а н у ц а. Ну, й хай гуляє. А я йому принесла приємну звістку.

В с і. Звістку? Яку?

К а р м а н у ц а. На третій північній погана справа.

С т а р а. Що? У Йвана?

Всім очі поширилися з цієї звістки.

Гнате. Ти чуєш? У Йвана...

О р д а. Погана справа? Невже? Ха! Погана, кажеш?

К а р а к а щ е н к о. А що? Без нас обійшлися?

К у к л а. Машина не бере, чи що?

О р д а. Чи Коля Головатий не справляється з Петькою? Ха-ха! Коля Головатий. За обидві руки мене. Виконали п'ятирічку? Страуси пузаті. Наша бере! Чуєте? Наша!

Кукла, Каракащенко та Орда зареготали. Нетудихата голову повіснв.

З а п у д а. Смієшся, отець, крізь сльози.

Орда. Брешеш, Занудо. У мене сльози від сміху, а не сміх із сліз. З радості це в мене.

Кармануца. З ганьби це в тебе, а не з радості. Так. З ганьби! Бо ти найпоследуца тепер людина. Найпоследуца! Слухай далі.

Зануда. Ось чому сумління тривожилося...

Кармануца. Ти гадав: от я герой, нема кращого за мене. Куди тим комсомольцям та німецьким шахтарям? Помилвся. Комсомольці уміють будувати соціалізм. Німецькі пролетарі теж знають, що таке справа честі... Тільки ти не знаєш! Ти... підривавш їхню роботу!

Орда. Що ти сказала? Повтори!

Кармануца. Допомогаєш ворогові!.. Гуляйте, зрадники революції! Хтось перерізав капат на другому бремсберзі, щоб не можна було видавати вугілля з третьої лави (*метнулися всі*), а ви собі гуляйте. Система Орди може зірватись. Бригада твого сна падає з перевтоми, бо їм не вистачає кріпильників. Головатий з комсомольцями рубають кожний за п'ятьох і кріплять лаву. Німецькі шахтарі роблять, як машини. Але червона зоря, що мала горіти над нашою шахтою, може, й не горітиме. Може, класовий ворог потушить її. Це буде ваша заслуга! Пийте ж горілку! Веселіться... я зараз приведу шахтарів, хай подивляться на вас... А завтра... німецька бригада ховатиме вашу шахтарську честь і славу, це будуть веселі похорони прогульщиків... (*З одчасм*). Ой буде сміятись Кармануца... (*Хутко пішла*).

Стара. Кармануцо!

Нетуди хата. Кармануцо! (*Вибіг за нею*).

4

Зануда (*тихо*). Прийшов спас — пропав комарів бас. Отак і пам ця дівчина збила фасону. А там ще й німці покажуть. Ех, не щастить...

Кукла. Ходім!

Зануда. Іди, Кукло... А я... тут... посиджу...

Каракащєнко. І я піду. Не може цього бути, щоб ми свою честь пропили. Щоб ми перед німецькими шахтарями у грязь ударили! За вино, Гпате, дякую.

Кукла. Дякую і я. І вам, Васильовно.

Каракащєнко та Кукла вийшли.

Орда (*зіпнувся на ноги, знову сів*). Ворог... потушить?..

Стара. Сиди в хаті. Дожидайся.

Запуда. Він може.

Орда. А Страус... і Головатий... рубають... Справа честі... (*Зірвався бігти, зупинився*). Куди? В шахту, до Петьки Соколовського? Щоб комсомолія на глум узяла? Ні, цього не буде... (*Повертається*).

Стара. То, може, мені піти за тебе, коли ти комсомольців злякався?

Орда. Машо... Як же це, Машо? Га? Перемога вже співала в серці. А виходить, що я... сам був сліпий... Га? Сліпий. Машо... Занудо! Чого мовчиш?

Зануда. Прислухаюся...

Надворі чути гармошку і голос Вирвизуба:

Шахтюр в клеточку садитьця.
З белим светом процаїтьця...

Стара. Чуєш? Це твої «приятелі» йдуть.

Орда. Мої приятелі?

Пауза.

6

Стали на дверях Солдатенко та Вирвизуб.

— Папашня!

Пауза.

Солдатенко. Приймайте гостей, дорогий наш герой!

Орда. Мої приятелі?..

Вирвизуб. У доску, папашня. Ще тоді, як ви стояли на трибуні та крили партейний актив, я зразу побачив, що ви гвоздь і душа чоловік. Дайош! (*На гармошці*).

Милий мой, ідьом домой,
Зорька заімаїтьця,
Завтра рано уставать,
Мамінька ругаїтьця.

І-ех! Мамінька ругаїтьця. Мамашня! Не ругайтесь, ми народ свій. У Солдатенка й випить є. Правда, Кірюшечко?

Солдатенко. Є. У мене все є. У мене все було, нема і знову буде. Доки б'ється мій хлапон у серці!

Орда. Ні... Це помилка. Це ж той, що за царя бився, за білого генерала. Сім раз рубав мене... егоровський кавалер... А це — Вирвизуб, що шахту на гармошку проміняв. А я... *(Стиснув голову)*. Ану. Повертайте оглоблі. *(Ті стоять здивовані)*. Повертайте, поки не вдарив у хрести та в медалі.

Вирвизуб. Папашня.

Солдатенко. Розумію. Агітація взяла його за серце.

Орда. Повертай, говорю! Бо я тебе за душу візьму.

З вулиці чути вигуки, шум юрби, що наближається до будинку.

Вирвизуб. Кірюшечко, дмухнем, бо, здається, сюди... *(Хутко перекидає через плече гармошку, готуючись тікати)*.

З вулиці:

- Сюди зайшли.
- До Орди. З Ордою гуляють.
- Лови їх!
- Держи Солдатенка. Хапай!

Орда. Що це таке?

Зануда. Демонстрація, а проти чого — не розберу.

Вривається юрба шахтарів.

— А-а. Ось вони!

— Ось Солдатенко!

Босий шахтар. Я босий ходю на сто відсотків, а ти, сукин син, на базарі продаєш шахтарські чоботи!

— Рви!

— За наші гроші п'ють!

Босий. Я на роботу не йду, як апостол. А ти продаєш?

Красносівка *(пробився наперед)*. Тихо, товариші. Я йому зараз прочитаю смертний вирок... Це з нашого села. Ліквідований як клас, і довго я не міг його намацати. А знаю, що він десь тут. *(До Солдатенка)*. Хто перерізав кашат на другому бремсберзі?

Г о л о с и. Він?..
К а р м а н у ц а. Він.

Мертва тиша.

О р д а. Приятелі. *(Одійшов наперед. Тихо)*. Куди ти зайшов, Ордо? Хто налип до твоїх ніг? *(Обернувся. До кайла. Жінка мовчки зняла з стіни кайло та шахтарський капелюх, подає йому. Він надів капелюх, на плече поклав кайло)*. Пропустіть мене. *(Розступились. Орда мовчазний і суворий виходить з кімнати)*.

З а в і с а

Д І Я Ч Е Т В Е Р Т А

ХІ. ШТУРМ

1

Дзвонять телефони. Люди в гарячковому захваті притискають трубки до вух. Кідають у пих короткі, петершлячі слова. Там, тут, угорі, унизу, збоку, на різних горизонтах, у шахтах, у кабінстах, у партійному комітеті, в шахткомі, в районі, в десяти, в двадцяти пунктах — по черзі й без черги, разом, переплутуючись, домагаючись дроту, зацпападливо дзвонять, гудуть телефони.

К а р м а н у ц а *(в шахті, на мить лице їй освітлюється)*. Центральна!

В е р ш и г о р а *(так само в парткомі)*. Центральна!

Ш т а н д а р е н к о *(у кабінеті)*. Центральна!

Ш а х т к о м *(у канцелярії)*. Центральна!

Ш т р а у с *(у шахті, вище од Кармануци)*. Центральна! Біте зер, центральна!

К а р м а н у ц а. Загальношахтний! Партійний комітет!

Ш т а н д а р е н к о. Шахта двадцять два. Двадцять два. Двадцять два. Дайте третю північну. Третю північну! Чи ви хочете, щоб я вилаявся?

Р а й о н. Шахтком? Які наслідки? Є наслідки?
К а р м а н у ц а. Вершигора?
В е р ш и г о р а. Слухаю.
— Говорить Кармануца.
— Слухаю.
— Вісімдесят вагонів.
— Перемога, Кармануцо! А німецька бригада?
— Не чую.
— Німецька бригада, говорю.
— Та ні. Наші. Лава Орди. Вісімдесят вагонів за одну зміну. А на три зміни завдання сто двадцять.
Ш т а н д а р е н к о. Слухаю! Це я, Штадаренко!
Ш т р а у с. Геносе Штадаренко? Заген зі маль, скільки дав лава Орда?
Ш т а н д а р е н к о. Що? Яка лава?
Ш т р а у с. Орда. Іх фраге, Орда.
Ш т а н д а р е н к о. Чорт мене роздери падвоє. Орда стільки дав, що мені все це вийде боком, запевняю вас...
Ш т р а у с. Боком? Скільки ваген? Не розумію... боком. Багато? Віфіль ваген фраге іх, донерветер! Боком...
Ш т а н д а р е н к о. Нажимайте — і все! А я вже за вас обох одсиджу.
В е р ш и г о р а. Центральна!
Ш т а н д а р е н к о. Центральна!
В е р ш и г о р а. Районний партійний комітет.
К а р м а н у ц а. Центральна! Давайте Штадаренка.

Центральна. Кілька телефоністок коло апарату.

— Єсть.
— Даю шахту. Район. Шахтком. Не вільно.
К а р м а н у ц а. Товаришу Штадаренко! Як справи у Штрауса?
Ш т а н д а р е н к о. Хто питає?
— Кармануца. Скільки видано?
— У Штрауса? Та стільки видано, що я вже складаю манатки, сушу сухарі... А ви там нажміть у себе, щоб хоч було за що сидіти...
— Чорт! Кажіть скільки?
— А ви не лайтесь. Хочете, я вам дам пораду, як можна перестати лаятись?

А в третій північній лаві запопадиво працюють павальники та відбійники. Мелькають кайла, брязкають лопати, гуркотить риш-таковий конвейер. Кріпильники б'ють «кущі» та «органки».

Гнат Орда (*кинувши кайло, взяв лопату, сигналізує й гукає*). Вагон-ни-ки! Скільки видано?

Голос (*з того кінця*). Вісімдесят чотири.

Гнат. Вісімдесят чотири!

Навальники. Вісімдесят чотири!

Гнат. Навались, хлоп'ята!

Голос Головатого. Стережись!

Голоси інших кріпильників. Стережись!

Летять стояки для кріплення — один, другий, третій, четвертий. Дерево об дерево глухо цокає під дим чорним вугляним склепінням. Слідом за деревом з'являється бригада кріпильників — Петухата, Каракащенко, Кукла, Запуда на чолі з Головатим.

Кріпильники. Ну, як тут у вас?

Головатий (*цокає молотком у покрівлю лави, пробує*). Хряпотить потроху. Чого коржа не оббиваєте?

Навальники. Ніколи.

Орда. Ніколи, Колю... (*Розбиває вугілля*).

Головатий (*поглянув на нього, посміхнувся*). Ніколи? А як на плечі ляже пудиків із шістдесят присухи?

Гнат. Не первина.

Головатий (*ставить кріплення*). Не первина, а задушити може.

Гнат. Досі не задушила, то, може, й далі не задушить.

Навальники. Навались. Мало часу зосталось.

Гнат. Навались!

Симфонія рухів.

Голос. А хто знає... скільки німецька бригада?

Гнат. Га? Хто там балакає? Вилізеш із шахти, визнаєш...

Запуда. Воно нікуди не втече.

Красносівка. Ну, я так гадаю, — слабо їм...

Гнат. Ну, ну, слабо... Навались краще.

Згора спускається Іван Орда. Підходить до групи, мовчки дивиться, потому сигналізує лампою й гукає: «Ва-гон-ни-ки!! Скільки ви-да-по?»

Г о л о с і з н и з у. Вісімдесят шість.

І в а н. Вісімдесят шість.

Н а в а л ь н и к и. Навались!

Брязкіт лопат.

І в а п. Вісімдесят шість... Кінець, товариші. Зараз прийде зміна.

Г н а т. Яка зміна?

І в а н. Друга зміна. Ви своє одробили. З честю. Кла-
дять лопати.

Г н а т. А німці скільки видали? Штраус?

І в а н. Це мені невідомо. Я знаю, що ми видали за одну зміну вісімдесят шість вагонів. Гадаю, що друга зміна не підкачає. Я застаюсь у шахті. Нову систему треба перевірити на трьох зміпах. *(Гукає)*. Хто йде?

К а р м а н у ц а *(мелькаючи лампою, підходить із низу лави)*. Товариші.

Ш а х т а р і. Кармануца. Ну? Що?

К а р м а н у ц а. Йде зміна.

Г н а т *(нетерпляче)*. А німецька бригада, питаю? Скільки дала?

К а р м а н у ц а. Багато...

В с і. Багато?.. Скільки ж?..

Г н а т. Точно.

К а р м а н у ц а. Не можна добитись. Штаваренко не каже.

Г о л о с. На-гора взаємо. Ходім. Кінець.

Але ніхто не рушає.

С о к о л о в с ь к и й. Ти кажеш, ходім. А як же... нова система? Це ж товариш інженер скаже машину зараз спускати для нового зарубу... без нас?

Г о л о с. Виходить...

С о к о л о в с ь к и й. А нову зміну, що прийде, треба ж спочатку вчити, як і нас... На це ж піде час. А ми вже приспособились. Ми б краще зробили.

Г о л о с. Ти ж це до чого?

С о к о л о в с ь к и й. Час, кажу, піде. А доручено товаришеві інженерові нову систему його показати на ять і дати сто двадцять тонн. А якщо друга зміна підкачає?

Мовчать.

Що тоді? А Штраусова бригада, гляди, якусь штуку в себе викине...

Мовчать.

З а н у д а. Щось і в мене сумління тривожиться...

Г н а т. Слухай, комсомолія! Щоб не голосувати, щоб без мітингу, хай буде так: хто згоден довести діло до краю, бери лопату чи кайло. Це значить, що ти zostaєшся тут, у лаві, на другу зміну. *(Сам перший узяв лопату й заглибив її у відбите вугілля)*.

Г о л о в а т и й. Ну, Гнате! От ми й знову друзі...

Руки стиснули.

Пауза.

К р а с н о с і в к а. А я ж хіба гірший? Колгоспне село Красносівка, Кам'янського району на Київщині, питає мене: Стьопо, що ти відповів, коли Орда запропонував zostатись на другу зміну? Утік, як мокра куриця, чи, навпаки, як комсомолец-батрак, узяв лопату?

Г о л о с и. Ну?

К р а с н о с і в к а. Узяв лопату,— відповім я. *(Ханав лопату, заглиблює її поруч з Ординою)*. А ти, Левінсоне?

Л е в і н с о н. Узяв лопату! *(Робить те саме)*. А ти, Сінагатуліне?

К а р и м. Ух! Якши! Карим буде працювати ще одну зміну, як шьорт. Коли партія каже, і ми кажемо — треба, тоді татарин бере лопату, як шьорт. Шлерге кірек! *(Узяв лопату)*.

К а р м а н у д а. Карим — герой п'ятирічки. А ти, Ю?

Ю Т а ф у. Китай не зинає відступай. Китай зинає наситупай, наситупай, доки вправ. Так, товالیса? *(Бліснув посмішкою, взяв лопату)*.

І в а н. Товариші, ви... Справді?

С у к а ч о в. А ти ж думал как, товарищ инженер?

Ты коммунист, а мы, хуть и беспартийные, но ударники. Понял? Сейчас, может, честь рабочего горячей красної флага полыхает. Понимать нада... *(Бере кайло)*. Так, што ли, ребятаки? Ядрена палка!

Г о л о с и. Правильно!

Г о л о в а т и й. Кріпильники, як ви?

Н е т у д и х а т а. Чого питаєш? Ясно. Орда сказав.

К а р а к а щ е н к о. Вийдемо з шахти тоді, коли всі вийдуть.

С о к о л о в с ь к и й. Подавати машину, чи що?

Ш а х т а р і. Подавай, Петю. Подавай!!

З а н у д а. Дивлюсь я на вас і думаю: мабуть, через оцю саму ідею ми й соціалізм будуємо...

Г н а т. Через яку ідею?

З а н у д а. Через солідарність.

О р д а. Зануда, а слово сказав правильне.

З а н у д а. А може, я тільки до якого часу був Зануда? Може, я колюзію пережив? А ти кажеш Зануда...

К а р м а н у ц а. А як же, коли прийде зміна?

Г о л о с и. Хай іде на другу лаву!

І в а н. Товариші. Змагання й ударництво полягає не в тому, щоб працювати по дві й по три зміни підряд. Треба працювати одну зміну, тільки одну, але добре. Проте я мушу згодитись... На цей раз ми маємо право попрацювати більше. Маємо право! Це буде справжній штурм, товариші!

В с і. А так і є.

— Навались!

Знову симфонія рухів, брязкіт лопат, гуркотіння конвейєра. Згори, туркочучи, суне зарубна машина.

І в а н. Іде.

В с і. Давай, давай!

І в а н. Починаємо другий цикл, товариші!

Н а в а л ь н и к и. Навались!

Ритм лопат, мелькання ламп.

3

Знову телефони нагорі.

— Центральна!

— Центральна!

— Центральна!

— Друга зміна приступає до роботи!

— Центральна!

— Наслідки першої зміни...

— Наслідки першої зміни...

— Наслідки першої зміни...

В е р ш и г о р а. Слухаю.

Німецька група — в лаві, над лавою Орди.

Г а р р і.

Мільйонами підспудних сот
 Із серця, із мізку робітничих товщ,
 У серце, у мозок робітничих товщ,
 День і ніч,
 День і ніч.
 Кров революції обертається могутнім
 Кружним колом.
 Руський гірник, українець, татарин,
 сврей, білорус,
 Молдавашиц, китаєць —
 Голосом загрозливо чорним,
 Як вугілля, що рушить його рука,
 Гукає:
 — Ми ще не те зрушимо кайлом
 Завтра
 Для себе.—
 Гамбург вигукує,
 Відповідає Берлін:
 — Кривавий Октобер, кривавий Май.
 Ми цього не забудемо,
 Ні.
 Стократ убивали нас,
 В сто перше вставай!
 Гуде, здригаючись, земля..
 Страйк за страйком,
 З'аколоти, повстання,
 Сутички, як хмара на хмару.
 В зіницях страйків — відповідь Рад.
 Раби колоній, наймити, юні галузки
 заводів,
 Всесвітнє військо голодних
 Вигукує своє голодування.
 Вони йдуть, ідуть, ідуть...
 Вони ступають через стіни в'язниць,
 тортур, кулеметного вогню,
 Потік, надимаючись, мчить уламки скель,
 дерев і металу.
 Потік трощить береги,
 Потік змиває старий світ.

Хто відступає? Хто тремтить?
Кров молодих дзвенить у вухах.
І найюніших свіжий подих
У груди втомлених лле бадьорість!

Це голос Алазара Кюм'ята, поета Угорщини, залитої кров'ю, гримить із нашим завзяттям. Це — на штурм іде соціалізм!

А л ь б е р т. Це наша відповідь на лист соціал-зрадників.

Брязкіт лопат, гуркіт конвейера, блиски чорного золота,
тьмяне світло шахтарських лампок.

Ш т р а у с (*підліз до Гаррі, освітив лампою йому обличчя*). Ес іст гут, геносе Гаррі.

Г а р р і (*підніс свою лампу*). Я, геносе Штраус! Алле бригаден арбайтен ві машинен.

Ш т р а у с. Ес іст гут. (*Повними грудьми*). Камераден, дойче ердінер, дойче ударнікі! Ес іст зер гут, ес іст соціялістішме штурм, камераден!

Брязкіт лопат ще дужче. Гуркіт конвейера ще ритмічніше.

Динаміт! Гоп-ля! (*Махнув лампою*).

По всій лаві вгору заколивалися лампи. І десь далеко почувлись глухі удари вибухів. То запальники рвонули бурки.

5

В третій північній, нижче од німецької бригади, зарубна машина бере другий цикл. Шахтарі ворущаються між ряслих «кущів» та «органок» — ремонтують лаву, цокають молотки. Від глухого двигтіння вибуху Г н а т О р д а підвів голову, обтер рукавом обличчя, послухав.

О р д а. Рвуть бурку. А в нас?

І в а н. Готові. Зараз палитимуть.

О р д а. Ану, синку, бахни, щоб веселіше було. А то Штраус задається.

6

Ш т а н д а р е н к о (*нагодився*). Бахни, Орда! Пали всю мою стару систему к чортовій матері! Пали! Бачу я, що з тебе таки будуть люди. Ну, я дурень, ну, я ж дурень

який!! Га? Ти бачив такого? Розстріляти к чорт... Тьху!
Забув...

Ш а х т а р і. Га-га!

І в а н (*махнув лампою*). Па-ли-ти бу-у-рки!

З а г у л о (*по лаві*). Бу-у-рки!

Заколювалися лампи.

З г о р и. Бух! Бу-бу-ух. Бух!

І знову рвучко, хапливо, запопадливо дзвонять,
гудуть телефони. Десь має бути ранок.

Вершигора (*у партійному комітеті,— зелений дашок лампи і тінь на стіні. Вершигора тримає коло вуха трубку*). Так. Список ударників. На ранок. Мусять бути готові. Скликати технічний персонал. Поставити звіт інженера Орди. Запровадити систему безперервної роботи механізмів по всіх лавах. Оголосити мітинг. На майдані. Так, по всіх лавах.

Ш т а н д а р е н к о (*при телефоні в кабінеті*). По всіх лавах? Добре. Буде зроблено. (*Кинув трубку*). Чорт! Як весело! Шкода тільки, що виляється не можна з хорошого настрою. Ну, хоч вірші почитати за порадою Вершигори...

Летить огонь, свистить огонь,

Тюгу-тюгу-тюгу...

І броньовик через пього

Подібний утюгу.

Оце вірші! І лайки нема, а звучить сильно. Оце поет!
Мабуть, спеціально для мене написав...

7

У ~~шахті~~, на шахтному дворіщі. Вагонники ваганяють у кліть
вагонетки з вугіллям і посилають їх на-гора.

К а р м а н у ц а (*підкотила вагонетку, випросталась*).
Ух...

В а г о н н и к. Жара?

К а р м а н у ц а. Жара! (*Підійшла до телефону*). Цен-
тральна.

Цієї хвилини з квершлягу виринула постать Ш т р а у с а. Віп
також розігнався до телефону. Побачив Кармануцу й став зніяко-
вівши.

Штраус. Геносін Кармануца?

Кармануца. А, товариш Штраус! Як справи?

Штраус. Данке, данке. Як почуває себе Орда? Скільки ваген?

Кармануца. А ви скільки?

Штраус. Мало, мало, зер веніг. Пльохо.

Кармануца. О? І Орда мало...

Штраус. Зо? Ай-ай-ай...

Кармануца *(не витримала, сипнула сміхом)*. Ну й хитрий же ви, товаришу Штраусе. Та скажіть уже. Все одно, зараз же всі визнають. Ідемо на мітинг.

Штраус *(задоволено)*. О, Карль Штраус знай, що він зробив мало, зер веніг.

Кармануца *(в рурку)*. Кабінет Вершигори. Виїзди-мо на-гора!

З темної глибини квершлягу паближаються сотні шахтарських ламп, одна за одною сходяться, розминаються, пливуть і пливуть, як заблукані зорі, до шахтного дворища. Це виходять шахтарі — потомлені, чорпі, але горді й завзяті.

Гук а ю т ь. Дайош кліть!

— На-гора!

— На повітря!

— На сонце!

— Дайош!

Перша група стала в кліть і пішла вгору.

ХІІ. ЗОРЯ ДОНБАСУ

1

Багряна вранішня зоря горить на верхів'ях териконів, червонить копри над шахтами. Гудуть телеграфні дроти, натягнуті на сліпучий фаянс ізоляторів. Над трибуною широким язиком полум'я палахкотить на вітрі стяг революції.

На двох стовпах прибито величезну таблицю. Широке поле її поділено прямоспадною лінією на рівні половини. Вгорі на одній половині написано:

«Третя північна» (група Орди). Завдання 120 тонн. Виконано...» (червона лінія, на якій іще немає цифри). На другій половині таблиці: «П'ята північна (німецька група). Завдання 120 тонн. Виконано — 200 тонн (166,75%)».

Колона шахтарів напружено дивиться на таблицю. Стоїть блідий інженер Іван Орда, мовчазний Гнат Орда, Головатий,

Кармануца, Соколовський, Красносівка та інші комсомольці. Коло трибуни — німецька група на чолі з Штраусом, Гаррі Кайнсом, Елі та Альбертом.

Голос із колони. Двісті тонн...

Штраус. Яволь. Цвай гундерт — двісті тонн.

Мовчання.

Знову голос. Сто шістдесят шість цілих і сімдесят п'ять сотих відсотка...

Штраус. Я, гундерт зекс унд зексіг унд фюнф унд зібціг процент.

Голос (*безнадійно*). Правда, що зибцик. Через цей зибцик не перескочиш.

Сукачов. А ты вазьми разгон да попробуй.

Голос. Еге, спробуй.

Інший голос. Жила не витримає. Німецька жила — вона технічеська. Вона пімецька.

Сукачов. А ти головой, если жила не тянет.

Гнат. Мовчи, Сукачов.

Сукачов. Дык чего ж? И памалчим пока. Язык-то, он за зубами.

Перший голос (*майже в розпачі*). Двісті тонн... (*Зітхнув*).

Колони зітхнули.

Другий. Скоро вони там підрахують?

Завучала мідь: «Тра-та-та-та! Тра-та-та-та! Тра-та-та-та, та-та!»

Кармапуда. Ідуть. Вершигора, Штандаренко, Головатий...

Колони стрепенулися. Очі повернулись у той бік.

2

Ті з'являються.

Колони. Ну, підраховали? Вирахували? Знайшли? Говоріть!

Вершигора. Старики! Не хвилюйтесь! Всі цифри точно встановлено. Кожпа тонна взята на облік. Героїчна німецька бригада на чолі з товаришем Штраусом та членом комсомолу Німеччини Гаррі Кайнсом, три зміни

підряд не виходячи з шахти, дала добовий видобуток вугілля двісті тонн, що складає 166 цілих 66 сотих відсотка.

Ні м ц і *(гордо, задоволено)*. Ріхтіг.

Вершигора. Отже, на таблиці помилка тільки на дев'ять сотих відсотка.

Колони. Ну? А наші? Лава інженера Орди?..

Штраус. Зер інтересант.

Голос. Не муч, говорю, коли ти партейний! Не муч...

Вершигора. Тепер лава молодого радянського інженера, члена Комуністичної партії товариша Івана Орди, машиніста зарубної машини комсомольця Петра Соколовського, батрака Красносівки, комсомольців Сінагатуліна, Димова, Левінсона, Ю Тафу, позапартійних кріпильників та відбійників Нетудихати, Каракащенко, Кукли, Сукачова, старих кадровиків колишніх червоногвардійців Миколи Головатого та Гната Орди і прикріпленого до лави парторга комсомольського осередку товаришки Сани Кармавуци...

Голос. Знаємо! Не муч...

Колона. Скільки?

Вершигора. ...маючи завдання 120 тонн, за три зміни безперервної роботи механізмів за системою інженера Орди, видала чистого вугілля 250 тонн, що виносить 208 цілих і 33 сотих відсотка.

Голос. Оце так зибцик. Га, товаришу Штраусе?

Ні м ц і. Двісті п'ятдесят тонн?

Штраус. Абер...

Загальне гучне зітхання, піби кам'яна гора впала.

У колоці сміх, шум, вигуки.

Вершигора *(пише на таблиці цифри)*. 250 тонн — 208,33%.

Штраус *(До своїх, вельми здивовано)*. Абер, геносен. Ді циферн зінд ріхтіг?

Зануда. Не сумнівайтесь. Наш ріхтик чесний.

Колони. Ударникам — слава!

— Німецьким шахтарям і штейгеру Штраусу — ура!

Ні м ц і *(відповідають, підносячи вгору кулаки)*. Інженерові Орди і всій третій північній — ура!

Соколовський, Красносівка та інші комсомольці спускають на канатах велику палаючу зорю. Вона стає над таблицею і горить п'ятьма кінцями, піби велетенська іскра розтопленого металу. Бура захвату. Гримить музика.

Вершигоро. Товариші, система інженера Орди блискуче себе виправдала. Метал не потребує відпочинку. Треба тільки вміти організувати навколо машини людей... Це зробив Орда! Він організував лаву для перемоги. Він дав зброю в руки всіх шахтарів Донбасу... Він заслуговує на орден Леніна, яким ми відзначаємо своїх героїв...

Колони *(в захваті)*. Правильно, Вершигоро! Орден Леніна. Героя на трибуну!

Штраус. Нам не сказали про ця система. Варум?

У німецькій групі збудження.

Вершигоро. Але ми її тільки пробували. Тепер ми її по всіх лавах...

Колони. Інженера на трибуну! Орду! На трибуну його!

Іван *(хвилюючись, виходить на трибуну. Гримить музика. Він довго не може говорити)*. Як це сталося, товариші? Вигадав я своїм «геніальним» розумом цю систему? Чи з повітря взяв? Ні те, пі друге. Ось. *(На Красносівку)*. Ось. *(На Головатого та на інших з своєї лави)*. Ось *(на всіх шахтарів)*, хто нашттовхнув на цю думку. Ясно. Телеграф гуде нею, вітер її несе з півночі на південь. З республіки в республіку. По всьому Союзу! Темпи. Не можна по-старому. Треба механізувати. З мене погавий промовець. Але ясно. Сама революція нашттовхує на нове. За що ж орден? Без вугілля смерть. А ми живемо й будемо соціалізм. Так виникла ця система. І ще виникнуть сотні! Це ясно. Я не промовець, але ясно. Хто здійснив? Вони. *(На свою групу)*. Працювали, як залізні. Батько зостався на всі три зміни, й всі zostались... *(Радісно посмінувся)*. Я не агітував, слово честі. Вони самі, щоб перевірити...

Сміх.

Голоси. Правильно, говори далі.

Іван. Що ж говорити? Ясно. Все ясно. Німецькі шахтарі билися, як на фронті. Кармануца втягла їх у змагання. Я можу тепер зійти вниз.

Сміх, оплески.

Вигуки. Не сходи! Стій там! Високо стій! Кармануца хай скаже! Кармануца!

Кармануца. Вершигоро, я не піду.

Вершигора. Як же ти не підеш, коли маса потребує? Іди. *(Підсаджує її на трибуну)*.

Оплески, сміх.

Вигук. Говори, Кармануцо! Говори, наш бойовий парторг!

Кармануца. Ось стоїть товариш Вершигора. Він сказав: погано працюєш, Кармануцо. Він ударив мене цим словом так, що мені дзвеніло у вухах, а перед очима — провалля! Я прийшла до старого Орди. Він пив горілку. Я крикнула йому в лице: провалля! І Штраусу крикнула: провалля! Це була правда. Ми всі стояли над ним, над безоднею прориву. Це був одчай. А потім вони обидва стрибнули, і я стрибнула з ними так, що жили стягли серце, наче ремесем. Де ми взяли сил? Дала партія. Де взяли волі? У партії. Ось стоїть Вершигора. Він скаже за всіх. А я хочу сказати, що Орда зневажав Молдавію, і... він її возвеличив. Мене не любив, а став батьком, ріднішим за батька. Не любив Штрауса, німецьких шахтарів і підніс їх і себе до червоної зорі... Летів сам у провалля і став на верхівлі честі і відваги. Бо це життя, що ламає людей і творить людей. Інтернаціональних! І тому кажу буна зеуа, товариші ударники! І хай іде на трибуну старий Орда, хай іде його друг Головатий, що не здав більшовицьких позицій ради дружби, і Карл Штраус! Хай кожний з них скаже своє слово.

Колони. Правильно, Кармануцо! Давай старого! Орду на трибуну! Гната Кириловича! І Штрауса! І Головатого!

Вершигора. Пожалуйте, товаришу Орда. Народ просить.

Колони. Давай старого! *(Підхоплюють Орду на руки, висаджують на трибуну)*. І ти, Головатий, іди. Чого не слухаєш?

Головатий виходить на трибуну, стає коло Орди.

Орда *(скинув кашкета, чуб розвіявся на вітрі. Орда обвів усіх очима. Затихли)*. Я сам недавно на цю трибуну видивався. А тепер висадили на руках. Тоді казали — соромно. А тепер мені сором їсть очі, старому дурневі. Винен перед революцією. Бунтував. Все гуділо в мені. Отут. Середина гуділа. *(Поклав руки на груди)*. Наче ворог тут сидів... у грудях... На Петьку кипіло серце, на цю дівчину,

на Штрауса, на Вершигору, на цілий світ. Став той світ передо мною, заслонив очі, требує. Тридцять шість років бив обушком, а тепер механізуйся. Не міг. Коля і той одвернувся був, старий друг...

Голов а т и й. Що було, Гнате, те минулося. Не згадуй. Помучився і я трохи... Зате тепер нашу дружбу... не розірвеш...

Орда. Так, Колю, не розірвеш! Трудом вона нашим зв'язана. Петько! На руку! *(Простяг з трибуни руку Соколовському)*. На, ту, котра постріляна.

Соколовський *(підходить і тисне йому руку)*. Ой... постріляна, а ще міцна.

Сміх у колонах.

Признайтесь же, що цю руку одвоював наш Ленінський комсомол!..

Орда. Що ж, признаюсь. Міцна, кажеш? Знадобиться ще. Вона ще за Донбас — оновлений, більшовицький — побореться. З усіма разом. І з тобою — в одній лаві. З комсомолом, Петю. Бачу я, що ви — хлопці з доброго заліза ковані, огнем гартовані. Хай же оця зоря Донбасу горить над нами, не примеркає, бо як примеркне, то буде знак, що примеркає революція. Тільки цього не було й не буде.

Тиша. Тільки прапор шумить та гудуть дроты.

Голо с. Правильно.

Гаррі. Ес іст ріхтіг! Хай живе большевістше Донбас! Єтт шпірхт унзер штейгер, геносе Карль Штраус.

Ні м ц і. Штраус!

Колони. Штрауса на трибуну! *(Підіймають його на руки, висаджують на трибуну)*.

Штраус. Геносен... унд геносінен... Мі програвль змаганья. Ошень, ошень плъохо... Абер мі програвль... тільки тому, що не зналь нова система... Геносен! Ніхтвар? Змагань тепер тільки починайтся. Хіба не правда?

Ні м ц і. Ріхтіг.

Голо с и. Правильно.

Штраус. І ми ще будемо побачіль, хто дає більше вугіль, коли ми берем ваш система й придумай хутко пересувайт раштаки. А ми вже придумаль... Ес гейт, геносе Орда?

Гнат. Дай руку. (Тисне Штраусові руку). Та як же його не жити, коли так? Хто з нами? В ударну бригаду до кінця п'ятирічки.

Сукачов. Дык живем, старик. Во славу революції! Мепя пиши!

Ютафу. Моя бригада. Китай у бригада.

Голоси. Пиши.

Штандаренко. Ти, Ордо, вилай мене як посліднього... Утюга мені прочитай... Тільки не сердься... Я думав, що твоя система ні к... цебто нікуди не годиться... Запиши й мене до свого списку.

Сміх, гул задоволення.

Іван. Будемо працювати, партизанська твоя голова. Зануда. І мене пиши. На прізвище Громкий.

Сміх у колопах.

Орда. Як Громкий? Ти ж Зануда.

Громкий. Був Зануда та видихався. Думаєш, дурно три зміни в ударній лаві працював? Дурно разом з тобою переживав колюзію? Ні, отець. Я таки шахтар! Помер Зануда, вічна йому пам'ять, земля пером і пухом. А як іще десь якийсь Зануда зостався, то грусне буде його життя. Громко ти говорив, отець, і я тепер говоритиму громко. І буду я не Халимон Зануда, а Халимон Громкий, і родичів, котрі Зануди, зрікаюся! Інтересуюсь у постійну ударну бригаду на фронтах соціалізму.

Сміх, оплески.

Вигук. Вдар, Громкий, ногами об землю!

Громкий. І вдарю. Думаєте, не вдарю? Ще й як ударю. Може, ми ради цієї ідеї й соціалізм будуємо, а ви кажете не вдарю.

Вершигора. Ради якої ж саме, товаришу Громкий?

Громкий. Ради тієї, щоб зануд, як гусінь, знищити, щоб народ пішов веселий, сміливий, щоб ударив лихом і ногами об землю, а не нудив світом. Немає в мене, поки що, чобіт у дудочку, як буде при повному соціалізмі, та давай і так. Музико! Грай народження громкої людини — пролетарія!

Музика вдарила...

З'являються Кароліна та Гретхен.

Кароліна. Карль!

Всі зустріли її очима.

Голос. Пожалуйте і ви на трибуну, якщо ви їхня супруга.

Штраус. Я... дас іст моя жінка...

Кароліна. Вас бедойтет дізе комеді? Я чекай на тебе, унд гедек іст фертіг. Ми ідемо. Ти забув?

Штраус (*парешті зрозумів*). Ах, гедек іст фертіг? Вона каже, що багаж складено, щоб їхати до Німеччини. Але ти нічого не знайш, Кароліно... Тут такі справи...

В колонях. Їхати? Куди? Чого?

Орда. Їхати до Німеччини? Га? Чи я не дочув? Штраусе?

В колонях. Штраусе! Відповідай!

Кароліна. Bist du ein Sozialdemokrat, oder nicht?

Штраус. Nein!

Німці. Gut!

Кароліна. Bist du ein Bolschewik?

Штраус. Heute nein, morgen — ja!

Група. Sehr gut!

Колони. Що? Як ти кажеш?

Голос. Ану не дуже швидко, бо я швидкої мови не розбираю.

Штраус. Вона питає, чи я соціал-демократ. Кажу — ні. Чи я більшовик? Кажу — сьогодні ні, завтра — так!

Голоси. Гу-гу! Правильно, Штраусе!

Альберт. Генесе Штраус! Я записав вас до Тсоавіахім. Я тепер гольова Тсоавіахім. Те, чого вшюра не бачив, я сьогодні бачу. Рот фронт, генесе Штраус!

Німці. Рот фронт!

Кароліна. Мій останній слов: ти йдеш?

Штраус. Ні. Тепер це неможливо.

Кароліна. Зо? Ах, фатерлянд, бідний фатерлянд... (*Пішла геть*).

Штраус. Я завжди казав, немає більший кльопіт, як жінка...

Гретхен. Шьорт запірайт. Як ти, Гансе, не йдеш, то для чого я піду? (*Енергійно розштовхує людей і стає в німецьку лаву*).

Н і м ц і. Г о х, ф р а у К а л ь т о ф е н!
У к о л о н а х. О ц е п о-н а ш о м у.
В е р ш и г о р а (*сходить нарешті на трибуну*). Т о в а-
р и ш і.

Т и ш а.

Здається, тут не зосталось нікого, у кого серце з лопуха, а кров із патріотичного квасу. Зостались кріпильники соціалістичного Донбасу, ударники першої більшовицької п'ятирічки. Ось лист, адресований до нас від шахтарів Брянки.

К о л о н и. Ч и т а й.

В е р ш и г о р а. Вони дійшли рекордних цифр за системою старого вибійника Касаурова й викликають нас на соціалістичне змагання.

Г о л о с и (*акордом*). П р и й м а є м о!

В е р ш и г о р а. Так. Ми цей виклик приймаємо. Досягнення Карташова, Орди, Штрауса, Ліхтпарда, Касаурова, Єніфанова — перетворюються на революційну теорію механізованого Донбасу. Вона заходить у дію і рухає вседонбасівську хвилю соціалістичного змагання.

Г уд у т ь д р о т и, ш у м и т ь в і т е р.

П і в д е н ь і п і в н і ч, з а х і д і с х і д, к о ж н и й к у т о ч о к К р а ї н и Р а д ш л ю т ь н а м п р и в і т і в и м о г у: в у г і л ь я! Н а ш а в і д п о в і д ь б у д е к о р о т к а...

К о л о н и. П р а в и л ь н о!

В е р ш и г о р а. В и м о г у р е в о л ю ц і ї...

К о л о н и. П р и й м а є м о! (*Урочисто піднесли руки*).

Т е л е г р а ф н і д р о т и г у д у т ь о д в і т р у. І в і х н ю г у д і н ь і д з е н ь у р і з у ю т ь с я з д а л е к у в и с о к і г у д к и з а в о д і в.

З а в і с а

*Жовтень 1930 р. — жовтень 1931 р.
Харків — Донбас.*

ДІВЧАТА НАШОЇ КРАЇНИ

Лірична комедія на 4 дії,
13 картин

Героїчному Ленінському комсомолу

*Нехай же слава зоряна
летить і в даль, і в шир.
Було в бригаді п'ятеро
і шостий бригадир.*

ДІЙОВІ ОСОБИ

Марія Шапіга
Мотя Жердяєва
Оксана Синиченко
Валя Чубова
Фрося Багатир
Ревека Ходос

} дівчата нашої країни,
члени комсомолу.

Антон Шметелюк
Микола Пронашка
Іван Панахида
Йосип Новобрапець
Павло Гайдаренко
Андрій Скрипка

} бетонярі,
члени комсомолу.

Явтух Звізденко
Дмитро Ліщина
Панас Говоруха
Степан Шкурка

} індивідуальники.

Тома Старчай
Микита Сидорович Водоп'ян

} старі робітники:
крановий і талелажник.

Шапіга Василь Андрійович — машиніст, член партії.
Тетяна Іванівна — його дружина.
Інженер Лотоцький.
Лариса Лотоцька — його дружина.
Павло Дмитрович Калич — секретар партійної організації на будівництві.
Містер Гейвуд — інженер.
Місіс Гейвуд — його дружина.
Міс Гейвуд (Гелен) — його дочка.
Сава Чайченко — письменник.
Павелко — композитор.
Невважай — командир полку.
Дівчина — хатня робітниця у Лотоцьких.

Робітники, червоноармійці, комсомольці,
жінки робітників та інженерів.
Відбувається на будівництві великої гідроелектростанції на Радянській
Україні.

ДІЯ ПЕРША

КАРТИНА ПЕРША

1

Вечірнім робітничим провулком пового міста, що губиться в перспективі будівництва над рікою, хутко йде Маша. У неї в руках гумові чоботи. Її близько свого котеджу вона зупиняється: десь грає віолончель. Маша слухає її останній теплий і тремтливий звук.

2

Ідуть Лотоцька і Шметелюк. Розмовляючи, вони зупиняються біля того ж котеджу.

Шметелюк. Підемо далі чи розійдемося на цьому роздоріжжі?

Лотоцька. Вам куди?

Шметелюк. Мені? Просто — до мети. Он вона світиться: певно, хлопці мої зібралися вже після роботи. А вам?

Лотоцька. Мені теж до мети, хоч не зовсім просто. Вона на тому березі. Треба звертати вбік, повертати назад, потім знову вбік, знову назад, вперед, — досить заплутана дорога.

Шметелюк. Ви ж не заблудите?

Лотоцька. О, не турбуйтеся.

Шметелюк. А може, вас проведи?

Лотоцька. Ні, хоч ви і дуже ввічливий, але поки що цього не буде.

Шметелюк. Чому?

Лотоцька. Ви не підете.

Шметелюк. Куди?

Лотоцька. До моєї мети.

Шметелюк. Чому?

Лотоцька. Це неможливо.

Шметелюк. Чоловік?

Лотоцька. Гу-гу. Який ви цікавий.

Шметелюк. Це смішно. Ви ж пішли зі мною?

Лотоцька. Трішки.

Ш метелю к. Трішки пішли? Це все одно.

Л отоцька. Ні, трішки смішно.

Ш метелю к. Смішно? Я думаю про вас, як іду з роботи і як на роботу йду. Смішно? Одні з думки не виходить: чи знову побачу вас коло блоку. Так! Я вас бачу... Ви стоїте. Ви дивитесь на нас, як ми кладемо бетон. Але я не знаю, на кого ви дивитесь, та й чого ви дивитесь, я ж нічого не знаю.

Л отоцька. А я на вас дивлюсь.

Ш метелю к. Я цього не знаю. У блоці нас шестеро.

Л отоцька. З шістьох мене найбільше цікавить один.

Ш метелю к. З якого погляду?

Л отоцька. О, з багатьох.

Ш метелю к. Не вірю.

Л отоцька. Хочете, я прийду до вас?

Ш метелю к. Ви? До мене? Куди?

Л отоцька. У ваше приміщення.

Ш метелю к. Це неможливо.

Л отоцька. Чому?

Ш метелю к. Це тільки в пісні: жита не сіяла, само воно родить, козака не чарувала, сам до мене ходить. А тут, щоб павпаки... ні, неможливо. І потім, куди ж ви прийдете, як нас шестеро живе в одній кімнаті? Вся моя бригада.

Л отоцька. Коли я ставлю собі якусь мету, я стараюсь досягти її за всяку ціну. А ви не можете зробити так, щоб...

Ш метелю к. Я все зробию.

Л отоцька. Чудово.

Ш метелю к. Сам дома зостанусь. Чоловік тут приїхав такий, що всім його цікаво послухать. Хлопців пошлю, а сам дома зостанусь.

Л отоцька. Добре, я прийду.

Ш метелю к. Боятись не будете?

Л отоцька. Ні, я не з боязких. Боятись — значить напевно зазнати поразки. А я не поразки шукаю, а... перемоги. У? Як вам здається?

Ш метелю к. Не знаю, що ви називаєте перемогою, але я хочу одного.

Л отоцька. У?

Ш метелю к. Бачити вас.

Л отоцька. Я ж сказала — прийду.

Ш метелю к. Коли?

Л отоцька. Призначайте. Ви ж кавалер, гу-гу...

Ш метелю к. Сьогодні. О дев'ятій. Добре?

Лотоцька. Гарзд. Мені однаково.

Ш метелю к. А я ждатиму. Я на годинник дивитимусь. Лічитиму хвилини. *(Хоче взяти її руку)*.

Лотоцька. О, який ви сміливий завойовник. Прощайте. Я прийду... Не можу не прийти. Так мені... подобається це побачення. *(Ще раз усміхнувшись йому, пішла геть)*.

3

Ш метелю к *(дивиться їй услід)*. Не може бути! Сон? Примара? Чи справді? *(Мацає себе)*. Ні, я не сплю. Це була вона — жива і в рукавичках. Прощайте. Я прийду. Не можу не прийти... *(Заспівав)*.

Веди ж, Буденный, нас смелее в бой.

Пусть гром гремит, пускай пожар кругом...

Хутко пішов слідом за Лотоцькою.

4

М а ш а *(входить)*. Шметелюк з Лотоцькою! Значить, правда...

Знову заграла віолончель.

(Маша, отямившись, підходить до дверей котеджу, дзвонить, нетерпляче озирається; помітивши когось у провулку, зраділа, гукнула йому). Пронашко! Ти? Пронашко!

5

П р о н а ш к а *(з'являється)*. Маша! Здрастуй. Цілу вічність тебе не бачив.

М а ш а. Як учора, та й досі.

П р о н а ш к а. Хіба це було вчора? Дивно. Чоботи?

М а ш а. Атож.

П р о н а ш к а. Ідеш?

М а ш а. Іду, Пронашко.

П р о н а ш к а. На бетон?

М а ш а. Ну, звісно.

П р о н а ш к а. А райком?

М а ш а. Затвердив нашу бригаду. Ваня Голуб сказав — ідіть.

П р о н а ш к а. Затвердив? Ти — бригадир?

М а ш а. І групорг.

П р о н а ш к а. І завтра вже працювати?

М а ш а. Завтра.

П р о н а ш к а. Так. Це прекрасно. Я, Машо, дуже радий.

М а ш а. Що затвердили бригаду?

П р о н а ш к а. І що бригаду затвердили, і що... Ну да, що затвердили бригаду.

М а ш а (*всміхнувшись*). Дякую, Пронашко. Я теж рада.

П р о н а ш к а. Що затвердили?

М а ш а. Ні, що тебе побачила.

П р о н а ш к а. Машо! Навіщо ти перебільшуєш факти?

М а ш а. Який ти неймовірний. Я зраділа, аж крикнула, як тебе побачила. Мені поговорити з тобою треба. Зараз же. Ходім до нас. Тут одне діло важливе. Зараз же!

П р о н а ш к а. Дивно. Щось мусило трапитись справді важливе, коли так... Чи просто жартуєш?

М а ш а. Та зовсім мені не хочеться зараз жартувати. Так що ж, зайдеш?

П р о н а ш к а. Цебто я? До тебе? (*Глянув на свій одяг, він з роботи, заляпаний бетоном*). Ні, не можу.

М а ш а. Дурниці. Я тебе прошу!

П р о н а ш к а. Ну, коли просиш, то я зараз. Обполосну морду і буду як живий. (*Зникає*).

6

М а ш а. Приходь же! Зараз же приходь! (*Ще раз по-дзвонила*).

Двері їй відчинила м а т и.

Стала на дверях, побачила чоботи в руках у Маші, запротестувала.

М а т и. А це мені що таке?

М а ш а. Це? Чоботи.

М а т и. Сама бачу, що чоботи.

М а ш а. А ти ж питаєш.

М а т и. Навіщо, питаю. Думаєш, на бетон підеш?

М а ш а. Атож.

М а т и. Та я тобі такого бетону покажу...

М а ш а. Добре, добре, мамо, тільки пусти спочатку в хату. Там поговоримо...

М а т и. Бачили таку? Ну, йди. Я вже з тобою поговорю...

Увійшли в будинок. Двері зачинилися.

7

Іде на роботу Лотоцький. Зупинився. Зсунув назад шапку, довго й пильно дивиться просто себе — в провулок, куди пішли Лариса і Шметелюк.

Лотоцький. З ким це вона?

8

Звідти повертається Шметелюк, паспівуючи марш Будьонного.

Шметелюк (*побачивши Лотоцького зупинився*).
Добрий... вечір, товаришу Лотоцький...

Лотоцький. Звідки це ви, такий веселий?

Шметелюк. Я? А я, власне... з роботи!

Лотоцький. З якої роботи?

Шметелюк. З греблі. Зміна моя кінчилася...

Лотоцький. Ага. А то не ви стояли там... з жінкою?

Шметелюк. З якою жінкою? Я... до... дому... А ви, товаришу Лотоцький?

Лотоцький (*дивиться повз нього в провулок*). А я на зміну... поспішаю... (*Хутко проходить повз Шметелюка в тому напрямку, звідки той прийшов*).

9

Шметелюк іще якусь мить стоїть, вражений цією зустріччю, потім, махнувши рукою, іде пріч.

10

Лотоцький (*повертається*). Слухайте, Шметелюк. А ви не бачили, хто там?.. Нема. (*Стоїть, насурмивши брови, машинально дістає цигарку, закурює*). Та-ак...

Темно

КАРТИНА ДРУГА

1

Маша і мати входять до Машиної кімнати. У відчинене широке вікно з саду струмує світло крізь листя дерев. На столі лампа під зеленим дашком. Маша повертає вимикач. Блиснуло скло великої шафи з книжками.

Мати. Давай мені сюди ці чоботи.

Маша. Вони на тебе не налізуть.

Мати. Дай сюди чоботи, я тобі кажу. Я їх викину.

Маша. Ну, що ти, мамо? Платити ж доведеться.

Мати. Порубаю, щоб і не думала. Бетон вона підє місити. Одна баддя, мабуть, пудів із сто...

Маша. Хіба це багато? Нам треба вкласти п'ятсот тисяч кубометрів, та й то не страшно.

Мати. Здуріла дівчина. Хто ж вас пустить на ту погябель, у той бетон? Щоб загинули, щоб пропали отам?

Маша. Хто це тобі сказав? Не вір. Ми загинати не хочемо.

Мати. Так не для цього ж мені влада моя, щоб моя дочка бетон місила.

Маша. Бачиш, яка ти. Влади хочеш, а бетону місити не хочеш. А скажи, справді, для чого тобі влада?

Мати. Щоб дочка моя вийшла за інженера.

Маша. Не обов'язково.

Мати. Щоб була красива любов.

Маша. Правильно.

Мати. Щоб було м'ясо.

Маша. Підходяще.

Мати. Щоб соловей співав.

Маша. Добре!

Мати. Щоб у кооперації було повно товару, а не самі чамайдани та шнурки до черевиків, і щоб делікатне поводження було, а не грубіянство.

Маша. Чудова програма. Ну, давай помиримось. Я йду на бетон, це вирішено остаточно. Іду з бригадою, яку я організовую. Ми, знаєш, що хочемо, мамо? Ми хочемо показати, що в нашій країні... *(Дзвоник. Маша хутко йде з кімнати і повертається з Пронашкою)*. Заходь же, Пронашко! Я чекаю тебе.

Пронашка. Сьогодні у мене день чудес. Насамперед... (*Побачивши Тетяну Іванівну*). Насамперед салют мамаші. Член першої комсомольської бригади бетонувальників Микола Сильвестрович Пронашка. (*Вклоняється*). А у вас бої за п'ятсот тисяч? Ну, хто кого?

Маша. Здається, ворог починає відступати.

Мати. Хто? Я? Що ви скажете цій дурній дівчині?

Пронашка. Цій дівчині? Бачите, ще Карл Маркс і Фрідріх Енгельс не раз казали, що коли на планеті неспокійно, то справжнє місце комсомолки — на бетоні. Це ж саме скажу й я, і коли ви не вірите Марксу, то можете повірити мені, адже я тутешній.

Маша. Ну, от бачиш, мамо.

Мати. А я тобі кажу — не буде. Ось прийде батько, то він тобі такого Маркса прочитає... (*Вийшла*).

Маша. Весело. Батьком залякує. От діла, Пронашко.

Пронашка. Проте скажу — це не так легко.

Маша. Залякати?

Пронашка. Ні, класти бетон.

Маша. Та що ти кажеш?

Пронашка. Я кажу правду. Класти не одну зміну, а сто, двісті, а може, й триста змін — це справді не так легко. І взятись, а потім кинути — це гірше, ніж зовсім не братись. Як тобі здається?

Маша. Та мені здається, що ти таки хочеш залякати.

Пронашка. Ні, тільки попередити. Адже я теж відповідаю за честь комсомолу. І мені було б важко бачити в наших лавах дезертира, хоч би це була й дівчина, хоч би ця дівчина була навіть така, як ти, і хоч би я оцю дівчину всім своїм комсомольським серцем...

Маша. От і добре. Непорозуміння вичерпано.

Пронашка (*тихо*). ...любив.

Маша. Любив. А що значить любити, Пронашко?

Пронашка. Любити, Мапо... це значить... як би тобі сказати... щоб ти зрозуміла... Любити! Це... Ну, це багато чого значить. Розумієш?

Маша. Не зовсім. Ну, наприклад?

Пронашка. Наприклад, ну, наприклад — розмовляє людина звичайною бюрократичною мовою. «Будь ласка,

сідайте. Ходіте обідати. Позич мені три карбованці не довше як на десять-дванадцять місяців». А любити — це значить, що людина починає раптом співати. Розумієш?

М а ш а. Як же саме співати?

П р о н а ш к а. Ну, як. Коли є тенор, то співає тенором, а як немає, то й басом, все одно. Тут важить, розумієш, не форма, а сама суть. А суть та, що співає. І не можна спинити її. Серцем співає, голосом співає. Та що серце? Гудзики починають співати!

М а ш а. Ти знаєш, а вірно!

П р о н а ш к а. Що? Не може бути!

М а ш а. Ні, я питаю, а вірно ж це?

П р о н а ш к а. А, ти питаєш, а я думав...

М а ш а. Ну, добре. Любити — це, значить, коли співають гудзики. А ще які прикмети?

П р о н а ш к а. Та що я можу всі прикмети перечеислити? (*Незадоволено*). Ну, гудзики, ну, листя на деревах, підшви на чоботях і інша природа, все співає. Наче пересувна опера, слово честі...

М а ш а. Гаразд. Але що ж воно значить, Пронашко?

П р о н а ш к а. Що?

М а ш а. Та от, коли в підшвах пересувна опера?

П р о н а ш к а. Ну, це й значить... любити.

М а ш а. А любити що значить?

П р о н а ш к а. Ну, це вже пробач. Я не професор. Це вже я не знаю, що значить.

М а ш а. От бачиш. А кажеш — любов.

П р о н а ш к а. Так це ж я кажу — коли б! А я ж не кажу, що це є насправді.

М а ш а. А коли б це було насправді, ти допоміг би мені зараз в одній важливій справі?

П р о н а ш к а. Я? Машо! Тисячу справ кажи!

М а ш а. Ні, в мене тільки одна. Я хочу побачитись з вашим бригадиром. Сьогодні ж... годині о дев'ятій... увечері. Щоб він прийшов...

П р о н а ш к а. З нашим бригадиром? З Антоном?

М а ш а. Так, з Антоном Шметелюком.

П р о н а ш к а. А я думав, що ти... зі мною хотіла побачитись. (*Зів'яв*). Яка неприємна помилка.

М а ш а. Ні, я хотіла, дуже хотіла з тобою побачитись.

П р о н а ш к а. Щоб я знайшов Шметелюка й привів його до тебе?

М а ш а. Атож,

Пронашка. А... для чого ж тобі Шметелюк?

Маша. От бачиш, ти вже питаєш для чого. А ще хвалилися своїм комсомольським серцем.

Пронашка. Ти хочеш, щоб моє серце дбало за Шметелюка? Але для цього...

Маша. Просить же тебе не Шметелюк, а я прошу.

Пронашка. У цьому й біда.

Маша. Значить, не зробиш цього для мене? Навіть коли б мені дуже треба було побалакати з ним... про бетон? Ми ж завтра стаємо на роботу.

Пронашка. Що ж, бетон дуже важлива річ. Навіть тоді, коли він тісно переплітається з такими речами, як... любов, наприклад.

Маша. Припустімо, що ти вгадав. Тоді що? Зробиш ти чи не зробиш?

Пронашка. Я вгадав? Ну, звісно, я так і знав. Так припустімо ж на хвилинку, що ти вимагаєш від мене неможливого. От уяви собі. Ну, от уяви. *(Згодом)*. Де я тобі зараз знайду Шметелюка?

Маша. Так. Значить, не зробиш? Значить, я в тобі помилилася? Шкода. А я гадала... Ну, що ж! Вибач.

Пронашка *(зітхнув)*. Ні, на жаль, не помилилась, я такий і є дурень, за якого ти мене вважала. Піду. *(Зовсім тихо)*. Без опери в підшвах... але піду. Бажаю тобі успіху у всіх твоїх питаннях.

Маша. Значить, зробиш? Хоч це тобі трохи й важко.

Пронашка *(невесело усміхаючись)*. Дурниці. Член комсомолу повинен уміти переборювати труднощі! Бувай здорова, Машо. Зустрінемося завтра на бетоні. *(Пішов)*.

4

Маша. Миколо! *(Підійшла до вікна, повз яке мелькнула його постать)*. Миколо! *(Тиша)*. Пішов... *(Весело)*. Пішов, пішов! *(Заспівала)*.

Веди ж, Будьонний, нас сміливо в бій.

(Взяла з столу газету, глянула на вміщений у ній портрет). «Антон Шметелюк. Бригадир першої комсомольської, творець більшовицьких темпів...» і кавалер Лотоцької. Ну, пані Лотоцька, поборемось.

Темно

КАРТИНА ТРЕТЯ

Кімната, де живе бригада Аптона Шметелпока.

1

Панахида та Гайдаренко гуляють у шахи. Скрипка впився у книжку про Галілея. Новобранець проглядає газети.

Панахида. Чужої землі не хочемо, але й своєї, жодного вершка своєї землі нікому не віддамо. Пойняв? (*Б'є Гайдаренкову фігуру*).

Скрипка. Ах, чорт!

Панахида. Це ти про мене, Скрипко?

Скрипка. Та ні, це я про Галілея.

Панахида. А, про Галілея. За що ж ти його ласш?

Скрипка. Та пі, це я лаю кардиналів. Матео Барберіні.

Панахида. А, кардиналів, то такі. Ти їх гарненько пробери, а ми тим часом підкладемо свиню Гайдаренкові. (*Робить хід*).

Гайдаренко. А, ти он як! Ти, значить, такий?

Панахида. Щоб ти знав, Панахида завжди такий, ще змалечку.

Гайдаренко. Ну, так ми ж тоді ось як. (*Робить хід*).

Панахида. Запишемо. Член ЛКСМУ Павло Гайдаренко обороняє королеву. Фортеці для неї буде.

Гайдаренко. І будую. І що ти мені скажеш?

Панахида. І те й скажу, що немає таких фортець, яких більшовики не взяли б.

Гайдаренко. А ти спробуй узяти.

Панахида. Кого?

Гайдаренко. Та королеву ж.

Панахида. Королеву? Не більшовицьке це діло. Хай її кінь візьме. (*Робить хід конем, бере королеву*). Пойняв?

Гайдаренко. Ти диви...

Панахида. От тобі й диви. Плакала твоя королева у носову хусточку. (*Встає*). Ех, ти, Капабланка. Хто ж так гуляє в шахи? Хто ж так нерозумно підставляє королеву та ще під коня? Знаєш, коли б ти й на бетоні був такий безталанний, то тобі б краще було утопитись.

Гайдаренко. Ну, на бетоні ми ще з тобою поміряємось. Та й в шахи все одно колись я тебе обіграю.

Панахида. Тільки тому я ще поважаю тебе — авансом. Значить, товариші, наш дорогий Пронашка сьогодні на присьмному побаченні. Щастить людям. А тут хоч би котра глянула.

Гайдаренко. Боятся. Ти ж носом як зачепиш, пропала людина.

Панахида. Але уяви собі, Павлушо, що було б, якби у мене був такий мізерний ніс, як у тебе? Ти ж тоді не міг би придумати ні одного дотепу. Мовчиш? Ну, добре. Подумай, а завтра даси відповідь.

Скрипка. Ах, сволота!

Панахида. Хто, Гайдаренко?

Скрипка. Та ні, це тут, розумієш, папа римський, Урбан Восьмий. Той самий, що був раніше кардиналом. Ну, не дає ходу Галілею.

Панахида. А, папа, то такий...

Скрипка. А які люди були! Які герої! Ну, хоч би Галілео Галілей! Ти ж подумай. Гойдання жирандолі у Пізі. Маятник. Термометр, телескоп, сонячні плями, зоряне небо і сім дір...

Панахида. У кого?

Скрипка. У кого! На небі, у кого ж?

Панахида. А, на небі, там є.

Скрипка. Ну, звісно, є. А Леонардо да Вінчі! Ідея гвинта, розумієш, для літака. Ну, ти ж подумай. Гвинта придумати. А Христофор Колумб!

Панахида. Або Андрій Скрипка.

Скрипка. А що ж ти думаєш? Та я... та ти знаєш, що коли вони при тих королях, князях і папах римських могли гвинта придумати, Америку відкрили, так ми при соціалізмі чорта відкриємо.

Панахида. Цебто ти хотів сказати — закриємо. Бо чорта, по-перше, давно відкрито, а по-друге — навіщо він нам здався?

Скрипка. Ну да, хто ж цього не знає. Звісно, закриємо.

Панахида. Правильно. І це дякуючи тому, що в нас є такі герої, як-от, наприклад, ти, я, Гайдаренко і так далі. Серйозно.

Новобранець (відклав газету). А я от зовсім іншої думки.

Панахида. Скажи нам свою думку, Йосипе прекрасний.

Новобранець. Ніхто з нас не герой. Всі ми — ніщо. Дріб'яки. Відстала маса, а не комсомольці, незважаючи на те, що всі ми непогано кладемо бетон і вчимось у робітничому університеті. Зате є в нас один герой, один ударник і творець більшовицьких темпів.

Скрипка. Ох, чорт. Та хто ж це такий?

Новобранець. Це... Та ось, будь ласка. Його портрет і ціла стаття про нього. *(Дає газету)*.

Скрипка. Та це ж наш бригадир!

Гайдаренко. Шметелюк!

Панахида. Ніяких сумнівів.

Скрипка. От здорово. Вмістили портрет. Це добре. Хай знають наших.

Новобранець. Ти справді чудило, Скрипка. Де ж тут знають наших? Тут знають самого Шметелюка, бригадира, червоноармійця бетону, ударника і таке інше. Скрипки тут не знають. Пронашки не знають. Новобранця не знають.

Панахида. Йосипе, дрібна заздрість — це не найкраща якість людини.

Новобранець. Панахидо! Я не заздрю Шметелюкові. Я обурююсь!

Панахида. Дай-но глянути одним оком. *(Бере газету, читає вголос)*. «Перша комсомольська, завдяки своєму бригадиrowі Антопу Шметелюку, досягла більшовицьких темпів і дас рекорд. Це він, Антон Шметелюк, своїм ентузіазмом, своїм власним прикладом, своїм героїзмом тягне за собою відсталіх... Цей завжди бадьорий чорнявий бригадир...»

Гайдаренко. Брехня!

Скрипка. Ні, що він чорнявий, це правда, але взагалі чорт знає що.

Панахида. «Цей червоноармієць бетону кожним цебром зміцнює обороноспроможність країни, вчить, як треба працювати. Його ім'я повинно бути...» *(Опустив голову, нахмурився)*.

Новобранець. Ну, що ти скажеш?

Скрипка. Та це ж акафіст, а не пролетарська стаття в пролетарській газеті. А ми хіба за акафістом працюємо? Ми ж пове життя... Ми ж цілий світ...

Новобранець. Кар'єрист.

Панахида *(ще раз глянуv у газету)*. Не спішіть, товариші, з висновками.

Скрипка. Чому?

Панахида. Тому, що слово не горобець, або, як каже Сафо, славнозвісна поетка Греції в перекладі Івана Франка, том двадцять сьомий, сторінка тридцять шоста: «Коли тебе пристрасть огорне, держи ж за зубами язик, бо хто верещить і дуріє, весь труд його зійде на пшик». А тепер проаналізуємо даний факт. Хто з вас скаже, що наш бригадир погано працює? Ви мовчите, значить, ви згодні, що він працює добре, як справжній ударник. Щоправда, останнім часом у нього стали з'являтися неприємні рекордменські зальоти. Але ж цю алілуйницьку статейку написав, зрозуміло, не він. Так чого ж ви на нього напалися?

Новобранець. Ти захищавш Шметелюка. Але побачимо, що скаже з цього приводу наш групорг Пропашка...

2

Увіходить Шметелюк.

Панахида. А ось і бригадир. Що нового в світі білому?

Шметелюк. Новина, хлопці, є, і новина цікава. Приїхав із Харкова — угадайте хто?

Скрипка. Та кажи зразу.

Шметелюк. Письменник Чайченко. І з ним композитор один теж приїхав. Чайченко писатиме книгу про монтажників турбін. Зараз у Будинку громадських організацій буде його доповідь. А потім композитор гратиме... Народу повно. Скоро почнеться.

Панахида. Чайченко? Той самий Сава Чайченко? Це справді дуже й дуже цікаво. А композитора не знаєш як прізвище?

Шметелюк. Здається, Павелко.

Панахида. Хлопці, щоб не губити часу і, бува, не звівати початку, гайда зараз же!

Гайдаренко. Ми готові.

Скрипка. Що не кажи, а цікаві новини приніс.

Новобранець. Пішли.

Виходять.

3

Панахида (затримавшись). А ти?

Шметелюк. Я... іду слідом за вами. Дістану тільки зошит для нотаток. Іди, я нажену.

Панахида. Ну, валяй. Ми зайmemo для тебе місце.
Шметелюк. Да, да, поближе займайте.

Панахида виходить, назустріч йому вбігає Гайдаренко.

4

Гайдаренко. Панахидо!

Панахида. Що трапилось?

Гайдаренко. Еврика! Ти у мене під ногами!

Панахида (*дивиться йому під ноги*). Не може бути.

Гайдаренко. Іди сюди! (*Тягне його до шахівниці*).
Ось мій хід. Бачив?

Панахида. Боже мій, висловлюючись старою, ідеалістичною термінологією. Боже мій! Я ще не бачив такого бездари, висловлюючись новою термінологією. (*Зробив хід і взяв Гайдаренкову фігуру*). Пойняв?

Шметелюк. Хлопці! Та ви ж... на Чайченка спізнитесь. Ідіть уже...

Гайдаренко. Панахидо, невже ти не розумієш, що я просто... пожартував з тобою? Постав назад фігуру.

Панахида (*великодушно*). На. (*Поставив і пішов. Гайдаренко за ним*).

5

Шметелюк. Фу, це важче, ніж класти бетон. Думав, засиплюсь, але поки що везе. Безперечно, везе...

6

Знову вбігає Гайдаренко.

Гайдаренко. Антошо!

Шметелюк. Ну, що таке? Чого ти знову?

Гайдаренко. Можеш не сумніватись, Антошо; він все одно буде в мене під ногами. Іди сюди. Я придумав новий хід.

Шметелюк. Та йди ти зі своїм ходом до чорта! Я через тебе на Чайченка спізнюсь. Забирай свої шахи і топай екоріш!..

Гайдаренко. Це ідея. (*Взяв шахівницю і обережно поніс її перед собою*).

Ш метелюк (*замкнув двері на гачок*). А далі що? Раз збрехав, два, а далі що? Обдурить вона мене чи не обдурить? (*Подумає*). Все одно, раз таке діло, треба показати клас. (*Відчиняє чемодан, дістає галстук, комірець, нові черевики, одягається, поглядаючи на годинник. Стукіт у двері. Схвимовався. Похвильово зав'язує галстук*). Зараз, зараз, почекайте хвилинку.

Г о л о с. Видчиніть. Чого замикаєтесь?

Ш метелюк (*завмер*). Пронашка. Я пропав. Хіба воно замкнено? Зараз. (*Відчиняє*).

Входить Пронашка.

Ш метелюк. Це ти, Пронашко? Здоров. Оце добре, що ти прийшов. Ну, як поживаєш? Розповідай. А я думаю, де це Пронашка... слово честі.

Пронашка (*оглянує усю його постать*). Н-да, воно й помітно, що ти про мене думаєш. Куди це ти збираєшся, дозволь поцікавитись?

Ш метелюк. Я куди збираюсь?

Пронашка. Угу...

Ш метелюк. Та тут, розумієш... до Будинку громадських організацій збираюся. Приїхав письменник Чайченко. Наші всі пішли, а я на хвилину затримався і мушу зараз бігти.

Пронашка. Чайченко? От і гаразд, підемо разом, а теж туди.

Ш метелюк. Що? Та я, розумієш, поки одягнусь... тут мені ще зшит треба. А ти, може, поспішаєш. Ти знаєш що, товаришу групорг? Ти валий, а я нажену.

Пронашка. Нічого, товаришу бригадире, ти одягайся, а я почекаю. (*Сів, ще раз оглянує бригадинову постать*). Просто хоч на бал, а не тільки слухати Чайченка. От тільки галстук варто було б рябіший надіти, а то черевики блищать, як собачий ніс, а галстук — пропадає.

Ш метелюк. Ага. Так ти... сідай.

Пронашка. Дякую, я вже сиджу. (*Виймає коробку з цигарками, закурює*). Продовжуй свою справу, не звертай на мене уваги. А я тим часом розповім тобі одну цікаву річ.

Шметелюк *(глянув на годинник)*. Але ж... Там же Чайченко... Ну, розповідай уже. *(Сів, зітхнувши)*.

Пронашка. Нічого. Те, що я тобі скажу, теж заслуговує на увагу. Історія, скажімо, починається так. Є на нашому будівництві одна прекрасна з усіх поглядів дівчина. І дівчина ця — комсомолка, зрозуміло.

Шметелюк. Уже цікаво.

Пронашка. Далі ти почуєш більше, але слухай не перебиваючи. Я не буду говорити ні про її розум, ні про її відданість партії і комсомолу, ні про її красу... Я... не зумію про це сказати, та й для чого це мені? Я скажу тільки, що, оскільки мені відомо, дехто з наших товаришів, принаймні один, ім'я якого я не назву, з радістю сказав би їй про все це у вічі і, може, не один раз сказав би, а тисячу разів...

Шметелюк. Це історія. Так у чому ж річ?

Пронашка. А річ у тому, що в житті воно якось так трапляється, що не всякий із комсомольців, а може, й членів партії, знаходить відгук на поклик свого більшовицького серця. Навпаки, буває так, що замість відгуку серце комсомолки шле свій привіт не кажу — менш достойному, але в кожному разі іншому об'єкту, який ні цього привіту, ні чистих мрій комсомолки не заслуговує. І не заслуговує вже хоч би через те, що цей дурень навіть і не підозрює, що для нього розквітає прекрасна весна в серці найпрекраснішої дівчини нашої країни.

Шметелюк. Це справді дурень!

Пронашка. Цілком згоден. Я скажу більше: в даному разі так і трапилось. Дівчина, ім'я якої Марія Шапіга, організувала бригаду бетонувальниць із кращих дівчат нашого будівництва. Бригада ця, я певен, покаже більшовицькі темпи в роботі. Але значення її далеко ширше. Бригада Марії Шапіги...

Шметелюк *(нетерпляче)*. Словом, вона рекордів хоче доскочити? Так чого ж? Хай спробує.

Пронашка. Не рекорди цікавлять її як рекорди, товаришу бригадире.

Шметелюк. А що ж саме? Кажіть точно і скорше, а то ж Чайченко... *(Глянув на годинник, схопився за голову)*. За п'ять хвилин дев'ята.

Пронашка. Ну, знаєш, з тобою важко говорити, і тому я скажу прямо. Ти мусиш передати їй наш досвід. Так зробив би на твоєму місці кожен із нас, коли б вона вірила в нього так, як вірить...

Шметелюк. Чекай! Марія Шапіга? Мапа? Це та, що працювала на середній протоці? Знаю. Між іншим, вона, на мою думку, не цікава.

Пронашка *(схопився)*. Не цікава?!

Шметелюк. Ну да, не цікава. Я її бачив. Можливо, що вона навіть гарна, а от... розумієш... ні! Вона не цікава.

Пронашка *(стоїть приголомшений таким поворотом справи: він і зрадів, він і обурився до краю)*. Ах, ти ж... І це називається комсомолець! По-перше, вона в мільярди разів цікавіша деяких красунь з чужого табору, які невідомо чого лаять до нашого блоку і яких дехто вважає за богинь!

Шметелюк. Хто? Не розумію.

Пронашка. А насправді ці богині не варті підметки Марії Шапіги! Це тобі раз! А по-друге, якби вона справді була нецікава, так ти що ж? Не мусив би як бригадир?

Шметелюк. Чого ти від мене хочеш? Що я мушу? Ну? Що? Кажіть ясно.

Пронашка. Піти зараз до неї.

Шметелюк. Що? Піти до неї? Так я ж... Ні, я не піду. Я не можу піти до неї. І чого б це я пішов?

Пронашка. Вона хоче поговорити з тобою про роботу бригади і домовитись про змагання.

Шметелюк. Пронашко! Зрозумій мене: я не можу! О дев'ятій годині вечора говорити про бетон... Подумай. І погодься, що це... химерне бажання. Що за ним ховається, я не знаю, і знати не хочу...

Пронашка. Шметелюк! Побережи свою голову. За такі натяки...

Шметелюк. Чого ти хвилюєшся? Може, тобі самому цікаво поговорити з нею... про бетон! Так ти й іди до неї. А я не можу зараз цього зробити, тому що... ну, тому що Чайченко, нарешті! А потім взагалі, в чім річ? Теж бетонярі, подумаєш. У чім річ нарешті? У мене рекорди. А вони мені що, з неба падають, ці рекорди? Я працюю по-ударному, от і рекорди. От тобі і вся наука. Так і скажи. А то хоче тебе з бабами перегнати, і навчи її зараз, як це зробити. А я думаю, що це й не бабське діло...

Пронашка. Знаєш що, бригадире? Ти, здається, не туди повертаєш...

Шметелюк. Ну це твоя особиста думка. Хоч ти й групорг мій, а комсомол думає про мене інакше.

Пронашка. Але ти, здається, хочеш, щоб він почав думати про тебе ще інакше.

Шметелюк. Не залякаєш! Я рекорди даю! Я на передовій лінії б'юся, а не в садах комсомольської весни. Так можеш і сказати їй...

Пронашка *(подумає)*. Дурень. *(Хутко вийшов із кімнати)*.

9

Шметелюк *(розлютився)*. Котись до чортової бабушки! *(Замикає двері)*. Фу... як по-дурному посварилися. *(Шкодуючи)*. От чудій. І цигарки забув. *(Бере з коробки цигарку)*. Ну, давай помирилось. Ну? Миколо, добре? Якби ти знав мої діла, ти б сам зрозумів, що... *(закурює)*, здається, я заплутався. Що ж тепер буде? *(Глянує на годинник)*. Дев'ята! А може, він зупинився? *(Слухає годинник)*. Ні, цокає... аж у серці мені цокає. *(Загуляє прозодежею вікно, сідає до столу, розгортає книжку. Читає)*.

И странная тоска теснит уж грудь мою,
Я думаю о ней, я плачу и люблю.
Люблю мечты моей созданье,
С глазами, полными лазурного огня,
С улыбкой розовой, как голубого дня
За роццей первое сиянье...

Буза — вона не прийде. Хіба вона прийде? Ніколи. А може, прийде?

Стук.

Що? Ні, вона ніколи не прийде!

Знову стук.

Хто?

Голос. Відчиніть же. Це я.

Шметелюк *(біжить до дверей, повертається, зоває розкидані речі)*. К чорту!

Голос. Що?

Шметелюк. Ні, ні, будь ласка, це я кажу — будь ласка. *(Поправляє газету на столі)*. Зараз! *(Нарешті відчиняє)*.

Увіходить Лотоцька, одягнена скромно, говорить тихо, ніби дослухаючись до своїх слів. Обводить очима кімнату, спиняє погляд на зп'яковілому Шметелюкові, і ледь помітна посмішка во-
рухнула їй куточки губ.

Лотоцька. Ну, от і я.

Шметелюк *(в пориві до неї)*. Ви!.. Я вже думав, ви не прийдете.

Лотоцька *(рухом очей і ледь піднесеною рукою зупиняє його)*. Ні, я звикла здійснювати свої плани. Але ви такий... неприступний. *(Посмішка знову гадючкою пробігла їй по губах)*. Мало не півгодини тримали мене на карантині. Ви чимсь стурбовані?

Шметелюк. Трошки.

Лотоцька. Що трапилось?

Шметелюк. Та нічого такого... заходив приятель, — маленькі неприємності. Посперечалися про бетон.

Лотоцька. Цікаво. *(Глянула на книгу)*. Лермонтов? О, це чудово. Місяти бетон і читати класичну поезію. Що ж, подобається вам Лермонтов?

Шметелюк. Нічого писав парнишка. Але наші напишуть краще.

Лотоцька. Це безперечно. Стирання граней, призов ударників до літератури... Наслідки не забаряться. А тим часом... *(Глянула в книжку, читає напам'ять, чим Шметелюк особливо вражений)*.

Я думаю о ней, я плачу и люблю.

Люблю мечты моей создашь.

С глазами, полными лазурного огня,

С улыбкой розовой, как голубого дня

За роцей первое сиянье...

(Всміхнулась). Який ідеологічно невитриманий вірш. Ви ж ударник, хіба ж вам можна читати такі вірші?

Шметелюк. А чого ж? Хіба ударник це вроді монаха? Якраз навпаки, ударник тільки й має право на всю оцю штуковину. На те він і ударник.

Лотоцька *(сміється)*. А втім... Ви маєте рацію... На те ж він ударник. Яке прекрасне слово, я вже не кажу про його... глибокий зміст, про те, що ударник — це кращий представник робітничого класу. Коли мій чоловік розповідав про ударників, про їхню пролетарську свідомість і ентузіазм...

Шметелюк. А ваш чоловік де зараз? Цебто, він зараз дома, зайнятий чим чи, може, де в іншому місці?

Лотоцька. О, не бійтесь. Він працює сьогодні в нічній зміні на греблі.

Шметелюк. Я й не боюсь, а спитав так просто... з поваги до нього, я його дуже поважаю, і всі ми поважаємо, це наш інженер... *(Набік)*. Заплутався.

Лотоцька. Я дуже рада. Але я така нещаслива. У нас із ним маленьке ідеологічне «qui pro quo». Він перестроює свій світогляд на засадах марксизму й сімнадцятої партконференції, а я така нездарна, що відстаю від завдань доби. От ми трошки й посварилися. Але я протестую. Я ваша гостя, а ви цікавитесь не мною, а чоловіком...

Шметелюк. Ні, чого ж? Я взагалі — і гостею, і чоловіком, оскільки він інженер, і взагалі цікаво, чи він буває у цьому районі. *(Набік)*. Ну да, я заплутався, як круглий дурень. *(Звалив газету з своїм портретом, зовсім розгубився, наступив на неї)*. Пробачте...

Лотоцька. О, покажіть. Це ваш портрет?

Шметелюк. І розказ про мене.

Лотоцька *(глянула)*. О!.. Який... змістовний портрет. Справжній ударник. Скажіть, ви любите славу?

Шметелюк. Хто? Я?

Лотоцька. Так, ви, ваші товариші, такі, як ви. Ну, звісно, любите! Висхідний клас, історичний процес, диктатура пролетаріату. Ви п'єте славу, як алкоголь, — так казав колись один мій добре знайомий.

Шметелюк. А він сам не був часом п'яний?

Лотоцька. Ні, він був тоді тверезою людиною. Як вас по батькові? Чим ви були до того, як стали ударником? Нічим? А втім, це ж нічого не значить. Ударник не монах, і тому має право любити прекрасне, любити й не думати, що це значить бути рабом старого світу, його культури, насолод, розкошів. Хіба це значить, що, завоювавши старий світ, завойовник, як варвар, обертається потім на завойованого? Навпаки. Це зветься зовсім інакше.

Шметелюк *(похмуро)*. По батькові мене Антон Макарович. Це раз.

Лотоцька. Прекрасно. Ну, а далі? Далі, Антоне Макаровичу. Я вам подала так багато запитань. Відповідайте ж. Хіба культурний, вихований ударник, опановуючи спадщину, не може стати на коліна? У? Я певна, що може.

Шметелюк. На коліна він, положим, не стане, це дурниці, а відповіді на ваші запитання — це я можу. Зараз я зацімкну гачок.

Лотоцька. Не стане? Чому ж? Мені здається, що стане. Звичайно, він не зробить цього при відкритих дверях, коли в сусідній кімнаті гримить музика, дзвенять бокали і тости. Це не його стиль. Але зате він може справді таки зацімкнути всі гачки на всіх вікнах і дверях, спустити фіранки, а коли їх немає, то заткнути вікна шпінелями або прозодежею, герметично закубрити...

Шметелюк. На коліна він все одно ні при яких умовах не стане. А увійти сюди хто-небудь може. От Пронашка недавно приходив.

Лотоцька. Пронашка? Це ж хто? Теж ударник? Ну, добре. Зацімкніть, і тоді ми продовжимо нашу дискусію...

Шметелюк іде до дверей. Вона скидає капелюшок і пальто.

11

Назустріч Шметелюкові увиходить Пронашка.

Шметелюк. Пронашка...

Лотоцька (*обернувшись*). Ах... це вже зовсім несподівано.

Пронашка. Признаюсь, для мене так само.

Лотоцька. Ви...

Пронашка. Не турбуйтеся, я пенадовго. Я забув цигарки.

Лотоцька. Ви знали, що ваш бригадир матиме побачення з жінкою, і ви прийшли, щоб... подивитись у щілинку?..

Пронашка. Мадам, ви мене мало цікавите, павіть у повному вигляді.

Лотоцька. Ви... Пронашка!

Пронашка. Я — Микола Сильвестрович Пронашка, і я не хочу дивитись на вас навіть у телескоп, а не тільки в щілину. Це суцзя правда. (*Взяв цигарки*). Ну, до побачення, Шметелюк. (*Пішов*).

Шметелюк. Пронашко!

Той зупинився.

Я не винен... Розумієш ти? Я не винен...

Пронашка. Винен гачок. Він тобі невірнo служить.

Ш мет е л ю к. Я потім розкажу тій... Маші... піду до неї й розкажу все... про бетон... як ти казав...

Пр о н а ш к а. Розкажи цій, а та вже якось обійдеться.
(Пішов).

12

Ш мет е л ю к. Пронашко! (Кинувся за ним).

Л о т о ц ь к а. Куди ж ви, Антоне Макаровичу? А я?..
(Заступила йому дорогу).

Ш мет е л ю к. Ви...

Л о т о ц ь к а. Так, я хочу знати, що це значить. Я прийшла до вас, а ви збираєтесь до якоїсь Маші. Мій дорогий, як же це? У?

Ш мет е л ю к. Я... не піду до Маші.

Л о т о ц ь к а. Не підете? Цього мало. Я хочу, щоб ви розповіли мені про неї. Хто вона, ваші взаємини і таке інше. Я почуваю, що ця Маша — моя «соперниця». Так?

Ш мет е л ю к. Облиште мене. У вас немає ні шматочка серця.

Л о т о ц ь к а. О, навпаки! Це ви такий безсердечний зі мною... (Йде до дверей, замикає і, посміхаючись, повертається до нього). А тепер — сідайте... ми поговоримо.

Ш мет е л ю к. Що ти робиш зі мною?

Л о т о ц ь к а. Сідайте!

Т е м п о

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

В кімнаті у Маші.

1

М а ш а (біля письмового стола, читає й робить нотатки. Хтось дзвонить, вона не помічає). Так. Запишемо. (Вираховує). Ось де секрет. Стривайте ж, хлопці! Не задавайтесь...

Мотря увіходить з книжкою, зачиталася, нічого не бачить, хвилинку стоїть на дверях, продовжуючи читати, потім увіходить до кімнати, натикається на стілець, сідає й читає далі, за одну мить ковтаючи очима й губами сторінку.

Маша (*здригнулася*). Хто це? Мотре! Щоб ти скисла! Коли ти увійшла, що я не чула? Мотре!

Мотря. Не заважай.

Маша. Ну, ви дивіться на неї! Що там таке цікаве? А дівчата де?

Мотря. Вісімдесят тисяч верст від водою.

Маша. Ха-ха-ха! Хто під водою?

Мотря. Не заважай. Вони саме пливуть.

Маша. Куди пливуть? Що тобі сталося? (*Вихопила книжку, глянула й зайшлася сміхом*). Пху, бодай ти скисла з своїм Жюль Верном...

Мотря. Дай сюди, ти нічого не розумієш. (*Вихопила книжку, читає*).

Маша. Та кинь нарешті. Я тобі розповім одну цікаву річ.

Мотря. Цікавішого за це немає на світі.

Маша. Та хоч скажи ж, де дівчата?

Мотря. Зараз прийдуть.

Дзвоник.

Це вони.

Маша. Нарешті! (*Вибігає*).

В коридорі гомін.

3

Мотря. Ой, не можу. Можна вмерти з цікавості. Ану, чим кінчається. (*Дивиться останню сторінку*). Чудово. (*Читає знову зсередини*).

4

Входять Ревека, потім Валя, Маша, Оксана.

Ревека. А, Мотря. Ти ще під водою? Пора випливати на поверхню. Мотре! Мовчить, як підводний човен.

Валя. Вона ж глибоко, то й не чує.

Оксана (*з букетом польових квітів*). Нашому бригадирові і групоргу від всієї бригади. Пішли ми сьогодні з

Ревекою в поле. Вийшли за околицю і пішли, далеко пішли, кілометрів... кілометрів... ну, скільки, Ревеко?

Ревека. Та, певно, з півкілометра було.

Оксана. Та кажи. Кілометрів з десять. Чудово там!

Маша. Та це мені нарвали? От дякую, Оксанко, і тобі, Ревеко. Які ж волошки хороші... *(Поставила в вазу)*.

Валя. Ну, Машо, розповідай же скорше.

Ревека. Бо їй дуже ніколи. Вона мусить цієї ночі досліджувати вплив місячного світла на психологію індивідуальника Степана Шкурки, що працює на лівому березі.

Маша. Валю! Так ти он яка?

Валя. Яка?

Оксана. Знаємо, знаємо яка.

Валя. Ну, от, напалися. А може, я з нього колгоспника хочу зробити.

5

Фрося *(увиходить, з перев'язаною щогою)*. Уявляю.

Маша. Фросю! Ха-ха-ха! Що це ти?

Фрося. Ой, зуб!

Маша. Та що з ним?

Фрося. Ой, прорізується.

Маша. Зуб прорізується?

Ревека. Як? Ти не знаєш, що в неї вже прорізується зуби?

Фрося. Мудрості.

Ревека. Тепер ми нічого не можемо робити без її мудрої поради. Як вона скаже, так і буде.

Фрося. Ой, не кричи так, бо віддається.

Ревека *(пошепки)*. Добре. А як же ти завтра бетон кластимеш?

Фрося. Ой! Він до завтрього перестане.

Маша. Ну, добре. Почнемо. Сідай сюди, Фросю. Мотре, кинь книжку.

Мотя. Хвилинку. Ще хвилинку, і він переможе.

Маша. Кинь, я тобі кажу.

Мотя. От, нещастя. *(Згорнула книжку, згодом знову розгортає і читає, заховавшись за спину Фросі)*.

Маша. Ну, дівчата, ми знову вкупі і на цей раз об'єднані не тільки в бригаду, а ще й в одну комсомольську групу. Тож і сили наші на цей раз ще міцніші.

Ревека. І крім того, у нас тепер — зуб мудрості.

М а ш а. Це вірно. Але ж і завдання багато важче, ніж попереднє. Ми вперше стаємо на бетон. Укласти треба шістдесят кубометрів за зміну, інакше свої ж засміють, хоч і з блока не вилазь. І вийде тоді, що ми не комсомолки, а та синиця, що хотіла запалити море. Так, Ревеко?

Р е в е к а. Зовсім не так. Ми вкладамо шістдесят кубометрів і виліземо з блока з піснею «Іде, іде ось баддя», інакше не може бути. Валю, клянись Степаном Шкуркою, що це буде так.

В а л я. Клянусь!

Р е в е к а. Тоді все гаразд. Фросю, підніми вище свій зуб мудрості.

Голос: «Не члену комсомолу можна?»

Р е в е к а. Якийсь безпартійний голос.

М а ш а. Та ні, це батько. Я забула вам сказати: мати моя проти того, щоб я йшла на бетон. Це вона поскаржилась батькові.

Р е в е к а. Уй, чудачка. Так він же машиніст.

М а ш а. Ну, та от же. Заходь, батьку! Просимо!

6

Увіходять Ш а п і г а. Дівчата войовничо піднесли голови.

Ш а п і г а. О, які ви всі грізні. Неозброєній людині увійти страшно.

О к с а н а. Хіба ви збираєтесь воювати з нами?

Ш а п і г а. Війни ми, як відомо, не хочемо, але готові до неї завжди.

М а ш а. Отак і ми.

Р е в е к а. Дякувати богу, наш порох сухий...

Ш а п і г а. Дівчата, що й казати, з порохом. Але я не війною на вас, а для мирних переговорів.

М а ш а. Від матері?

Ш а п і г а. Від неї ж. Наговорила вона мені на вас цілу контрреволюцію.

М а ш а. Що ж саме?

Ш а п і г а. Та що нібито кілька молодих дівчат... (подивився на кожну з них через окуляри і посміхнувся) ...кидають легшу роботу і збираються йти на бетон, де нам якраз потрібні робітники, аж горить, щоб укласти п'ятсот тисяч кубометрів. Так це чи не так?

М а ш а. Так.

Ш а п і г а. Запишемо. Але я так собі думаю, що все це так, легковажні слова, та й годі. Нахваляються дівчата, а як побачать, як на них спускається баддя, то тільки — фу! Аж загудуть із блока. Ох, та й соромно ж буде, думаю собі. Перший путній парубок засміє, а як на мене, то я й не подивлюсь ні на одну.

М а ш а. Оце вже не так. Ти можеш бути спокійний.

Ш а п і г а. Угу. Так де ж мені бути спокійним, як мати вимагає, щоб ви сиділи на печі, а вона вам кашу варитиме.

Ф р о с я. Уявляю.

М а ш а. Знаєш що, батьку? Я тобі скажу два секрети. Перший — це те, що ми всі члени комсомолу. А другий — те, що саме перед молоддю стоїть теперішнє завдання створити комуністичне суспільство, говорив Ленін.

Ш а п і г а. Ах ви ж... комсомолія! Ну, добре ж, творіть, будуйте. І коли ви такі, то я складаю свої соглашения повноваження. Тільки ж ви нас, стариків, не дуже заморуйте...

7

М а т и *(увиходить)*. Ну, що? Нагримав на них?

Ш а п і г а. О, нагримав. Будуть знати.

Д і в ч а т а. Ха-ха-ха!

М а т и. Ой щось тут не так. Ти, мабуть, ще дужче пакурути їх? Я ж тебе знаю.

Ш а п і г а. Погано знаєш, коли думала, що буде інакше.

М а т и. Таки йде? А! Вона таки йде? Ну, йди ж, іди, коли так. Тільки знай: говорити з тобою не буду, води ніколи не зігрію, їсти не дам... Ой! А там же кльоцки варяться. З засипочкою! *(Побігла)*.

8

Ш а п і г а. Х-хе, позапартійна фракція провалилась. А проте їсти дасть. Побачите — кльоцками частуватиме.

М а ш а. Таким чином, і ця небезпека минула. Будемо продовжувати. Ти, батьку, можеш залишатись, як маєш охоту.

Ш а п і г а. Дякую за довір'я. Постараюсь виправдати.

М а ш а. Ми говорили про те, що нам треба вкласти шістдесят кубометрів за зміну. Бригада Антона Шмете-

люка вкладає більше. Як це вони роблять? Ось візьміть олівці і по аркушу паперу.

В а л я. От нещастя. Коли ж ми кінчимо?

Р е в е к а. Нічого, Степан Шкурка почекає.

Дівчата озброїлись олівцями. Але в цей час засвистів, защебетав у саду соловей.

О к с а н а. О, соловейко...

Ш а п і г а. Киш ти, провокаторе! Всю організацію розвалиш. *(Посміхаючись, виходить із кімнати).*

9

Р е в е к а. Ну, кажи вже, як це вони роблять.

О к с а н а. Та чекай же, Ревеко. Ти ж тільки послухай, як він співає...

Дівчата поволі відклали олівці, слухають.

Навіть Мотя впустила книжку і, щасливо посміхаючись, слухає.

Ф р о с я. Ой, перестав...

О к с а н а. Та де ж перестав? Співає.

Ф р о с я. Ні, зуб перестав.

О к с а н а. Тихо!

Слухають.

Р е в е к а *(тихо)*. А хочете, я вам розповім легенду про золотий місяць, найвну дівчину і пахабного рицаря.

М а ш а. Розповідай, Ревеко.

Р е в е к а. То був тихий-тихий вечір, як тиха вода, як шовкове небо. Давно поснули потомлені люди, і тільки двоє стояло на землі проти золотого місяця. То були герої нашої доби: один — юний рицар, а друга... друга була наша Фрося Багатир.

Ф р о с я. Цить!

В а л я. Ні, ні, нехай говорить.

Р е в е к а. Наша Фрося Багатир. Вони стояли на березі ріки і мріяли. І невідомо, про що вони мріяли, бо наша техніка ще не винайшла такого апарату, щоб записувати мрії. Але йду я через греблю і слухаю. І каже той рицар, молодий бригадир, до нашої Фросі: «Фросю, моя Фросю... Фросю золотая...»

Ф р о с я. Неправда. Він не казав «Фросю, моя Фросю!»

Р е в е к а. Як же не казав, коли я ясно чула?

Ф р о с я. Він сказав просто «Фросю». Один раз.

Ревека. Добре, він сказав один раз «Фросю» і додав: «Дивись, Фросю, який на небі місяць гуляє». Тоді Фрося, яка ще не мала зуба мудрості, підняла голову і стала дивитись на золотий місяць. І тоді нахабний бригадир, скориставшись такою хвилиною, зразу поцілував нашу Фросю, наче хто вистрелив із пістолета. З того часу у неї почав напухати зуб мудрості, який сьогодні, нарешті, прорізався. Отакі діла на білому світі...

Фрося. Цить уже, не тривож. Ой...

Маша. Твоє оповідання, Ревеко, дуже цікаве, хоч я й знала, що Фрося з деякого часу загубила спокій. Скажи ж нам, чи давно це було?

Ревека. Це було...

Фрося. Це було один раз, місяць тому, і з того часу я його не бачила.

Маша. А чи хотіла б же ти побачити його знову?

Фрося. Ой!.. *(Взялася за щок)*.

Маша. Хотіла б. Так слухайте ж тепер мене, я продовжу легенду Ревеки. Минали вечори і місячні, і хмарні, і що далі відходили вони в безвість, то більш похмуріла наша Фрося. Молодий бригадир не приходив, і не відомо, для кого билось його серце. Але одного вечора, це було сьогодні, я побачила його на розі нашої вулиці і почувала його розмову...

Фрося. Ой! З ким?

Маша. То була жінка з іншого берега, яка не має права на нашого бригадира. Жінка, якій ми повинні оголосити війну.

Мотя *(дочитавши)*. Фу! Я кіпчила. Кому війну?

Ревека. Кінчила? Ну, то слухай та вчись, як жити на землі, а не під водою.

Маша. Війну такій любові, як у бригадира до цієї... з іншого берега. Війну за нашу велику, чесну комсомольську любов...

Ревека. Оце я розумію.

Фрося. Але ж він... Де ж він?

Маша. Він прийде сюди.

Фрося. Ой!..

Ревека. З цього б ти й починала.

Маша. Я зробила так, що він буде сьогодні тут. Ми складемо з ним угоду на змагання. І ми з ним поговоримо. Але одна умова: про все це нікому ні слова, а головне — нікому з їхньої бригади. *(Зніяковіла)*. Я... дуже прошу вас. Не треба, щоб хтось із них довідався про... Фросю.

Р е в е к а. Ой Машо, мені здається, що Фрося тут ні до чого і що нам доведеться вислухати ще одну легенду.
М а ш а. Ні, більше ні слова.

Дзвоник. Всі насторожились.

Р е в е к а. Хто це може бути?

М а ш а. Це він. Вийдіть до тієї кімнати. Я сама почну з ним розмову. Потім увійдеш ти, Фросю, а далі й ви всі. Ми подивимось, як він себе почуватиме.

О к с а н а. Чудово!

В а л я. Люблю такі штуки.

Всі, крім Маші, виходять. Стук у двері.

М а ш а. Прошу.

10

Увіходить Скрипка.

М а ш а. Скрипка?

С к р и п к а. Добрий вечір. Я, розумієш, від Пронашки. Тут, розумієш, записка тобі, так я її, розумієш... (*Шукає*). Заховав десь і... розумієш, яка історія...

М а ш а. А що там було написано?

С к р и п к а. Не знаю. Не читав. Та де ж вона поділася?

Увіходить Фрося, трохи згодом — дівчата.

С к р и п к а. На словах Пронашка велів тобі сказати, що той гад не прийде.

М а ш а. Не прийде?

Ф р о с я. Хто?

С к р и п к а. Не знаю. Сказано — той гад, а який — не знаю. Та ось же вона! В Галілеї лежить. Будь ласка.

М а ш а (*читає записку*). «Шметелюк не прийде. Пронашка».

Ф р о с я (*застогнала*). О-ой. (*Взялася за щоку*).

С к р и п к а (*співчутливо*). Що, зуб?

Ф р о с я. Угу. І навіщо... розтривожили?..

Німа сцена.

С к р и п к а. Видно, здорово болить, чорт. Вирвати його, чорта!

Ф р о с я (*крутить головою*). Не...не знаю...

М а ш а. Ну, ні, Скрипочко. Зуби у нас прорізаються не для того, щоб їх рвати. Перекажи своєму бригадирові, що він у цьому скоро переконається. Так же, Фросю?

Всі обступили Фросю, чекають.

Ф р о с я (*з надією і з болем*). О-ой... Не знаю...

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА П'ЯТА

Кімната Маші. Світанок.

1

Крізь тьмяне скло дверей видно, як М а ш а бере душ.
Чутно її ухкання від холодної води.

2

До вікна підходить П р о н а ш к а. Вдивляється:
побачивши, відскакує від вікна.

3

Входить М а ш а, одягнена по-спортивному.
Робить фізкультурні вправи. За вікном покашлює Пронашка.

М а ш а. Хто там кашляє?

Г о л о с П р о н а ш к и: «А що, я вже й кашляти не маю права?»

М а ш а. Ой! Одну хвилинку. (*Виходить і повертається одягнена по-звичайному*).

Пронашка з'являється біля вікна.

Маша. Це ти, Пронашко? Здрастуй.

Пронашка. Доброго ранку, Машо. Я зайшов сказати тобі, що твоє доручення я чесно виконав.

Маша. Дякую. А ти не знаєш, чому він не прийшов? Йому щось перешкодило?

Пронашка. Без причини нічого не буває.

Маша. Мабуть, причина була дуже важлива?

Пронашка. Я... не можу тобі зараз сказати. Я не хочу говорити про Шметелюка. Він не вартий того.

Маша. Не вартий? Чому? Мушу ж я знати, що він відповів.

Пронашка. Я розповім тобі про це іншим разом. Не тепер, коли треба йти на роботу.

Маша. Ні, ти мусиш розповісти мені зараз. Зайди в хату, я відчиню тобі двері. *(Пішла з кімнати).*

5

Пронашка. Ну, Пронашко, кріпись. Ніколи ще не був ти в такому скрутному стані, як зараз. Але труднощі для того і існують, щоб їх переборювати. Іду!

6

Обоє входять до кімнати.

Маша. Ну, викладай свої таємниці.

Пронашка. Я скажу тобі три речі. Всі вони будуть про Шметелюка і трохи про мене.

Маша. Слухаю уважно.

Пронашка. Перша річ — це те, що Шметелюк не вартий тебе. І тому найкраще, що ти могла б зробити, це не розпитувати мене про нього, а затаврувати його зневагою, якої він цілком заслуговує.

Маша. Що я мушу робити, я приблизно знаю. Отже, продовжуй своє оповідання.

Пронашка. Гаразд. Я продовжую. Друге, що я хочу сказати, це те, що він не вартий Скрипки, Папахида, Гайдаренка, нарешті, мене. І тому знову ти погано зробила, що зупинила свою увагу на ньому, а не на Скрипці,

Панахиді, Гайдаренкові, про себе говорити не буду. Всі ми хлопці хороші і чесні комсомольці.

М а ш а. Це я теж знаю. А третє?

П р о н а ш к а. А третє, я нагадаю тобі, що сказав з цього приводу, хоч і не комсомольський, але не поганий поет, на прізвище О. С. Пушкін. Він дуже вірно сказав:

Мария, бедная Мария,
Краса черкасских дочерей.
Не знаешь ты, какого змия
Ласкаешь на груди своей...

Це все. До цього я додам небагато. Я ненавиджу Шметелюка кожним своїм гудзиком. Я зневажаю його!

М а ш а. А що ж він все-таки відповів?

П р о н а ш к а. Він сказав, що ти хочеш доскочити рекордів і перегнати його... з бабами... Це все. Думаю, що це не відіб'ється на твоїй сьогоднішній роботі?

М а ш а. А яка ж все-таки причина, що він не прийшов?

П р о н а ш к а. Що ти від мене хочеш? Сказав же, що не можу. Ну... а якби я тобі сказав, що ця причина — на двох ногах, що вона, крім того, жіночої статі, тобі легше було б?

М а ш а. А як вона була одягнена?

П р о н а ш к а. Хто?

М а ш а. Ну, та ця ж... причина на двох ногах... Лотоцька.

П р о н а ш к а. Ти... знаєш?

М а ш а. Догадуюсь. Плаття не помітив, цікаве було?

П р о н а ш к а. Плаття... я на ній не помітив. Цебто... я не звернув уваги... Чекай... ти знаєш... І ти... все-таки хотіла його бачити?

М а ш а. Авжеж, хотіла. Дуже хотіла. Тебе це дивує? Я ж тобі казала вчора.

П р о н а ш к а. Це... неймовірно. Ти... дівчина, яку я... про яку я думав в найкращі хвилини свого життя. І ця дівчина могла полюбити Шметелюка!

М а ш а. Пронашко!

П р о н а ш к а. Блазня, що замовляє про себе статейки!

М а ш а. Миколо!

П р о н а ш к а. Що міняє своїх на красунь з чужого табору!

М а ш а. Ти гадаєш, що в цій статейці (взяла газету), підписаній якимись ініціалами, винен Шметелюк?

Пронашка. Я не гадалка, щоб угадувати. Це факт!

Маша. Звідки ж ти довідався? Як ти встановив цей факт?

Пронашка. Я розмовляв учора з Чайченком. Він знає автора статейки. Це дрібний і безпринципний писака, що заробляє собі капітал на ударниках. Він проговорився Чайченкові, що написав статейку про Шметелюка слово в слово, як казав йому сам Шметелюк.

Маша. Яка гидота!

Пронашка. Гидота? Мало сказати. І я цього не кину так. Ми йдемо в райком. Ми — на загальні збори... Ми розкриємо лице Шметелюка!

Маша. А тобі не здається, що й статейку він змайстрував ради неї? Щоб більше їй сподобатись?

Пронашка. Чорт з ним, тим гірше! Хай знає увесь комсомол. Ти ж уявляєш? Замовити про себе статейку, розхвалити себе так, що найперший Хлестаков позаздрив би, та ще й оббрехати при цьому своїх товаришів. Такого це в нас не було.

Маша. А все-таки в райком ти не підеш. І бригаді своїй скажи, щоб ніхто в райкомі ні слова про це.

Пронашка. Що? Я не піду в райком?

Маша. Не підеш, Миколо. Цебто підеш, звичайно, але не для того, щоб говорити про Шметелюка.

Пронашка. Та чому ж це я не для того? Може, знову проситимеш за Шметелюка? Скажеш, зробити це для тебе? Ну, ні, це вже вибач! Цього вже не буде! Не зроблю! Я не хочу слухати тебе! Честь комсомолу мені дорожча за все інше.

Маша. А мені честь комсомолу не дорога?

Пронашка. Тобі дорога честь Шметелюка!

Маша. Шметелюк — член комсомолу!

Пронашка. Він ганьбить це звання!

Маша. Ганьбить? А ви зробіть так, щоб не ганьбив. Та спробуйте своїми силами. А то — зразу в райком. Допоможіть! Та ще на загальні збори. На громадський суд. Затаврувати ганьбою хочеш? Пронашко! Це говориш не ти. Може, це говорять ревнощі?

Пронашка. Що? Що ти сказала? Це... це з твого боку демагогія.

Маша. А ти не маєш права. Хтось інший міг би так зробити, але не ти. Яка ж це перемога — затаврувати ганьбою? Не дамо. Чуєш? Райком не дасть. От її то я справді ладна затаврувати, і я це зроблю. Він побачить,

чого варта його красуня. А його — не смісте. Комсомольська група для чого? Бригада для чого? Тільки класти бетон? А виручати, виховувати хто буде? Тільки райком? Ти ж подумай. А ще групорг...

Пронашка. Чекай. В голові наче свинець. Те, що ти кажеш, все правильно, все... Все ясно... Так, бригада не для того тільки, щоб класти бетон. Правильно... правильно. Але... чому це кажеш ти? Саме ти! І чому — про Шметелюка?

Маша. Я ж не могу цього казати про... Скрипку, Панахиду, Гайдаренка, про присутніх говорити не буду... Не вони ж потребують, щоб про них подумали, а Шметелюк.

Пронашка. Так, я не потребую, щоб про мене думали. Я сам про себе подумую. Все правильно. Ясно, ти мусиш думати про Шметелюка, а я мушу тобі допомогти. Я... Допомогти. Ха, чорт... Це, мабуть, діалектика.

Маша. Не лише ти, а вся бригада.

Пронашка. Так, так... Що ж ти хочеш тепер від мене?

Маша. Я ж сказала. Щоб ви допомогли одвоювати Шметелюка. Так же? Ти ж зробиш це? Ну, звісно, зробиш. Ти ж ніколи не погодишся віддати комсомольця Лотоцькій. Ніколи!

Пронашка. Гаразд. Я не піду в райком. Я поговорю з бригадою. Воюй з Лотоцькою, яку я непаவிжду, як і Шметелюка. Я допомагатиму тобі. А те... про гудзики та пересувну оперу... ти забудь... я дурниці учора паговорив... Прощай. Я йду на греблю.

Маша. Значить... береш свої слова назад?

Пронашка мовчить.

Почекай, будь ласка, я одягнусь, і підемо разом.

Пронашка. Разом?

Маша. Атож.

Пронашка. Для чого ж разом?

Маша. Та так... ні для чого. А коли тобі неприємно, то йди сам. Я хотіла йти разом... *(Вийшла)*.

7

Пронашка. Хотіла йти разом. Одвоювати їй Шметелюка. Якщо тобі неприємно. Ні чорта не розумію. Ах, який ти дурень, Пронашко, який дурень. Уві сні мріяв, у піснях співав, про неї думаючи. Зоря не текла з неба, коли

повз вікно її проходив... Про весну, про гудзики заговорив... Пху!.. Гіркота ж яка, мов чвир у люльці..

8

До вікна підійшли дівчата, одягнені на роботу.

Оксана. Гей, хто живий, озовися. На роботу пора, Машо!

Пронашка. Вона зараз.

Валя. Дивіться, Пронашка! Ти чого тут?

Ревека. Це мені подобається. Він робить свої візити вдосвіта.

Фрося. Уявляю.

Пронашка. Да, да... я вдосвіта... щоб, бува, не прозівати. І все одно нічого не виходить, Ревеко. Діалектика погана штука, коли її почуваєш на власній шкурі. Тільки не кажи про це в райкомі. (*Подався, гукнувши дівчатом*). Приходьте! Будемо виручати Шметелюка.

9

Оксапа. Бачили такого?

Ревека. Хм. Він таки дуже схвильований. Що це все значить?? Ходімте в хату.

Мотя. Знаєте, у Жюля Верна описується один випадок...

Ревека. Такий, як оце з Пронашкою? Так ти пам'ятав завтра зробиш про це доповідь. Ходімте.

Всі, крім Фросі, пішли в кімнату.

10

Фрося (*залишається біля вікна*). Пронашко!

Пронашка (*повертається*). Чого?

Фрося. Я... хотіла спитати... Тільки ти правду скажи... Вона тобі що-небудь казала?

Пронашка. Хто? Про кого?

Фрося. Маша... Про Антона.

Пронашка. Знову про Антона?! Спитай у неї, вона тобі більше скаже, ніж я. Вона, здається, ні про що інше не може зараз говорити, крім свого Антона! Вона... (*Махнув рукою*).

Ф р о с я. Що ж, що? Чого ти не доказуєш?

П р о н а ш к а. Вона... любить його!

Ф р о с я. Що?

П р о н а ш к а. А коли хтось любить, то не може захо-
вати цього, бо багато говорити. У неї й розпитай. А мені
ніколи. (Пішов).

11

Ф р о с я. Пронашко! Що ти кажеш? Маша... Тепер я
розумію... За що ж це мені все? За що?

12

Дівчата і Маша входять.

М а ш а. Фросю! Доброго ранку. Ну, як твій зуб?

Ф р о с я. Дякую. Ти можеш його не заговорювати. Не
треба... І взагалі, Машо, мені нічого не треба. І допомоги
твої не треба... такої щирої...

М а ш а. Що це значить?

В а л я. Що тут трапилось?

Р е в е к а. Запевняю тебе, Фросю, що тебе хтось пере-
мінив, поки нас не було. Ти не помітила — хто?

Ф р о с я. Маша перемінила.

М а ш а. І тобі не соромно, Фросю?

Ф р о с я. Коли тобі не соромно, то чого б же мені?..
Ходім, чи що.

Р е в е к а. Убийте, нічого не розумію. Або ви мені ска-
жіть, що тут діється, або я зараз же посилаю блискавку
в Центральний Комітет...

М а ш а. Нічого, Ревеко, якось самі розплутаємось.
А тобі, Фросю, я більше нічого не скажу.

Ф р о с я. Мені й не треба нічого казати. І так все ясно.

М а ш а. Це ж я й бачу. Нічого тут, дівчата, не трапи-
лось, просто у Фросі ще не прорізався зуб. Але війну за
Шметелюка ми почали і битись мусимо всі. Ходімте!

Т е м н о

КАРТИНА ШОСТА

На будівництві. Над блоком № 12.

1

Такелажник Микита Сидорович Водоп'ян, задравши голову, гукає до кранового Томи Старчай, що сидить угорі на машині.

Водоп'ян. Тома Гордейовичу! Гей, Тома!

Старчай (*висунувшись із машини*). А що там, Микито Сидоровичу?

Водоп'ян. Біда, Тома Гордейовичу!

Старчай. Бетону нема чи вбили кого?

Водоп'ян. Гірше. За мою лічбою, таке нещастя на нас уперше.

Старчай. Та що ж там, Микито Сидоровичу, так вліяїть?

Водоп'ян. Дівчат нам дають, отаке лихо.

Старчай. То їсть, як дівчат, Микито Сидоровичу? У яких це смислах нам дають дівчат і навіщо вони нам?

Водоп'ян. У всіх смислах, Тома Гордейовичу. На бетон ставлять. Мені Шметелюк, бригадир, про них сказав. Погибнемо!

Старчай (*зовсім перегнувся з машини, мало не вискочить униз*). Я ніяких дівчат знать не знаю, Микито Сидоровичу. Які можуть бути дівчата, коли нам треба вкласти шістдесят кубометрів? Шуточки?

Водоп'ян. Отак і я кажу. А виконроб Кукуяшний дав розпорядження і призначив на наш блок.

Старчай. А чого ж ви його не спитали, що ми тут, соціалізм строїмо чи будемо з дівчатами губить наші темпи? У нас же з ними все одно нічого не вийде.

Водоп'ян. Питав, Тома Гордейовичу!

Старчай. А він що?

Водоп'ян. А він каже — мусить вийти. І прямо нахально од мене пішов. Не вліяїть. Обсмівився парод.

Старчай. Ну, тоді моя нота — не приймати їх, і нехай тоді вліяїть, як хоче.

Водоп'ян. Добре, Тома Гордейовичу. Я з вами солідарний. А якщо я від них сам не відіб'юся, то ви також зайдіть з ними в коротку бесіду і пошліть їх на другий блок. Ось вони йдуть сюди, позадравши голови.

З'являється бригада Марії Шапіги.

М а ш а. Доброго ранку, товаришу Водоп'яне. Ми на ваш блок.

В о д о п' я н. Чуєте, Тома Гордейовичу?

С т а р ч а й. Чую. Не піддавайтесь на провокацію.

В о д о п' я н. Ні, на мене жіноча краса не вплиєть. Так що, дівчата, доброго чи не доброго, а діла не буде.

М а ш а. Якого це діла не буде?

В о д о п' я н. А такого, що в блок ми вас не пустимо.

М о т я. Пригадую подібний випадок...

М а ш а. Чекай. Як це не пустите?

В о д о п' я н. А так. Не пустимо, та й уже. Така наша нота.

М а ш а. Ви часом, Микито Сидоровичу, не випили сьогодні?

В о д о п' я н. Алкоголю, крім чистої води, не вживаю вже другий тиждень, а діла не буде. Нам і без вас мороки багато.

Починають підходити робітники, зацікавлюються.

М а ш а. Ну, годі жартувати, товаришу Водоп'яне. Спускайте нас у блок і майнуйте першу баддю, щоб без затримки.

Г о л о с. Дівчата, видно, бойові.

О к с а п а. Та ні, ми смирні.

М а ш а. Пішли в блок.

В о д о п' я н. Куди? Тома Гордейовичу! Ви чуєте?

С т а р ч а й. Я чую, Микито Сидоровичу. Я терплю, але я все чую. Слушайте мене, ви, комсомольські скорострілки. Я вас так розумію, що ви стоїте за Радянську владу.

Р е в е к а. Приблизно.

С т а р ч а й. А раз ви стоїте за Радянську владу, то займайтесь своїм спеціальним ділом і не лізьте в блок. Бетон вплиєть на здоров'я і на іншу делікатну жіночу конструкцію. А у нас же промфінплан, і ми не хочемо бути з вами солідарні на чорній таблиці. Ну, скільки ви зможете вкласти бетону своїми ніжними пальчиками?

В а л я. Там побачимо.

Р е в е к а. Я думаю, що пальчики тут ні до чого, а просто ви боїтесь, щоб ми вас не загнали.

Серед робітників веселий сміх.

Г о л о с. Оце дівчата, я вам скажу.

С т а р ч а й. А на нас це не вліяєть, я вам говорю. І йдіть ви собі, як сказано, на інший блок, поки не пізно.

М а ш а. І не подумаємо. А коли вже на те пішло, то ви й гарматами нас ізвідси не виб'єте. Невже ви гадали, що ми послухаємо ваших старосвітських розмов і підемо собі? Не знаєте ж ви комсомолу, Тома Гордейовичу.

С т а р ч а й. То їсть, у яких це смислах старосвітських?

В о д о п' я н. І що значить — гарматами не виб'ємо?

М а ш а. А от те й значить: не підемо. Нас сюди поставлено, і ви нам нічого не зробите. Будете подавати бетон, а ми будемо класти, а потім уже побачимо, хто добрий бетоляр, а хто поганий крановий чи такелажник. Ходімте, дівчата.

Р о б і т н и к и (один по одному). Правильно. Хай працюють. Чого не пускаєш?

В а л я. Пішли.

В о д о п' я н. Стійте!

4

Проходить Ш м е т е л ю к.

В о д о п' я н. Ось іде бойовий бригадир Шметелюк.

Той зупинився.

Скажи нам, будь ласка, який нам роцот пускати їх у блок? Погибнемо ж?

М а ш а. А, Шметелюк. Ну, добре, ми теж питаємо його, він напевно нас підтримає. Розумієш, товаришу Шметелюк, не хочять приймати нас у блок.

Той мовчить.

Гадають, що ми не вкладамо шістдесят кубометрів. Як ти думаєш?

С т а р ч а й. То їсть, ви й тридцять не вкладете, а не те, що шістдесят!

В о д о п' я н. А Кукуяшний призначив.

М а ш а. Ну, Шметелюк, чого ж ти мовчиш? Ми чекаємо на твоє авторитетне слово.

Ш м е т е л ю к. Кукуяшний призначив, до Кукуяшного і звертайтеся. Я ж тут при чому? Може, вони ще інших хочуть навчити, як треба працювати, а ви мене питаєте.

Р е в е к а. Ти таки вгадав, хлопче.

Шметелюк. От бачите, які це дівчата, Це, можна сказати, природні ударниці, а ви їх не пускаєте в блок. Ви їм одразу премію повинні дати, а ви не приймаєте.

5

Підходять Пронашка, Гайдаренко, Новобранець,
Скрипка з лопатами.

Маша. Шметелюк, я бачу, ти смієшся з нашої бригади. Але чи не рано смієшся? Ти про це подумай як слід, і думай скорше.

Шметелюк. А я вже думав і остаточно вирішив, що твоя бригада хоче-таки всім носа втерти, а її чомусь у блок не пускають. А якщо вам нецікаво, то я можу й не говорити. Поговоріть з інженерами.

Пронашка. Або з інженершами.

Шметелюк. Що?

Маша. Не треба подробиць, Пронашко.

Шметелюк. Це як кому подобається. Хто любить попа, а хто — попадоу чи попову дочку. *(Сміх серед робітників. Шметелюк зустрівся очима з Фросею і одвернувся).*

Папахида. Бачиш, бригадире, як весело після твоїх слів.

Скрипка. Чорт! Дай я його вдарю, ну, дай, що тобі, шкода?

Пронашка. Чекай, Скрипко, не рвись у бій, поки не було команди. Його не бити треба, а... виручати.

Шметелюк. Ого, я бачу, ти за мене дуже турбуєшся.

Пронашка. Доводиться. Так чому ж ви не хочете прийняти наших дівчат, Миколо Сидоровичу?

Водоп'ян. Для сміху? Нам і без них весело.

Шметелюк. А з ними буде ще веселіше. Такі рекорди дасте, що на весь Союз.

Пронашка. Цить. Прибережи свої дотепи до іншого разу.

6

Лотоцька — в блискучому макінтоші — підходить до групи.

Шметелюк. Ну, рішуче ти не даєш мені виявити себе на словах. Одне спасіння мені, що ударник себе показує не на словах, а на бетоні.

Лотоцька. Гм... Не завжди і не тільки...

Р е в е к а. Оце вона і є?

М а ш а. Вона.

П р о н а ш к а. А дівчат вам, товарищу Водоп'яне, все-таки доведеться прийняти. Бригада Марії Шапіги формуляр вам не зіпсує, будьте певні.

Х л о п ц і. Правильно, Пронашко.

С т а р ч а й. Ніяких дівчат, сказано — і кінець. Тут моя могила, коли я подам їм хоч одну баддю!

В о д о п ' я н. І моя могила. Підписуюсь!!

Л о т о ц ь к а. Пробачте, товариші. Я, звичайно, малокомпетентна в питаннях бетону і не маю якихось знавцьких поглядів на цю справу, хоч мій чоловік, інженер Лотоцький, і дуже тямить у ній...

Г о л о с. А, інженер Лотоцький, той може.

Г о л о с. То наш інженер.

Л о т о ц ь к а. Ну, от. Але я дозволю собі втрутитись у ваш конфлікт лише для того, щоб навести одну історичну аналогію. Може, вона допоможе вам розв'язати питання. У Франції є чудова легенда про дівчину, яку звали Жанна д'Арк. Ця дівчина, здається, пасла раніше вівці чи свині, не пригадую. А потім вона кинула свиней і врятувала державу, розбивши велике вороже військо. Покликання. Розумісте? Мені зараз пригадалася ця легенда тому, що ви не пускаєте цю товаришку, здається, Машу? Так вас звуть? — не пускаєте на передову лінію вогню, як у нас в СРСР називається місія бетону. А може, вона новітня Жанна д'Арк. У?

Р е в е к а. Дуже можливо. А скажіть, ті історичні свині уже всі подохли, чи деякі ще хрюкають і досі?

Х л о п ц і. Га-га-га!

С к р и п к а. Чудово!

М а ш а. Не бачу нічого чудового. Жінка говорить історичними аналогіями, а ви відповідаєте їй одвертим сміхом. Хіба ж так можна? Зіпсували людині прогулянку. Ну, заспокойтесь. Хай вас утішить те, що вам залишилися легенди про минуле, а нам — про сьогоднішнє і майбутнє. Мовляв, усякому овочу свій час.

Г о л о с (ніжно). Ідіть, дамочко, потихеньку...

Шметелюк з ніяковості зникає. Маша, посміхнувшись, глянула йому вслід, перевела погляд на Фросю, на Пронашку, той одвернувся.

Л о т о ц ь к а. Ви просто... не розумієте жартів... Але я... пробачте... я затрималась... (Зникає).

Г о л о с. Щасливо, будьте здоровенькі. Отака у нас була поада. Я вам кажу, трьох попів...

Хутко входять Гейвуд та Лотоцький. Він глянув услід Ларісі і допитливо подивився потім на дівчат.

Гейвуд. В чім річ? У вас не той настрій, з яким треба починати роботу.

Водоп'ян. Який там настрій, містере Гейвуд, коли нам ставлять на бетон оцих дівчат.

Гейвуд (*здивовано вийняв люльку з рота, подивився на бригаду*). Не розумію. Цих молодих дівчат? Це неможливо. У моїй країні дівчат не примушують іти на таку працю.

Ревека. У вашій країні, звісно, інакше. Ми чули, що там дівчата змушені йти на іншу працю, не таку почесну, як бетон, але що зробиш, коли вони хотять їсти. А в нас, бачите, інакше.

Валя. У нас дівчата самі йдуть на бетон. Розумієте?

Гейвуд. Вп... самі йдете?

Оксана. А нас не пускають. Чому? Хіба ми що? Ми ж смірні.

Мотя. Ви знаєте, товаришу Гейвуд, Жюль Верн у своєму романі «Вісімдесят тисяч верст під водою» описує такий випадок. Одного разу...

Гейвуд. Жюль Верн?

Водоп'ян. Скажіть ви їм що-небудь, містере Гейвуд, а то вони й вам зуби заговорять, чого доброго...

Сміх серед робітників.

Гейвуд. Я нічого не можу їм сказати, містере Водоп'ян. Люди тут не такі, яких я знаю на своїй батьківщині і в інших країнах. Дівчата теж не такі. Вони йдуть у блок. Вони самі хотять класти бетон. Вони вважають, що не тільки Маркс і Ленін за них, а навіть Жюль Верн. Що я можу їм сказати?

Фрося. Уявляю. *

Лотоцький. Ви маєте рацію, містере Гейвуд. В тому, що ви сказали, я переконався трохи раніше за вас, правда, в зовсім інших обставинах. Старчай, ви будете

подавати їм бетон. І ви, товаришу Водоп'яне. Ну, ну, годі. *(До дівчат)*. Спускайтесь у блок, приступайте до роботи.

М а ш а. Єсть, товаришу інженере!

Дівчата пішли.

С к р и п к а. Щасливо!

П а п а х и д а. Все в порядку. Пішли й ми.

Всі розходяться.

9

Зостались Водоп'ян і Старчай.

В о д о п' я н *(гірко зітхнувши)*. Ех, ти... боже мій, боже мій! І оце порядки.

С т а р ч а й. Що ж тепер, Микито Сидоровичу?

В о д о п' я н. Гроб. І кришка з написом: погибли через дівчат.

Посвист паровоза. Підходить Ш а п і г а.

10

Ш а п і г а. Доброго ранку, старики. Одержуйте свіжий бетон, спорожняйте платформу.

В о д о п' я н. Який там бетон, Василю Андрійовичу? Сядемо сьогодні маком.

Ш а п і г а. А що трапилось?

В о д о п' я н. Призначили нам дівочу бригаду. Так що нам тепер бетон без інтересу. Однієї бадді вистачить до сніданку. Що робити? Порадьте як старий більшовик, як нам здихатись цього нещастя?

Ш а п і г а. Ой Микито Сидоровичу, ніщо вам не допоможе. Посадять вони вас.

С т а р ч а й. То їсть, у яких це смислах посадять?

Ш а п і г а. Та у всіх смислах. Це такі дівчата, що з ними хоч Перекоп удруге бери.

В о д о п' я н. Чуєте, Тома Гордейовичу? Обратно по-гибнемо.

Д і в ч а т а *(з блока)*. Майнуй бетон! Чого простої робиш?

В о д о п' я н. Чуєте, нахабно вимагають бетону!

Старчай. Чую, Микито Сидоровичу. *(Починає хутко орудувати важелями, майнуючи баддю).*

Водоп'яв. Майна стріла! Майна гак, Тома Гордєйовичу! Ще майна гак. Іще майна гак. *(Знову великим пальцем униз).*

Шапіга. Так їх, Микито Сидоровичу! Хай знають наших!

Баддя з бетоном пішла вниз.

Темно

КАРТИНА СЬОМА

Липова алея.

1

На лаві сидить Лотоцька. Замислилась. Повільно креслить своїм стеком жовтий пісок алеї. Нарешті вона підносить голову і, піби вслухаючись у свої слова, говорить.

Лотоцька. «...вам залишилися легенди про минуле, а нам — про сьогоднішнє й майбутнє...» Ну, ні, моя дорога, ти падто щедра для себе...

2

В кінці алеї з'являється місіс Гейвуд з дочкою.

Лотоцька. Гуд дей, місіс і міс Гейвуд! Ви робите свою передобідню прогулянку? Чудова погода.

Місіс Гейвуд *(порівнявшись з Лотоцькою)*. Гуд дей, місіс Лотоцька.

Гелен теж кивнула їй головою.

Лотоцька. Як ви себе почуваєте, місіс і міс Гейвуд?

Місіс Гейвуд. Дякую. Ми почуваємо себе добре. Ми ходили дивитися, як працює бригада молодих міс на бетоні.

Гелен. Йес. Вони працюють як солдати.

Місіс Гейвуд. Шокінг, Гелен. Я просила не робити подібних порівнянь.

Лотоцька. Ха-ха! Шикарно сказано: як солдати!

Гелен. Йес, вони так добре працюють. Я кинула їм униз зелену гілку, що була у мене в руках.

Місіс Гейвуд. Хоч я казала, що цього не можна робити з незнайомими міс. А ви бачили їх, місіс Лотоцька?

Лотоцька. Це бригада Маші Шапіги? О, я знаю цю дівчину дуже добре. Я вже мала приємність розмовляти з нею. Але наша розмова ще не кінчилась. Вона ще продовжиться іншим разом.

Місіс Гейвуд. Ви знайомі з нею, місіс Лотоцька?

Лотоцька. Тут всі знайомі і ніхто не знає одне одного в цій соціалістичній пустелі, місіс Гейвуд. Хіба ви цього не почуваете?

Місіс Гейвуд. О, місіс Лотоцька, я і Гелеп, ми обидві не любимо втручатися в політику, і ми не почувасмо того, про що ви кажете. Містер Гейвуд теж не втручається в політику. Він будує гідростанцію. Ходімо, Гелеп, пам час бути дома. Гуд бай, місіс Лотоцька.

Лотоцька. Гуд бай, місіс і міс Гейвуд.

Місіс і міс Гейвуд пішли.

3

Лотоцька. Будівники гідростанції... *(Відкинулась на спинку лави)*. Тоска...

4

Хутко йде з роботи Шметелюк.
Він раптом підходить до Лотоцької.
Вона дивиться в інший бік і б'є стеком.

Шметелюк. Це я.

Лотоцька *(обернулась)*. А! Це ви... Антоне Макаровичу. Ну, як ваші рекорди?

Шметелюк. Не кажіть на мене Антон Макарович.

Лотоцька. У? Хіба ваше ім'я й по батькові не Антон Макарович?

Шметелюк. К чорту ім'я і по батькові! Кажіть Антон, товариш Шметелюк, просто Шметелюк. Як хочете, тільки не Антон Макарович. Чуєш? Не говори мені так.

Лотоцька. О, Антоне Макаровичу, ви починаєте розмовляти зі мною надто енергійно. Це мене лякає, гу-гу...

Шметелюк. Не смійтесь. Я хотів би розмовляти з вами вогнем. Але я не спав через тебе цілу ніч. А може,

я не сплю десяту ніч, я не пригадую тепер нічого. І може, мене викинуть з комсомолу. Як ти думаєш?

Лотоцька. Все може бути.

Шметелюк. Що? Ні, цього не може бути. Цього не буде! Але... як все чудно змінилося. Я не пішов до Маші, я не схотів піти до неї, а вона вигнала норму першого ж дня, і бачу, що піде й далі. Вона — герой. Ви чуєте? Але ти одна, як отрута, отут у мене сидиш, у голові і в серці. Хіба ти сказала мені, що ти мене любиш? Ти ж не сказала мені цього.

Лотоцька. Ого! А хіба ви мене любите, Антоне Макаровичу? Вам же Пронашка не дозволяє цього робити.

Шметелюк. Я тебе вб'ю. Від тебе пахне так, що крутиться голова... Але ти не дозволяєш мені навіть піти до тебе...

Лотоцька. Це — шипр. Я люблю чоловічі парфуми. Пробачте, я вас перебила.

Шметелюк. Мовчіть, не перебивайте мене. Ви цілий місяць ходите коло нашого блока. Чого ти ходиш? Ти зазираєш мені в душу. А я ж жену рекорди. Хай спитає мене Ваця Голуб — секретар комсомолу — для чого ти гнав рекорди? Я відповім: щоб ти знову приходила до блока... Він відповість — ти сволоч... Я скажу: твоя правда...

Лотоцька. Навпаки. Виходить, що я підносила більшовицькі темпи. Чого ж ви ще хочете, Антоне Макаровичу?

Шметелюк. Не говоріть про це... я жив цим і горів ще педавно. Відвага. Захоплення... змагання з товаришами... Ну, давайте хоч раз поговоримо без жартів. Я хочу, щоб ти була зі мною не така, як учора, як сьогодні, як завжди. Чуєш? Зовсім щоб ти була іншою. Щоб ти не сміялася з мене. І щоб увесь комсомол про це знав. Хай побачать, хто такий Шметелюк! Я заробляю на ять і все одержую на ударницькі талони, у першу чергу, по-дешево-му. Ми одружимося. Чесно. Підемо в загс. Хіба ти не любиш мене? Чого ж ти тоді приходила до мене?

Лотоцька. Гу-гу, присмна перспектива. Для цього я мушу стати іншою. Певно, ударницею? Адже так? Це називається переваритися у пролетарському казані. Га-разд. Припустімо, що я згодна на цю операцію. Я переварюсь у казані і стану ударницею. А ви тоді зрадите мене, як зрадили цю... Машу. Ви ж не пішли до неї? Яка ж мені рація ставати іншою, коли ударник не мопах і лю-

бить не іншу, а мене? Одне слово, опановує спадщину. Такий соціальний закон. Як ви гадаєте?

Ш метелюк. Я дурень.

Лотоцька. Ви вже це казали.

Ш метелюк. Я вб'ю тебе! Чуєш?

Лотоцька. І це вже казали.

Ш метелюк. Я... я тебе поцілую зараз.

Лотоцька. О ні! Цього ви не заслужили. Ви дозволили тій... Маші... образити мене, а самі десь утекли. Ви злякались їх! І ще смієте говорити, що любите...

Чутно пісню. Десь іде бригада Маші Шапіги.

Через Дніпро ми перейшли,

На бетоні стали...

Гей-гей, уха-ха,

На бетоні стали.

І недовго, з п'ять секунд,

Ми баддю чекали...

Гей-гей, уха-ха,

Ми баддю чекали...

Ш метелюк (*перебиває Лотоцьку, сідає коло неї на лаву, говорить пристрасно, не помічаючи, що наближається пісня*). Я люблю тебе... люблю! Я нікому не дозволю. Не сміють! Ніхто не сміє. Вони мої товариші, комсомольці, я зрісся... ми разом штурмували... Але я не дозволю їм! Це моє внутрішнє життя... Я люблю тебе! Я не можу більше... (*Простягає руки, хоче обійняти її, але вона встає, і він обіймає її ноги*).

Лотоцька. Облиште мене!

5

З'являється весела, радісна, переможна бригада бетонувальщиків. Дівчата йдуть, піднісши голови, вони співають. З ними Про-нашка, Папахида, Скрипка, Гайдаренко, Ново-бранець.

Їде, їде ось баддя...

Спинились, побачивши картину.

Лотоцька. Ой!

Скам'яніли. Шметелюк зірвався на ноги.

Ш метелюк (*скрикнув*). Не смійте!

Але ніхто не рушиться. Всі мовчки дивляться на нього та на Лотоцьку.

Оксана *(тихо)*. Можна вмерти з такої панорами.
Панахида. Да-а...

6

Входить Лотоцький, бадьорій, зрадів, побачивши молодь.

Лотоцький. А, сьогоднішні переможці! Ну, вітаю.
Не підкачали...

Панахида. Як сказати... Виходить, що підкачали, та ще й здорово.

Лотоцький. А в чім річ? *(Побачивши Лотоцьку)*.
Лариса?.. Що тут трапилось?

Маша. У нас маленька спірка на історичну тему, товаришу Лотоцький.

Лотоцька. Я тобі все з'ясую, Мішель. Ходім звідси. *(Підходить, бере його під руку)*. Ходім...

Лотоцький. Пробачте, товариші.

Пронашка. Будь ласка.

Лотоцький і Лариса пішли.

7

Маша. Ну, Пронашко...

Пронашка *(тихенько заспіває)*.

Їде, їде ось баддя,
Повная бетону...

Всі *(тихо)*.

Гей, гей, уха-ха,
Повная бетону...

Шметелюк *(розпачливо)*. Не смієте!

Пронашка *(не звертаючи на нього уваги, заспіває далі)*.

Навались, герой труда,
На півтори тонни...

Всі *(тихо підхоплюють)*.

Гей, гей, уха-ха,
На півтори тонни.

Рушили вперед.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

КАРТИНА ВОСЬМА

У кімнаті бригади Антона Шметелюка.

1

Біля шахів сидить Гайдаренко, думає.

Гайдаренко. Я — сюди. Панахида — туди. А коли я туди, то Панахида — сюди. Мат королю, хоч так, хоч так. *(Схоплюється)*. Мат королю! *(Ходить, хапається за голову, знову підходить до шахів)*. А колп я ні сюди ні туди, а он куди? *(Переставляє фігури)*. Ні! Кругом мат... *(Безсило сідає і з одчаєм стискає голову)*. От, чорт посатий... Він мене в домовину зажене.

2

Входить Шметелюк. Гайдаренко подивився на нього затуманеним поглядом і знову впустив голову на руки.

Шметелюк *(сів)*. Де ж хлопці?

Гайдаренко. Пішли купатись.

Шметелюк. А ти ж чого не пішов?

Гайдаренко. Я думаю.

Шметелюк. Про що?

Гайдаренко. Про те, що одному з нас не жити на цьому світі — або Панахиді, або мені. Ти ж тільки подивись: він зробив хід і пішов купатись, а я сиджу, як тума, дивлюсь на ці фігури і нічого доброго, крім мату для короля, не бачу.

Шметелюк *(гірко всміхається)*. Тільки й лиха? Це дурниці, Гайдаренку. Бувають діла багато складніші.

Гайдаренко. Бувають. А мені хіба від цього легше?

Шметелюк *(підходить до шахівниці, дивиться)*. Твоє становище не таке вже й погане.

Гайдаренко *(з надією)*. Ні, ти серйозно?

Шметелюк. Подумай про оцю фігуру. Чи не міг би ти її посунути куди-небудь?

Гайдаренко. Цю фігуру? *(Дивиться, думає, і раптом лице йому спалахнуло радістю)*. Ну, звичайно, Антошо! Та я ж про це саме... *(Стримано)*. Я думав сам про це... Ось мій хід. *(Переставляє фігуру)*. А тепер черга Панахиді. Хай тепер він посидить, а я піду купатись.

Шметелюк. А на зборах не будеш?

Гайдаренко. Як не буду? Скупаюсь і прийду. Погап твої справи, бригадире, а з тобою і напі не кращі. Ну, та ось поговоримо... *(Взяв рушник, пішов)*.

3

Шметелюк. Да, діла не важні. *(Взяв мандоліну, сів і тихенько заграв «Что день грядущий мне готовит»)*.

4

Входить Пронашка. Він з купання, рушник через плече, а під свіжої майки темпують міцні засмаглі груди.

Шметелюк *(ще якийсь час грав, потім кладе мандоліну, встає і підходить до Пронашки)*. Судить будете?

Пронашка. Не хвилюйся, бригадире. Розмовляти будемо.

Шметелюк. У душу брудними чобітьми лізитимете?

Пронашка. А вопа в тебе чиста?

Шметелюк мовчить.

Чиста, скажи по совісті?

Шметелюк. Яка не є — не твоє діло, не дозволю втручатись у своє внутрішнє життя!

Пронашка. Погапо. А от інші в твоє життя втрутились.

Шметелюк. Я тебе не питаю, як ти живеш і що робиться у тебе всередині.

Пронашка. А ти спитай. Я скажу.

Шметелюк. Це твоя особиста справа. Мені до цього немає діла.

Пронашка. Ти так гадаєш? А я думаю, що це не тільки моя особиста справа. У нас через оцю душу твою — душа бригади лопнула. У хлопців руки опускаються, працювати не можуть, так це теж твоя особиста справа? Вибач. Дуже багато хоче твоя душа. А сама вона — чортзна-що.

Шметелюк. Пронашко! Я тебе попереджую... *(Стиснув кулаки)*.

Пронашка. Заспокойся, Антоне. Кулаками справи не розв'яжеш, та й не по-комсомольському це. Одійди!

Входять Панахида, Скрипка, Гайдаренко — з купання.

Панахида. Пронашка діло каже. Одійди, Антоне. *(Підійшов до шахів, подивився, здивувався)*. Е, з тебе такі будуть люди, Гайдаренку!

Гайдаренко. Бачиш? А тепер ти подумай...

Пронашка. Поговоримо, товариші. Ми стали гірше працювати.

Скрипка. Факт. І факт суто принципіальний.

Пронашка. Між нами пробігла погана кішка, що покусувала наші взаємини. Кожен щось має на думці, але не каже про це іншим. Далі так не можна. Коли ми не знайдемо причини, і не вирвемо її, то вона сточить нашу групу, як шашіль...

Скрипка. Правильно. І треба назвати цю шашіль власним ім'ям. Так і кажи: Лотоцька!

Пронашка. Чекай, Скрипко. Ти візьмеш потім слово. Причина, на мою думку, в тому, що наш бригадир, товариш Шметелюк, збився з комсомольського шляху, і про це нам треба поговорити.

Шметелюк. Поговори, а я послухаю.

Пронашка. Послухай, це буде тобі на користь. А потім ми тебе послухаємо. Ти діяв за принципом: кожен за себе і хай чорт потурбується за всіх інших. І от тобі наслідки. Тепер ми пропонуємо тобі висловитись.

Шметелюк мовчить.

Панахида. Дозволь двоє слів. Слухай, Антошо. Питання цілком ясне. Розкажи нам все по порядку. Тобі стане легше, і нам стане легше. Ти, безперечно, проштрапився. І здорово проштрапився. Але ж угроблювати тебе ніхто не думає, а навпаки — хочемо допомогти.

Скрипка. Ну, безумовно. А ти, гад, не розумівш цього. Акафісту хочеш, а ми проти акафісту і проти всього...

Шметелюк мовчить.

Новобранець *(схопився)*. Я давно казав, що Шметелюк не той, за кого він себе видає. Я казав, що він кар'єрист і авантюрист, що він індивідуаліст, що він не гідний бути в комсомолі. Мене не слухали. Затюкали мене.

Полюбуйтеся тепер! Він мовчить!.. Він нічого не хоче говорити!.. Він плює на все, що про нього говориться!..

Шметелюк (*схоплюється*). Я не той, за кого я себе видаю? Я авантюрник? Не гідний бути в комсомолі? Я тобі кров пуцу за такі слова!

Пронашка. На місце! Новобранець! Ти не маєш права видатись такими словами! А ти, Шметелюк, теж...

Шметелюк. В чому я винен? Скажіть. Де мій злочин проти робітничого класу, проти комсомолу? Я полюбив інженершу? А я винен? А може, завтра ти її полюбиш! Ти застрахований? (*Жест на Панахиду*).

Той безнадійно махнув рукою.

Чи любов у нас видається з розподільника, як калопі? Так чого ж ви робите мене винним за все на світі? (*Ударив по шахівниці, геть розсипав шахи*).

Гайдаренко в розпачі. Скрипка ледве стримує сміх.

Гайдаренко. Хоч ти їй показав мені хід, але ти, Антошо, сволоч.

Панахида, почувши це признание, кипув на Гайдаренка шкідливим поглядом.

Пронашка. В чому ти винен? Невже ти сам не розумієш? Ударник! Бригадир! Це ж грамота, це орден па груди. З цим званням із кінця в кінець Союз пройдеш — пошана від робітників, на перше місце посадять як кращого з комсомольців... Ти маєш цю грамоту. Ану, відкрий її. Вона у тебе вся в плямах. Ти бригаду Марії Шапіги не прийняв, висміяв її, змагання відхилив. Ти нашій бригаді збрехав, коли не пішов на Чайченка. Мені збрехав, коли я пропонував піти до Маші. Лотоцькому збрехав, коли зустрів його на вулиці після побачення з його жінкою. Журналістові збрехав, коли говорив про роботу бригади. Кругом забрехався і думаєш, що це нікому не заважає! Це пам заважає. Працювати заважає. Розумієш? Ради кого це ти робиш? На коліна перед ким упав? Хто вона? Подумай! Хіба така любов? Брехня! Це собачий завулок, а не любов. «Безчерьомуха», а не любов! Зрада. Розумієш? Зрада!.. Пливи подалі з такою «любов'ю», може, прибієшся до іншого берега...

Шметелюк (*підвівся, знову сів. Схопився, хотів сказати щось — не зміг*). Як же це, товариші? Пронашко...

Панахидо... Я, здається, не... не можу! До іншого берега, я... я... не можу... зараз... (*Зривається і вибігає з кімнати*).

Всі підійшли до вікна, дивляться.

Скрипка. Чорт. Хмарно як на небі.
Панахида. Да, сильно сказано.

Темно

КАРТИНА ДЕВ'ЯТА

До відкриття завіси чути постріл. Майданчик на скелястому березі. Внизу — ріка. Будівництво. Бригада Марії Шапіги на стрілецьких заняттях.

I

Маша. Промазала?

Валя (*коло мішені, махнула прапорцем*). По молоко!

Маша. А друга?

Валя. По сметану!

Дівчата. Ха-ха-ха!

Мотя. Дивно.

Маша. Дивно! Оскандалилась, та ще тобі й дивно.

Валя. Жюль Верном захоплюєшся, а стріляти не вмієш.

Мотя. Як вона невірно б'є.

Маша. Хто?

Мотя. Гвинтівка.

Маша. То ти невірно б'єш, а не гвинтівка. Дивись сюди. Приклад треба міцно притиснути до плеча. Повільно, але недовго наводь дуло. Заплющ одне око...

Оксана. А вона обоє заплющує, щоб не так страшно.

Маша. Другим дивись на мушку. Припини дихання і враз спускай курок.

Мотя стріляє.

Валя. У центр!

Мотя. Влучила? Дивно.

Маша. Тепер твоя черга, Фросю.

Фрося. Знаю, давай. (*Бере гвинтівку*).

Ревека (*відводить Машу осторонь*). Машо! Так далі

не можна. Ти подивись на Фросю. А з Пронашкою що робиться?

М а ш а. Ревеко, облич. Нічого не вийде.

Р е в е к а. Доки ж ти їх мучитимеш?

М а ш а. Це вони мене мучать.

Р е в е к а. Машо, ми посваримось з тобою.

М а ш а. Як хочеш, Ревеко. Я тебе люблю, але нічого не можу зробити! Вони самі себе мучать. І мене.

Р е в е к а. Пху, яка ти вперта й нехороша.

М а ш а. Така, як є.

Ф р о с я. Що ви там шепочетесь, як змовниці? Набридло нарешті. Пора голосно поговорити про деякі речі. Я стріляю!

Р е в е к а. По-перше, зроби ласку, не сердься, ми про діло говоримо. А по-друге, почекай стріляти. Степан Шкурка йде. Ще вб'єш, тоді скажуть, що ми втручаємось в індійські справи і що тебе надіслав Коміптерн.

О к с а н а. Справді. Бригада індивідуальників. Куди це вони. Явтух Звізденко, Дмитро Ліщина, Панас Говоруха і Степан Шкурка!

Р е в е к а. Хлопці, як орли. Валю, йди сюди, свати прийшли.

В а л я (*прибігає*). Ой, Стьопка йде, щоб я пропала!

2

Чутно, як зовсім близько хлопці голосно вдарили парубоцької:

Ой не жалько мені та й ні на кого,
Тільки жалько мені на отця свого.

З'являється бригада одноосібників: бригадир Явтух Звізденко, Дмитро Ліщина, Панас Говоруха і Степан Шкурка. Руки вони поклали один одному на плечі по-парубоцькому. Піджаки наопашки, у декого адягнені на один рукав. Підійшовши до дівчат, вони ще голосніше доспівають:

На отця свого, старенького.
Ожепив він мене, молоденького...

Кінчили. Високо завмер тенор Степана Шкурки. Тоді виступає бригадир Явтух Звізденко наперед і звертається до дівчат.

З в і з д е н к о. Здрастуйте, товариші девушки! Чи не приймете й нас до своєї чесної компанії?

М а ш а. Доброго здоров'я, хлопці. А хто ж ви такі будете?

З в і з д е н к о. А ми чесних батьків діти і самі хлопці не погані, хоч, безумовно, позапартійні.

М а ш а. З якої ж держави у наші краї зайшли?

З в і з д е н к о. По-сусідському з вами живемо у мирній згоді, недалечко звідціля, блок нумер тринадцятий. Селянського індивідуального походження, на бетоні працюємо. Вихідний день, обговорили пропозицію Степана Шкурки — давай підемо до підходящих дівушок, котрі на бетоні вславилися процентами, а в природі — своєю красою. Та оце й прийшли. Погода підходяща, хоч на небі й хмариться.

Л і щ и п а. К-гим... Вірпо сказано.

М а ш а. Що ж, просимо вашої ласки. Дуже приємно вас бачити. Ми теж бетонярки і цій нагоді раді, хоч ви про нас таке й говорите, чого в природі й не маємо. Приставайте ж до нашої компанії.

З в і з д е н к о. За це благодарствуємо. Знайомтесь, хлопці.

Л і щ и п а. А чого ж? Це можна.

Ш к у р к а. Пожалуйте семушок.

В а л я. Стьоко! (*Шарпнула його*).

Ш к у р к а. А що? Хіба не кушають?

Г о в о р у х а. Семушки і в мене є. Дозвольте, бариш-ня? (*До Оксани*).

О к с а н а. А смажені?

Г о в о р у х а. Не сумпівайтесь. Як горіхи все одно. Лузаеш і хочеться. Семушки, я замічаю, це така розвага. Сильно розважає.

Р е в е к а. Ну, дай уже й мені цієї розваги.

Л і щ и п а. Пожалуйте моїх. У мене вроді грубіша на-сінина.

Всі лузають.

З в і з д е н к о. Значиться, вихідний день по-культурному проводите?

М а ш а. Атож. У нас, як бачите, стрілецькі заняття.

З в і з д е н к о. Дуже приємно константірувать такий факт. Дівушки і ті у цель б'ють. А не те, що самі червоноармійці.

М а ш а. Ви маєте рацію. Час такий, що кожен повинен уміти стріляти.

З в і з д е н к о. Да. Стріляв і я колись. На диких качок

більше, з дробовика. Дика качка летить прудко, але поціляв.

М а ш а. О, то ви й з гвинтівки повинні добре стріляти.

З в і з д е н к о. Не доводилось. Постільки, поскільки на війні не був. А мабуть, доведеться, поскільки гади на-риваються.

М а ш а. Та, мабуть, таки доведеться. Може, бажаєте спробувати?

З в і з д е н к о. Якщо дозволите спользувати патрон, то ми б з охотою.

М а ш а. Будь ласка.

Ш к у р к а. Тільки ж бий, Явтуше, по совісті. А то ж мені буде соромно, що нараєв піти до таких дівушок і не попав у цель.

В а л я. Стьопко!

Ш к у р к а. А що хіба? Не так сказав?

З в і з д е н к о. Надаремно, Стьопа, сумнівався. Уже якось будемо старатися. Ото, значиться, в те кружало бити? *(Цілиться)*.

Всі кипули лузати насіння, чекають.

(Стріляє). Поінтересуйтесь, будь ласка.

М а ш а *(йде до мішені і повертається)*. Дуже добре, влучили майже в самий центр.

З в і з д е н к о. Дуже приємно константірувать цей факт. А тепер дозвольте поінтересуватися й вашою практикою.

М а ш а. Гаразд. Ми будемо продовжувати. Валю, йди па своє місце.

В а л я. Туди йти?

Ш к у р к а. Дозвольте мені за компанію?

В а л я. Стьопко!

Ш к у р к а. А що, не полагається?

М а ш а. Ні, товаришу Шкурко, там мусить буди один, а ви залишайтеся тут, з нами.

Ш к у р к а. Извиняюсь.

М а ш а. Фросю, ми спинилися на тобі. Бери гвинтівку.

Ф р о с я. Беру.

Р е в е к а. А ти ж уявляєш, куди треба стріляти?

Ф р о с я. Я так уявляю, що можу вдарити на два фронти: кулею туди, а прикладом тебе, щоб не сміялася.

Х л о п ц і. Га-га-га!

Л і щ и н а. Сурйозна відповідь.

Р е в е к а. Така сурйозна, що аж небо хмариться. Ну, вже стріляй скорше.

Оксана. Справді, які хмари темні.

Маша. Буде гроза, товариші.

Фрося. Що гроза буде — це факт.

Фрося стріляє.

Валя (*сигналізує*). Друге коло!

Звізденко. Дуже приємно познайомитись з такою дівушкою.

Фрося. Нам теж. (*Подає руку*). Фрося Багатир. (*До Ребеки*). А ти кажеш!

Ребека. Я ж і кажу, що ти скоро будеш заступником паркома оборони.

Фрося. А тебе я тоді візьму за ад'ютанта.

Хлопці. Га-га-га.

Говоруха. Прямо приємно слухати.

Десь на далекому обрії гримить грім.

Маша. Ребеко, тепер ти.

Ребека (*бере гвинтівку*). Давай. Ударю на закуску. (*Стріляє*).

Знову грім. Починається злива.

Оксана. О-ой! Що ти наробила, Ребеко. Хмару прострелила.

Хлопці. Га-га-га!

Говоруха. Прямо весна, а не дівушки.

Валя (*прибігає*). Дострілялися. Що робити? Нас тут залле.

Звізденко. Ми, безумовно, можемо дати вам свої піджаки.

Ребека. Але ти скажи, я поцілила?

Валя. Як у око.

Ребека. Тоді нехай гримить і йде дощ, будемо з хлібом.

Звізденко. Це ви правильно констатували. Сій у грязь, будеш князь.

Ліщина. А князь будеш — хлібозаготівлі відбудеш.

Шкурка. Навряд. Князя розкулачать, це факт. Не обдуриш.

Маша. Товариші, під скелю. Гайда за мною!

Всі збігають униз під скелю.

Р е в е к а. Розкішно. Під цією парасолькою можна й спати.

О к с а н а. Це була б панорама.

В а л я. Сонна Ревека на тлі грізної стихії.

М а ш а. Облиш, Валю. Як шумить дощ...

З в і з д е н к о. Як видно, дощ сурйозний.

Знову грім, злива дужчає. Дівчата стоять мовчки, притиснувшись одна до одної.

М а ш а. Яка страшна злива. Що робиться зараз на греблі?

З в і з д е н к о. Оце й я думаю.

Ф р о с я. Хтось біжить!

В а л я. Двоє.

М о т я. Дощ просто заливає їх.

О к с а н а. Хто це може бути?

М а ш а. Пронашка!

З в і з д е н к о. І Панахида.

М а ш а. Якась тривога...

3

З'являються залиті водою, в гумових плащах з капюшопами
Пронашка і Панахида.

М а ш а. Що трапилось?

П а н а х и д а. Ух, як ллє. Дух забиває.

П р о н а ш к а. Мапо, кожна хвилинка дорога. Тут і Звізденко! Оце добре...

М а ш а. Говори скорше.

П р о н а ш к а. Злива розганяє робітників. Багато вже покпдало роботу, це зірве нам не одну тисячу кубометрів.

П а н а х и д а. Безперечно. І розміє гребінку. Ми йдемо в блок.

П р о н а ш к а. Будемо працювати, доки не перестанє дощ і не прийдуть робітники. Увесь райком комсомолу на ногах. Приїхали з підшефного полку червоноармійці і командир Невважай, усі там. Ми знаємо, що й ви підете. Ми забігли попередити, ваш блок порожній...

М а ш а. Порожній? А зміна?

П р о н а ш к а. Втекла. Вода заливає.

Р е в е к а. Ну, чого ж тут довго говорить? Гайда!

М а ш а. А ваші всі на місці?

П р о н а ш к а. Крім одного. Не знаємо, де він...

Ф р о с я. Хто?

П а н а х и д а. Шметелюк.

М а ш а. Як? Його немає? Він не буде на штурмі? Чого ж ви його не попередили?

П р о н а ш к а (*кричить*). У нас немає кур'єрів шукати його! Ми з ним спробували поговорити на групі, а він зірвався і десь зник...

М а ш а. Коли ти його не попередив, то не смішш...

П р о н а ш к а (*перебиває*). Комсомольцеві няньки не потрібні!..

Ф р о с я. У нього нянька є.

М а ш а. Ти не кричи. Товариське ставлення потрібне, а не няньки. Іди вперед. А ваша бригада, товаришу Звізденко? Правда, у вас вихідний день...

З в і з д е н к о. У такий час немає вихідного дня! У такий час ми були б погані індивідуальники, якби не пішли за дівушками! Хлопці! Двигаємо на греблю у такий час?

В с і. Двинули!..

Хлопці накидають на дівчат поли своїх плащів,
усі кидуються в дощ і зникають.

Т е м н о

КАРТИНА ДЕСЯТА

В квартирі інженера Лотоцького.

1

Лариса зпервовано ходить по кімнаті, підходить до бокових дверей і прикидає до них вухом. Потому знову ходить, спинається біля роаяля і починає грати шопенівський поктюрн. Уриває. Далі, стоячи, вибиває одним пальцем «Чирик, чирик, где ты был?»

2

З бокових дверей виходить Лотоцький. Мовчки слухає.

Л а р и с а (*обертається*). Шикарна пісенька, правда?

Лотоцький мовчить.

«Чирик, чирик, где ты был? На Фонтанке водку пил...»
До чого просто і зрозуміло. Чирик має непереборну пристрасть: ходить на Фонтанку пити водку. Гу-гу...

Л о т о ц ь к и й. А ти куди ходиш?

Лариса. У?

Лотоцький. Розважатись?

Лариса. Переважно на греблю, мій добрий.

Лотоцький. Ще куди?

Лариса. В кіношку.

Лотоцький. Ще?

Лариса. На доповіді про другу п'ятирічку й ліквідацію класів через дальше зміцнення диктатури пролетаріату.

Лотоцький. А ще, я питаю?

Лариса. До Шметелюка.

Лотоцький. Так.

Лариса. До кращого ударника й бригадира, носія історичних ідей пролетарської революції.

Лотоцький. І що ж, які наслідки?

Лариса. Шикарні. Сідай, я тобі розповім докладно. Хочеш?

Лотоцький сів, довго мовчить.

Ти слухавш мене?

Лотоцький. Так, я слухаю. Лише хочу попередити, що ця розмова може стати у нас останньою розмовою. Бажаю не брехати.

Лариса. Мішель, ти засвоюєш усі манери ударника. Браво. Я постараюсь говорити точно й вичерпно. Почну з того, що я була у Шметелюка. Так, я була у Шметелюка, гу-гу. Це було після нашої неприємної розмови, коли ти доводив, що я контрреволюціонерка і що це погано... Я подумала: Мішель засліплений своїм будівництвом і увагою партійних органів до себе, як до видатного фахівця. І тому не помічає, як він стає ренегатом...

Лотоцький. Далі.

Лариса. Мій любий, тобі неприємно, але це так.

А ренегати, перекинчики до іншого табору, завжди революційніші або реакційніші за тих, до кого вони перекидаються. Звідси — славнозвісні прислів'я: «святіший за папу римського», «більший революціонер за Карла Маркса», «плю рояліст, ке ле руа мем», або по-нашому — «не спіши поперед батька в пекло».

Лотоцький. Так. І тоді ти пішла до Шметелюка?

Лариса. І тоді я пішла до Шметелюка, щоб побачити, як цей гегемон, цей представник пролетарського класу підроблюватиметься під смаки буржуазки, як він кожним рухом, кожним своїм пожадливым бажанням розби-

ватиме твої витримані пролетарські теорії. Ти ж розумієш, що для мене це було надто важливе питання. Так би мовити, бути чи не бути.

Лотоцький. І що ж ти побачила?

Лариса. О, я переконалася, що цей пролетарський Дон-Жуан ладен кинути все і йти за мною на край світу, захопивши свої талони, звичайно. Словом, він ствердив мої думки.

Лотоцький. Я дивуюся, яким чином... тебе до цього часу не знає ДПУ.

Лариса. Боюсь, що воно вже звернуло на мене свою ласкаву увагу. Але річ не в тім. Справа ж ходить не про те, кого з нас раніше викинуть на смітник історії, тебе чи мене, або кого з нас раніше ліквідують. Гу-гу. Страшенно симпатичне слово. Справа в тому, щоб довести, чий батько дужчий. Не фізично, зрозуміло. Червона армія, ДПУ, міліція — все це речі надто реальні, вони мають силу, і їх смішно було б заперечувати...

Лотоцький. Глибокодумне спостереження.

Лариса. Ну от. Як смішно було б заперечувати, що я, наприклад, не маю ні Червоної Армії, ні свого ДПУ, ні міліції...

Лотоцький регоче.

Але я не падаю духом. Хто є пан, а хто — раб, народжений для рабства і слухняності! Ось у чому питання. Чис життя — складна гама, а чис — лише «чижик, чижик, где ты был».

Лотоцький. Розумію. І хто ж чижик, а хто гама?

Лариса. Шметелюк — чижик. Подібні йому — чижики.

Лотоцький. А ти — гама.

Лариса. Oui, mon cher, і з цим треба погодитись. Не може бути життя без класів, як не може бути води без протилежних своїми якостями кисню і водню. І скільки б ти не будував гідростанцій, вони даватимуть мертве світло в цій жахливій пустелі, заселеній Шметелюками. Більшої за «чижика» пісні вони не заспівують. Ці думки тобі добре відомі, правда? Ти саме так й говорив колись. Що ж до мене, то цей останній мій експеримент із Шметелюком лише ствердив, що ти мав тоді рацію.

Лотоцький. Все?

Лариса. Принаймні головніше.

Лотоцький. Ні, головніше ти якраз забула. А го-

ловніше, на мою думку, не любов Шметелюка,— це маленький епізод,— а та зневага і презирство, якими відповіли тобі Пронашка, Маша і всі інші.

Л а р и с а. Як? Ти знаєш?

Л о т о ц ь к и й. З першоджерел. Тому я пропонував тобі не брехати. Я хотів чесно мірятись з тобою силами. Чесно... тому, що я... був такий, як ти. Ні, я був гірший, бо я мав можливість робити більше шкоди людям, які нам вірили. Я мав можливість продавати їх, саботувати, зраджувати. Я це робив. І в цьому весь жах і паскудство. Я слухав зараз тебе, але мені здавалося, що це говориш не ти, а що це прокурор перед всім світом розповідає про моє минуле. Мені стало соромно і страшно. Невже це могло бути? Але це так... Це так... це саме так. І ти була моїм патхненником. Жінка, яку я любив... І піхто, крім тебе, мені про це давно не нагадував. Ти пагадала! І будеш пагадувати завжди, доки ми будемо жити з тобою під одним дахом і спати в одній постелі. Але тепер... тепер це неможливо. Годі! Чуєш? Го-ді! Я... даю тобі повпу волю. Ти більше не дружина мені.

Л а р и с а (*всміхається*). Мій любий, але ж це голе адміністрування, а не ідейна перемога.

Л о т о ц ь к и й. Ти хочеш, щоб я знову почав доводити, що ти не маєш рації, що люди, з якими я кровно зв'язав свої інтереси, дали мені таке життя, такі можливості, яких не могла дати убога духом, озвіріла, морально спустошена буржуазія? Але це тобі давно відомо.

Л а р и с а. А ти піди, заповни їх скорше у своїй відданості.

Л о т о ц ь к и й. Не турбуйся, мені нікого не треба запевняти. Важливо було самому запевнитись. Може, саме через те я бачу, як із колишнього свинопаса чи коваля народжується Архімед, із комі — винахідник, із темного свапа — великий поет людства, із раба — Бетховен! Це така гама, проти якої ваші зальоти — навіть не «чижик», а просто сичання гадючки, яку треба роздушити чоботом.

Л а р и с а. А ти й про це скажи, де слід. Ха-ха! Послідовність до краю...

Л о т о ц ь к и й. Киньте ламати комедію. Я вам даю три дні терміну. Це трохи мало, щоб стати іншою людиною, але досить, щоб укласти чемодани. Це все. Я йду на греблю. Доц може зірвати роботу. А ви... подумайте тепер, чого вартий ваш безглуздий експеримент і ваші висновки

з нього. Ви маєте для цього час. (*Виходить до своєї кімнати й за хвилину повертається в плащі і в шапці*).

Лариса. Мішель... не йди! Ну, раз зостанься... один раз! Ми ще поговоримо. Невже це кінець? Я ж не все сказала. Я не так сказала!.. Любий... не так!..

Лотоцький. Але я сказав усе і не маю нічого додати. (*Пішов*).

3

За вікном шумить злива.

Лариса. Усе. (*Метнулася до кімнати*). Усе! А тепер? А тепер що? (*Крикнула*). Що тепер?

4

Увійшла дівчина — хатня робітниця.

Дівчина. Ларисо Павлівно!

Лариса. Чого вам?

Дівчина. Там до вас якийсь чоловік.

Лариса. До мене? Хто? Молодий?

Дівчина. В коридорі чекає.

Лариса. До мене? (*Опоряджає зачіску*). Чого ж ви його в коридорі тримаєте? Давайте його сюди. Зараз же просіть...

Дівчина виходить.

5

З'являється Шметелюк — з дощу, в гумовому плащі.

Лариса. Ви? Це ви, Антоне Макаровичу?

Шметелюк. Я. Тільки ви не турбуйтеся. Я ненадовго.

Лариса. Ну, як же не турбуватись? Такий гість. Такий... Бова Королевич. Вам щастить, Антоне Макаровичу. Ви знаєте, вам страшенно щастить у житті. Ви приходите тоді, коли я вільна. Розумієте? Зовсім вільна, ха-ха!

Шметелюк. І я... здається, вільний...

Лариса. Розкішно. Ми, наприклад, можемо тепер утекти з вами на місяць, жити там на ударницькі талони і співати «чижика». Правда, це буде чудово?

Шметелюк. Не знаю, як це було б...

Лариса. Ви не знаєте? Чому ж ви не знаєте? Ви ж самі казали — одружимося, будемо жити на ять... на великий палець і таке... І таке інше. Хіба ви не казали цього?

Шметелюк. Казав... Тільки рано ви почали сміятися... я кажу, рано!..

Лариса. Що за страшні слова? Антоне Макаровичу, що вам подіялось?

Шметелюк. До блока не приходьте більше. Я не хочу! Не треба мені на вас дивитись. Не перебивайте мене! Ти знову почнеш говорити, що у мене в очах замигтіло, ти, фармацевт брильянтовий! Я не хочу більше слухати і дивитись на тебе не хочу!..

Лариса. Антоне! Ти... не хочеш на мене дивитись? Антоша!..

Шметелюк. Що? Антоша? Антон тепер? Але тепер нічого мені не треба. Тільки вирвати тебе, щоб не пекла мені серця. Я прийшов...

Лариса. Це чудово, що ти прийшов. Це прекрасно, що ти прийшов. Я трохи вишна перед тобою. Ну, сідай же. Сідай тут... Хочеш, я заграю тобі? (*Садовить його на диван*). Так... Я рада тепер... я тобі заграю. Хочеш вальс із опери «Фауст»? — а потім ми поїдемо кудись... на інше будівництво... ми ж поїдемо? Правда? Ти ж поїдеш зі мною? (*Сіла до роаяля, заграла*).

Шметелюк (*схопився*). Годі! (*І тихо повторив*). Годі... Я пікуди не поїду! А ти думала, що я поїду? Я пікуди від своїх не поїду! От... Це все! (*Вийшов*).

6

Лариса (*стоїть як очманіла, потім з криком кидається до дверей*). А-а! Мішель! Пожалій же мене, Мішель... О мерзотник! Він не поїде від своїх. А той... пішов від своїх... (*Безсило опускається на тахту*). Все... пропало... завалилося... як карткова хатка... Тільки пісенька одна... «чижик... где ты был?» Где? Ну, відповідай же! В яких краях?.. (*Схопила іграшкового ведмедика*). Відповідай! Це ж нам з тобою зосталася ця пісенька? Нам! Чуєш?? Нам! О, чом у нас з тобою немає армії? Ведмедику! (*Рве його*).

7

Дівчина увійшла.

Дівчина. Що вам, Ларисо Павлівно?

Лариса (*тихо*). Армії.

Дівчина. Армія ж сьогодні приїхала. На греблі бетон кладуть. (Посміх). Може, вам дати води?.. Це можна... (Виходить).

Лариса кидається до вікна. Там шумить злива...

Темно

КАРТИНА ОДИНАДЦЯТА

I

На будівництві у блоці № 12 під безперервним дощем працює бригада Марії Шапиги. Водоп'ян подає їм згори бетон. Коло нього часто з'являються залиті водою постаті робітників, партійних керівників, інженерів, червоноармійців.

М а ш а. Сто сот чортів! Прорвало його. Та ще з вітром, проклятий. Галопом, дівчата! Щоб не померзнути. Галопом!

Р е в е к а. Еге. Мені ще ніколи не було так жарко, як зараз!

Ф р о с я. Танцюй, танцюй, Ревеко!

В а л я. Гопаком бери!

М о т я. Полькою!

О к с а н а. Дріботушкою!

Р е в е к а. Тут чортом підеш під цим дощем!..

Стоячи вряд, топчуть бетон, то підбігаючи наперед, то знову відступаючи. На них спускається баддя.

М а ш а. Сторонись! (Кидається до бадді, відкриває її, чокає залізо). Знов американська баддя. Погибель вам на голову! Намучишся, доки відкриєш її. Давайте нам свірську. Ударив по собачці — і вже. А тут... ой!

Р е в е к а. Що?

М а ш а. Та будь ти прокляте!

В а л я. Руку обідрала?

М а ш а. Ні, троянду одержала. Чого лізеш, хотіла б я знати. Віра гак!

Баддя пішла вгору.

За лопати! Чого ж стали?

Всі хапають лопати, рівняють бетон, починають топтати.

Над блоком. З'являються Калич, Лотоцький, Чайченко.

Калич. Як тут у вас, товаришу Водоп'яне? Серце не в'яне?

Водоп'ян. Шумить, Павле Дмитровичу! І серце й робота шумить. Ну, й дощ же, закаторженно шумить...

Чайченко. Хто працює? Дівчата?

Водоп'ян. Це не дівчата, а солдати революції, я вам скажу, товаришу писателю. І природа на них не вліяєть...

Чайченко. Не здають?

Голос з блока. Подавай скорше, якого чорта?

Калич (*зазирає в блок*). Клянуть, але працюють здорово. Свобода, мовляв, усвідомлена необхідність. А як на одинадцятому?

Лотоцький. Там не з'явився один — бригадир Шметелюк. Решта прийшла, робота кипить. Вони обрали нового бригадира.

Калич. Шметелюк не з'явився? Що йому? Захворів? З ним цього не було.

Лотоцький. Мм... не знаю. Можливо, що це в нього... хвороба...

Калич. Кого обрали?

Лотоцький. Пронашку. Крім того, з ними товариш Голуб — шостий.

Калич. Добре. (*Гукас*). Кукуяшний! Біжи на лівий берег, узнай, чому не подають бетону! Скоро!

Відповідь. Є-є-є-сть!

3

Підходить Невважай з червоноармійцями.

Невважай. Товаришу Калич. У нашому блоці прибавилось четверо робітників. Я з червоноармійцями звільнився. Куди нам іти? Може, тут?

Калич. Ні, тут поки що не треба. Тут, брат Невважай, дівчата нікому не вважають.

Невважай. Дівчата? Які дівчата?

Калич. Які — це потім подивисься. А зараз, товаришу Лотоцький, командиру путьовку в блок, де не вистає робітників.

Лотоцький. Перша спіральна камера, правий берег.

Червоноармійці. Єсть, товаришу командире.

Невважай. За мною! (*Зникають*).

Калич. А дівчатам пезабаром теж дати зміну.

З'являється Гейвуд, за ним — старий Шапіга.

Гейвуд (*зазирає в блок*). Це неможливо. Вони й досі працюють, ці дівчата. Треба кинути блок! Вони мусять кинути.

Калич. Ні, кинути не можна.

Гейвуд. Не можна їм дозволити далі залишатись у блоці. Їхні руки... Я прошу подивитись на руки цих дівчат. Це ж бетон... з водою... він роз'їдає... у них кров!

Калич. Шапіго! Що тобі з руками?

Маша (*з блока*). Нічого!

Калич. Надінь рукавиці!

Маша. В них незручно...

Гейвуд. Я вимагаю заборонити їм роботу. Я ніде не бачив, щоб люди так працювали.

Шапіга. Заспокойтесь, містере Гейвуд. Не можна ж кидати блок тільки через те, що йде дощ. Треба дати зміну.

Калич. Про це й мова. Але кого ж сюди послати? Де Ваня Голуб?

Гейвуд (*кричить у блок*). Припинити роботу!

Дівчата. Не заважайте!

Маша. Чого ви стали над душею? Водоп'яне! Майнуй бетон... якого дідька будемо мокнути без діла?

Шапіга. Та майнуй же, тобі говориться, бетон! Не чуєш?

Водоп'ян. Заливає... не видно, куди майнувати... Майна стріла, Тома Гордійовичу!

Калич. Дівчата! Ми вам даємо зміну. Марш із блока, негайно!

Маша. Так би й казали. Гайда, дівчата! Є зміна.

Виходять із блока, ледве пересуваючи ноги.

Водоп'ян. Крийте додому, поки на ногах стоїте.

Дівчата пішли геть.

Калич. Кого ж їм дати на зміну?

Шапіга. Я полізу.

Калич. А паровоз?

Шапіга. Змінився.

Калич. Крий. Іще якби двох-трьох.

Ч а й ч е н к о. Другий я, товаришу Калич.

К а л и ч. Куди тобі? Це ж не пером шкрябати.

Ч а й ч е н к о. Нічого! Пером я навчився недавно, а лопатою давно вмів і, здається, не забув ще...

К а л и ч. Ну? Так валяй у такому разі! (*За плечі його струснує*). Валяй, літературо!

Л о т о ц ь к и й. Павле Дмитровичу... Тут зараз нічого мені робити. Містер Гейвуд догляне... Я полізу в блок...

К а л и ч. Що? Робіть своє, а в блок знайдеться кому лізти.

Л о т о ц ь к и й. Так немає ж. Я ж вільний. Я лізу в блок. А містер Гейвуд буде тут, поки прийде хтось...

К а л и ч. Ну, давайте поки що... Я піду на правий берег. Знайду там вільних — пришлю. (*Пішов*).

Шапіга й інші пішли в блок.

6

Г е й в у д. Це не люди. Я не знаю, хто це такі.

В о д о п' я н. Більшовики, містер Гейвуд! І грім на них не впливає.

7

П р о п а ш к а (*з'являється*). Водоп'яне! Ви не бачили Маші? Де вона?

В о д о п' я н. Пішла. Всі пішли. Майна гак, Тома Гордейовичу!

П р о п а ш к а. Куди пішла?

Голос десь з далекого блока: «Рятуйте!»

П р о н а ш к а. Кукуяшний! Чого він? Що трапилось? Голос. Рятуйте! Людину зносить!

Г е й в у д. Це безумні люди.

П р о н а ш к а. Прокляте, драге небо!

8

П р и б і г а е Ф р о с я. Нічого не може сказати. Потім кричить.

Ф р о с я. Пронашко!

П р о н а ш к а. Де?

Ф р о с я. Її зносить вода! На восьмому блоці!

В о д о п' я н. Та ви ж додому пішли! Самошедчі!

Фрося. Ми пішли в блок. Там не було робітників.
Вона тримається за канат...
Гей вуд (*кричить*). Безумні!
Пронашка. Маша! (*З криком подався туди*).

А дощ шумить ще дужче.

Темно

КАРТИНА ДВАНАДЦЯТА

Кімната Маші.

1

Тетяна Іванівна Шапіга бігає по кімнаті,
не знаходить собі місця.

Тетяна Іванівна. Пропала. Загинула дівчина.
Загинула. Залле їх там, у ріку знесе. Пропала! Ой, бідна ж моя голова. Дурна, неслухняна дівчина! Пропала. Нема її, не приходить... (*Слухає*). Нема. Що мені робити? Що робити? (*Дзвоник*). Ой... Машо! (*Вибігає з кімнати і за хвилину повертаються вдвох*).

2

Постать скидає капюшон. Перед Тетяною Іванівною стоїть Шметелюк.

Шметелюк. Сильний дощ.

Тетяна Іванівна. Дощ? Це потоп, а не дощ. Це погибель, не дощ.

Шметелюк. Маша дома?

Тетяна Іванівна. Маша? А ти хто такий будеш?

Шметелюк. Я? Шметелюк.

Тетяна Іванівна. Який Шметелюк?

Шметелюк. Антон Шметелюк.

Тетяна Іванівна. Бетоняр?

Шметелюк. Так. Я бригадир.

Тетяна Іванівна. Іще й бригадир? До Маші?

Шметелюк. Поговорити з нею треба. Дуже треба. Зараз якби мені поговорити. До зарізу. Так скажіть ви їй, що прийшов Шметелюк.

Тетяна Іванівна. Звідки ж ти прийшов, хлопче?

Шметелюк. Звідки прийшов? Легше сказати, де я сьогодні не був... Ходив я сьогодні... скрізь ходив. Думати мені треба було. А зараз — прямо з однієї квартири прийшов.

Тетяна Іванівна (*обурення наростає в ній*). З квартири? А на греблі ти був?

Шметелюк. На греблі? Ні, не був. Мені сьогодні не треба на греблю. Вихідний. Я одного дня з Машею вихідний. Так що... і не до греблі мені сьогодні... А доц який!

Тетяна Іванівна. Сукин син! Бетоняр, кажеш? Дочка моя на греблі! Чуєш? Бетон кладе. На греблі вона... помирає...

Шметелюк. Як на греблі? (*Сторонів, розгубився*). Та вона ж вихідна. І доц же який... Чекайте! Доц... Я... розумію! Я розумію тепер!

Тетяна Іванівна. Вихідна? Доц? А блоки хай стоять порожні? Душа б з тебе вийшла, дощем спливла, чортів виродку! Він до дівчини прийшов! На побачення! Поговорити йому! Розговорчики, коли вона пропадає під дощем на бетоні! Я тебе викину звідси, як кошеня, прогульнику ти нещасний, нащо на світ народився?

Шметелюк. Викидайте... Все одно тепер... викидайте! Вона на греблі. Так я ж пропав, коли вона на греблі. І всі? Бригада моя — теж на греблі? Не знаєте? Кажіть же! Скорше кажіть мені...

Тетяна Іванівна. А ти думав, що дочка моя така шмаркачка, як ти, на квартирі сидітиме, капку їстиме на печі, коли доц зриває роботу? Моя дочка — комсомолка!

Шметелюк. Так і я ж — комсомолец. Розумієте ви, що це значить, чи ви не розумієте? Струс пережив... прийшов... А вона на греблі...

Тетяна Іванівна. Що? Комсомолец? Ти брешеш! Комсомольці не такі. Комсомольці — іроди неслухняні! Комсомольці — мучителі мої. Вони бетон кладуть, за п'ятсот тисяч борються, як герої, матір не слухають, чорти!.. О, я знаю, які комсомольці! (*Дзвоник. Вибігає в коридор, чути її крик*). Машо! Машо моя...

3

Маша, Ревека й Тетяна Іванівна увіходять до кімнати.

Маша. Годі, мамо, годі. Нічого мені не буде до самої смерті. От побачиш. Тільки б заснути трохи...

Ревека. І теплої води якби. Вазелін у вас є?

Маша. Хто це?

Тетяна Іванівна. У гості до тебе. Бригадир, суккин син. Водички, зараз, водички теплої... *(Метнулась із кімнати)*.

4

Шметелюк. Лає мене. Нічого... мені цього мало. Поговорити прийшов, а ти — на греблі, і всі, мабуть... Вихідна ж ти, не знав, що підеш... Але дощ... Ніколи зі мною цього не було...

Ревека. Ти не знав? Телеграму тобі посилати?

Маша. Чекай, Ревеко, не грими.

Ревека. А чого ж він... *(Прихиляється до стіни і стоячи засинає)*.

Маша. Так ти прийшов нарешті? Це добре. Ми поговоримо з тобою, про все поговоримо...

Шметелюк. Я ходив, ходив скрізь... Мені соромно було... Прийшов, а ти на греблі...

Маша. Де ж ти ходив?

Шметелюк. Я до неї пішов... до інженерші... все їй сказав, Машо.

Маша. Ти був у неї? Сказав їй? Правду кажеш?

Шметелюк. Правду. Якби я був знав, якби подумав би, я б перший пішов на греблю, сто кубометрів сам уклав би, Машо! З блока не виліз би. Що ж це зі мною? Душа горить...

Маша *(сідає на ліжку, майже засинає)*. Розповідай, усе розповідай... Тільки я сильно спати хочу.

Шметелюк. То я потім... потім... Тепер я на світ народився.

5

На дверях з'являється Пронашка. Слухає.

Шметелюк. Машо... ти спи... я прийду потім. Спи, Машо... Хороша ти... спи... *(Повертається йти, бачить перед собою Пронашку)*.

Пронашка. Шметелюк?! Тут?

Шметелюк. Чш-ш-ш! Вона спить... не треба будити її... Ти її не буди, чуєш? Я потім тобі розкажу. Ходім... хай вона спить... На греблю! *(Вийшов)*.

М а ш а (*крізь сон*). Пронашко, ти? Перемога! Шметелюк прийшов. Я щаслива. З Лотоцькою все порвав. Чуєш, Пронашечко? А як ми сьогодні... попрацювали... здорово... (*Голова падає, заснула*).

Р е в е к а (*похитнулася і прокинулася*). Га? Що? М-да. (*Знову заснула*).

П р о н а ш к а (*підходить й мовчки дивиться на Машу*). Неймовірно. Це страхіття, а не дівчина! Лише переступила поріг... і він тут... Перша зустріч після роботи — з ним! Чекала. Що ж це? Що?

Т е т я н а І в а н і в н а (*увиходить з водою*). А! Ти ще стоїш?

П р о н а ш к а. Га? Ще стою, мамашо. Стою... як бачите.

Т е т я н а І в а н і в н а. О, та це ж не той!

П р о н а ш к а. Не той, дійсно, не той, мамашо. Сам знаю, що не той, кого першого... вона тут зустріла. Хто на бетон не йде, але в серце увійти завжди встигне... Пожальте мене, мамашо. Слово комсомольця, я заслужив на це.

Т е т я н а І в а н і в н а. Одчепись ти, мені он з ними клопоту, а тут ще тебе жалій. Та що ж це? Дівчата! Що вам подіялось? Ой! (*Підійшла ближче, придивилася*). Ну? Бачили таке?! І сплять більшовицькими темпами.

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

КАРТИНА ТРИНАДЦЯТА

Сад. Чутно музику, пісню, веселий гомін.

1

На спортмайданчик вибігає П р о н а ш к а, за ним — П а н а х и д а. Пронашка пробує закурити. Сірники не слухають його.

П а н а х и д а. Що тобі, друже?

П р о н а ш к а. Я не можу більше, Панахидо! У мене немає сил...

Панахида. Випадок для члена комсомолу досить скандальний. І це кажеш ти, Пронашко? Той, хто був зразком для нас, для всієї бригади, для всього комсомолу. Загубити сили на такому святі, це скандал! Коли весело всім, тебе пожирає нудьга. Куди це годиться, Пронашко? Особисте мусить зникнути в громадському, коли ти більшовик.

Пронашка. Панахидо, чом ти не пішов у викладачі політграмоти?

Панахида. Недостатньо підготований.

Пронашка. Згоден. Але мені від цього не легше. Я тут найнещасніша людина... і взагалі... на всьому світі... Вона ж не любить мене, Панахидо. Хіба ти не бачив, як вона шукала очима Шметелюка? Він не прийшов, і вона не знаходить собі місця. Вона всіх розпитує, де Шметелюк, чом він не прийшов.

Панахида. Я не знаю, кого вона шукала очима, але я бачив, кого вона кожного разу знаходила.

Пронашка. Кого ж, кого, Панахидо?

Панахида. По-моєму, тебе, пещасного.

Пронашка. Ти погано жартуєш, Ваню!

Панахида. Звісно, з мене гуморист не дуже вдалий, але це факт.

Пронашка. Тоді це чудище, а не дівчина.

Панахида. Можливо. Але коли б це було так, то ти мусив би забути її. Що ж ти зробиш, коли Дніпро впадає в Чорне море, а не в Каспій. Хіба Каспій від цього стає гірший?

Пронашка. Замовкни, Панахидо! Ти в цьому розумієш стільки, як оцей чобіт.

Панахида. Значить, ти й чобота не вартий, бо я все-таки розумію більше за тебе.

2

Хутко входить Маша. Вона в білосніжному убранні
з червоною трояндою на грудях.

Маша. Пронашко! Ти тут.

Панахида. Так, ми вийшли трохи просвіжитися. Він тут розповідав мені, як йому страшенно весело. Хай він розповість про це тобі, а я піду до хлопців. *(Пішов)*.

М а ш а. Пронашко, що тобі?

П р о н а ш к а. Нічого. Я всім задоволений, у мене цвітуть троянди на серці.

М а ш а. А чому не прийшов Шметелюк?

П р о н а ш к а. Шметелюк? О! Ну да... Шметелюк. Йому соромно прийти на свято! Соромно! Чуєш? Сором-но!!

М а ш а. Правда? Ти певен, що йому соромно? Це багато важить... Я теж так думала, але не була певна. Знаєш, що я хочу? Щоб він неодмінно прийшов сюди. Але він так не прийде. Тільки ти можеш переконати його.

П р о н а ш к а. Що? Я?! Щоб я пішов просити його?! Ти знущуєшся.

М а ш а. Зрозумій же мене. Тільки ти. Чуєш, Миколо? Ще один крок. Один тільки. Ти підеш до нього і скажеш: «Ходім! Кинь сором, дивись уперед, ходім до товаришів, вони чекають на тебе».

П р о н а ш к а. Особливо одна.

М а ш а. Так, особливо одна. «О, якби ти знав,— скажеш йому,— як вона тебе чекає...» І приведи його сюди. Тоді ти виконаєш до краю свою обіцянку. Пригадуєш? Ти дав мені її!

П р о н а ш к а. Я не піду.

М а ш а. Не підеш?

П р о н а ш к а. Нізащо на світі.

М а ш а. Значить, хай гине товариш?

П р о н а ш к а. О, такий не загине.

М а ш а. Можна подумати, що загине такий, як ти.

П р о н а ш к а. Я теж не загину. Я просто поїду... на Далекий Схід, або на захід, на північ, або на південь, хіба не однаково?

М а ш а. Що? Ти... *(Зупинилась, опанувала себе)*. Ти хочеш їхати на Далекий Схід? Твоя справа. Я не можу затримати тебе. Але я хочу знати, що Пронашка був і остався чесним комсомольцем, кращим за Шметелюка. Ти ж вважаєш себе за кращого? Так от я хочу бути певна, що Пронашка не був ніколи боягузом, заздрісним індивідуалістом, який хотів збудувати своє щастя на нещасті товариша. Що Пронашка був сильний. Що він пішов до Шметелюка, переконав його, повернув до комсомолу, а вже потім... *(Голос її затремтів)*. Потім вирішив їхати... на Далекий Схід... Невже ти не зробиш цього?

Пронашка (*по довгій паузі*). Добре. Я піду. Я при-
йду удвох з Шметелюком або зовсім не повернусь! (*Ху-
ко виходить*).

4

Ревека (*вбігає*). Ну? Що?

Маша. Він пішов до нього.

Ревека. Невже погодився?

Маша. Погодився, Ревеко. Але що буде далі, я сама
не знаю...

Ревека. Що буде далі, побачимо. Ходім, там че-
кають...

5

Панахида (*входить*). А Пронашка?

Маша. Він прийде.

Панахида. Де ж він?

Ревека. Пішов.

Панахида. Куди пішов?

Ревека. По Шметелюка.

Панахида. Нічого не розумію. Він пішов по Шме-
телюка?

Маша. Я його попросила, Панахидо. Правда ж, це
добре, що він пішов? Він його неодмінно приведе, як тобі
здається?

Панахида. Ну, знаєш, ти справді чудище. Як же
він погодився?

Маша. Що ж тут дивного?

Панахида. Звичайно, коли розглядати цей факт, як
приклад єдності протилежностей...

Раптом вилітає волейбольний м'яч і б'є його в груди.

Аут! (*Кидає м'яч назад*).

З саду чути сміх, вигуки, потім пісня.

Нехай же слава зоряна
летить і в даль і в шир.
Було в бригаді п'ятеро
і шостий — бригадир.

Входять Калич, Павелко, Чайченко, Скрипка, дівчата, робітники, всі святково одягнені, піднесені.

Калич. От за пісню дякую, товаришу Чайченко. Входить у серце.

Чайченко. Винні дівчата, а потім — ось товариш Павелко.

Калич. Це ваша музика, товаришу Павелко? Толкова музика. Всередині співає. Да, хороша пісня багато варта. За хорошу пісню вони вас із Чайченком до комсомолу приймуть.

Скрипка. А що ви думаєте? Ми їх почесними можемо зробити.

Павелко. Я радий, що приїхав сюди. Це мене Чайченко зтяг.

Мотя (*Папахиді, інтимно*). Зпасш, у Жюля Верна, в романі «Вісімдесят тисяч верст під водою» описується...

Папахида мрійно заслухався.

Гайдаренко (*з другого кінця, показуючи здивовано*). Папахида!

Скрипка. З дівчатами!

Папахида ціяково відступає.

7

Увіходить Гейвуд з дружиною і дочкою.

Гейвуд. Дозвольте?

Калич. О, містере Гейвуд! Здрастуйте. Як ви себе почувасте? Чому ніде не видно Лотоцького? Ви не знаєте, де він?

Гейвуд. Не знаю. Не бачив його.

Калич. Шкода, дуже шкода.

Місіс Гейвуд. Ми дуже раді привітати молодих міс. Ми бачили вашу роботу.

Гелен. Йес, ви працювали так, що хотілось дивитись довго. (*Тисне їм руки*).

Маша. Дякуємо. Вашу гілку я принесла додому.

Гелен. О, ви хороший товариш. (*Ще раз стискає їй руку*).

М а ш а. А містер Гейвуд зовсім іншої думки про нас. Він хотів вигнати нас з блока.

Сміх.

Гейвуд. Я не спав після того штурму під дощем. Не міг спати...

М а ш а. А ми з Ревекою спали, як мертві. Навіть роздягтися не встигли...

Гейвуд. О, тепер уже і я сплю добре, без сумнівів.

Сміх.

Товаришко Мотя, що каже з цього приводу ваш Жюль Верн?

М о т я. Ви знаєте, товаришу Гейвуд, такого випадку я в Жюля Верна не зустрічала.

Сміх.

К а л и ч. Місіс Гейвуд, ви чули пісню про наших дівчат?

М і с і с Гейвуд (*до Павелка*). О, ми дуже раді. Ми вже трохи чули. Ваша пісня така... патріотична, її можна співати в хорошому товаристві!

Г е л е н. Я хочу послухати її ще раз.

К а л и ч. Хороша ідея. Ходіть, там є рояль. А то сказав же якийсь поет — ще мало музики у нас, то воно й правда.

П а в е л к о. Це сказав Тичина.

К а л и ч. Тичина? Це можливо. А знаєте, чому мало музики? Тому, що гадають, ніби ми замість музики хочемо слухати барабан. Давай, давай! Бий, грими, підіймай! Я б цим барабанщикам заборонив писати музику. Вони життя не знають, зверху на нього дивляться, шкрябаються по ньому, як миші по закрому. А музика зверху не плаває, вона з глибу йде. Як вам здається, Тома Гордейовичу?

С т а р ч а й. Не знаю, як воно там, а пісню я люблю. Дуже люблю пісню. Вліяїть вона на мене, як тепла течія в морі...

П а в е л к о. Ну, звідси я, мабуть, не скоро поїду.

Увіходить Лотоцький.

Голоси. О, інженер Лотоцький! (*Його гаряче зустрічають*).

Калич. Товаришу Лотоцький, де ви були? Ми давно чекаємо вас.

Лотоцький. Мене затримували... родинні справи. Але тепер я вільний. Зовсім вільний, Павле Дмитровичу. Я спізнився, дуже спізнився, це правда. Але тепер я вільний і... вже не відстану від вас. І співати ми теж будемо тепер разом. Співати на всі широкі гами, які тільки можуть уміститись у наших грудях!..

Калич. Так. Добре, товаришу Лотоцький. (*Тисне йому руку*).

Всі виходять.

9

Пазустріч один одному входять Водоп'ян і Старчай.

Водоп'ян. А, Тома Гордєйовичу, ну, що ви тепер скажете про дівчат?

Старчай. Дівчата у всіх смислах, Микито Сидоровичу.

Водоп'ян. А ви казали: навіщо нам дівчата?

Старчай. То їсть, як це я казав? То ж ви казали: «Навіщо нам дівчата?», «Погибнемо, Тома Гордєйовичу» — не ви казали?

Водоп'ян. А хто казав «бетон вліяїть на здоров'я». Може, не ви казали?

Старчай. То їсть, почекайте!

10

Шапіга (*підходить з дружиною*). Про що, старики, сперечаєтесь? Якщо про дівчат, то дозвольте познайомити ось і з мою. Баришня — перший сорт. Рекомендую.

Тетяна Іванівна. Одчепись. Який кавалер, така й баришня.

Старчай. А, Тетяна Іванівна. Наше вам поважання. Дозвольте у всіх смислах привітати. Ваша дочка, то їсть, я таких дівчат іще не бачив.

Тетяна Іванівна. О, моя дочка! Ви ще не знаєте, яка в мене дочка.

Водоп'ян. Чуєте, Василю Андрійовичу? А хто казав «не пускати їх у блок»? Не він казав?

Шапіга. А цікаво знати, хто казав «сядемо маком»?

Сміються.

Водоп'ян. Я казав. Так вопо ж так і вийшло.

Шапіга. То ходім же послухаємо, як грають...

Пішли.

II

Входять Валя і Степан Шкурка.

Валя. Ходім же. Тут нікого не зосталося, дивись...

Шкурка. Навпаки, я, може, тільки й чекав, щоб нікого не зосталося. Я вас уважаю, Валю. Ви така дівушка... Я ізвиняюся, що ви мені навіть снилися цю ніч...

Валя. Стьоко!

Шкурка. Мимо волі моєї, Валю. Я ж тут ні при чому. Та й не дозволив я собі нічого.

Валя. Ходім. Не можна...

Шкурка. Навпаки, я хочу з вами розв'язати таке питання, що змучило мене всього, як ревматизм. Я, Валю, не можу більше. Я вже все передумав своєю головою.

Валя. Ну, що ти передумав? Га? Кажки вже скорше!

Шкурка. Я рішився, Валю. Ви така дівушка... така дівушка... Я на цьому святі вам рішився увесь одкритися. Інакшого для мене життя немає...

Валя. Ну, що ж? Ну?

Шкурка. Одкриватись?

Валя. Одкривайся. Тільки скорше.

Шкурка. Я враз. Бо я вже передумав. Одне мені життя і одна перспектива.

Валя. Ох... скорше.

Шкурка. Одна перспектива — це... йти в колгосп. Годі мені бути індусом, на якого підходящі дівушки мало й дивляться...

Валя. Ну, а потім?

Шкурка. А потім уже, конешно, друга перспектива — в колгоспі.

Валя. Яка ж? Кажки зразу, бо знову хтось увійде.

Шкурка. А потім уже, конешно, кгим...

Увіходять Новобранець, Панахида, Гайдаренко
і Скрипка.

В а л я. От бачиш, і не доказав.

Ш к у р к а. Ходім туди, я там докажу. Під музику...

Виходять.

Н о в о б р а н е ц ь. Товариші, де нарешті Пронашка? Що це все значить? Мене це починає тривожити! Куди він зник?

П а н а х и д а. Він нікуди не зник, як ніщо в природі не може зникнути, тільки переходить у нову якість.

Н о в о б р а н е ц ь. Кипь жарти, Панахидо. Де Пронашка?

П а н а х и д а. Ніяких жартів. Кажу серйозно. Пронашка переходить зараз у нову якість. Він пішов до Шметелюка.

Г а й д а р е н к о. Пішов! Нарешті! Наша бере!

П а н а х и д а. Бере, та ще не взяла. Я сам потерпаю, чи договориться він із Шметелюком. А це справа для всіх нас принципіальна і нелегка і дуже йому болить.

С к р и п к а. Чудово! Хай болить, але це перемога...

П а н а х и д а. А робить це все не хто інший, як...

Входять М а ш а.

П а н а х и д а. Та ось і вона.

М а ш а. А що... Ніхто не приходив?

П а н а х и д а. Ні той, ні другий.

М а ш а. Панахидо, що ж це значить? Це непокоїть мене.

Н о в о б р а н е ц ь. Нас це непокоїть не менш, а може, більш, ніж тебе.

П а н а х и д а. Машо, я не можу більше стримувати їхнього натиску. Вони кажуть, що в тебе завелися секрети.

М а ш а. Які?

Н о в о б р а н е ц ь. Такі, яких ти не можеш сказати ні нам, ні в райкомі. Як ти гадаєш, хороше це?

М а ш а. Ні, Новобранцю, ніяких секретів. Сьогодні я

все скажу, а раніш не могла. І довше б не могла. У мене вже сил не стало. Коли б він не прийшов сьогодні, я сама завтра пішла б до райкому...

Н о в о б р а н е ц ь. Ти любиш його?

М а ш а. Кого?

Н о в о б р а н е ц ь. Шметелюка.

С к р и п к а. Скажи нам правду. Ми принципіально зацікавлені.

М а ш а. Скажу.

15

Входять Невважай, червоноармійці, Калич,
за ними всі інші.

Ч е р в о н о а р м і є ц ь. Оце пісня, товаришу командире. Невважай. Пісня наша, що й казати. Але я хочу повезти в полк не тільки пісню...

К а л и ч. А й тих, про кого її складено?

Н е в в а ж а й. Ти вгадав, Павле Дмитровичу. Я запрошую бригаду Марії Шапіги до нас у полк... Ми ставимо питання перед вищим командуванням про зачислення цих дівчат червоноармійцями нашого полку. Прошу прибути в лагері завтра на вранішню зорю.

З в і з д е н к о. Такий факт приємно константірувать.

Г о л о с и. Прекрасно.

К а л и ч. Ну що, дівчата?

Р е в е к а. Відповідай же, Машо!

М а ш а. Відповідати... я... почекайте...

16

Увіходять Пронашка та Шметелюк.

М а ш а. Приїшли!

Загальний рух.

С к р и п к а. Нарешті!

Р е в е к а (*побачивши тих*). Тепер відповідай, а ти, Фросю, терпи своє... Вона зараз відповість, товаришу командире, почекайте... Нещастя з цими героями. Вони завжди хвилюються, коли їм треба щось сказати...

П р о н а ш к а. Нічого, Ревеко, Марія Шапіга ніколи не губить рівноваги і завжди знає, що сказати...

М а ш а. Зараз, товариші... я зараз скажу. Слова розгубились... Бачиш, ти не правий, Пронашко. Я... я не знаю,

як відповісти. Ця честь... товаришу командире... належить не нам, а тим, хто виховує і веде нас. А ми... ми почесне звання червоноармійців... ніколи не залямуємо, доки будемо жити!

Оксана. Так, так, Машо! Так!

Старчай. То їсть, до чого правильно, дочко, кажеш. Блок наш не опозорила, номер дванадцятий.

Маша. Ми приймаємо ваше запрошення, товаришу командире, будемо завтра в полку на вранішній зорі. А коли настане грізна хвилина й спалахне інша зоря, ми теж постарасємось не спізнитись і прибути в наш полк у бойовій готовності.

Шапіга (*кашлянув*). Цить, стара, чого ти плачеш?

Тетяна Іванівна. Одчепись, хіба я нароще?

Мотя. Ні! Це ще цікавіше, як у Жюля Верна.

Маша. Тепер... я ще хочу сказати одну річ. Я хочу розповісти про один бій на нашому будівництві. Бій за людину, за товариша, за члена комсомолу, що був загубив свою гідність, став обдурювати своїх товаришів, почав рекламувати себе в газетах. Ради ворожої жінки він оддав був усе, що має член комсомолу...

Шметелюк. Але ж він... повернув усе! Машо! Не треба... не треба говорити про це.

Маша. Так, він повернув... і про це саме я й хочу сказати. На будівництві була одна дівчина, яка знала про це, і вона вирішила боротись за нього, і боролась за нього вся бригада, і навіть обидві наші бригади. Та найважче було одному товаришу...

Пронашка. Годі! Спійшіть її...

Калич. Ні, хай говорить.

Скрипка. Це нас цікавить принципіально.

Маша. Товаришу, якого вона... в якому ця дівчина хотіла побачити сама і показати всім, як росте нова людина, що переборює старий світ з його спадщиною — дрібним самолюбством і ревностями, що людина ця — більшовик! І от... на свято прийшли обидва. Один — з радістю, що пірвав з своєю ганьбою і повертається до товаришів...

Шметелюк. Правда!.. Ніколи, товариші, ніколи цього не забуду...

Панахида. Пойняв?

Шметелюк. Ой, пойняв, Панахидо.

Пронашка. А другий... їде на Далекий Схід.

Маша. Другий... другий прийшов з гордою свідомістю, що він діяв як член комсомолу, хоч це йому було трохи

й важко. Прийшов. І на його обличчі всі прочитали відповідь, чому ми горді, чому ми впевнені й радісні, чому весь світ перед нами як поле для боротьби, в якій перемагаємо і переможемо тільки ми! От його... ця дівчина й любила так, як тільки можна любити й не можна розповісти... тому що від цього співають гудзики і в підшвах — пересувна опера. Та вона йому не казала про це...

Рух серед присутніх.

Пронашка. Що вона говорить? Ви що-небудь розумієте? Чом же вона йому не казала? Чом?

Панахида. Ех ти, чудище недотепне!

Калич. Думать треба, Пронашко...

Сміх.

Ну, кажи вже, що можеш сказати на своє виправдання.

Пронашка. Чекайте.

Фрося (*підійшла до Маши*). Вибач. Я думала, що я розумна.

Пронашка. Чекайте! Я... я нічого не розумію. Я, товариші, хочу сказати... Ні, не так. Наше життя, наша боротьба... ні, знов не так. Нічого, товаришу Калич, не вийде... Зіб'юсь, заплутаюсь. Пісню краще! Можна? Давайте пісню! Панахидо! (*Раптом схопив його в обійми і поцілував*). Товаришу Калич! Хлопці! Ми хочемо співати...

Калич. Оце перше твоє розумне слово за цілий вечір...

Панахида. Як перший щасливий день у житті Гайдаренка, який сьогодні виграв у мене партію в шахи.

Гайдаренко. І виграв перший, але не останній раз.

Панахида і Гайдаренко (*разом*). Вибач! (*Тиснуть один одному руки*).

Панахида. Ростем, Павлушко, ростем. Давай пісню!

Калич. Починайте, друзі! Комсомолові доводиться заспівувати не тільки на святі, а і в наших буднях, у численних цехах і на ристуваннях нашого будівництва. І він заспіває міцно, славно! Заспівай же, комсомоліе!

Щоб смак життя пізнати нам,
вогонь в нас не прочах.
Давайте ж заспіваємо
про юність і дівчат.

Нехай же слава зоряна
летить і в даль, і в шир.
Було в бригаді п'ятеро
і шостий — бригадир.
У блок вони спускаються
під бурею й дощем,
і прапор революції
там є для них плащем.

Нехай же слава зоряна
летить і в даль, і в шир.
Було в бригаді п'ятеро
і шостий — бригадир.
Шумить вода і піниться,
все небо у воді,
та не здають позиції
дівчата молоді.

Нехай же слава зоряна
летить і в даль, і в шир.
Було в бригаді п'ятеро
і шостий — бригадир.
Уся країна знає їх,
уся Країна Рад!
Давайте ж заспіваємо
про юність і дівчат.

Нехай же слава зоряна
летить і в даль, і в шир.
Було в бригаді п'ятеро
і шостий — бригадир.

К і н е ц ь

1932 р.
Дніпрельстан—Харків,
Київ—Ялта—Харакс.

БАСТІЛІЯ БОЖОЇ МАТЕРІ

Драма на 3 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Матвій Чумак — командир партизанського загону й голова ревкому, робітник-ливарник, член партії, 38 років.

Іван Пальоний — робітник-путиловець, 40 років
Григор Свашенко — молодий ясолюбий парубок
Тарас Потреба — кременний сільський коваль
Онукій Семиліт — м'якої вдачі селянин, років 35
Гпат Чорнобривець — молодий парубок

} парти-
зани.

Улька — партизанська дівчина.

Любіна — Чумакова дружина.

Галя Василенкова — наречена Гната Чорнобривця.

Капітан Бугров

Поручик Михайловський

Поручик Черемис

Фельдфебель Стукалка

Іван Залітайко

Андрюшка

Гаращук

Солоніїв

} білогвардійці
розбитого полку.

Ольга Благослова — дружина капітана Бугрова.

Олексія — ігуменя жіночого монастиря.

Софія — послушниця.

Оврамія — схимниця, що прожила на світі 100 років.

Феонія — схимниця, молодша за Оврамію на 4 тижні.

Модеста

Кирила

Марфа

Ніна

Віра

Наталія

} черниці.

Олександр Навроцький — настоятель
монастирської церкви.

Федот Ряженко — отаман петлюрівської банди.

Дід Молибога

Масляк

Макар Волосюта

} найближчі спільники Ряженка.

Палагея — Молибожина невістка.

Перший незаможник.

Другий незаможник.

Жінка.

Баба з кожухом.

Дідок.

Чоботаренко.

Платон Митрушин.

Прочанка.

Партизани, музиканти, селяни.

Діється на Україні в кінці 1919 року.

ДІЯ ПЕРША

КАРТИНА ПЕРША

Зима. Хурделиця. Кінець грудня 1919 року. На село налетіли білогвардійці розбитого полку на чолі з капітаном Бугровим; іде грабунок і білий терор.

1

Бугров. Самогону, сала, коней і кожухів! Зібрати за чверть години! Коней і сала! Хліба і сала! (*Хапає за груди Митрушина*). Хто стріляв, як ми входили в село? Хто стріляв, я тебе питаю, більшовицька мордо? Говори!

Жінка. Рятуйте! Він німий! Пустіть його!

Бугров (*вихоплює шаблю*). Ти заговориш у мене!

Митрушин виривається й тікає.

Стій! Андрощко! Держи його!

Андрощка. Єсть, васкородіє! (*Подався*).

Солопіїв (*тягне з рук у жінки полотно*). Пустяки, поки жива! Пустяки, говорю!

Жінка. Рятуйте, люди добрі! Рятуйте!

Баба (*з другого боку — у неї виривають кожух*). Не тягни, щоб з тебе душу витягло!

Залітайко. Та не псуйте ж хазяйське добро! Обережно...

Бугров. Скорше там, скорше! Не будьте бабами!

2

Михайловський (*вбігає*). Коней нема.

Бугров. Як нема? А де ж вони?

Михайловський. Же не се па, чорт би їх узяв!

Черемис. Поховали, ракалії.

Бугров. Шомполами!

Андрощка та Гаращук приводять Митрушина.

Андрощка. Докладаю, васкородіє. Піймали!

Гаращук. Це Платон Митрушин!

Солопіїв. Він і стріляв.
Гаращук. І народ каламутив, щоб коней поховали.
Бугров. А-а! Коней... Чого ж стоїте? На мушку!
Андрюшка. Скидай свитку! Обертайся потилицею!
Ну, скоріше!

Білогвардійці підвели на Митрушина гвинтівки.

3

Стукалка *(вбігає)*. Ваше високоблагородіє, партизани!

Михайловський. Де?

Андрюшка. Дряпай!

Бугров. До кулемета!

Зникають.

4

За одну мить, стріляючи на бігу, як вихор,
влітають партизани.

— Дайо-о-ш! Бий гадів!.. Ура-а-а!..

Білогвардійський кулемет: та-та-та-та...

Чумак. Лягай! Бережіть набої! Хай трохи поторохкотять. А ти хто такий?

Митрушин. Платон Митрушин. Розстріляти хотіли, гади.

Чумак. Лягай!

Свашенко. У мене єсть ідея: вдарити напролом!

Чумак. Назад!

Знову чуто кулемет.

Свашенко. Чорнобривець!

Чорнобривець. Знаю! *(Підповзає до Чумака)*. Товаришу командире, дозвольте зняти.

Чумак. Звідси не можна. Прострочить.

Чорнобривець. Не встигне. Я враз.

Чумак. Ну, гляди, Гнаток, бережись.

Чорнобривець. Та чого там. *(Підповзає на цокіт кулемета. Стріляє. Кулемет затих. Повертається до Чумака)*. Абсолютно, товаришу Чумак.

Чума к. Класно. *(До Пальоного)*. Іване Сергійовичу! Городами в обхід.

Пальоний. Зараз. Ми їм накладем по формі. Гайда, товариші. *(Хутко подався з кількома партизанами)*.

5

Чума к *(до баби, що стоїть з кожухом, мов скам'яніла)*. Бабо! Бабусю, чуєте?

Баба. Га?

Чума к. Уже кінчилося.

Баба. А де ж мій кожух?

Чума к. Кожух? Та оце ж, мабуть, він.

Кожух у баби в руках.

Баба. Пху, добра б їм не було!

Чума к. Постараємось, бабусю. Несіть додому.

Баба. Спасибі ж вам, дітки... Ой, спасибі... Один кожух був, і той хотіли пограбувати душогиби прокляті. Аж ноги трусяться... *(Пішла)*.

6

Прибігають троє партизанів.

Свашенко. О, й флангові наганяють.

Чума к. Ну як? Дірок вам по дорозі не нарobili?

Перший партизан. Ні. По дорозі ні духу. А у вас тут як?

Митрушин. Та не з медом було. Якби ви не настигли...

7

Баба *(входить)*. А хто тут у вас за старшого?

Чума к. Що? Знову кожух?

Баба. Та ні, не кожух.

Чума к. А що ж там?

Баба. Простіть, дітки, от ей-ей, простіть...

Потреб а. Та за що ж, бабусю?

Баба. Та що немає печеного. Одна паляничка тільки і є, а то немає печеного *(Дістає з-під поли паляницю)*. Візьміть, дітки, а то ж ви, мабуть, їсти хочете. Візьміть же, коли ваша ласка.

Чума к. Паляничка? Спасибі!

Свашенко. От і не їв би, та коли ж баба просять.

Підходять селяни.

— Драстуйте, товариші! Ну й дали. Ох і дали ж... Спасибі...

— А звідки вони, гади, налетіли?

Чумака. Ми їх женемо третю добу. З-під самого повіту. Червоноармійський полк зайняв місто, а нам дано завдання перейняти цю банду. Гадам приходить кінець, товариші! Ще трохи, і Україна буде вільна.

Голоси. Помагай боже. Добивайте падлюк до кореня.

Перший не заможник. А може, й ми вам чимсь у пригоді станемо?

Другий не заможник. Еге. Коли треба чого, то кажіть.

Семиліт. Та якби котрий набоїв виніс.

Чумака. Оце діло. Може, справді, у кого завалаялися?

Другий не заможник. А ви знаєте, яка історія: у мене ото ще давніше, як білі проходили, та й забули одну коробочку, під стріхою. *(Побіг)*.

9

Пальоний *(повертається з партизанами)*. Ну, командире, треба поспішати. Вони вже за селом.

Семиліт. Не інакше, як на Вахромівку подались.

Потребна. Умрем, Оникію, або поховаємо гадів у чугурах.

Чумака. Мороз, братці мої, і хуга. А ти в картузі, Гришо! Вуха пообмерзають.

Свашенко. У мене? Яке вони мають право?

Чумака. Ну, гляди, щоб не плакав. А де ж це Гнат Чорнобривець?

Чорнобривець. Я тут, командире. *(Стоїть збоку з Галею Василенковою)*.

Чумака. Прощайся, друг... Ну, товариші селяни, хто з нами? Заявляй відразу, бо ніколи. Ми мусимо їх догнати.

Перший не заможник. А знаєш що, Лукіє, мабуть, так, що я пішов.

Жінка. Бог з тобою!

Перший не заможник. Та ні, мабуть, так, що він проти мене. Доведеться йти. Так що збігай до хати, ви-

неси мою рушницю, там під припічком. Ти ж знаєш...

Жінка. Та знаю. А господи, й коли воно кінчиться...

Чумака. Скоро, скоро, товаришко, не горюй. Неси гвинтівку.

Побігла.

10

Другий незнаможник (*вбігає з набоями*). Ви знаєте, яка історія. Кинувся під стріху, аж воно не одна, а дві коробочки. Де ж буде моє місце?

Чумака. Оце по-нашому! Оприділи їх, Іване Сергійовичу.

Пальоний (*подає руку*). Повоюємо, значить. Пальоний, Іван Сергійович.

Другий незнаможник. Авжеж, повоюємо. Радий познайомитись...

Чумака. Чекайте! А де ж це той, стріляний? Платон!

Митрушин. Це я, Платон Митрушин. Я вже тут, із вами.

Голоси. І я з вами.

— Та й я не від того.

— А я чим гірший?

Чумака. Оце діло Шикуй, Іване Сергійовичу.

Пальоний. Єсть, командире. Становись! (*До Чумака*). Не хлопці — орли. Струнко! Кроком руш!

Партизани з піснею рушили. Народ — за ними.

Розвивайся, прапор Жовтня,
Над землею грізно май,
Виступають партизани
За радянський рідний край.

Прощавай, моя дівчино,
Щирим серцем пам'ятай —
За червону Україну,
За радянський вільний край!

11

Чорнобривець (*затримався з дівчиною*). Галю...

Галля. Гнате! Гнатику, уже йдеш?

Чорнобривець. Іду.

Г а л я. Ідеш?

Ч о р н о б р и в е ц ь. А звісно, йду!

Г а л я (*скидає з голови червону хустку, дарує Чорнобривцеві. Він ховає її собі на груди під кожушок*). Повертайся ж! Любий...

Ч о р н о б р и в е ц ь. Повернуся! А весілля ж справимо... Ех! (*Побіг доганяти загін*).

12

Здалеку дзвенить, затихаючи, пісня.

Дівчина стоїть сама. Летить сніг, червоніє багряний захід... Тихо, як відгомін, долітають слова партизанської пісні.

Гей, цвіти, цвіти, Україно,
Та червоно зацвітай,
Робітничий та селянський
Наш радянський рідний край!..

Т е м н о

КАРТИНА ДРУГА

Глухе, замкнене подвір'я жіночого монастиря. Корпуси келій. Церкви. Ігуменський будинок з трикутним гапочком. Важка замкнена брама відгороджує все це від зовнішнього світу. Здається, що все тут умерло, в цій тихій обителі. Але ось раптом чути удари в браму. І враз висипалося з усіх куточків безліч монашок. Вони забігали, заметушилися тривожно, чорною зграєю вкрили подвір'я. Мов летючі миші, обліпили браму, зазирають у щілини.

1

М а р ф а. Сани!

М о д е с т а. Хто приїхав? Кого бог послав у нашу обитель?

Н і н а. Невідома, сестро, якась невідома! На санях сидить!

К и р и л а. У чорне закутана.

В і р а. І молода. Я личко бачила.

М а р ф а. А може, невідомий?

Н а т а л і я. Ой Марфо, не буде тобі царства на небесі.

Н і н а. Хі-хі! А тобі й тут нема.

К и р и л а. Цитьте! Оврамія йде і Феонія!

Старі схимниці — Оврамія та Феонія — поспішають на новину.

Оврамія. Розступіться, чернички! Розступіться! Де вона тут?

Феонія. На санях сидить.

Оврамія. Аж до самих воріт під'їхала!

Феонія. Смиренія не має, окаянна.

Марфа. А кучер у неї, господи! Не введи нас во іскушеніє...

Стара воротарка брязнула ключами, відчиняє хвіртку.

3

Входять Ряженко та Ольга Благомислова. Лице її ледь видно з-під темної черничої хустки. Монашки зігнулися перед приїжджими.

Ряженко. Не замерзли, буває?

Ольга. Ні.

Ряженко. Кожух розкутать?

Ольга. Так.

Ряженко. Ніде не піддувало?

Ольга. Ні.

Ряженко. А їхати добре було?

Ольга. Так.

Ряженко. А я вже потерпав, чи доведу.

Ольга. Дуже вдячна. У вас прекрасні коні.

Ряженко. Дуже приємно. Жеребці.

4

З ігуменського будинку вийшла на ганочок Софія. Стрепенулись назустріч їй монашки.

Софія (*спустила очі, склала руки на грудях, уклонилаь подорожній і солодко заговорила*). Мати ігуменя святого монастиря дівочого Ладинської божої матері смиренно просить праведну подорожницю до свого покою.

Ольга. Візьміть валізи.

Софія. Слухаю, матінко.

Ряженко. Поклажу куди?

Ольга. Заждіть. Не відходьте від саней. (Пройшла крізь зграю черниць на ігуменський ганочок і зникла за дверима).

5

Ряженко (з-під шапки зиркнув на Софію, крутнув вуса). М-да.

Софія (посміхнулася лукаво, смиренно спустила очі додола). Розходьтесь, сестри, бог не велить бути такими цікавими.

Оврамія. Мені скажи, старій схимниці, тільки мені скажи! Сто років на землі живу! Марію Кобеляцьку, ігуменю Дорофію, преподобну Ангеліну, всіх пережила! Бог мені тайни свої доручає!

Феонія. І мені. А більше — нікому.

Софія. Вам, матушко Овраміє, і вам, матушко Феоніє, сама мати ігуменя все скаже. Мені, грішній і смиренній, не дано знати нічого... (Ще раз блиснула очима на Ряженку і зникла з валізами в будиночку).

6

Оврамія (піднесла патерицю). Чули? Розходьтесь, сказано вам! Не сподобились ви од бога! Тільки мені скаже мати ігуменя.

Феонія. І мені, схимнице! І мені.

Оврамія. І тобі, Феоніє, хоч ти молодша за мене на чотири тижні. Нам, двом, а більше нікому. Господи, воззва-ах к тебе, услиші мя... вонмі гла-а-су моленія мого... А що, окаянні, чули? Розходьтесь! Не стійте!

7

Знову вийшла Софія. Всі замовкли.

Софія. Мати ігуменя святого монастиря велить схимницям Оврамії та Феонії увійти з ім'ям божим до їхнього покою. А вам, сестри, велено йти до своїх келій і на подвір'ї ніде не стояти.

Оврамія (ступила на ганок, ударила патерицею об підлогу). Амінь! Ідіть, сказано вам, і сидіть у келіях!

Феонія (так само ударила патерицею). Амінь! Амінь!

Обидві зникають у будинку. Черниці, шепочучись і згинаючись під тягарем цікавості, розходяться.

Ряженко (*кругнувши вус*). Так куди поклажу, смиреннице?

Софія. Один ящичок сюди, в чулан, а решту — в церкву літню, як утвар святу, складемо.

Ряженко. Угу. Розумно. (*Бере з саней важкий ящик і йде з ним за Софією в ігуменський будинок*).

9

І враз виткнулись з різних кінців чорні голівки летючих мишей, зашепотілися.

Кирила. Ящик поніс! Сама бачила!

Модеста. Важкий, видно, аж крекче.

Марфа. Ще увірветься, хай бог милує.

Ніна. Хі-хі! А тобі шкода?

Марфа. Із состраданія, сестро.

Кирила. Ховайтесь! Ідуть!

Зникають.

10

У глибині ігуменських сіней з'являються Ряженко та Софія.

Ряженко. Ну, рибко моя... Які новини?

Софія. Іди зараз же до Молибоги.

Ряженко. А що там?

Софія. Давно тебе чекають. У сусідньому селі були наші, а на них налетів Чумак з партизанами.

Ряженко (*мов опікся*). Чумак? Оце так новина.

Софія. Чого ж ти сидів так довго?

Ряженко. Мусив був. Вона затрималась у Гребінці, треба було перечекати з поклажею... Ух, ти... чорт би його взяв!

Софія. То поспішай же.

Ряженко. Тільки скину поклажу.

Софія. Завертай сани до церкви.

Зникають за брамою.

І враз виткнулись з різних кінців чорні голівки летючих мишей, зашепотіли.

К и р и л а. До церкви повезли! Сама чула!

М о д е с т а. До літньої.

В і р а. А що в тих ящиках, сестри?

Н і н а. Утвар церковна, а ти що думала?

М а р ф а. А чого ж він крекче?

Н і н а. Хі-хі! Гріх так казати.

К и р и л а. Ховайтесь! Подорожня!

На ганочок виходить Ольга. Випроставшись, дивиться в одну точку, де з саею зносять поклажу. З повними відрами на коромислі підходить до будинку Улька; свипилася, пильно розглядає незнайому постать. Ольга не помічає її.

У л ь к а. Ож постороніться. Бо я з відрами.

О л ь г а. Що?.. Хто це?

У л ь к а. Постороніться, кажу, будь ласка.

Ольга пильно глянула на неї, пішла в будинок.

Що це воно приїхало? *(Ступила на ганок)*. О! А що ж то Ряженко зносить у церкву?.. *(Застигла з відрами)*.

Темніє. На монастирській дзвіниці б'є вечірній дзвін.

КАРТИНА ТРЕТЯ

У монастирській церкві.

Тихо стоять черниці. Навколішках група селян, жінок і чоловіків. З вітара виходять з хрестом у руках настоятель монастирської церкви Олександр Навроцький.

О в р а м і я. Ідуть, отче Олександр, ідуть: ігуменя і подорожняця.

Ф е о н і я. Ідуть.

Ч е р н и ц і. Ідуть. *(Схилилися)*.

Входять Олексія та Ольга у високих чорних клобуках з довгими намітками.

Навроцький. Во ім'я отця, і сина, і святого духа.

Ольга опустила перед ним на коліна. Олексія вийшла на амвон, обернувшись до черниць.

Олексія. Сестри во Христі! Бог посилав нам праведну душу, смиренну рабу свою Ольгу, що повернула до себе благословення єпископське й віднині стане, поруч із нами, на сторожі монастиря нашого, всечесної обителі Ладинської божої матері.

Біленькі ручки змахнули чорними рукавами, черниці благосно перехрестилися, шелест пройшов по церкві.

Модеста. Ось воно що, сестрички...

Кирила. На сторожі.

Віра. Монастиря!

Оврамія. Слухайте, сказано вам!

Олексія (*піднесла голос, звуки захвилювалися й зашвирили над головами черниць*). У ці смутні й тривожні часи, коли множаться полчища супротивників божих і ворогів воїнства Христового, пристанища віри й спасіння, благочестиві монастирі великої Росії потребують сміливих перед людьми й смиренних перед богом заступниць православія, що живіт свій покладуть за престол божий. До підняття престолу сього й приносить життя своє смиренна Ольга. Волею і благословенням єпископським віднині буде вона заступницею мовою яко ігумені.

Біленькі ручки змахнули чорними рукавами, черниці благосно перехрестились, шелест пройшов по церкві.

Модеста. Ось воно що, сестрички, ось воно що!

Наталія. Заступницею!

Марфа. Яко ігумені.

Оврамія. Слухайте, слухайте, не шепочіться!

Олексія. Моліть бога за хоробре й многострадальне воїнство Христове, за святу і неділиму землю російську, нині, і присно, і во віки віків.

Оврамія. Амінь.

Навроцький (*до селян*). Братіє і сестри! Ви чули слова смиренної ігумені. Відкрийте ж душу свою перед

господом і очистить серце ваше перед всевишнім. Грішний-бо єсмь перед лицем його!

Селянин. Грішний перед лицем його...

Навроцький *(підносячи над ними епіграхиль)*. Кайтесь перед престолом господнім і ісповідуйтеся!

Селянин. Каюсь і ісповідуюсь...

Навроцький. Кайтесь, хто ворогів і супротивників божих приховував і нечестивим співчував.

Селянин. Партизанам співчував, батюшко. Грішний я, увесь грішний, прости господи.

Жінка. Чумаки підбиває народ... і Пальоний.

Навроцький. Скільки ж вони зібрали народу?

Селянин. Багато зібрали нечестиві, багато.

Навроцький *(накриває його епіграхилью, тихо розмовляє з ним. Потім голосно)*. Іди та пам'ятай заповіді господні. Христос, істинний бог наш, помілує і спасе нас, яко благ і човеколюбец.

Хор. Амінь.

Павроцький пішов до вітара.

3

Олексія *(до черниць і селян)*. З богом!

Черниці, ніби хмара розвіялась, тихо зникли з церкви. Селяни теж вийшли. Тільки в темному куточку причаївся Масляк.

4

Не помічаючи його,
Ольга та Олексія відразу скинули з себе всю «святість».

Ольга. Звершилось.

Олексія. Дитя моє, мені ще й досі не віриться, що це ви.

Ольга. Чи добре я трималася?

Олексія. Прекрасно, дитя моє, прекрасно! Я ж так давно вас не бачила. Розповідайте ж. Що діється в мирі?

Ольга. Ви ж знаєте, що діється. Армію розбито. Вона відступає. Вірніше, вона тікає.

Олексія. Господи, боже мій! Невже все загинуло? Невже нам лишається тільки плакати?

Ольга. Ну, ні! У мене трохи інша програма. Я буду мститися! Бити їх! Руйнувати, нищити!

Олексія. Ви? Такий ангел? Ви, Ольго?!

Ольга. У цей час не тільки ангел, а й сам бог му-
сить стати контррозвідником. А я — дочка генерала Бла-
гомислова.

Олексія. Та як же ви це зробите? Де візьмете сили?
Хто допоможе вам?

Ольга. Монастир Ладинської божої матері.

Навроцький (*з вістаря*). Зауваження сугубо пра-
вильне.

Олексія. З вами засмілюється й моє смиренне се-
рце. Скажіть же, чому ви нічого не кажете про капітана
Бугрова? Чи живий він?

Ольга. Я розлучилася з ним місяць тому на одній
стації, в паніці відступу. Потім довго гналася за полком.
Їх розбили десь тут, у цих краях. За моїми відомостями,
Серж і кілька офіцерів залишилися живі. Сподіваюся від-
шукати їхній слід і якоесь урятувати їх.

Олексія. Коли б же то!

Ольга. Тоді нашого полку прибуде, ми зробимо з цієї
обителі фортецю і будемо боронити її доти, доки не по-
вернуться наші.

5

З вістаря вийшов Навроцький — він скинув службовий одяг,
залишився в чорній рясі. Така ж чорна борода облямовує йому
бліде сзуїтське обличчя.

Навроцький. Амінь.

Ольга. Ох!..

Навроцький. Свої.

Ольга. Ви так несподівано увійшли...

Навроцький. Нерви, ласкава пані, і в розмові чую
нерви. Негаразд. Більше спокою і витримки. Сказано-бо
єсть: будьте хоробрі, як леви, і мудрі, як змії.

Ольга (*саркастично*). Дякую, отче Олександрє.

Олексія. Прошу вас, отче, до мене на вечірню тра-
пезу. Бог дозволить нам сьогодні, ради приїзду Ольги
Володимирівни, маленький банкетик.

Навроцький. Не суперечу, тим паче, що нам треба
обговорити зачеплені пановною гостею питання й поду-
мати про план нашої спільної дії. До речі, сповідь дала
мені деякі нові відомості. Прошу.

Пішли.

З темного кутка виходить рудий настобурчений Масляк.
Прислухається.

Масляк. Щасливо, батюшко, щасливо! Помагай біг...
(Навшпиньках виходить із церкви).

7

Тоді в-за кліросу несподівано з'являється Улька.

— Мати божа! А я отут стояла і все чула.

Темно.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

У покинутому будинку пана Вахромієва.

1

Капітан Бугров, поручик Михайловський, поручик Черемис (схилився над картою), білогвардійські солдати: Андрюшка, Залітайко, Гаращук, Солопіїв та інші. Вісім гвинтівок і один кулемет. Фельдфебель Стукалка заправляє в нього стрічку. Кожну хвилину чекають нового наступу партизанів.

Михайловський (лежить, його трясє лихоманка).
Ми загинемо тут, як собаки. Ви чуєте, капітане?

Стукалка. Не підривайте духу, ваше благородіє,
лежіть смирно.

Михайловський. Я помру тут.

Бугров. Годі! Не стогніть, як соплива баба.

Стукалка. От бачите, нарвались на неприємність.
Лежіть смирно.

Залітайко. Ех, і становище. Гірше за губернаторське.

Андрюшка. Ха-ха-ха! А ти знаєш, яке в губернатора було становище?

Залітайко. Звісно, знаю.

Солопіїв. Він з ним обідав.

Залітайко. Не обідав, а знаю.

Гаращук. А яке?

Залітайко. А таке, що при їх благородіях незручно говорити. Отак і в мене або ще й гірше. Погибну я ні за пухлу душу.

Бугров. Замовчати, чортові душі! Замовчати! Поки з вами ваш капітан, можете смерті не боятися.

Андрошка. Це вірно, васкородіє.

Залітайко *(тихше)*. Авжеж, вірно. Разом будемо здихати, чого тут. Тільки не знаю, за що? Ну, нехай пап Стукалка, Гаращук, Солопіїв, вони хоч роду багатого. А я за що? На самому ділі, за що я погибаю? Садів у мене великих не було, одне що баба, та пара коней, та землі було десятин із шість, та оренди брав чотири десятини. Це й Радянська влада простила б, я так думаю, бо що ж тут такого? Ну, та хай буде так. Бачили очі, що купували, то їжте, хоч повилазьте. Пішов за престол і отечество — получай нагороду. Воно сказати, я й в армії недавно, а напаскудив собі, як той губернатарь.

Андрошка. Ха-ха-ха! Чули, пане фельдфебелю?

Стукалка *(підскачує до Залітайки)*. Ти це що? Га? Що за розмови? Сволоч! Ваше високоблагородіє, він підриває дух.

Бугров. Дай йому в харю.

Залітайко. Я ж не підриваю...

Стукалка. Мовчать!

Залітайко. Так сумно сидіти, пане фельдфебелю. Страшно мені.

Бугров. Кричи: «Собачі партизанські душі». Кричи, я тобі наказую!

Залітайко. Собачі партизанські душі!

Бугров. Не чую!

Залітайко. Собачі партизанські душі!

Бугров. Не чую!

Залітайко. Собачі партизанські душі!

Михайловський *(схоплюється, кидається з гвинтівкою до вікна)*. Де вони? Де? Перестріляю до одного!

Андрошка. Ха-ха-ха!

Бугров *(тягне Михайловського од вікна)*. Киньте, поручику, побережіть набої. Я їм насадив гороху повні потилиці, більше не схотять.

Андрошка. Ха-ха-ха!

Бугров. Кілька чоловік здохло на місці, а решта подохнуть в степу.

Андрошка. Так що тепер буде спокійно, васкородіє? Можна співати?

Бугров. Не дрейф, Андрошко. *(Налив із тикви самогожки, випив хильцем; рідина розлилась йому на підборіддя, він захлинувся, пирснув)*.

Андрошка. Ха-ха-ха! Не в ту дірку, васкородіє!
Стукалка. Пст! Мовчи!

Бугров. На, Андрошко, пий. Випийте, братці, по-
троху.

Андрошка. Молока тільки не п'ю, а самогонку мо-
жу. Покорнійше благодарю, васкородіє. (П'є). Ух! Смер-
дить, але в живіт б'є здорово і в голову йде.

Гаращук. Покорнійше благодарю.

Солопіїв. За здоров'я білої армії, ура!

Черемис. М-да.

Стукалка. Дай сюди.

Бугров. Андрошко! Сип веселої! Ти вірний солдат,
Андрошко! З тобою можна бити партизанів. Сип же, сип,
Андрошко!

Андрошка. Можна, васкородіє! Ех, і вдаримо ж,
і вдаримо!

Пайдьом, па-йдьо-о-м, Дуня!

Пайдьом, па-йдьо-о-м, Дуня!

Солдати.

Пайдьом, Дуня, во лесок, во лесок...

Сорвійом, сор-рвійо-о-м, Дуня,

Сорвійом, Дуня, лопушок, лопушок...

Бугров. Давай, давай, давай!

Андрошка.

Де не взявся таракан, таракан,

Проїв Дуні сарафан, сарафан!

(Пускається в танок).

Бугров (б'є в долоні, п'яно крутить кудлатою голо-
вою, піддає жару). Сип, братці, сип! Ха-ха! Запузирюй,
Наташко, кресті-козири! Ми їм покажемо — воювати. Сип
же, сип, Андрошко!

...сарафан, сарафан!

Андрошка.

Проїв Дуні сара-фан,

Сара...

У вікно вдарила партизанська куля.

Андрюшка (*здивовано вхопився за груди, вирячив очі, підігнув коліна*).

...фан...

(*Упав і загин, не доспівавши похабного куплета*).

Бугров. Помер?!

Залітайко. Точно так. Помер білогвардійський солдат Андрюшка від партизанського удару. А забавний був чоловік, пісні любив і людей вішав. Ех, і становище. Помер, ваше високоблагородіє, за єдину й неділиму, тепер йому на все плювають. А от нашому брату, котрий живий! Зостався й про живе думає, нам важче. Одне скажу: треба тепер розміркувати, чи теж лягати поруч Андрюшки, чи, може, замість собачої смерті, викинути білий хлак, може, помилують...

Білогвардійці спочатку навіть не зрозуміли.

Потім Стукалка кинувся до Залітайка.

Стукалка. А-а! Падлюка більшовицька! На тобі білий хлак, на! (*Б'є його в лице*).

Гаращук. Тебе помилують, а мене — ні?! На, й від мене одержуй! На! (*Б'є*).

Бугров. Що він пропонує? Ага, я розумію. Цей дяюшка не від того, щоб передати нас у руки партизанів...

Стукалка. Так точно, ваше благородіє!

Бугров. «Беріть, це капітан Бугров, а я не винен — у мене баба й десять десятин землі!» А в капітана Бугрова не було ні баби, ні коней, ні портретів предків? Га? Іван Залітайко, ти чуєш? Зрадник, шпигун, собака! (*Обперся руками об стіл і вдарив Залітайка чоботом у живіт*).

Залітайко. Мамо рідна! (*Падає*).

Бугров. Бийте собаку! Бийте! Поручику Михайловський! Він хоче передати вас у руки партизанів. Чуєте? Чуєте, ви, чортова кукло?! Бийте його в зуби!

Гаращук. У душу!

Б'ють. Топчуть ногами.

Михайловський (*схоплюється, протискується всередину*). Мене в руки партизанам? Я... Я до Парижа поїду. Пале-Рояль... Французька комедія... Сволочі!.. (*Б'є*).

Черемис. Браво, браво, поручику. Вище прапор білої армії...

Бугров. Черемис! Бий його в живіт! У голову!

Черемис. Дякую, капітане.

Стукалка. Доволі. Більше він не захоче ні хлаку, ні своєї баби. Помре своєю смертю.

Черемис. Тепер залишається тільки розбити більшовиків, узяти Харків і йти на Москву.

У вікна знову вдарили партизанські кулі.

Михайловський *(кинувся до кулемета)*. Це той... башлик павхрест... Це він б'є! Пустіть!

Бугров. На місце. Не чіпати кулемета! Остання стрічка... На одну атаку... до ранку...

Михайловський. Удень вони не підуть! Не по-сміють!

Черемис. А вночі?

Бугров. Що — вночі?

Черемис. Упочі вони оточать нас і перестріляють, як зайців.

Знову під кулями дзенькнули шибки.

Бугров. Ружейний вогонь!

Черемис. Не допоможе. Ви ж знаєте, що вони йдуть просто на кулі. Чи ви в цьому ще не переконались?

Бугров. Так не підуть же вони! Не підуть, прокляті душі! *(Вибігає з кулеметом надвір)*.

2

Черемис. Вогонь! Пачками!

Кидаються до вікон. Чутно, як надворі строчать кулемет.

Кроки партизанів стихають. Білогвардійці застигли біля вікон з простягнутими вперед гвинтівками.

3

Бугров повертається з кулеметом до кімнати, розпатланий і засніжений, важко дихає, сідає на кулемет верхи.

Черемис. Що? Можна слати телеграми нашим бабушкам на той світ?

Бугров. Машинка видихалась. Зосталось на один раз...

Стукалка. Це неприємно, ваше високоблагородіє!

Михайловський. А як же... Париж? Пале-Рояль?..
Черемис. Французька комедія. М-да...
Бугров. К чорту комедії! У нас залишилися іще
зуби й багнети!

Білогвардійці виймають із піхов англійські багнети,
надівають їх на гвинтівки. Готові до нападу.

Залітайко (*ледве підвів голову*). Ой... буде вам,
як тому губернатарю...

Темно

КАРТИНА П'ЯТА

У Молибожиній хаті.

1

Василь Масляк, Макар Волосюта і Палагея —
чекають на старого Молибогу, непокояться, до вікна підходять, до
собак прислухаються.

Макар. Не чути.

Палагея. Може, вбили, або снігом занесло десь.

Масляк. Кого? Старого Молибогу? Не такий це дід,
щоб його снігом занесло.

Прислухаються.

Макар. О, чуєте? Собаки! Ідуть, дядьку Василь, од-
чиняйте хвіртку.

Масляк (*хитро*). На цей раз піду, тільки гляди ме-
ні тут... Пальцем зачепиш — помітю. (*Виходить*).

2

Макар. Чорт рудий. Яке йому діло.

Палагея. Одчепись... Увійдуть... Що воно буде, Ма-
каре? Що буде?

Макар. І чого б то я питав? Хіба я знаю?

Палагея. Сидите на печі, то нічого й не знаєте.

Макар. Балакай. Не всім же йти в розвідку... Ось пехай дід розкаже, а тоді...

У сінях гомін. Масляк відчиняє двері.

Та це ж Федот! Повернувся?

Масляк. Повернувся, повернувся, голубчик...

3

Ряженко (*увиходить*). Мете, голосу божого не чути, а ви ще й не відчиняєте. Здрастуйте вам у хату. (*До Палагеї*). Здорова, чорноброва. Як живеш?

Палагея (*всміхнувшись*). Три дні плачу, як тебе не бачу.

Ряженко. Це приємно.

Макар. З приїздом, Федоте.

Ряженко. Дякую.

Масляк. Далеко їздилося?

Ряженко. Та ні, хуру возив.

Макар. Хуру то й хуру, хай буде так, аби повернувся. А тут така справа, Федоте Опанасовичу, що, може, нам і сидіти не слід би оце, а просто брати гвинтівки і йти.

Ряженко. А куди це?

Макар. На Вахромівку.

Ряженко. А що там?

Макар. Та от чекаємо розвідника.

Ряженко. А хто пішов?

Макар. Дід Молибога.

Ряженко. Он як. І давно?

Макар. Та вже годин із три. Звідти передали нам, що в будинку Вахромієва сидять наші, відстрілюються, а партизани насідають. Без тебе ми нічого не могли вдіяти, та й набоїв у нас немає. Молибога до тебе забігав, хотів порадитись, що робити, а потім каже: «Не можу сидіти, піду на розвідку».

Ряженко. А хто — наші?

Макар. Білих кілька чоловіка, і пібито офіцерів аж три.

Ряженко. Кацапи?

Макар. Ну, то що? Не однаково б'ються проти більшовиків?

Ряженко. Ну, а все-таки кацапи. А я — українець.

Макар. Ат! Не могу я тебе слухати. Хіба я не українець?

Масляк (*примруживши свиняче око, несподівано запитає*). А ти українку привіз? Вона ж теж кацапського генерала донька, а проте спасенна душа, хай їй бог дає здоров'я.

Макар. Да.

Ряженко. Звідки ви знаєте? Хто вам сказав, що я привіз?

Масляк. Хе-е-е-е, хоч би мені й дух святий на хвості приніс, чи не однаково? Аби я нікому не переказував.

Макар. Да.

Масляк. Може, я й програму її знаю, яку Олексія монашкам викладала, та кому яке діло? Ніхто не відає, як чорт обідає. Так ото ж я й кажу: гей, Федосю, не розбивай фронту! Одна ми сила, єдина й неподільна, і з нами бог. А хто клин схоче між нас забити, тому ми самі, батьку наш, у голову клин засадимо! Так-то!

Ряженко. Ха-ха-ха!

Макар. Чого регочешся? Хіба в денікінцях мало нашого брата, сказати би, українця? Помиляєшся.

Масляк. Розумно, розумно, Макаре.

Ряженко. Та де там розумно? Дурні ви, от і все. Проповіді почали читати, як цони! Ніби я дурніший за вас, не знаю, що Чумак — ворог, а Денікін — батько. Та невже ж так про це й ляпати язиком? Хто ж тоді вас підтримає, хоч би й у своєму селі? Дідько рогатий вас підтримає, а більше ніхто. Зрозуміли?

Палагея. Оце розумно сказав.

Макар. Да-а.

Ряженко. А коли розумно, то покоряйтесь моїй команді і не заводьте дурних балачок.

Масляк. Покорятимусь, Федосю, ей-ей, покорятимусь...

Стук. Усі кинулись до вікна.

Палагея. Батько.

Макар. Він.

Масляк. Іди, Макаре, відчиняй хвіртку, — твоя черга. А то все коло Палазі трешся...

Палагея. Балакайте. Сама відчиню. (*Вдяглася й вишла*).

М а с л я к. Довго ходив дідок.

М а к а р. А там, може, нашим невитримка. Може, треба зараз іти.

Р я ж е н к о. Не поспішай поперед батька в пекло. На те моя стратегія і тактика.

Увіходять Палагея та дід Молибога, верткий, меткий, із срібною борідкою, з рожевими щічками, з колючими сивими бровами у сніговій шапці.

Молибога (*увійшовши, кинувся до відра, спустив руки в холодну воду*). Ух! ух! зашпори позаходили. Ух! Думав, задубію. Ух! Роздягай мене, Палазю, роздягай скоріше. (*Закругився по хаті, випив чарочку самогону, понюхав повітря, повстячками пригонує*). Ух, ух ти, боже мій!

М а к а р. Та що ж воно там?

Р я ж е н к о. Як діло?

Молибога. Зараз, зараз, дітки, зараз. Капни мепі, Палазю, в чарочку ще трішки. Був у селі, був. Розпитався про все, геть про все розпитався. Боже ж мій! Сидять дві доби у маєтку. Чумақ, сучий сиц, чавунник проклятий, невідступно стереже з тим петербурзьким чортом Пальоним, уночі стрільбище йде, а вдень стережуть, бузувіри. Стережуть і стережуть, і що воно далі буде, сам не знаю. А свої ж люди, свої селяни! Хоч і злидні, а свої ж таки, українці, і наче показалися. За робочим в одну душу, хоч ти їм чорта дай!

Р я ж е н к о. Які вони свої? Ух! Якби міг, зубами перегриз би кожного...

П а л а г е я. А скільки ж їх там у будинку, наших?

Молибога. Скільки їм там зосталося, не відаю, а видно, не сила вирватись. І пробитись до них ніяк не можна. Ми вже з Пшеничним радились — хоч би хлібця їм підкинути, так не можна ж! На що вже я малий, як миша, та й то страшно. Помітять. Уб'ють з кулемета. Вони ж і вб'ють, якщо не Матвійові бузувіри. А я ще хочу трішечки пожити, хоч трішечки. Якби ти мені ще капнула, Палазю. Один рятунок — зайти партизанам у хвіст і почать косити.

П а л а г е я. У хвіст, тільки в хвіст треба заходити.

Ряженко. А це вже моє діло, чорнобрива, звідки заходити їй з чого починати, чи з хвоста, чи з гриви. На те вже моя тактика і стратегія.

Молибога. Ну, слава царю небесному. А набой ж у тебе, синочку, є?

Ряженко. Дістанемо. Це вже справа моя, не клопочіться.

Масляк. Федосю! Голубе! Вона ж не порожня приїхала? Ах, спасенна душа! І де ти її таку видрав?

Молибога. Про кого мова? Га? Я щось і не дочув.

Масляк. Про Ольгу, діду, про Ольгу Володимирівну, доньку генерала Благомислова, що Федот у монастир привіз. Заступницею ігумені буде й патронів привезла, голубка. А чоловік її, капітан Бугров, десь у цих краях, — на допомогу йому й приїхала.

Ряженко. Пху, сатана!

Молибога. Так, так, так... Хе-хе! Так, так...

Ряженко. Ну, коли ви все знаєте, де вас і не просять, то вмійте же тримати язика. Щоб крім нас чотирьох, і ти, крале моя, слухай, — щоб ні одна хрещена душа!

Палагея. Не турбуйся, я на язик міцна.

Ряженко. Так от, запам'ятайте. І знайте всі, і ти, Макаре, й ви, діду: ідем за ньеньку Україну!

Макар. За наші стіжки.

Ряженко. Дурню! За ньеньку, кажу! Зрозумів? За ньеньку Україну.

Масляк. За ньеньку, голубе, за ньеньку!

Ряженко. Пішли.

Ряженко, Палагея, Масляк та Волосюта виходять.

6

Молибога (*сам*). За ньеньку, за ньеньку, за ньеньку! (*Пригоптує повстачками*). Гоц, гоц, гопа-па! Гопа-па! гопа-па. Ой, за ньеньку гопа-па!

7

Палагея (*увиходить*). Чи не здуріли, свекоре?

Молибога. Ой Палазю, гопа-па! Та погрій же, гопа-па! Приголуб же, гопа-па!

Палагея. З глузду з'їхали! У сінях Данило. (*Виходить до другої кімнати*).

Молибога. Чого йому треба? Хай іде до дідька! Гопа-па! (*Поскакав за нею*).

Увійшов наймит Д а н и л о, посміхнувся в бороду.

Д а н и л о. Та ні, хазяїше, це вже, мабуть, тобі доведеться піти до дідька, а я своє одбув.

М о л и б о г а (*з другої кімнати*). Що ти там бубониш? Чого приперся? Га?

Д а н и л о. Приперся за сірниками, бо в стайні ліхтар потух. (*Узяв у запічку сірники*). А бубоню про те, що не кажи гоц, поки не перескочиш. Бо то було таке з одним дідом: він гоц, а його за бороду — смик, а він тоді — гик, гик, та тільки ногами задригав.

М о л и б о г а (*з другої кімнати*). Що ти базикаєш? Не розберу.

Д а н и л о. Нічого, хазяїне, прийде час — я вам на прахтиці покажу.

З а в і с а

Д І Я Д Р У Г А

КАРТИНА ШОСТА

Середина ігуменського будинку. Унизу коридор з чуланами та закапелками. Двері з сіней, другі — до Софіїної комірчини. Нагорі кімната Ольги, застелена темними килимами. Вечір. Перед важким кіотом горить велика зелена лампада.

1

Ольга входить до своєї кімнати. Виймає речі з валіз. Дістала портрет, подивилася, поклала на вікно. Взяла до рук револьвер, перевірила. Випросталась, задивилася вперед.

2

Улька з важкою в'язанкою дров увиходить з сіней до коридора, підіймається сходами нагору, без попередження відчиняє двері, входить до кімнати, кидає дрова на підлогу.

Ольга (*здригнувшись, обертається*). Хто тут? (*Бачить Ульку, непорозуміло*). Що це?

Улька (*показала очима на дрова, буркнула*). Упустила. Важкі.

Ольга. Ти хто така?
Улька. Улька.
Ольга. Яка Улька?
Улька. Берестова.
Ольга. Якого Берестова?
Улька. Івана Береста.
Ольга. Так ти що? Де ти живеш?
Улька. Тут. Служка. У Софії.
Ольга. Служка? (*Нарешті збагнула*). Ага, ти служка. Ну, добре. Треба казати — у матушки Софії, і не входити до кімнати, не постукавши. Чуєш?
Улька. Чую.
Ольга. Зрозуміла?
Улька. У матушки.
Ольга (*нетерпляче прикусила губу*). Ти давно в монастирі?
Улька. Недавно.
Ольга. А мати в тебе є?
Улька. Нема.
Ольга. Де ж вона?
Улька. Померла. (*Скоса глянула на Ольгу*).
Ольга. Хто ж тебе взяв до монастиря?
Улька. Софія.
Ольга. Дурне дівчисько! Я ж тобі сказала, що треба казати — матушка Софія. Адже вона старша за тебе й до монастиря тебе взяла. Щоб ти не сміла так говорити. Чуєш? Повтори.
Улька. Матушка Софія.
Ольга. Батько в тебе є?
Улька. Не знаю.
Ольга. Як це? Батька не знаєш?
Улька. Ні, батька знаю.
Ольга. Так де ж він?
Улька. Він? З охвицерами воює.
Ольга. Що? Де ж ті офіцери?
Улька. Не знаю.
Ольга. Ти мелеш дурниці!
Улька. Еге.
Ольга. Що еге?
Улька. З охвицерами воює. (*Впрост подивилася на Ольгу*).
Ольга (*не витримала, одвернулась від упертих очей дівчини*). Ступай! Скажи матушці Софії, щоб вона зайшла до мене. Чуєш?

Улька. Чую: Благословлять не будете?

Ольга. Ні, ні, ступай!

Улька. А в печі розпалювать не треба?

Ольга (*тупнула ногою*). Ступай, тобі говориться, паскудне дівчисько! Не приходь більше!

Улька. Софія сказала, щоб я попросила благословення й розпалила в печі.

Ольга (*вся затремтівши, схопила ніж розрізувати папери й важким руків'ям хряснула дівчину*). На!

Улька. Ой!

Ольга (*майже в нестямі*). Будеш слухати, що тобі кажуть? Відповідай, коли тебе питають!

Улька (*крізь сльози*). Ма... матушка Софія.

Ольга. Ну, йди ж звідси! (*Штовхнула її в плечі*).

Улька, схлипуючи, вийшла з кімнати, спустилась униз.

3

Ольга. З офіцерами воює. (*Дістала з поставця під кіотом пляшку вина, налила в склянку й хильцем випила*). Тварюка. (*Відслонила люстро, глянула на себе*). Чому вона не йде, ця смиренниця? (*Засвітила свічку, спустилась униз, підійшла до дверей Софіїної комірчини*).

4

Улька (*входить до Ольжиної кімнати, внесла карфу з водою, увійшовши, буркнула*). Можна увійти? О, а її й нема. (*З цікавістю озирається*).

Ольга грубо штовхає двері Софіїної комірчини, вони навстіж відчиняються. Ольга переступає поріг, підносить над головою свічку, але тієї ж миті відскакує, мов ужалена.

Ольга. Боже! Мій кучер!..

Улька (*в Ольжиній кімнаті, побачила картку, взяла*). Портрет!

Софія (*метнулась перед Ольгою*). Мати заступнице!

Ольга. З кучером!..

Софія. Це брат мій завітав до мене одинокої. А зараз він прийде до вас.

Улька (*в Ольжиній кімнаті*). Офіцер, сукин син! (*Знову поклала картку на вікно*).

Ольга (*перед дверима Софіїної комірчини*). Негіднице! У святій обителі...

Улька (в Ольжиній кімнаті). Лівольверт! Не падлюка?!

Ольга. З кучером! Боже...

Ряженко (голос з Софіїної кімнати). Що ви там з кучером та з кучером? А може, я не кучер, а підпрапорщик?

Улька (в Ольжиній кімнаті). Папіроси! Та не стерво?!

Софія. Ідіть до себе, матінко, Федот Опанасович має до вас пильну справу. Зараз він прийде.

Ряженко. Атож. Ідіть, а я зараз...

Ольга стукнула дверима Софіїної кімнатки. Улька злякано метулась по Ольжиній кімнаті. Не знаючи, куди подітись, ховається за порт'єру.

5

Ольга увійшла до своєї кімнати, сіла на табурет, застигла.

Ряженко (піднявся сходами, стукає в двері). Кххх! Дозвольте?

Ольга (крижаним голосом). Можна.

Ряженко (увійшов, уклонився по-військовому, цокнув каблуками, став коло порога). Вітаю з новосіллям.

Ольга. Дякую.

Ряженко (сідаючи без запрошення). Трохи неприємно, що так вийшло, та ви не гнівайтесь. На віку, як на довгій ниві,— чого з козаком не буває...

Ольга. Тут не публічний дім!

Ряженко. Та хіба я не знаю? Тут жіночий монастир.

Ольга. Софія сказала, що ви маєте до мене справу.

Ряженко. Маю, і неабияку.

Ольга. Говоріть.

Ряженко (присунув ближче свою табуретку, покритив одстовбурчений вус і рубнув). Мені потрібні набої. Я прямо, по-козацькому.

Ольга (злякано). Які набої?

Ряженко. Та ті ж, що ви привезли.

Ольга. Що?

Ряженко. Ви не хвилюйтеся, ми люди свої. Кожна хвилинка дорога, треба йти виручати трьох офіцерів,— а патронів у моїх хлопців обмаль. Я, може, чули, отаман Ряженко, тільки тайний отаман, у селі живу, перед очима

у людей, ще й партизанам співчуваю. І ніхто не знає. Я роблю по-козацькому: хитро.

Ольга (*пильно й довго дивиться на нього, раптом встає, перевіряє щось у своїй записній книжці*). Вибачте! Я була розгнівалася на вас.

Ряженко. Дурниці, Ольго Володимирівно, на віку, як на довгій ниві.

Ольга. Ви знаєте навіть моє ім'я й по батькові?

Ряженко. От тобі й на! Щоб віз та й не знав — кого.

Ольга. Ваша рація! Ви... як вас?

Ряженко. Федот Опанасович.

Ольга. Дуже рада... що познайомилась з вами.

Ряженко. Дурниці. Буває.

Ольга. Де ж ті офіцери? Хто вони? Їхні прізвища? Якого полку? Кажіть!

Ряженко. Хто вони, мені невідомо, а баритись нічого. Все може бути. Може, там і капітан Бугров.

Ольга. Що?? Ви його знаєте?!!

Ряженко. Його не знаю, а тільки знаю, що ви його добре знаєте — ге, ге, пробачте за каланбур.

Ольга. Він чорнявий, широкоплечий, густі брови... зараз. Я покажу вам його портрет. Де ж він, боже мій!

Ряженко. Набої шукайте, ваше превосходительство, портрет потім.

Ольга. Набої там, у тій кімнаті... один ящик.. І тут один. Почкайте. (*Виходить до другої кімнати*).

6

Ряженко оглядає кімнату, спинає свою увагу на люстрі, чепуриться перед ним.

Улька вислизнула з-за порт'єри, ховається за завісочкою ближче до дверей.

Ряженко (*перед люстром*). Я така рада, що познайомилась з вами. Кххх!..

7

Ольга (*входить*). Зовсім забула. Ось же він! (*Розгортає порт'єру, за якою щойно стояла Улька, бере портрет*). Ось, дивіться.

Ряженко. Справді чорнявий. Це приємно. А патрони?

Ольга. Тут, за цією завісочкою.

Ряженко підходить до завісочки, за якою сховалась Улька.

Ні, почекайте. Візьміть у тій кімнаті, там більший ящик.

Ряженко виходить до другої кімнати
й повертається звідти з ящиком.

Ряженко *(накладає в кишені набої)*. Оце приятно. Трохи сюди, а трохи сюди, а ящик візьму, хлопці мої тут близьенько, за ворітьми,— внесу, а там розділимо.

Ольга *(подає револьвер)*. Натє й це. Може, буде потрібний.

Ряженко. О, така штука завжди знадобиться. З такою жінкою, як ви, приятно мати...

Ольга. Ну, йдіть же, Опанасе, йдіть.

Ряженко *(підіймає ящик)*. Не Опанасе, а Федот Опанасович. *(Іде до дверей, на сходах упустив ящик)*.

На гуркіт увиходять Олексія та Навроцький.

8

Олексія. Що тут за шум? Ваш кучер?

Ряженко. Який там кучер?

Навроцький. Федоте! Це ти?

Ряженко. Хіба не бачите? Чого побудилися? Спіль. *(З кишені йому падають набої)*.

Олексія. Що це? *(Підіймає)*. А-а-а! Так їх, так їх, так їх...

Ряженко. Добре, ігумене, добре, тільки моліться, щоб партизани не дали нам і так, і ще як-небудь.

Олексія. Бог не допустить! Благословення на тебе, воїне, благословення!

Ряженко *(до Ольги)*. От бачите, ще й благословення дістав. А ви кажете — тут не публічний дім! Хіба ж я сам не знаю. *(Виходить)*.

Слідом за Ряженком, благословляючи його в спину, виходять Навроцький, Олексія й Ольга. Всі зникають в кінці коридора, в сінях.

9

Улька *(виходить з-за завісочки — бліда, до краю вражена)*. От! Що ж тепер робити? Куди ж тепер бігти? Га? От... і не знаю. *(З одчаєм стиснула голову, закрути-*

лась по кімнаті). Чого ж це я крутюсь? Я побіжу тепер... Чекайте ж! Я тепер аж на Вахромівку побіжу. От! Побіжу! (Вибігає з кімнати й здибується на сходах з Навроцьким).

Вражені зустрічю, вони стоять якийсь час одне проти одного,

10

Навроцький. Ти куди?

Улька. Га?

Навроцький. Де ти була?

Улька. Я? Ніде. Отут... Я... В чулані...

Навроцький. Он як. Хіба чулан перейшов до покоїв ігумені?

Улька. Ні, я... там... унизу. Я піду...

Навроцький. Так, так. Куди ж ти підеш тепер, отроковице? Знов до чулану?

Улька. Атож.

Навроцький. Це добре. Йди і спи з богом, та помолись перед сном. А щоб не заблудила, я проведу тебе до чулану. Ну? Йди! (Поволік її геть).

11

Входять збуджені Ольга та Олексія,

Ольга. Він молодець! Ах, який він молодець!

Олексія. Воістину отаман.

12

Софія вийшла з своєї кімнати; смиренно спустивши очі й склавши руки на грудях, падає перед Ольгою навколішки.

Софія. Простить гріхи тяжкі, дорога заступнице наша.

Ольга. Гріхи? Які гріхи? А-а! Бог простить. Тільки дівчину ту, Ульку, прожени негайно! Чуєш? Щоб ноги її тут не було.

Софія. Не можна, заступнице наша.

Олексія. Ніяк не можна.

Ольга. Чому?

Софія. Партизанських діток не оставляємо своєю ласкою. Дідусь Молибога, спасибі йому, порадив. «Візь-

міть ви,— каже,— дитя безпритульне, котре ні батька не має, ні пеньки...»

Ольга. Як не має? Адже батько її...

Софія. В партизанах, матінко, а дитя голодне сидить у порожній хаті,— від миру вам буде пошана і пачпорт перед тими бузувірами. Я й виконала смиренно цю пораду. Дівчинку партизанську порятувала, а якщо батько живий востанеться, то, може, й він нас коли-небудь порятує. Благословіть на сон грядущий...

Ольга. Ха-ха-ха! Ти просто надзвичайна, Софіє! Ха-ха-ха.

Чути сильний гуркіт.

Олексія. Що це?

13

Входить Навроцький.

Ольга. Що трапилось, отче Олександрє? Хто це гуркає?

Навроцький. Отроковиця Улька.

Ольга. Улька?!

Олексія. Де ж вона?

Навроцький. В чулані. Ідіть за мною. (*Зникають*).

14

Знову гуркіт. Голос Ульки з чулану:

«Відчиніть, добра б вам не було! Відчиніть, бо й двері поламаю...»

Темно

КАРТИНА СЬОМА

Лісок при глибокій, занесеній снігом долині.

В деревах свистить віхола. Каламутно-місячна ніч.

1

Входять Ряженко, Масляк і Молибога — з гвинтівками.

Ряженко. Стоп. Тут лягайте. Будете в резерві на всякий випадок, а я з хлопцями зайду з того боку, вдаримо в потилицю. Вони повисакають на постріли, й тоді

ми їх переб'ємо до ноги. А як хто з них тікатиме сюди, то ви їх тут бийте з засади.

Моли бога. Все зрозуміло, синочку.

Ряженко пішов.

2

Масляк. І з засади й з досади битиму. Зайця б'ю з підскоку, невже партизана не поцілю? Що це? Кричать. Чуєте?

Моли бога. Може, в атаку пішли?

Масляк. Коли б Федот не спізнився.

Моли бога. А може, нам підійти ближче?

Масляк. Куди? Сказано — лежати в резерві, значить лежи.

Моли бога. Це атака! Я тобі кажу, що це атака.

Масляк. У рукопашну пішли.

Моли бога. Ага! Це Федот! Це Федот у потилицю їм, у потилицю!

Масляк. Хтось біжить.

Моли бога. Сюди біжить!

Масляк. Я його зараз цокну.

Моли бога. Чекай! Не цокай, це свій.

Масляк. Хто йде?

3

Вбігає Макар Волосоюта, захекалий, розхристаний.

Макар. Це я, Макар. Ой, мабуть, пропаду.

Моли бога. Кажі скорше! Стогнати потім будеш. Кажі, як там наші, б'ють?

Макар. Атака. Чумак пішов на гура. А нам стрілять у купу не можна, бо все змішалось. Ой! Ми кинулись у рукопашну. Але вони б'ються багнетами... сокирами... Двох капітан при мені зарубав шаблею, а Федот застрелив Івана Береста з ліворверта. А мене котрийсь угрів багнетом у живіт, якби не кожух, то й пропав би...

Масляк. А Федотові хлопці?

Макар. Тікають, хто живий зостався... у розсипну... Ой! Невидержка.

Масляк. Треба тікати, поки не пізно.

Моли бога. Біжать сюди!

Макар. Тікайте!

Масляк. Лягайте! (Лягають за деревами).

Вбігають Ряженко та Бугров розпатланий, без шапки, з голою шаблею в руках.

Ряженко. Сюди, під дерево.

Молибога. Це свої, свої.

Бугров. А що це за лісок? Для чого це?

Ряженко (*відсапуючись*). Нічого, це лісок пана Вахромієва. А я, може, чули, отаман Ряженко. А ви часом не Бугров будете?

Молибога. Слава богу!

Бугров. Звичайно, Бугров! Це я! Розумієте! Я, капітан Бугров. О, дивіться: ноги, штани, все! Я живий! Чорт забирай, як я здорово біг!

Масляк. А інші?

Ряженко. Каюк.

Молибога. Тікаймо!

Ряженко. Куди? Тільки виткнетесь з ліска, зараз підстрелять. Чи, буває, не поранили вас?

Бугров. Мене? Чорта з два!

Ряженко. Вас було троє офіцерів?

Бугров. Аякже! Поручик Михайловський і Черемис.

Ряженко. Ну, то їх, значить, убили.

Бугров. Невже? Михайловського? От дурень. Французька комедія! Ха-ха-ха! Я живий. Чуєте?

Ряженко. Авжеж, ми врятували вас.

Бугров. Ви врятували? Ага, вірно. Ви вдарили партизанам у спину. Але що ж далі?

Ряженко. А далі ми вас одведемо в одне приємне місце. Повторюю, що я отаман Ряженко, може, чули. Федот Опанасович.

Бугров. Отаман Ряженко? А-а! Якже, якже. Отаман Ряженко. Не чув. Цебто я, звичайно, чув, да, да! Ви, отамане Корженку, чистий бестія! Як це у вас чудово виходить! Лісок, знаєте, і взагалі...

Ряженко. Не Корженко, а Ряженко.

Бугров. Ну да, звичайно. Не Ряженко, а Корженко.

Ряженко. Та не Корженко, я тобі кажу!

Молибога. Не гнівайся на них, Федотику. Вони ж зараз не при собі. Їх же морозить от спасіння життя. А як ми їх обігріємо та обласкаємо, тоді вони до тям повернуться й нас до розуму доведуть.

Бугров. Я ж люблю Україну, просто чорт його знає.
(*Махнув шаблею*).

Ряженко. Та я ж хіба сердюсь? Я тільки хочу,
щоб...

Масляк. Хтось іде!

Ряженко. Ц-с-с! (*Хапається за револьвер*).

5

Входить Чорнобривець з гвинтівкою «на руку». Всі відскакують. Завмерли. Під деревом залишається Бугров.

Чорнобривець. Сюди! Він тут! Прощайся з білим світом, гаде! (*Кидається на Бугрова з багнетом*).

Ряженко (*тихо підкрадається заду, заганяє в спину Чорнобривцеві ніж*). Я тихо, по-козацькому. За мною, капітане Бугров!

Бандити тікають.

6

Чорнобривець (*намагається підвестись, цілиться з гвинтівки і знову падає*). Ой братці. Не можу... Га-лі...

7

Вбігають Чумак та Потреба.

Потреба. Гнате! От... палачі народу!

Чумак (*кинувся до забитого*). Чорнобривець! (*Підводить йому голову*). Дихай! Дихай, друже! Ну? Ще! Ще! Не вмирай! Чуєш? Куди вони побігли? Хто був з ними? Скажи одне слово! Ну? Невже не можеш? Ну?

Чорнобривець. ...з на... з нашого се...

Потреба. З нашого села, каже!

Чорнобривець. ...з кра-ю... пе-ре...

Чумак. Ну? Ну! Ще слово!

Чорнобривець. ...пе-ре-дайте їй... що... я любив... і-ї... (*Вмирає*).

Потреба. Чекай! Як же це так?

Чумак. Кінець. Ех, ти... чудак, друже! Не те сказав...

Входять Семиліт, Пальоний, Свашенко та інші партизани. Вражені зупиняються.

Свашенко. Чорнобривець!

Чумака. Дівчині прохав передати привіт.

Всі скинули шапки.

Семиліт (*розгублено*). Я знаю її. Вона живе край села. Галя Василенкова. Ще й виряджала його ловко...

Пальоний. Устроїли свайбу, гади.

Чумака. В погоню, Іване Сергійовичу! Ми зараз.

Партизани обв'язують йому поранену ногу.

Пальоний. Єсть, командире! (*Хутко виходить з кількома партизанами*).

9

Свашенко. А який ідейний був! І погіб за ідею.

Чумака. Вічна слава комсомолу. Велика душа була в цих грудях.

Потреба. Так що ж він перед смертю — га? Замість палаців народу — якусь там дівчину згадав?

Чумака. Да, Тарасе, згадав... (*Похилив голову*). Беріть Чорнобривця, несіть до будинку. Мобілізуйте в селі для забитих троє саней, накрийте їх червоними плахами, та зітріть їм кров із очей, щоб не бачили її жінки та діти. Привезете додому, там поховаємо, як годиться ховати героїв революції. А ми, товариші, в погоню! Доженемо гадів і зробимо з них собачі бубони.

Семиліт. Як же ти бігтимеш?

Потреба. Ану, поворуши ногою.

Чумака (*йому*). Виконуй наказа, друже! Повстак не розлізеться. Ми доженемо їх, хоч на краю могили! Кінчається їхнє царство на віки вічні! Пошкандибали, товариші партизани! За мною!

Чумака, Потреба, Семиліт, Свашенко та інші — хутко виходять.

10

Двоє підіймають на ношах мертвого Чорнобривця. Несуть. На спігу, мов пляма свіжої крові, зосталась червона хустка, подарунок коханої дівчини.

Темно

КАРТИНА ВОСЬМА

У скаженій каламутній хурделиці біжить капітан Бугров, а за ним — отаман Ряженко, а за отаманом — Волосюта, Масляк і Молибога; біжать панічно; під ними мелькає каламутна дорога, крутяться й падають стовпи на межах, придорожні хрести, й темні силуети вітряків, і тіні повішених. Вони біжать, а за ними цокають постріли, свистить скажена віхола.

1

Бугров. Це вони. Чуєте? Це вони насідають на нас з усіх боків, хіба ви це бачите? Он і з Царицина б'ють, і з Харкова, і з Полтави, і з Миколаєва, і з будинку Вахромієва, і з залізничних колій — пасувають червоні папцарники! Ви чуєте, отамане Ряженку? О! О! О господи! Якби трохи тихше...

Ряженко. Стоп!

Вони на мить зупиняючись, обертаються назад, відстрілюються з коліща. І знову біжать... Через деякий час Волосюта, Масляк і Молибога звертають убік, до села, а Ряженко з Бугровим біжать далі.

Скорше, скорше, бо пажецуть. Скорше, а то покину отут, у степу, та й пропадай, як знаєш!

Бугров. Ні! Ні! Краще бігти... бігти... бігти... Хіба я не розумію? На проспекті офіцерський клуб, праворуч — губернаторський будинок, а ліворуч — військовий форштадт. Парад генералу... генералу... як його прізвище? Вачите — гойдаються на ліхтарях? Струнко, сволочі! Граф Римпільський співає півнем. Ку-ку-рі-ку! Ольга Благомислова, дочка од інфантерії, підіймає кришку роля, і гримить музика. Чуєте? Марш вперед! У церквах урочистий дзвін, і священники зустрічають нас з корогами. Це ми, покорителі Кавказу й кримських татар! Покорителі України! Покорителі Польщі! Білорусії! Фінляндії! Ліфляндії! Курляндії! Естляндії!

Ряженко. Скорше! Скорше! Ось уже млини...

Бугров. Так, так... так... Ось уже млини... На цих млинах ми їх повісимо... тільки б утекти...

Ряженко. Скорше! Скорше! Недалеко вже!

Бугров. А-а! Дивіться! Вуличка... А он — стіна! Для чого ця стіна? Отамане Ряженку! Я не можу бігти... Я впаду...

Ряженко. Ще трохи. До тієї стіни. Біжи, чортової душі капітане, бо пропадеш!

Перед ними спускається монастирська брама. В божниці посеред брами горить лампадка.

Ряженко. Стоп! Тут.. пристань...

Стали. Важко відсапуються.

Бугров. Що це таке, отамане?

Ряженко. Дівочий монастир Ладинської богоматері. (Стукає).

Бугров. Невже? А вірно, вірно. Ось і лампадка. Ну й bestія ж ви! Як це у вас до ладу. Лісок. Монастир. Ви кажете, що він дівочий? Це пікантно. Тут, значить, монашки? Пригадую, це було літом...

Ряженко. Тут і зимою непогано. Стукай! (Б'є знов у ворота).

Хвіртка відчиняється. Виткнулась Софія, закутана у велику темну хустку.

Софія. Федот?!

Ряженко. Одержуй. Передай Благомисловій. Це капітан Бугров.

Бугров. Що за чортовиння ви їй кажете? Якій Благомисловій?

Ряженко. Ну, скоріше! Без балачок! Мені тепер треба бути вдома. Гвинтівки візьміть... і набої... (Передає зброю).

Софія. Тікай, тікай, Федоте! За мною, капітане!

Бугров. До побачення! Ми ще зустрінемося! Ще повоюємо разом, отамане Корженку! Правда?

Софія та Бугров зникають за брамою.
Хвіртка стукнула й замкнулася.

Ряженко (остовнів). Корженку?! Тьху, чортової душі! (Шапкою кинув об землю, потім нею ж таки замітає сліди).

Молибога (входить). Так, так, Федосю. Замітай, замітай слідочки.

Ряженко. Хто це?

Моли бога. Свої. Не лякайся. Заховав?
Ряженко. Чого вас сюди принесло?
Моли бога. Новина, Федосю. Палагея довідалась, що
в Матвія Чумака...
Ряженко. Та йдіть ви до чорта з своїми новинами.
Зараз прибіжать партизани.
Моли бога. А ти вислухай спочатку, а тоді лайся.
Палазя довідалась, що в Матвія Чумака...
Ряженко. Біжать! Тікайте!
Моли бога. У Матвія Чумака...

Обоє зникають.

6

Тиша. Входять Чумак, Пальоний, Семиліт, Потреба,
Свашенко та інші, шукають сліди, біля брами зупиняються,
непорозуміло дивляться один на одного.

Чумак. Бігли сюди.
Пальоний. Так.
Семиліт. І нема.
Пальоний. Наче крізь землю.
Семиліт. Невже в монастирі?
Пальоний. А де ж їм бути?
Семиліт. Хто б їм відчинив?
Чумак (*кидається до брами*). Бастилія божої матері!
Тисячу дев'яност дев'ятнадцять років ти ховала від нас
свої тасмниці. Відгукнись, чортова бабушко! Все одно від-
чинимо.

Потреба. Гатіть у небесну канцелярію!

Б'ють гвинтівками.

Свашенко. Чекайте! У мене є ідея. Треба гукнуть
народу.

Семиліт. Навряд щоб пішли. Такої ночі. Народ
спить під кожухами. Темрява. А ти кажеш гукнуть наро-
ду. Та хто ж тобі піде такої ночі?

Чумак. Як це — хто піде. Ніч кінчається, куме Оні-
кію! Бий телеграму товаришу Леніну: об'являєм ревком
і йдемо в наступ на богородицю.

Свашенко. Приєднуюсь! Ще й кулю на завдаток!
(*Цілить у божницю*).

Пальоний. Не смій! (*Устиг підбити гвинтівку вгору*).

Чума к. Ти що, смієшся, дружок? Кому даєш козирі в руки? В ідею б'єш чи в провокацію? Голова твоя картопляна!

Свашенко. Вибач, командире, од хвилювання душі... безумовно помилився...

Чума к. Ну, гляди, не помиляйся! Стукайте!

7

Раптом з білої каламуті ночі виринає постать Ряженка.

Свашенко. Хто йде?

Ряженко. Це ти, Григорє?

Семиліт. А це хто?

Ряженко. Це свої.

Свашенко. Хто свої?

Ряженко. Та я. Федот Ряженко. Матвій Чума к тут? *(Підходить)*:

Пальоний. Чого йому треба, командире? Що це за один?

Чума к. Я Матвій Чума к. Що скажеш, Федоте Ряженку?

Ряженко. Це ви з бою? То й добре, що повернулися. Бач, маю через тебе клопіт, сусідо. Біжу до бабки Харитини. Ти все воєєш, а діти лупляться, не питаючись, чи побачать батька, як вилізуть на світ. Поспішай же додому. Твоя Любина привела тобі козака, та нікому й пупа врзати.

Чума к. Син?!

Ряженко. Еге. Ще й бравий козак. Поспішай же! *(Пішов озирюючись)*.

8

Якусь мить партизани стоять безмовні.

Чума к. От яка історія виходить. Смерть узяла моїх друзів, а життя вже лізе на світ. Га? Що ти на це скажеш, Іване Сергійовичу?

Пальоний. Син? Це добре. *(Підходить до нього, тисне руку)*. Вітаю.

Потреба. Ех, дай же й я потисну.

Свашенко. Перемога на всіх фронтах.

Чума к. Дякую, товариші. Пошкандибали підіймати

народ! А ти, свята та непорочна, запам'ятай: смерть відступає і настає життя. Завтра воно вдарить у цю прокляту браму!

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

КАРТИНА ДЕВ'ЯТА

У хаті в Матвія Чумака. В печі горить огонь. Посеред хати стоять гвиптівки, зіставлені в «козла». На ліжку лежить командирова дружина. Пальоний рубає дрова. Семиліт порастєся коло печі. Потреба слухає командирів наказ. Свашенко хвилюється й подає ідеї...

1

Чумака. Так ось що я пропоную...

Свашенко. Я тільки одну ідею скажу. Вопа мене мучить.

Чумака. Почекай, Гришо! Вислухай спочатку.

Свашенко. Я не можу! Я за біляків хвилююся. Одверто кажу.

Пальоний. Жалко тобі їх, чи що?

Свашенко. А як же? Звісно жалко, як утечуть.

Пальоний. Це вірно.

Свашенко. Вони ж такі, що можуть придумати ідею і втекти.

Чумака. Яку ідею? Більше їм не знайти ніякої ідеї для свого життя. Монастиря пильнуєте?

Потреба. Стережемо гадів.

Чумака. Ну, от. Тактика, значить, буде така. Як тільки народ збереться на похорон, ми оголосимо йому, хто ховається за монастирською божницею.

Пальоний (*рубнув*). Правильно, Матвію.

Потреба. Народ уже піднявся. Все село сходиться...

Чумака. Іди зараз же туди, оголоси, що ревком признає похорон на сьогоднішній вечір, з музикою і з червоними прапорами.

Пальоний. Ото жалко, що кумачу в нас нема.

Свашенко. На це у мене є ідея.

Чумака. Яка?

Свашенко. Труни можна пофарбувати червоною глиною. Вона підходяща, чиста й червона, як фарба все одно.

Пальоний. Правильна ідея.

Чумака. Так і зробіть.

Потреба. А як же з музикою, командире? Де ми її візьмемо? У нас же тільки одна гармонія та один бас. Та ще в будинку Вахромієва відбили рояль без клапанів. Так і лежить, як буржуй з вибитими зубами.

Чумака. Це ти вірно, Тарасе. Про музику треба подумати.

Свашенко. Просю слова! Нехай з тієї роялі зроблять чорну труну для біляків, ось моя ідея! А нашим товаришам Андрій Чабаненко заграє на своїй гармонії. Ми візьмемо на плечі дев'ять гробів і вдаримо ними в бастілію. Народ піде за нами, за це даю свою голову!

Чумака. Народ то піде, а от голова в тебе надто гаряча. Небагато візьмеш такою головою, коли вона пропонує воювати гробами. Думайте, товариші члени ревкому! Адже в селі є свої музиканти. Чи не заграли б вони понашому?

Пальоний. Вірно. Якщо їх підучити...

Чумака. А звісно, Іване Сергійовичу, без науки нічого не буває. Іди, Тарасе, гукни музикантів і постав партизанів на почесну варту біля забитих товаришів.

Пальоний. А ми от малютку скупаємо й теж приїдемо.

Потреба. Слухаю. *(Вийшов)*.

2

Семиліт *(пораючись біля печі)*. А на скільки градусів готувати купіль? Скажіть, кума Любіно, щоб, бува, не перегріти і не застудити.

Чумака *(бере на руки свого первенця)*. Ану, йди сюди, партизане.

Любіна. Прийде бабка Харитина, вона скупає.

Пальоний. Та що ми — без бабки не обійдемося?

Чумака. А як же ми назвемо цього героя? Дивіться який. Так і хоче випорснути з рук.

Суворі обличчя партизанів розпливаються посмішкою...
Вдивляються в дитину.

Пальоний. Бойовий хлопець.
Любина. Як народився, такий крик підняв... І хати йому мало.

Партизани задоволено сміються.

Пальоний. Що йому хата?

Чумак. То як же ми його назвемо?

Свашенко. У мене є ідея.

Чумак. Ану, кажи.

Свашенко. Назвемо його Світовий Жовтень.

Чумак. Ні, це ти взяв великий масштаб.

Семиліт. А в мене друга ідея: назвати його — Ревком.

Свашенко. І це підходяще, але Світовий Жовтень — краще.

Чумак (*лагідно*). Знаєте, що, друзі? Давайте на честь кращого партизана, Гната Чорнобривця, назвемо його Гнатом. Щоб пам'ять про товаришів не вмерла...

Пальоний. Оце правильно. Хороша думка.

Любина. Хай буде Гнат Матвійович.

Пальоний. Рости сердитий, хлопча. Щоб контрреволюцію бив і дівчат любив... Оце тобі моя перша програма.

Чумак (*поклад сина на стіл*). Що, твердо постелено? Зате спати тобі буде м'яко. А нам, брат, все життя слали м'яко, а спати було твердо. Так ми тепер перевернули цей закоп догори ногами...

Семиліт (*передає дигину Любині*). Нате, кумо. Вручаємо тепер на вашу відповідальність.

3

В хату вступили сільські музиканти.
Трубач, гармоніст, скрипаль та ще й бас.

Перший музикант. Доброго здоров'я, товариші партизани.

Чумак. А, здоров, друже Тихван! Давно з тобою не зустрічались.

Поволі підходять селяни. Хата за якийсь час наповнюється народом.

Перший селянин. Поздоровляємо, Матвію Дмитровичу. І вас, Іване Сергійовичу. І тебе, Онікію...

Семиліт. Спасибі, дай вам бог здоров'я.

Другий селянин. Так, значить, білих розбили?

Свашенко. До цурки!

Перший музикант. А я зібрав свою музикантську команду та й кажу: мабуть, ходім, хлопці, до красних партизанів. Може, заграємо, що полагається.

Чумак. Це добре, товариші, що ви прийшли. Що ж ви нам заграєте?

Перший музикант. Та воно, сказати, така трагедія, що крім кадрелі та ланцета навряд щоб і вийшло що-небудь. А воно вроді й не підходить.

Чумак. А ви спробуйте підтягати. Ось! Давайте нашої. *(Починає)*.

Музика спочатку не потрапляє в тон, раз і другий Чумак її поправляє, далі, слідом за партизанами, музика й селяни взяли дружно.

Розвивайся прапор Жовтня,
Над землею грізно май,
Виступають партизани
За радянський рідний край.

4

Потреба *(входить)*. Товаришу командире!

Чумак. Що трапилось?

Потреба. Несподіване ускладнення. Монашки прийшли читати псалтир над партизанами. Як же його стояти на варті? Псалтир слухати?

Чумак. Хто ж їм дозволив?

Потреба. Жінки дозволили. І не дають проганяти.

Пальоний. Що ж вони говорять?

Потреба. Кажуть, що це їхні чоловіки і що ми не маємо права.

Перший селянин. Та то звісно. Такий закон.

Свашенко. Скажи їм, що монашки це — опіум для народу!

Потреба. Казав, не допомагає. Чи можна їх рушницями в спину, тих монашок, товаришу командире?

Чумак. Можна! *(Потреба кинувся до дверей)*. Тарасе! Ти... знаєш що? Почекай.

Партизани думають.

Пальоний. Да, діло серйозне.

Ч у м а к. Не можна. Народ скаламутимо. Треба спочатку поговорити з народом, відкрити йому очі. Тоді ці чорні балахони полетять під три погібелі.

П о т р е б а. Вони збираються ще й попів надіслати, й процесію монастирську.

Ч у м а к. Що?! Ви чуєте?

С е м и л і т. Важко буде, командире. Монастир стоїть тут споконвіку. Народ затурканий украй.

Ч у м а к. Не турбуйся. Народ ішов за нами проти білих, піде й проти святої бастії!

П а л ь о н и й. Піде!

5

Риннули двері. Тихо, скорботно, з похиленою головою, вкритою чорною хусткою, увійшла в хату Галя Василенкова. В безмовному горі вийняла з-під свитини сховану червону тканину — на прапор. Хотіла в командирові руки передати, та не дійшла до нього, поклала той прапор на стіл і повільно, без слів пішла до дверей.

Ч у м а к. Василенкова!

Обернулась тихо. Він їй стиснув руку, тоді вона вибігла з хати, стримавши своє велике горе.

6

Хвилину партизани стоять, похиливши голови.

П о т р е б а (*порушив важку мовчанку*). Ще одна не-присмна звістка, командире.

Ч у м а к. Говори.

П о т р е б а. Дівчина Івана Береста, убитого під час останньої атаки, пішла в монашки. Сусіди мені про це сказали.

С в а ш е н к о. Як же це так?

С е м и л і т. Улька?!

П а л ь о н и й. Партизанська дівчина!

Ч у м а к. Цього не може бути. Я знаю Ульку.

П е р ш и й с е л ь я н и н. Ні, таки пішла.

П о т р е б а. І на похорон не являється.

С е м и л і т. А може, вона не знає?

П о т р е б а. Де не знає, коли вже монашки бігають по селу.

Ч у м а к. Так треба ж викликати її, Тарасе! Привести на похорон. Не може бути, щоб партизанська дівчина зрелась своїх.

Потреб а. Хотів викликати, так кажуть, що її в монастирі нема.

Чума к. А де ж вона?

Потреб а. Невідомо куди зникла.

Пальон и й. Та в монастирі вона була чи її там зовсім не було?

Друг и й селянин. Та нібито була. А тепер нема...

Потреб а. Була й зникла. Зараз її шукають по всьому селі.

Свашенко. От небесна канцелярія!

Чума к. Берить гвинтівки, товариші. Ходім. *(Оступився на поранену ногу, скривився)*. Якби мені костур...

Хтось із партизанів узяв кочергу, надломив.— вийшов костур.

Тепер пошкандибали, туди. Зараз ми все взнасмо.

Всі хутко виходять.

7

Любина *(сама)*. Бач, сину, в який час ти народився, що й скупати тебе нікому. *(Співає колисковой. Чути жалібні дзвони)*. Що це? Задзвонили, прокляті...

8

Входять Молибога та Ольга — в клубуці, в довгому чорному убранні, з великим срібним хрестом у руках.

Молибога. Оце тут, ваше благословеніє.

Ольга. Мир дому твоєму, православна сестро.

Молибога потай оглядає хату.

Любина *(з жахом)*. Хто це? Чого вам треба?

Молибога. Заспокойся, Любинко. Вони заступниця ігумені святої обителі. Питаються, де хата партизанського командира Матвія Чумака, хочуть його навідати. То це я й привів їх... *(Тихо до Ольги)*. У хаті зброї не помітно.

Ольга. Люди сповістили нас про народження православного младенця. Свята обитель шле йому своє благословення. *(Підносить хрест, іде до постелі, хрестить дитину)*. Во ім'я отця...

Любина. Ну, ну, без цих штук. Я не хочу хрестити!

Ольга. ...і сина...

Любина. Не смій, тобі говориться! Не смій!

Ольга. ...і святого духа...

Любина. Відійди, відійди, говорю!

Ольга. ...хрещається...

Любина. Рятуйте!

Ольга. ...раб божий Олександр.

Любина. Чого ж ви дивитесь, діду? Рятуйте мене від цієї напасті.

Молибога. Бог з тобою, бог з тобою, Любинко! Що ти говориш! Опам'ятайся!

Ольга. У неї, як видно, гарячка.

Любина. Ідіть звідси! Ідіть, я вам кажу!

Молибога. Та не кричи так, ніхто ж тебе не ріже.

Ольга. Бог простить тобі цей гріх, боляща сестро.

А де ж чоловік твій? Я маю до нього справу.

Молибога. Ідуть!

9

Входять Чумак, Семиліт, Пальоний, Свашенко.

Семиліт. Ось вони!

Пальоний. Я ж говорив — сюди пішли.

Чумак (*стримуючись*). Дозвольте поцікавитись, чого вам треба в цій хаті?

Молибога. Це — ігуменя, Матвію, ігуменя. Чуєш, Матвію Дмитровичу? Вони ігуменя святої обителі, Ольга...

Чумак. Ага, це ти, пупорізний діду, привів мені цю гостю. Ну, одійди, щоб я тебе костуром не зачепив. Ми з тобою потім поговоримо. (*До Ольги*). Я слухаю вас.

Ольга. Заспокойтесь, командире партизанів і голово ревкому. Представникам влади не личить хвилюватися.

Чумак. Я спокійний, представнице Ладинської богородиці! (*Таким голосом, що Молибога аж присів, хотів уже в двері, але Чумак перепинив його*). Стій, пупорізе.

Ольга (*тихо*). Я прийшла до вас у важливій справі, що обходить православний мир нашого села.

Чумак. В якій справі?

Молибога. Матвієчку!

Чумак. Одійди.

Ольга (*до Молибоги*). Мовчіть, чоловіче божий, я творю волю святої обителі, і господь убереже рабу свою. А до вас, командире партизанів, послав мене монастир, щоб запропонувати через вас пенсію нещасним удовам та

сиротам загиблих на полі брані. Ми відпускаємо їм хліба із своїх бідних запасів та грошей по сто карбованців із церковних пожертв, дубові дошки на труни та похорони, і всі видатки монастир бере на свій кошт, та поминання усопших безкоштовно до десятої п'ятниці по великодню...

Моли бога. Це ж сума, ваше благословеніє!

Чума к. Мало дасте, ігумене, мало! Правда, мало, хлопці?

Семиліт. А звісно, мало.

Пальоний. Малувато.

Чума к. Чуєте, що кажуть члени ревкому?

Моли бога. А по скільки ж, на твою думку, по скільки треба дати? По сто карбованців на сироту, це тобі мало?

Партизани похмуро заступили вихід із хати.

Чума к. Мало, пупорізе! За партизанську кров немає ціни на світі, не продається вона. А за білогвардійську душу ми викупу не візьмемо. Зрозуміли, ігумене?

Потреб а. Хочемо натурою одержати капітана Бугрова, що заховався в монастирі!

Моли бога. Га? Як ти кажеш?

Ольга. Якого капітана?

Свашенко. Білогвардійського, я ізвіняюсь за вираженіє.

Ольга (*ледве чутно*). Я не розумію ваших слів.

Чума к. Я можу повторити. Щоб за півгодини в наших руках був капітан Бугров, і щоб зараз явилась сюди партизанська дівчина Улья. Ясно?

Ольга. Я бачу, що господь скаламутив вам розум. Шкодную, але доведеться звертатись просто до народу, коли представник влади...

Любина. Та замовкни ти, чаклунко монастирська. Ще вона про народ. Шляється тут по хатах, дітей насильно хрестить.

Пальоний. Що?

Свашенко. Вона охрестила?..

Пауза.

Чума к. Ти жартуєш, Любино?

Любина. Насильно охрестила.

Нависла хмара.

Чумака. Га? Це правда?

Ольга. Заспокойтесь. Я зробила тільки те, що велить бог кожній православної людині.

Молибога. Тільки, тільки, Матвієчку, тільки.

Потреба. Що їй зробити, командире?

Свашенко *(звів гвинтівку)*. Жду наказу.

Чумака. Свашенко!

Ольга. Господь з вами... Та господь з вами... Будемо розмовляти, коли бог поверне вам розсудок. *(Вислизнула з хати)*.

10

Молибога *(відступає задки)*. Тільки, тільки, Матвієчку, тільки... Заспокойся...

Чумака. Я спокійний! Ти не бачиш? *(Схопив за груди, трусить ним)*.

Молибога. Матвію!

Чумака. Я спокійний!

Молибога. Дмитровичу!

Чумака. Спокійний, гаде!

Молибога. Не труси мене! Не труси... *(Хопав Чумака за груди)*. Не кирпичись проти бога! Не буде тобі добра, коли ти проти бога пішов!.. І дітям твоїм... і роду твоєму... не буде, не буде!

Чумака. Я спокійний! Чуєш ти, монастирський полигачу? Я спокійний тому, що твій спокій кіпчається. Ми будемо трусити вас, поки од вашого кореня не залишиться й волосини! Запам'ятай це й перекажи своєму роду й племені, собача твоя морда! *(Викидає його в двері)*.

11

Семиліт. Туди його до чортової бабушки!

Чумака *(хитаючись, іде від дверей, голос йому перегинається)*. Погано мепі, хлопці... Допоможіть... Кров каламутиться.

Любина. Матвію!

Свашенко. Я ж казав — бити!

Пальоний. Заспокойся! Плювать нам на її хрест.

Чумака. Не те, Пальоний... Пригадуєш, у тюрмі, як сиділи, ти казав тоді: настане час, коли наша гордість буде як полум'я... От яка історія виходить. Ходім туди! До народу ходім. Не кидай мене в цю хвилину...

Пальоний. Та що ти, Матвію.

Семиліт. Ти в огні, командире!
Любипа. Не пускайте його. Спиніться!
Чумака. Ходім, я говорю! Виконуйте наказ команди-
ра!

Гвинтівки злетіли на плечі. Хутко виходять. У навстіж відчинені
двері свистять хурделниця.

Темно

КАРТИНА ДЕСЯТА

Монастирський підвал. Старі хрести, рака з «мощами», ікони та
інший зужитий церковний інвентар. Десь крізь щілину з церкви
пробивається одинока смужка світла.

1

Улька. Холодно. Мабуть, я вже довго тут сиджу. Ма-
буть, уже цілу ніч. А може, й дві ночі. Ні, десять ночей і
сто років... І досі ніхто не приходить. І батько не прихо-
дить... І дядько Матвій не приходить... і партизанів не-
ма... Де ж вони? Де-е? (*Кричить, і знову тихо*). Ні, я си-
дітиму тихо, бо як кричати, тоді страшно. Я лічитиму —
раз, два, три, чотири, п'ять, шість... сто, двісті, тисяча,
дев'ятсот... Лічитиму, аж поки вони прийдуть, тоді мене
випустять... Або я співатиму — жалісно-жалісно... Отак
співатиму:

Втяли йому праву руку,
Оце, Ясю, за науку.
Втяли йому праву ногу,
Оце, Ясю, за дорогу.
Втяли йому головочку,
Ходім, сестро, додомочку...

Та що, як я співатиму? Що ж мені пособиться? Хоч
яка буде жалісна пісня, то хто ж її почує? Ніхто й не по-
чує. Батько ж мені казав: жалісні пісні ніхто й не слу-
хає. А треба битись... То я битимусь... битимусь!.. Тепер
я знаю! (*Б'ється в двері*). Відчиніть! Відчиніть! Відчи-
ніть! Рятуйте! А що! Зараз прийдуть.. Ще трошки поче-
каю... Отак... А що! Ось! Ідуть!.. Гунають ногами... При-
йшли!..

Гримить засув. Увіходить Навроцький, з ліхтарем.

Улька. Піп!

Навроцький. А ти на кого чекала?

Улька (*скрикнула з жаху*). Піп. Все одно не боюся.

Навроцький. Не боїшся? Ну, от і добре. Ти посповідаєшся мені зараз. Ти дещо розкажеш мені.

Улька. Я? Авжеж. Тут холодно. От... Я змерзла. І пальці задубіли...

Навроцький. Бідолаха. Вона змерзла.

Улька. Чого ви прийшли сюди? Кажіть!

Навроцький. Я прийшов звільнити тебе, дівчино.

Улька. Батюшка!

Навроцький. Я не міг заснути.

Улька. Еге. Це правда? Ні, це брехня.

Навроцький. Так, так! Піп Олександр, перед яким ти так тремтиш, не міг стулити очей...

Улька. Невже ж це правда? Відчиняйте ж!

Навроцький. Зараз, зараз. Почекай хвилину.

Улька. Відчиняйте!

Навроцький. Не поспішай так.

Улька. Скорше!

Навроцький. Я ще встигну. Тобі ж нікуди поспішати, крім пекла.

Улька. Що? Куди поспішати?

Навроцький. Це ти зараз зрозумієш, пуп'янку партизанський!

Улька. Відчиніть двері!

Навроцький. О, двері хай будуть замкнені! Навіщо відкривати їх перед таємницею? Адже я прийшов звільнити тебе від гріхів... (*Намагається схопити її*).

Улька. Від яких гріхів? Тільки спробуй зачепити мене. Спробуй!

Навроцький. Від усіх гріхів, якими ти завинила перед богом і перед царем земним, ти й твій батько, і всі твої родичі...

Улька. Відчиніть! Проби!

Навроцький. Тут ніхто не почує. Кричи, хоч перервись.

Улька. Рятуйте!

Навроцький. Так, так! Рятуйте скорше молоду шпигунку!

Улька. Рятуйте мене! Я ж вас кличу!

Навроцький. Ха-ха-ха! Рятуйте її, вона ж вас кли-

че! Вона хоче викрити вам таємниці отамана Ряженка. Поспішайте на допомогу, партизани, комуністи, більшовики, поспішайте! Вона знає дещо таке, чого й сам сатана не повинен знати. Відчиніть їй двері скорше!

У л ь к а. І відчинять! Думаєш — ні? Відчинять! Ось зараз ударять у браму! Прийдуть з рушницями. Побачиш! Із зіркою на шапці. Прийдуть! З п'яти кінців ударить наша сила... Я ж чула, як Чумак батькові казав... Що з одного, й з другого, і з третього краю... А зірка однакова. То вже ви ніде не заховаєтесь... Ні в воді, ні в землі! Скрізь знайдемо! Скрізь!

Н а в р о ц ь к и й. Ти не таке дурне звірятко, як ми гадали! *(Хапає її)*.

У л ь к а. О-ой! Рятуйте!

Н а в р о ц ь к и й. Чого ж тобі треба? Я рятую... *(Душить)*.

У л ь к а. Пустити! Собака ти!

Н а в р о ц ь к и й. Кінчайся, пуп'янку більшовицький! Кінчайся! *(Кидає її на скриню з «мощами»)*.

У л ь к а. Спробуй, ану! Ось тобі! *(Кусає)*.

Н а в р о ц ь к и й. Проклята!

У л ь к а *(висмикнула у нього ключі)*. Тьху на тебе, тьху! *(Зискочила додола)*.

Н а в р о ц ь к и й. Стій!

У л ь к а. Аякже! *(Штовхає його)*.

Він падає і провалюється в раку; звідти знялася вгору трухлявина і потерть.

(Кидається до дверей, не може відімкнути їх).

Ой, добра б вам не було!

Н а в р о ц ь к и й *(вилазить з раки)*. Стій!..

У л ь к а. Ні, тепер ти стій!

Двері відчинилися.

А що? *(Вискакує і замикає за собою двері)*.

3

Н а в р о ц ь к и й. Стій, чортова дівчино! *(Гатить кулаками в двері)*. Відчини! Що ти зробила? Вона замкнула двері! Відчиніть! Пробі! Мене замкнули! Держіть її! Відчиніть! Відчиніть! Рятуйте!

Темно

КАРТИНА ОДИНАДЦЯТА

Сільський майдан. Сила народу; в натовпі нишпорять темні постаті монашок, тут-таки оруднують Молибога, Ряженко, Масляк, Волосята. Йде одчайдушна чорна агітація. У глибині — фасад будинку, де лежать забиті партизани.

1

Молибога. Страшно подумати. При мені людина збожеволіла...

Оврамія. На обитель святу хоче здійняти безумний руку свою. А замість чесного погребіння мертвих, хотять зарити їх у землю під гармошку, як собак нечестивих...

Модеста. Не припускайте, православні! Горе пам! Горе...

Голос. Та хто ж ізбожеволів? Не доберу я...

Наталія. Командир їхній...

Молибога. Я сам бачив. Я був при тому, як він розумом стерявся. І сина не схотів хрестити. Очима заблимав та як крикне: «Капітана мені дайте, капітана!» Аж страшно стало.

Голос. Якого ж це капітана?

Масляк. Ви ж чуєте, що людина без пам'яті. То йому таке верзеться.

Перший селянин. Сам ти без пам'яті! Бреше й міри не знає.

Незаможник. Це агітація! Треба заткнути їм рота.

Молибога. Не заткнеш. Я правду кажу. Капітана, кричить, капітана дайте мені та Ульку Берестову, а вона кудись зникла вночі.

Чоботаренко. Куди ж вона зникла?

Молибога. Якби ж то знати. А то страшно й подумати... Пішла, кажуть, до нього за батька довідатись, та з того часу й не поверталася.

Палагея. До Чумака?

Жінка. О, господи! Може, вбили? За віщо?

Масляк. А за контрреволюцію. Що в монастир пішла. Вони ж проти монастиря, а вона пішла в монашки...

Незаможник. За все дасте відповідь! За всю агітацію! Почекайте!

Молибога. Сам чув, як він казав: дайте мені Ульку, бо й каменя на камені не залишимо.

Голос. Від чого?

Масляк. Від храмів божих!

Палагея. Від святої обителі!

Ряженко. Від землі української!!! Все сплюндрують!

Незаможник. Ми тобі такої землі дамо, ти респеш надвоє. Беріть їх, хлопці, чого ви дивитесь?

Незаможники двинули на куркульню. Галас.

Макар. Іде сюди! Чуєте! Безумний іде... З партизанами!

Вигуки. Сюди, товаришу командире!

2

Входять Чумак, Потреба, Семиліт, Пальоний, музика. Люди розступаються. Настає тиша.

Чумак. Хто сказав: сплюндрують землю українську?

Незаможник. Таку огітацію підняли, хоч стріляй на них.

Чумак. Земля українська віднині належить українському трудовому народу та всім трудящим, що проливали свою кров за революцію.

Прочанка. Горе нам, горе!

Макар. Дивіться, які в нього очі!

Чумак. Вітаємо вас, товариші селяни, з перемогою! Україна вільна і йде під прапором Леніна! А гадів контрреволюції ми знищимо до ноги! Слухайте сюди!

Масляк. Чуєте? Про контрреволюцію каже...

Незаможник. Це значить про тебе.

Жінка. Бога не одуриш! Бог правду бачить!

Голос. Та не скоро скаже!

Потреба. Ти краще слухай, що скаже командир, бо від бога цього не почувеш.

Чумак. У монастирі заховався білогвардійський капітан, що вішав і розстрілював синів і братів ваших. У цьому ж монастирі зникла дівчина партизана Івана Береста Улька!

Молибога. Чули?

Частина народу з жахом відлягла від ганку.

Вигуки. Про капітана заговорив.

— Про Улька...

Чумака. Ми знайдемо її. Чусте? Знайдемо й капітана. Коли ігуменя за півгодини не передасть їх у наші руки, ми розіб'ємо монастирську браму.

Голоси. Так, командире!

— Та він же безумний!

— Брехня!

— Нас одурено.

Оврамія. Розступіться! Заступниця ігумені йде!

Натовпом пройшов сполоханий шелест.

— Заступниця ігумені!

3

Піднісши хрест, іде Ольга.

Свашенко. До чортової матері! Зброя в наших руках...

Вигукви. А-а! Не дають сказати правду!

— Хай скаже ігуменя!

Чумака (до Свашенка). Не роби дурниць. Ігуменя хоче сказати про капітана Бугрова. (До незможників). Слухайте.

Ольга. Монастир Ладинської богоматері переховує в себе білогардійського капітана... Ідьте і візьміть його. Для цього вам не треба ні розбивати брами, ні нищити сокирами святині. Ми самі з великою охотою відчинимо браму монастиря.

В натовпі здивування.

— Як же це?

Молибога. Ваше благословеніє!

Пальопий. Закрутила.

Чумака. Одно з двох: або втекли, або провокація.

Ольга. Оберіть гідних людей, хай підуть та оглянуть святу обитель. Хай лише не гніваються, коли не знайдуть там ніякого капітана, бо це ж тільки привиділось голові ревкому.

Молибога. О! Чусте?

Масляк. І розбиваги не треба.

Вигукви (на Чумака). Чого ж ти наговорюєш на монастир?

Незможник. Хай підуть люди та перевірять!

М а с л я к. Правильно! Молибogu послати, Ряженка та Макара Волосюту. Це достойні люди, хай перевірять.

М о л и б о г а. Ми підемо. Ми все перевіримо і вам скажемо.

О л ь г а. Прошу вас, ідіть усі! Свята обитель покаже вам свої келії і храми! Ми відправимо панахиду по убієнних воїнах. Присднуйтеся до монастирської процесії, виносьте покійників...

З'являється процесія. Народ вальнув до будинку.

Чути спів: «Надгробное риданіє».

В и г у к и. До монастиря понесемо! До церкви!
Ч у м а к. Стійте!

4

Проти хвилі пробивається У л ь к а.

У л ь к а. Партизани!

Всі зупнилися.

М о л и б о г а. Улька!

У н а т о в п і. Улька Берестова!

Ч у м а к. Спокійно! Хай ніхто не рухається з місця!
Г о в о р и, Улько! Де була?

У л ь к а. В монастирі.

О л ь г а. Брехня! Вона ще вночі пішла до партизанів.

У л ь к а. Ти сама брешеш, контра монастирська!

Ж і н к а. Ой боже! Вона здуріла!

У л ь к а. Хай краще здуріє піп. Я була в монастирі.
Я все докажу! От! У монастирі сидить піп!

М а к а р. А де ж йому бути? На те він і піп, щоб сидіти в монастирі.

У л ь к а. Не перебивайте! Він — у підвалі. От що! Підіть подивіться.

О л ь г а. Софіє!

Софія метнулась і зпнула.

5

У л ь к а. А капітан у покоях ігумені. Оцієї-о! Я ж чула, як хтось кашляв, як у чулані сиділа.

М а к а р. Ха! Хіба ж не видно, що її підіслано. Та вона ж у вічі бреше.

Моли бога. Може, то батюшка й кашляв. Чи він уже й кашляти не має права?

Ольга. Хто хоче перевірити, хай іде до церкви. Ходім, православні! Ви пересвідчитесь!

Чумаки. Чекайте!

Вигуки. До церкви ходім! Самі побачимо! Ведіть, ігумене!

Гойдпулась процесія. Велика частина пароду повалила за Ольгою.

6

Залишаються партизани, кілька незаможників.

Чумаки та Улька.

Улька. Як же це? Дядечку Матвію! Я ж правду сказала!

Чумаки. Сказати правду — мало. Треба ще й відстояти її.

Потреба. Що ж тепер?

Пальоний. Треба діяти.

Потреба. Не годиться.

Свашенко. Замкнути за ними браму й нікого не випускати з монастиря.

Чумаки. Дурниці кажеш.

Свашенко. А що ж робити?

Чумаки. Піп був у підвалі?

Улька. Атож. Хотів мене задушити, а я його вкусила і втекла, а двері замкнула.

Чумаки. А капітана Бугрова ти бачила?

Улька. На патреті.

Чумаки. А, на портреті. Мало. Звідки ж ти знаєш, що то капітан Бугров?

Улька. А як же? Я все чула, як Ольга з Ряженком розмовляла. І патронів йому дала. То вони його відбили у вас...

Пальоний. Значить, це був Ряженко?!

Улька. Атож. А перед світанком прибіг капітан. Я з чулану вишкрябалась і хотіла бігти до вас. А піп мене упіймав і замкнув у підвалі...

Пальоний. Погані справи. Зараз, мабуть, уже Бугрова й духу нема.

Семиліт. Та, мабуть, так.

Чумаки. Чекайте, товариші! (Щось тихо питає в Ульки. Вона йому: «Угу!»).

Свашенко. Єсть ідея?
Чумака. До монастиря!
Потребна. Який план, командире?
Чумака. По дорозі розкажу. Веди, Улько. Ти знаєш
дорогу.
Улька. Дайте мені лівольверта!
Потребна. На мій. Він добре б'є.
Улька. А тепер гайда!

Хутко виходять.

Темно

КАРТИНА ДВАНАДЦЯТА

У церкві. Монашки оточили людей щільним ланцюгом.

1

Ольга. Вам сказали, що я — насильниця. Справді, ризикуючи своїм життям, я підняла хрест і в ім'я святої церкви простягла руку допомоги нещасним удовам та сиротам... Я знову наслідуюсь простягти цю руку: візьміть наш хліб і грошей по сто карбованців на сироту.

Жінка. Спаси вас мати божа! *(Падає навколішки)*.

Чоботаренко. А все ж таки, де батюшка, отець Олександр? Нехай би він до нас виїшов.

Ольга. Зараз, православні, зараз. Він у вітварі.

Оврамія. Слухайте мене, слухайте! Сю ніч бачила я страшне видіння. В огні явилася мені Ладинська божа матір...

Феонія. Нам двом явилася.

Оврамія. Мені й Феонії, та й каже: «Овраміє! Нечестиве діло намислили партизани, найпаче ж командир їхній, що сю ніч ізбожеволів і дитини не схотів хрестити».

Дідок. Невже ж таки не схотів хрестити?

Оврамія. Не схотів, православні, не схотів. А сама на мене пальчиком святим грозиться. Овраміє, каже...

Феонія. І на мене.

Оврамія. І на Феонію. Овраміє й Феоніє, каже, до ручаю вам тайну свою: бережіть обитель від безумних. Та й полетіла.

Феонія. Бережіть від безумних.

Д і д о к. Та й полетіла.

Ч о б о т а р е н к о. Це притча дуже інтересна. А все-таки, якби до нас батюшка вийшов, то воно було б ясніше — хто й куди полетів.

Г о л о с и. Атож. Ми просимо батюшку.

2

В церкву вступають партизани.

У л ь к а. Сюди, товариші партизани.

Н а р о д. Чумака прийшов! У церкву прийшли!

Ч у м а к. Ну, що, Чоботаренко, немає батюшки?

Н а в р о ц ь к и й (виходить з сітаря). Я тут!

Г о л о с и. Батюшка! Слава тобі господи!

Н а в р о ц ь к и й. Мир вам, православні християни. Хай благословить вас бог і пресвята діва.

Ч у м а к. Вибачте, ми на хвилину переб'ємо ваше... занятіє. (До Ульки). Ну, Улько, ще раз скажи, там?

У л ь к а. Там.

Ч у м а к. Помилки не може бути?

У л ь к а. Просто на престол ідять.

Ч у м а к. Ну, раз партизанська дівчина каже,— ходім на престол.

М о л и б о г а. Богохульник!

З н а т о в п у. Куди ви йдете?

У л ь к а. До престолу!

Н а в р о ц ь к и й. Зупиніться, безумні!

Ж і н к а. Зупиніть їх, розбійників! Куди ти прешся, чортова дівчино?

У л ь к а. Я? До престолу.

Н а в р о ц ь к и й. Назад! Анафема! Анафема!

У л ь к а. Відкривай престол, а то самі відкриємо!

Ч о б о т а р е н к о. А що ж воно там, у тому престолі, Матвію Дмитровичу?

Ч у м а к. А в престолі, товаришу Чоботаренко, і захований увесь інтерес. Партизани, очистіть дорогу!

С в а ш е н к о. Єсть, товаришу командире!

Партизани очищають дорогу. Улька, Пальоний і Потреба витягають з-під престолу кулемет.

Ч о б о т а р е н к о. Оце то притча!

Народ ахнув.

У л ь к а. А що?

Р я ж е н к о. Дозвольте мені, люди добрі, слово сказати з цього сумного приводу. Чи ви не чуєте, що в живих хочать стріляти? Чи, може, не бачите, що вже й коло мертвих українців стоять з багнетами? То подивіться на ці червоні домовини! Погиб мій близький сусіда, Гнат Чорнобривець, погibli й ваші сусіди, люди добрі. За наше всенародне життя вони своє життя поклали, а ми й поховати їх по-людському не маємо права. Нещасна доля України! Під гармошку ховають твоїх нещасливих синів!..

П о т р е б а. Гад!

В и г у к и. Знущаються з мертвих!

— Під гармошку хочать ховати!

— Не дамо! Не дозволимо!

Наступають на Чумака.

Ч у м а к. Незаможники! Чого стоїте? Заарештуйте цю петлюрівську наволоч!

Р я ж е н к о. Мене?

Н е з а м о ж н и к. Тебе, гада! Ми ще потрусимо тебе та визнаємо, хто ти єсть такий.

Г о л о с и. Це вірно!

— Його давно треба потрусити.

Ч у м а к. Взяти під варту.

Р я ж е н к о. Спробуй! Куля в груди! Браття українці! За мною!

Куркульня на чолі з Ряженком вальпула на партизанів та пезаможників. Ряженко цілить з револьвера. Раптом Свашенко стріляє. Ряжечко падає навхрип. Все завмерло.

Ч у м а к. Хто?

С в а ш е н к о. *(злякано)*. Я, командире.

Ч у м а к. Правильна ідея, Гришо. *(Тисне йому руку)*. Пригодилася українська робоча куля на петлюрівську сволоту.

С в а ш е н к о. Атож! *(І прояснів радісною посмішкою)*.

Ч у м а к. А тепер кажи, Улько, далі, бо там тобі не дали доказати.

У л ь к а. Оця-о, жінка офіцера Бугрова, повний монастир патронів навезла.

С е л я н к а. А-а! Балахон наділа, а сама контра!

У л ь к а. А що, попе? Не казала я, що прийде наша сила? От і прийшла! А тепер ще слухайте!

Ч у м а к. Чекай, Улько. Хто за бастілію — залишайся тут, хто за революцію — виходь за нами! Вперед, Улько!

Ч о б о т а р е н к о. О тепер я бачу, в чому єсть інтерес. Кидайте корогви!

Н а р о д. Ходім-те-е! (*Повалили за Чумаком із церкви*).

3

Завіса з ландшафтом села закриває церкву. Партизани й народ — на вулиці. Сліпуче сонце вдарило їм у вічі. Музика гримить пісню:
«Развивайся, прапор Жовтня».

Ч у м а к. Кінець проклятій бастілії!..

Завіса

1933—1934 рр.

СОЛО НА ФЛЕЙТІ

Комедія на 3 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Федір Васильович Вересай — науковий робітник,
секретар партійного комітету Інституту культури й побуту,
48 років.

Сергій Михайлович Бережний — директор
Інституту культури й побуту, за 50 років.

Стефан Стефанович Ружевський — його заступник,
47 років.

Хортевич — особистий секретар Бережного,
людина певного віку.

Катерина Іванівна Крипицька — професор, 45 років.

Наталя Рогоз — аспірантка, років 24.

Ромаи Убийбатько — аспірант, років 30.

Григорій Ярчук — аспірант, років 28—30.

Василь Шведепко }
Оля Незаймай } молоді аспіранти, комсомольці.

Секретар Глинський }
Стенограф Шпинський } апарат Бережного.
Машиністка Дуєва }
Стенографістка Зуєва }

Порфірій Маркович Булава — старий швейцар.

Іван Петрович Горгуля — двірник.

Студенти й аспіранти.

ДІЯ ПЕРША

1

Через глядну залу йде людина років тридцяти. Спина її навантажена в'язками книжок. Одинок флейта грає марш. Людина східцями підіймається на місток, перекинутий через оркестр, спиняється перед закритою завісою, скидає з плечей вантаж і, повернувшись до зали, оглядає людей, витирає піт і посміхається. Вона одягнена в погане, довгополе, обтріпане пальто і в кепку; вона давно не стрижена, не голена і взагалі має вигляд дорожній. Коли пісня флейти нарешті затихає, людина ще раз обводить очима глядачів і звертається до них:

— Ну, от і я, мої дорогі друзі і мої любі вороги. Вітаю вас і тебе, велике місто, і тебе, сонце, і тебе, чарівне життя, і тебе, кондукторе, що провіз мене зайцем по шляхах нашої республіки. «На привіт віддячу вам привітом, п'ю за вас і ваше ремесло! Воно, як і наше, скінчиться смертю», — так співається в одній чудовій опері. Але смерть подумає про нас сама, а про життя подумаємо ми! Про життя, якому я поклоняюсь. Почнемо ж його, друзі і вороги! Притиснемо одне одного до серця з такою любов'ю, з якою притискуються зуби зубчатих коліс, що рухають безупинну машину наших днів. Добувайте ж зброю слова з скарбниць вашого мозку і зброю пристрастей — із ваших душ! Ми стоїмо одне проти одного перед завісою сьогодняшнього дня. І поки вона не розкриється, я не можу знати, хто з вас «за», а хто «проти» мене. Тим краще! Тим краще, кажу я собі і вам.

2

Завіса відслоняється. Людину заливає світло, від якого вона кліпає очима і посміхається. Обернувшись назад, людина бачить перед собою високий зелений паркан і замкнені ворота. На це вона каже так:

— Несподіване маленьке ускладнення. Перед нами паркан і ворота. До того ж паркан високий, а ворота — замкнені. Але з цих важких томів, у які вкладена людська мудрість і які я приніс на своїх плечах, ми можемо зробити чудовий трамплін. З нього неважко буде підскочити і вхопитись руками за верхівку цієї наївної перепони.

І якщо ваші м'язи натреновані так само, як і нерви, то все це ви проробите легко і з задоволенням.

Людина робить так, як сказала, — вона видирається на паркан і, вже сидючи нагорі, ще раз посміхається до глядачів.

— Отже, до побачення в інституті або в трамваї; в опері або в крамниці готового одягу; у вашої або в моєї коханки; на високому засіданні чи в низькому трактирі; в бурхливій дискусії чи десь у тихому товаристві за склянкою чаю, — хіба не однаково? Коли хочете, моє прізвище — Ярчук, Григорій Філаретович, аспірант філософії. А втім, ми й так пізнаємо одне одного. Єдине прохання до вас (*показав він на свої книги*): подивіться, будь ласка, щоб ніхто не вкрав мого наукового багажу, поки я відчиню ці ворота. (*На цьому він зникає по той бік паркана*).

3

Тоді паркан розсувається, і за ним видно розкішні клумби й квітники перед парадними дверима будинку, на якому написано: «Центральний науково-дослідний інститут культури й побуту».

Я р ч у к ходить між квітами і, вдихаючи їхні пахощі, висловлює свої почуття:

— О, царство квітів і пахощів! І тут змагаються між собою і воюють. Кричать, кличуть на допомогу і вихваляються. Ніжно-рожеві левкої забивають біляві петунії. Дрібненькі флокси шпунуться перед жовтогарячими настурціями. А ось і ромашка, моя улюблена квітка! Учені дали їй пазву: хамомілла вульгаріс. Це не зовсім милозвучно. Ромашка — піжма квітка раннього літа, з золотим сердечком і білими пелюстками. Ха-ха! Зриваючи її, хіба ви не бачите, як зеленим лугом біжить молода дівчина?.. Але... тс-с-с... (*Зриває ромашку і вставляє собі в петельку, потім підходить до під'їзду й натискає кнопку електричного дзвінка*).

4

За дверима з'являється постать старого швейцара Булави. Швейцар дивиться крізь скло на незнайому людину, парешті відчиняє двері і, розгладжуючи бороду, виходить на приступці під'їзду.

Бу л а в а. Що скажете, молодий чоловіче? Да.
Я р ч у к. Здрастуйте.

Булава. Доброго здоров'я. А далі?

Ярчук. Оце і є Центральний науково-дослідний інститут культури й побуту?

Булава (*на вивіску*). Читайте, молодий чоловіче, розвивайтесь. Написано культурними буквами.

Ярчук. Тоді ви будете Булава?

Булава. І тоді, й тепер — Булава. А далі?

Ярчук. Порфирій Маркович?

Булава. Да-а, Порфирій Маркович, швайцар інституту культури й побуту.

Ярчук. Прекрасно. Тоді дозвольте познайомитись: молодий науковий робітник Григорій Ярчук. Власне, поки що аспірант, призначений до вашого інституту.

Булава. А-а, дуже приємно. Ваш дорожній вигляд мене спочатку був збив.

Ярчук (*добродушно*). І правда, я поки що мало схожий на столичну людину.

Булава. Нічого, у нас прообразуєтесь. То це ви до товариша директора, Сергія Михайловича, чи до їхнього заступника, Стефана Стефановича, чи до голови місцевому, товариша Мокроступенка, чи, може, до секретаря партії, товариша Вересаєв?

Ярчук. Ні, я поки що до вас, а до директора я ще встигну.

Булава. А-а! Та він, положим, не скоро й приїде.

Ярчук. Ну, от і гаразд.

Булава. А звідки ж ви, дозвольте поцікавитись, знаєте моє ім'я і по батькові?

Ярчук. Хто ж не знає серед людей науки Порфирія Марковича?

Булава (*розгоргаючи бороду*). Да-а-а. Воно, положим, таки й правда.

Ярчук. Чув, багато чув про вас і листа вам привіз.

Булава. А-а! Який же то лист? Від кого?

Ярчук. А з вашого рідного міста. Від Миколи Андронівича Горовенка, швейцара Інституту нормальної анатомії.

Булава. А-а-а! Не може бути!

Ярчук. Як же? Старий приятель не забув про вас, і часто згадує, й розповідає, як ви співчували йому й раділи, коли він винайшов був свій кетгут.

Булава. Ну, як же!.. Кетгут... пам'ятаю: нитки такі для зашивання внутрішніх ран. Ах, ти ж, боже мій! Да-а... Як зараз пам'ятаю. От, каже, куме Порфирію Мар-

ковичу, який я їм приготував кетгút! Професора ще сто років не зможуть такого приготувати з своїми мікроскопами по тих лабораторіях! Просто спокою не давав з своїм кетгúтом. На тому й прославився...

Я р ч у к. Ну, так от. Дізнавшись від знайомих, що я їду до вашого інституту, Микола Андронович велів передати вам цей лист і свій приятельський привіт.

Б у л а в а. Велика приємність, молодий чоловіче, велика приємність. Так ви бачили самого Миколу Андроновича? Пройдім туди, до клумбів, посидимо на ослінчику...

Я р ч у к. З приємністю.

Б у л а в а. Нема, нема тепер таких. Помирають справжні люди. Не знаю, може, в столиці ще й знайдеться який швайцар, а так, по інших місцях — переводяться люди нінащо. А які були швайцари! Гвардіони, а не люди. Бувало, стоїть коло вішалки, як той генерал. Іншим разом по четвертній за день збирає. Пошана, увага... Ах, Микола Андронович. Ось воно — стара дружба! Десять років не бачились, а не забув. Да-а-а. Прочитаємо. *(Іде до інституту).*

Я р ч у к *(до глядачів)*. Чи не варто ж було привезти подібний лист від одного швейцара, щоб другий швейцар міг пережити такі приємні хвилини? Я думаю, що варто було.

5

Чути голоси Олі та Васи. Ярчук затримується за колопою підїзду, слухає. Оля й Вася входять, украй збуджені сучеречкою.

В а с я. Я не розумію одного...

О л я. Та ти вислухай!

В а с я. Ні, ти вислухай! Я ставлю питання принципіально!

О л я. А я хіба ставлю інакше?

В а с я. Тоді зрозумій, що я хочу сказати.

О л я. Ну?

В а с я. Я питаю тебе, що таке учений секретар Інституту культури й побугу взагалі, в принципі?

О л я. А по-твоєму, що?

В а с я. Насамперед, це — міцний науковий робітник, праці якого мають самостійне значення. Без цього йому копіяка ціна, і ніякого авторитету він ніколи не завоює.

Ти згодна в цим? Ось чому ми висуваємо Романа Убий-
батька.

О л я. Але ти забуваєш, що учений секретар повинен
мати адміністративні здібності і вміти розбиратися в лю-
дах. А Роман, як відомо...

В а с я. Що тобі відомо? Мені відомо тільки, що в ньо-
го широка і щира душа, що він людина політичних прин-
ципів. Але це — його перевага!

О л я. Про яку я прекрасно знаю! Але ця перевага не
може замінити йому адміністративних здібностей, яких
у нього нема. Це по-перше. А по-друге, твій аргумент б'є
не мене, а тебе!

В а с я. Чому?

О л я. Тому що, висуваючи таку цінну наукову силу,
як Роман, на секретарську посаду, ти відриваєш його від
основної наукової роботи. І нарешті він сам не хоче й
пальцем кивнути, щоб допомогти своєму призначенню.

В а с я. Ну, ще б пак! І це — принципіальне запереч-
чення?!

О л я. В кожному разі, це додаткова трудність. А по-
мосму, ученим секретарем може бути Мокроступенко.

В а с я *(схоплюється)*. Хто?

О л я. Мокроступенко.

В а с я. Та ти розумієш, що ти кажеш? Ти, очевидно,
забула, що казав товариш Вересай на засіданні партій-
ного комітету! Учений секретар повинен здійснювати лі-
нцію партійної організації, а не Бережного! Ти це розумі-
єш? Він мусить допомогти нам по-більшовицькому органі-
зувати учбову роботу

О л я. Ти ж говорив, що учений секретар — це насам-
перед серйозний науковий робітник.

В а с я. А хіба наука у нас одірвана від політики?

О л я. А хіба адміністративні функції одірвані від по-
літики.

В а с я. Але Мокроступенко! Цей профбюрократ! Ні,
я не можу тебе зрозуміти! Не можу! *(Обурений вихо-
дить)*.

О л я. Васю! Почекай же! *(Пішла за ним)*.

6

Я р ч у к *(входить, посміхаючись)*. Прекрасно. Він — за
здібності наукові, а вона — за адміністративні. Але багато
незрозумілого. Хто ж поведе мене по цій невідомій землі?

Булава (з'являється). Да-а, молодий чоловіче, да-а. Пише, значиться, Микола Андронович, що не ті тепер часи настали, і говорить, що темпора мутантур, то їсть наука пішла в другий бік і, значиться, кетг'ут уже його не приймається. Ха-ха-ха! Розтрогали ви мене цим листом, молодий чоловіче, розтрогали. Не приймається! Темпора мутантур, ха-ха-ха! (Аж сльозу витер). Повеселили на старості літ. Може, й я вам зроблю щось приємне в житті.

Ярчук. Дякую. А ви життя інституту, мабуть, добре знаєте...

Булава. Ще б не знати, коли з моменту заснування культури й побуту я незмінний швайцар! Усі входящі й виходящі у мене в голові.

Ярчук. Папери?

Булава. Ні, молодий чоловіче, люди, а не папери.

Ярчук. Цікаво. А чому входящі й виходящі?

Булава. Бо люди, як і папери, — кожен має на собі резолюцію. Та ще й не одну, а дві.

Ярчук. А чому дві?

Булава. А як же? Одна — «за», а друга — «проти».

Ярчук. Цебто одна написана друзями, а друга — ворогами? Так я вас зрозумів?

Булава. Так. Хвалю. Поясню на прикладі. От узяти професора Катерину Іванівну Криницьку. Прекрасна жінчина і немолода вже, а, безумовно, має дві резолюції. Одну від секретаря партії...

Ярчук. Погану?

Булава. Угадали.

Ярчук. За що?

Булава. За те, що не завжди поціляє в марксистську точку.

Ярчук. А другу?

Булава. Від директора, товариша Бережного.

Ярчук. Хорошу?

Булава. Безумовно, підходящу.

Ярчук. За що?

Булава. За те, що від секретаря партії має погану.

Ярчук. Цікаво. А звідки ж ви це знаєте?

Булава. Сам чув, як подавав їм пальта і калощі.

Ярчук. Надзвичайно цікаво. Ви, як видно, багато читаєте. От і зараз бачу вас з книжкою.

Булава. Да-а, у мене завжди якась книжка. Це вчора ввечері секретар партії одягався та й забув у гардероб-

ній. А книжка важна, директор сочинив, під назвою «Думки педагога». І напис тут зроблено — секретареві від Сергія Михайловича. «З більшовицьким привітом».

Я р ч у к. Цікаво. «С. М. Бережний. Думки педагога. Том перший». (*Перегортає*). Це ви підкреслили?

Бу л а в а. Де?

Я р ч у к. Оце. І нотатка збоку: нонсенс.

Бу л а в а. А-а, ні. Я більш в голові замічаю. Це, мабуть, товариш Вересай підкреслив, а може, той, другий, — як, кажете, прізвище?

Я р ч у к. Нонсенс.

Бу л а в а. Ага, ну то він і покреслив. Не вмів берегти книгу. Некультурна людина.

Я р ч у к (*посміхається*). Що правда, то правда. А скажіть... видно, Сергій Михайлович дружно працює з товаришем Вересаєм, коли подарував йому книжку? (*Знаходить нотатки, перечитує*).

Бу л а в а. А працюють. Хоча Стефан Стефанович, заступник їхній, на секретаря партії зуб точить. Видно, щось там у них зачепилося.

Я р ч у к. Зачепилося, кажете? (*Перепишує децю в записку книжку*).

Бу л а в а. Да-а, зачепилось, та ще й неабияк. Війна по всьому фронту.

Я р ч у к. За що ж воюють?

Бу л а в а. Товариш Вересай за марксистську проблему, а Сергій Михайлович — за Стефана Стефановича. Сьогодні якраз останній бій за вченого секретаря інституту. Вересай стоїть за Убийбатька, проти Мокроступенка, а Стефан Стефанович — за Мокроступенка, проти Убийбатька.

Я р ч у к. А Сергій Михайлович?

Бу л а в а. За того, хто буде для нього найкращий.

Я р ч у к. Прекрасно. (*Повертає книжку*). А що ж воно за людина, той Вересай?

Бу л а в а. Кажу ж вам — секретар партії і науковий педагог. За допомогою марксистської проблеми бачить людину наскрізь.

Я р ч у к. Невже? А Убийбатько?

Бу л а в а. Роман Дмитрович? Це історичний аспірант більшовицької науки. Був ковалем, а тепер пише сурийозну дисертацію і доказує, що при нашій, сказати, Радянській владі не може бути падлеців. Ну, не знаю, чи докаже.

Я р ч у к. Дуже цікаво! А Мокроступенко хто?

Б у л а в а. Голова місцевкому. Теж підходящий учений, але цей більше нащот того, щоб членські внески акуратно вносили.

Я р ч у к. Членські внески? Так, так... Надзвичайно цікаво. А хто ж все-таки буде ученим секретарем, Мокроступенко чи Убийбатько? Хто, по-вашому, переможе?

Б у л а в а. Переможе, молодий чоловіче, той, хто поцілить у точку. Замітьте мої слова: завжди той перемагає, хто у точку поціляє.

Я р ч у к. Ха-ха-ха! Прекрасно сказано, Порфїрїю Марковичу. Ви прямо філософ. У точку?

Б у л а в а. У точку, молодий чоловіче, тільки в точку!

Обоє сміються.

Я р ч у к. Дякую, Порфїрїю Марковичу. З вами так приємно розмовляти.

Б у л а в а. На здоров'ячко. Та й у вас, молодий чоловіче, я бачу, великий талант до науки. Ну, погуляйте по квітничку... Як вас по батькові величати?

Я р ч у к. Григорій Філаретович.

Б у л а в а. Дуже радий з вами познайомитись, Григорїю Філаретовичу. Приємний ви молодий чоловік, приємний. Ну, погуляйте, скоро й начальство прибуде. (*Пішов до інституту*). Да-а, Миколо Андроновичу, да! Увірвався кетгút, але живе культура і побút! Ха-ха-ха! (*Зникає за дверима*).

7

Я р ч у к (*посміхається до глядачів*). Увірвався кетгút, але живе культура і побút... Прекрасно! Життя збагачує нас на кожному кроці. (*Наспіває*).

Пахуча квітка прерїї...

(*Пішов у сад*).

8

Входять Оля і Вася, в стані ліричного примпрення.

В а с я (*тихо, уважно веде Олю під руку*). Олю...

О л я. Що, Васю?

В а с я. Хороше.

О л я. Да, Васю... прекрасно.

Сідають на лаву. Пауза.

В а с я. Отак би й сидів з тобою завжди.

О л я. Та що б з того вийшло?

В а с я. Почекай.

О л я. Та я ж чекаю.

В а с я. Тобі ж хороше?

О л я. Дуже.

В а с я. Ну, от. Значить, ти повинна мене зрозуміти.

О л я. А ти повинен зрозуміти мене.

В а с я. Чекай же! Ти ж розумна, хороша дівчина.

О л я. І ти ж розумний, хороший хлопець. Тільки до чого це ти ведеш?

В а с я (*спалахнує*). Та почекай же ти нарешті! Я тобі кажу, що ти розумна.

О л я (*спалахнула*). А я тобі кажу, що ти теж не дурний.

В а с я. Олю!

О л я. Васю!

В а с я. Олю! (*Заспокійливо взяв її руки, пригасив полум'я суперечки*). Хороше?

О л я. Хороше.

В а с я. Ну, от! А коли я тобі кажу, що секретарем повинен бути Убийбатько, то ти відповідаєш...

О л я. Що секретарем повинен бути Мокроступенко.

В а с я (*схоплюється*). Іди від мене! Чуєш? Іди геть! (*Повергається сам, налітає на Ярчука, що йде назустріч, збиває його з ніг*). Пробачте!

Оля сміється.

9

Я р ч у к. Одначе. Темперамент у вас, дорогий товаришу...

О л я (*побачивши Убийбатька*). Романе! Поспішай на допомогу! Тут Вася чоловіка звалив.

10

Входить У б и й б а т ь к о, широкоплечий, мужній, відкрите чоло, буйна чуприна.

У б и й б а т ь к о. Ну, це дійсно некультурність з твого боку, ботанік. Людину звалити. Забились, товаришу?

Ярчук. Та ні, не дуже.

Убийбатько. Ну, значить, мириться.

Ярчук. Та ми, власне, й не сварилися. Я просто йшов по алеї, читав. Коли це раптом — бах!

Всі сміються.

Убийбатько. Ви якого курсу?

Ярчук. Я — аспірант.

Вася. Аспірант? Якої кафедри?

Ярчук. Філософської. Сьогодні тільки приїхав до вашого інституту, як бачите. Он і книжки, увесь мій багаж, так би мовити, опція шеа...

Вася. Ну, от свіжа людина! Хай скаже.

Оля. Да, да, хай скаже!

Ярчук. Будь ласка. В чім річ?

Вася. Питання принципіальне: який, по-вашому, повинен бути учений секретар Інституту культури й побуту? В широкому розумінні цього слова.

Оля. Атож. Як ви собі уявляєте його функцію?

Убийбатько (з посмішкою). Починається. (Сів на лаву, розгорнув книжку, читає).

Ярчук. На жаль, я не знаю, про що ви сперечаєтесь. Але загалом кажучи (до Олі), учений секретар повинен мати певні адміністративні здібності. Інакше йому важко буде тримати лінію.

Оля. От! Бачиш? Вашу руку!

Ярчук. З задоволенням. Але з другого боку (до Васи), говорячи принципіально...

Убийбатько підвів голову, слухав.

Говорячи принципіально, ученим секретарем повинна бути людина, що має цінність насамперед як науковий робітник. Інакше він не матиме ніякого авторитету.

Вася. От! Чуєш? Вашу руку? Будьмо знайомі. Василь Шведенко.

Убийбатько. В минулому — фрезеровщик, в майбутньому — соціолог, а на даному етапі — ботанік.

Ярчук. Ботанік? Яким чином?

Вася. Мовчи!

Убийбатько. Ні, навіщо ховати? Сей учений муж спіймавий у ту хвилину, коли, обриваючи пелюстки рожевої квітки, він намагався відкрити таємницю серця однієї милої дівчини. За що й прозваний ботаніком.

В а с я. Одним словом, скорочено — Вася.

Я р ч у к. Дуже радий. Григорій Ярчук, скорочено — Гриша.

В а с я. Ну, от. А це — знайомтесь...

О л я. Незаймай.

Я р ч у к. Пробачте...

В а с я. Та ні, це в неї таке прізвисьце. А втім, вона взагалі істота уперта й суперечлива.

О л я. Ми з вами потім поговоримо. А зараз я маю декором подзвонити. До побачення. *(Пішла в інститут)*.

В а с я. Давони, давони, нічого не вийде! Комсомол на нашому боці. *(На Убийбатька)*. А це — наш майбутній учений секретар.

У б и й б а т ь к о. Який там секретар! Роман Убийбатько. *(Тисне руку)*. В житті люблю політекономію...

В а с я. І Наталку Рогоз.

У б и й б а т ь к о *(загрозливо)*. Ботанік!

Я р ч у к. Дуже радий познайомитись.

11

Входить Криницька. На ходу читає і править коректурні аркуші. Віддавши справі й своїм думкам, відповідає коротко, іноді не до речі.

В а с я. А ось і Катерина Іванівна!

К р и н и ц ь к а *(одриваючись від коректури)*. Да. Що ви сказали?

В а с я. Я? Абсолютно нічого. Ви кажете — здрастуйте, а я відповідаю — здрастуйте. От і всё.

К р и н и ц ь к а. Здрастуйте. Як вам це подобається? Навмисно, чи що, плутають?

В а с я. Хто?

К р и н и ц ь к а. Коректори. У мене написано: «зв'язати двох слів», а тут — «зв'язати двох ослів». Не розумію.

В а с я. Да, важко. Хоча коректори можуть.

У б и й б а т ь к о. Наш новий товариш — Григорій Ярчук, аспірант філософії.

В а с я. Наш старий друг, Катерина Іванівна Криницька, професор історичних наук.

Я р ч у к *(посміхається)*. Дуже радий. Читав ваші лекції, знаю.

К р и н и ц ь к а. Не сподівалась на таку популярність.

Я р ч у к. Не знаю, що в таких випадках треба відповідати.

Криницька (з цікавістю). А от скажіть... ваша думка про мою останню книжку?

Ярчук. Книжка вельми цікава. Але, пробачте... марксизму в ній щось я не помітив.

Вася. Убив. От провінціал нещасний, ніякого такту.

Криницька. Дякую. (Тисне Ярчукові руку). Так завжди робить: прямо, без лицемірства.

Убийбатько. Да, це дійсно...

Ярчук (до Криницької). Вибачте, я не хотів вас образити.

Криницька (вже заглибилась у коректуру). Ну, от ще! У мене: «цілком одверто», а тут «кілком одперто»...

Убийбатько. Здорово.

Чути сирепу автомобіля.

Вася. Тихо! Директор приїхав!

Ярчук. А, директор. Це до речі.

Вася. Першим вилазить Стефан Стефанович. Настрій веселий, це треба взяти на увагу. А директор щось бубонить шоферу.

12

Входить Ружевський, європеець у золотих окулярах.

Ружевський. Привіт. Ох, я сі насміяв допіру, тож мені ниньки веселий день. Ай, хай би грець!

Вася. Розкажіть, хай і нам стане весело.

Ружевський. Ох, то вже була кумедія, ви тільки з'явіть. Директор сі вчепив до руля, шофера одсторонив та й повів машину вперед, а вона, розумієте, вбік... Той його шарпає за руки, не дає, а він одне: сам їхатиму, та й уже. А ми собі з туваришем Хортевичем сидимо тихіськото вже тільки потерпаємо, пай тя шпьяк трафить. Той на нього гримить, не туди крутиш, а він сі опирає та й їде далі, бігме. А тувариш Хортевич тільки стенографує тую лайку. То вже мені ниньки веселий день, ха-ха-ха!

Криницька. Нічого собі, весело. Так можна розбитися й людей покалічити.

Ружевський. А то, звісно, ризикована річ; то є газарт, бігме. То вже ми з туваришем Хортевичем потерпаємо,— а, хай би грець!

Ярчук (*до Убийбатька*). Що воно за один, цей неприємний дядя?

Убийбатько. Заступник Бережного.

Ружевський. Що кажете?

Убийбатько. Кажу, що ви є Стефан Стефанович.

Ярчук (*мило посміхається*). Григорій Ярчук.

Ружевський. А, ви сі з'явили? Добре. Зайдете пізніше до мого кабінету. О, вже йде старий.

13

Входить Бережний. За ним, як тінь, ніде й ні на крок не відступаючи, — плюгавий, мовчазний і непомітний Хортевич, у якого замість обличчя, здається, є тільки шорстка лопата бороди сірого, неприємного кольору.

Бережний (*на ходу*). Я сказав «так» і перетакувати не буду. Не маю звички перетакувати. Хай друкують те, що написано.

Хортевич на знак згоди мотає головою і стенографує.

Що скажете, шановне товариство?

Вася. Доброго ранку.

Бережний. Привіт, привіт. Переходьте до діла.

Вася. Вітаємо з новими успіхами.

Бережний. З якими саме?

Вася. Самі ведете машину.

Бережний (*зміряв його поглядом*). Угу. Сам, хлопче, сам. А хіба комсомол заперечує?

Вася. Ні, комсомол спочатку вивчає справу, а потім уже заперечує, якщо не згоден.

Бережний. Угу. Яку ж це справу?

Вася. Та я ж говорю про вченого секретаря. Ми настоюємо, щоб у цьому питанні була зважена громадська думка інституту.

Бережний. Хто це «ми»?

Вася. Аспіранти.

Бережний. Угу. Цебто ви — громадськість, а я — не громадськість. Думка аспірантів відповідає лінії партії, а думка директора — не відповідає?

Вася. А коли відповідає, то чому б же директорові не діяти спільно з партійною та комсомольською організацією? Погодьтеся, що це дивно.

Криницька. Дуже дивно. У мене: «дух і матерія», а тут «бухгалтерія».

В а с я. До того ж ще й подвійна.

Б е р е ж н и й (*не дочувши*). А мені видається дивним ваше недоречне хвилювання, товаришу Шведенко. Може, ви самі хочете бути ученим секретарем?

В а с я. Я? Ні, товаришу директоре, думаю, що моя кандидатура не підходить.

Я р ч у к. Пробачте, товаришу директоре. Я не досить зорієнтований в житті інституту, і тому мій голос може здатися трохи несподіваним. Але я цілком приєдную його до голосу громадськості.

У б и й б а т ь к о (*до Криницької*). Ого! Та він цікавий хлопець.

Б е р е ж н и й. Тобто?

Входить Оля, підходять ще кілька аспірантів.

Я р ч у к. Тобто я так само, як і вони, вважаю, що місце ученого секретаря повинно бути забезпечене за найбільш достойним.

О л я. Правильно.

Б е р е ж н и й. А ви хто такий?

Я р ч у к. Я — новий аспірант, Григорій Ярчук.

Б е р е ж н и й. Теж представник якоїсь групи?

Я р ч у к. Одної з вами.

Б е р е ж н и й. Не розумію.

Я р ч у к. Я хоч і молодий, але комуніст, як і ви.

Б е р е ж н и й (*уважно з ледь помітною посмішкою глянувши на нього*). Непогано.

В а с я. Ну от! Значить, ми ставимо питання спільно.

Б е р е ж н и й. Запишіть. В питанні про вченого секретаря не припускати склоки й непотрібного ажіотажу. Вирішити справу закрито, щоб вулиця не могла скакачу й плясаху веселими ногами. Новому аспіранту... як вас?

Я р ч у к. Ярчук.

Б е р е ж н и й. ...Ярчукові з'явитися в мій кабінет для розмови. Здорову критику вітаю. Все.

Хортевич мотнув головою, записав.

В а с я. Значить, товаришу директоре...

Б е р е ж н и й (*перебив*). Я сказав «так» і перетакувати не буду... Ясно? (*Пішов до інституту*).

В а с я (*до товаришів*). А вам ясно?

Я р ч у к. Поки що не дуже. Але треба діяти.

Ружевський (розвів руками). І отак завжди, бігме. Ну вже й старий, мамцю моя!..

Всі йдуть до інституту.

14

Булава виходить пазустріч і широко відчиняє двері перед директором. Стіни інституту розсовуються. Відкривається перспектива сходів, застелених килимовими доріжками. Нагорі сходи заламаються праворуч і ліворуч. Посередині троє масивних дверей, оббитих темною ператою. На дверях скляні червоні таблички з золотими написами:

«ДИРЕКТОР ІНСТИТУТУ», «ЗАСТУПНИК ДИРЕКТОРА»,
«СЕКРЕТАР ПАРТКОЛЕКТИВУ».

Булава йде сходами нагору, відчиняє двері директорського кабінету й згори вітається.

Булава. З добрим ранком, Сергію Михайловичу!
Бережний. Здрастуйте, здрастуйте, товаришу Булава.

Ружевський. То я в тій хвили буду у вас.

Бережний. Гарзд.

Бережний іде з Хортевпчем до свого кабінету. Ружевський — до свого; решта розходяться сходами — праворуч і ліворуч. Булава спускається вниз — до гардеробної, де його не видно.

Ярчук вносить свій «багаж», кладе його біля сходів, пригладжує чуба й піднімається до кабінету Ружевського. Біля цього затримується Убийбацько.

15

Убийбацько. Явитись начальству?

Ярчук. Так. Я ж нічого й нікого тут не знаю. Життя інституту для мене — terra incognita. Хто чим дихає і чого прагне — нічого не знаю. Бачу, якась боротьба. Але коріння її від мене скрите.

Убийбацько. А чого ж скрите? На мою думку, все ясно. Боремось за гармонію розуму й серця і пенавидимо всяку повзучу твар.

Ярчук. Так, любити їх нема за що...

Убийбацько. Не можу дивитись, як вони влазять в життя з витягнутими шиями, з зігнутою спиною і з підлою формулою на губах: «До ваших послуг». Ненавиджу.

Ярчук. Ех, Романе! Болюче питання зачепили. Через

таких меші й перевестись довелось. Але, знаєте... чи варті вони зненависті?

Убий батько. А як же?

Ярчук. Я думаю — досить і самого презирства. Почуття за нашого часу надто дорогі. Зненависть треба берегти на сильного ворога, на шкідника, а плазунів я просто зневажаю, і з них цього досить.

Убий батько. Як вам сказати. Благородних шкідників я щось не знаю. Всі вони підлі, а плазуни — особливо небезпечні. Один псує машини, а другий — людські душі.

Ярчук. Прекрасно сказано. Ви зразу поглибили питання. *(Тисне йому руку)*. Якщо ми станемо друзями, то я скажу, що починаю життя в цьому інституті прекрасно. А тепер — мушу являтися. *(Стукає до кабінету Ружевського, звідти чути відповідь: «Можна». Зникає за дверима)*.

Убий батько. Цікавий парняга.

16

Сходами підіймається Наталя Рогоз.

Наталя. Здрастуй, Романе!

Убий батько. А, Наталка! Здрастуй!

Наталя. Ну, які новини? Ти, звичайно, як завжди: пообіцяв і не прийшов.

Убий батько. Розумієш, працював і забув. Згадав о третій годині ночі, але вже незручно було заходити.

Наталя. Ну, ще б пак, о третій годині. Ось тобі книжка, яку ти просив для своєї роботи. Насилу дістала.

Убий батько. Ти геніальна, Наталко! Дякую.

Наталя. Ні, ти геніальний. Навіть не подзвонив.

Убий батько. Це дійсно. Некультурність. Забув.

Наталя *(дивиться на нього з ніжністю)*. А ти хоч лягав на піч?

Убий батько *(ніяково)*. Розумієш...

Наталя. Забув?

Убий батько. Атож.

Наталя. Ну, гаразд. Які новини? Як справа з ученим секретарем?

Убий батько. Поки що на мертвій точці. Бережний продовжує крутити і опиратися. Треба порадитись з товаришем Вересаєм. А тим часом у нас тут відбулася чергова перепалка. Вася розвинув такий наступ, краще не треба.

Наталя. Молодець, ботанік!

Убийбатько. А тут несподівана підтримка.

Наталя. Хто ж це?

Убийбатько. Наш новий товариш, філософ. Оце щойно приїхав.

Наталя. Як прізвище?

Убийбатько. Ярчук.

Наталя. Не чула такого.

Убийбатько. Хлопець цікавий. Зразу, розумієш, одрізав Бережному: «В питанні про вченого секретаря приєдную свій голос до голосу громадськості». Я певен, що він тобі сподобається...

Наталя. Дякую. А як по-твоему, ти мені подобаєшся?

Убийбатько. Цього питання не вивчав. І розмова зараз не про мене.

Наталя. Про кого ж?

Убийбатько. Я кажу про Ярчука.

Наталя (*посміхнувшись*). Але, на жаль, я не вмію підтримувати розмови про людину, якої не бачила. Вибач. (*Пішла нагору праворуч*).

Убийбатько (*знижує плечима*). Вона, здається, незадоволена з мене. От біда. Мабуть, щось сказав не так. (*Пішов нагору — ліворуч*).

17

З кабінету Ружевського виходять Ружевський та Ярчук.

Ярчук. Я сказав все, що відчував, тепер покладаюся на вас.

Ружевський. Се дуже мене тішить. Ви людина з головою, бігме. Радий був зазнайомитись.

Ярчук. Дякую. (*Посміхається*). Працювати в інституті разом з вами, Стефане Стефановичу, в інституті, яким керує така людина, як Бережний, це моя давня мрія.

Ружевський. Чудово. Навантажимо вас за вашими здібностями. Ходіте, я появлю вас Сергію Михайловичу. Ниньки його роздратував той Василь Шведенко, але то ще краще.

Ярчук. Цілком покладаюся на вас, Стефане Стефановичу!

Пішли до кабінету директора.

Булава (*виходить з гардеробної, дивиться у вікно*). Товариш Вересай... з Горгулею про щось розмовляє. Ага, мабуть, якийсь непорядок знайшов у Івана Петровича, пробирає. Ага, так йому й треба. Ну, вже в мене того не буде (*Готується*). Свіжі газети... «Думки педагога»... все в порядку.

Входить Вересай.

Булава. Доброго ранку, товаришу Вересай!

Вересай. Здрастуйте, Порфирію Марковичу. (*Відсовує Ярчукові книги*). Що це ви тут барикади якісь улаштували? Приберіть, будь ласка, цю пересувну бібліотеку.

Булава. Ах, ти ж... (*Прибирає*). Не догледів! (*Подає книжку*). Учора ви залишили в гардеробній «Думки педагога», прошу одержати. А також свіжі газети — скоро наші в Лігу нації поїдуть засідати, а Німеччина проти марксистської проблеми, — теж прошу одержати.

Вересай (*посміхнувся*). Нічого, Порфирію Марковичу. Марксистська проблема якось видержить, а от за Німеччину — ручатись не можна. Ну, а ви ж самі за яку проблему?

Булава. Як сказав філософ Мартин Задека, людина сама себе ніколи не розгадає, а других розгадає.

Вересай. Політик ви, Порфирію Марковичу.

Булава. Да-а, Федоре Васильовичу, коло того ходимо. Благодарствую. (*Взяв книги, пішов у гардеробну*).

Вересай підходить до дверей свого кабінету.
Боговими сходами з коректурою йде Крипицька.

Вересай. Привіт, Катерино Іванівно! Як живемо?
Крипицька. Здрастуй. До речі. Ти мав рацію, Федоре Васильовичу.

Вересай. В чому це?

Крипицька. Та коли критикував мою книжку.

Вересай. Зрозуміла, нарешті? Тим краще.

Крипицька. Ще б не зрозуміти, коли вже до периферії дійшло. Сьогодні один при всьому чесному народі бухнув: «Книжку вашу читав, але марксизму в ній щось не помітив».

В е р е с а й. Ну, це вже занадто.

К р и н и ц ь к а. Чого — занадто? Що думав хлопець, те й сказав.

В е р е с а й. Хто ж це тебе так нещадно?

К р и н и ц ь к а. Тут одип новенький. Сьогодні лише прибув. Людина, як видно, пряма, чесна, без всяких отих (*у коректуру*) штучок... Розумієш, у мене написано: «революція на сході», а тут «резолюція насподі».

В е р е с а й. Весела коректура.

21

Н а т а л я (*входить*). Доброго ранку, Федоре Васильовичу.

В е р е с а й. Здрастуй, Наталко.

К р и н и ц ь к а. Ну? Познайомилась з новеньким?

Н а т а л я. Ви про Ярчука?

К р и н и ц ь к а. Так. Він справляє непогане враження. Я певна, що він тобі сподобається.

Н а т а л я. Уже вдруге чую це саме. Де ж він, той знаменитий Ярчук? Хоч би побачити.

В е р е с а й. Ну, що ж, побачимо. Але ж занадто він тебе, Катерино Іванівно. Ярчук, кажеш, прізвище? (*Записав*). Голови, сподіваюсь, не вішаєш?

К р и н и ц ь к а. Чого вішати? На помилках учимось. І так все життя.

Н а т а л я. От оптимістка!

К р и н и ц ь к а. Була б песимісткою, давно б заміж вийшла.

В е р е с а й. Ну, ти мені при Наталці таких шкідливих думок не розводь. А щоб випробувать твій оптимізм, ось вам бойове завдання. (*Дістає рукопис*). Візьміть цей рукопис, прочитайте, напишіть свою думку, дайте прочитати Убийбатьку, професору Дорадченку й іншим членам партії. Потім разом з рецензіями передасте мені. Я вже прочитав. Справу доведеться ставити на партійному комітеті.

Н а т а л я (*взяла рукопис, глянула*). А, Ружевський. Цікаво, чим він ошасливив світ.

В е р е с а й. Тепер друге. «Думки педагога» читали?

К р и н и ц ь к а. По правді сказати, не встигла.

В е р е с а й. А ти?

Н а т а л я. Не читала.

В е р е с а й. А Убийбатько?

Наталія. Не знаю.

Вересай. Погано. Ото й погано, що не читаете і знати не знаєте. А він там таких «думок» насадив, що хоч підряд вирубуй. Воювати доведеться, і воювати дуже серйозно. Візьміть книжку в бібліотеці. Почитайте.

К р и н и ц ь к а. Проморгали, виходить. Ходім, Наталко.

Пішли вниз.

22

Вересай. Наталко, на хвилину.

Та затримується.

Що ж це в тебе з Романом? Не виходить?

Наталія (*спалахнула*). А що в мене з Романом? Що це виходить?

Вересай (*сміється*). Та ні, я не про те.

Наталія. Про що не про те? А про що ж?

Вересай. Я про друге. Проект програми для заочного факультету ви скоро подасте?

Наталія. А-а, ви про це! Половину вже проробили. А зараз він увесь час сидить коло своєї праці, не відірвеш його. Зарився в книжки, як Фауст. Нічого з ним не зробиш.

Вересай. Ну, так уже й пічого. Я думаю, дещо ти все-таки могла б на нього вплинути.

Наталія. Ви про що?

Вересай. От тепер про те саме.

Наталія. Секретареві парторганізації про такі речі говорити не можна.

Вересай. Не тільки говорити, а на ближчий порядок денний поставлю.

Наталія. Сторони на обговорення не з'являться. (*Сміючись, зникає внизу*).

Вересай. Ха-ха-ха! А ми все-таки спробуємо.

23

Проходить Убийбатько, побачив Наталю, поспішає за нею.

Вересай. Ромаше!

Убийбатько. Привіт, Федоре Васильовичу!

Вересай. Та ти почекай. (*Вігається*). Як посувається твоя праця?

Убий батько. На мою думку, незадовільно.

Вересай. А ти відклади на час. Візьмись до чогось іншого.

Убий батько. Так можна й зовсім одбитись від роботи.

Вересай. Ну, от уже й зовсім. Програми — теж серйозна річ. Без тебе їм не впоратись, а ти не вилазиш із бібліотеки. Фауст! *(Сміється)*. До речі, на тебе поступила скарга.

Убий батько. На мене? Від кого?

Вересай. Мало приділяєш уваги людині.

Убий батько. Якій людині?

Вересай. Та от Наталка заявила...

Убий батько. Наталка? Невже? Що ж вона сказала?

Вересай. Сказала, що ти не хочеш працювати з нею над програмами.

Убий батько. Я?! Не хочу працювати з Наталкою? Ну, я їй зараз скажу... *(Хутко виходить)*.

Вересай *(сміється)*. Неодмінно скажи!

24

Вересай підходить до свого кабінету, з директорового кабінету вийшов Ярчук. Настрій піднесений.

Ярчук. Прекрасно! *(Побачив Вересая, на мить зніяковів)*.

Вересай уважно, з ледь помітною посмішкою дивиться на нього.

Пробачте.

Вересай. Будь ласка.

Ярчук. Мені треба бачити товариша Вересая.

Вересай. Ви — новий аспірант?

Ярчук. Так. Ярчук. Оце тільки приїхав.

Вересай. Чув.

Ярчук. А ви, може, товариш Вересай?

Вересай. Він самий. Що ж це ви так жорстоко розкритикували професора Криницьку?

Ярчук. Як? Ви вже знаєте про це?

Вересай. Чув, чув.

Ярчук. Розумієте, якось так вийшло. Книжка дійсно має хиби з марксистського погляду. А я щойно приїхав і так якось, не знаючи людей... рубнув просто... *(Посмішка)*.

Вересай. Рубнули? А воно, знаєте, поспішиш — людей насмішиш.

Ярчук. Як? Хіба ви лекції Криницької не критикуєте?

Вересай. Ні, критикуємо, але не кажемо, що в неї нема нічого спільного з марксизмом, як ви їй заявили. Криницька — стара комуністка, і повчитися у неї, я думаю, вам не завадило б. Зрозуміли?

Ярчук. От. А я згарячу, ні з ким не поговоривши... Зробив помилку. Пробачте, товаришу Вересай. Сам не знаю, як це в мене вийшло. Я просив би кілька хвилин.

Вересай. Ну, що ж, заходьте, поговоримо.

Пішли до кабінету.

25

Зверху йде Вася, знизу Наталя з книжками.

Вася. О, Наталя! Я тебе шукав. Скоріше! Ярчука не бачила?

Наталя. Та одчепіться ви з своїм Ярчуком нарешті! Я його взагалі ще й у вічі не бачила.

Вася. О, хлопець дотепний! Я певен, що він тобі сподобається.

Наталя. Ну, ви чули таке?! Чи всі ви хочете посвятати мене за цього Ярчука?

Вася. Посвятати? Ти, мабуть, хочеш, щоб Роман убив мене.

Наталя. Заспокойся, він сам заявив, що Ярчук му- сить мені сподобатись.

Вася. От некультурність! А все-таки, де ж це наш філософ, Гриша Ярчук? Він повинен виступити з нами пе- гайно одним фронтом — підтримати кандидатуру Романа.

Наталя. А виступить? Ти певен?

Вася. Хто? Ярчук? Безперечно, виступить! Коли б тільки Оля не встигла поговорити з ним раніше.

Наталя. Може, він пагорі? *(Пішла нагору — праворуч)*.

26

Оля *(збігає вниз)*. Товаришу Ярчук! Де ж він? Коли б тільки Вася не встиг поговорити з ним раніше. *(Зникає внизу)*.

Булава (*входить з об'явою, читає*). «Увага! Сьогодні, о 8-й годині вечора, в приміщенні місцевкому відбудеться засідання місцевкому. Порядок денний: про членські внески. Доповідь зробить голова місцевкому Мокроступенко. Присутність обов'язкова для всіх членів місцевкому. Голова місцевкому Мокроступенко». Да-а, треба повісити. (*Вішає об'яву на дошку і йде в гардеробну*).

Ярчук (*виходить з Вересайового кабінету, витирає ніг*). Ху... Поговорили. (*Підходить до дошки, читає об'яву*). Прекрасно, Порфірію Марковичу!

Булава (*з'являється*). А, це ви, молодий чоловіче. Ну, як же справи?

Ярчук. Увірвався кетг'ут, але живе культура і поб'ут.

Булава. Темпора мутантур? Ха-ха-ха!

Ярчук. Et nos mutamur in illis*.

Булава. Що кажете?

Ярчук. Я говорю, де тут міститься місцевком і товариш Мокроступенко?

Булава. Членські внески? Сюди, молодий чоловіче, сюди, униз і праворуч. А я спочатку був не розібрав.

Ярчук. Не розібрали? А я саме це й сказав — et nos mutamur in illis.

Булава. Да-а... Етн'ос, молодий чоловіче, етн'ос. Це правда.

Ярчук. Дякую, мій чудовий екскурсоводе! (*Пішов до місцевкому*).

Булава. Ха-ха-ха! Прекрасний парняга! (*Зникає в гардеробній*).

Згори — Наталя та Вася.

Наталя. А може, він у директора?

Ружевський виходить з кабінету Бережного.

Вася. Пробачте Ви не знаєте, Ярчук у директора?

* Темпора mutantur et nos mutamur in illis — часи змінюються, і ми змінюємося з ними (*лат.*).

Ружевський. Ярчук? Він був у нього перед кількома хвилинами, потім був у товариша Вересая, а зараз не знаю де. *(Пішов до свого кабінету)*.

Вася. Значить, він десь на подвір'ї, дихає квітами. А тут скоро має початись засідання.

Наталія. Якось невловима людина.

Вася. Нічого, ми його впіймаємо! *(Збігає вниз)*. Коли б тільки Оля не спіймала його раніше... *(Зникає з Наталею на подвір'ї)*.

Ружевський з паперами хутко проходить із свого кабінету до кабінету Бережного.

30

Оля *(біжить нагору)*. Ярчук! Товаришу Ярчук! Коли б тільки Вася не спіймав його раніше...

Дзвінок у швейцарській.

Булава. Мене! *(Урочисто підіймається сходами)*.

З кабінету Бережного висувається голова Ружевського.

31

Ружевський. Криницьку. На нараду. Та хутко мені, мамця... *(Зникає за дверима)*.

Булава. На нараду, це можна.

Входить Криницька.

Катерина Іванівно, будь ласка — до кабінету.

Криницька. Іду. *(Заходить до кабінету директора)*.

32

Булава *(спускається вниз)*. На нараду. Значить, бій кіпчається і судьба записується до резолюції. Ану, що нам скаже про це Мартин Задека? Чия візьме? *(Сідає до столика, розгортає книжку й починає ворожити горошиною)*.

33

Вася *(входить, витирає чоло)*. Це нарешті стає цікаво. Скажіть ви мені, один із семи древніх мудреців, де наш новий аспірант, товариш Ярчук?

Булава. А-а, приємний молодий чоловік, приємний.
Вася. Та це я знаю, але скажіть, як упіймати цього приємного молодого чоловіка? Де він?

Булава (*жест назад*). У місцевкомі. Платить членські внески за місяць уперед, а не так, як ви та Убийбатько — з запізненням на три місяці.

Вася. Дякую! Тепер він у моїх руках. (*Біжить до місцевкому*).

34

Булава. Так думав і Микола Андронович, аж поки наука не пішла в другий бік. А хто у кого в руках, про це ніхто не знає. (*Ворожить*). Сіріус... номер тринадцять... шукай під титулом «Планіда» у розділі Юнона, богиня олімпійська.

35

Вася (*повергається*). Нема!

Булава. Як — нема? Я сам направив його до місцевкому.

Вася. Був — і нема.

Булава. А в директора?

Вася. Нема.

Булава. А в загальній канцелярії?

Вася. Нема.

Булава. Тоді це для мене проблема.

Вася. Отак само й для мене. (*Побіг знову на по-двір'я*).

36

Бережний проходить із свого кабінету до кабінету Вересая.

Булава. В директора теж проблема. Видно, резолюція не виходить, пішов питатись у товариша Вересая. (*Иде до гардеробної*).

37

Знизу, звідки щойно вийшов Вася, з'являється Ярчук, посміхаючись.

Ярчук. Прекрасно.

Убийбатько (*іде згори*). Слушайте, товаришу, ви не бачили Васі, Олі, Наталки? Куди вони зникли?

Я р ч у к. Васі? Не бачив. А хто це — Наталка? Я навіть не знаю.

У б и й б а т ь к о. Ви ще не знайомі? Е, це дійсно. Наталя Олександрівна — це... Я навіть не знаю, як вам сказати.

Я р ч у к. Чув, що дуже цікава жінка. Але сказати по правді, мене так цікавить зараз одне шкурне питання, що про інше я поки що не думаю.

У б и й б а т ь к о. Яке ж це питання, що так полонило вас?

Я р ч у к. Дуже прозаїчне: я не маю де ночувати.

У б и й б а т ь к о. О, це дійсно. А знаєте що, товаришу? У мене прекрасна кімната. Живу я сам як палець. Недалеко живе ботанік. Поселяйтесь у мене, будемо жити вдвох. Я, знаєте, працюю зараз над деякими проблемами психіки нової людини. Коли хочете, будемо працювати разом.

Я р ч у к. З великою радістю!

У б и й б а т ь к о. Ну, от і прекрасно. Ви холостяк?

Я р ч у к. Поки що.

У б и й б а т ь к о. Ну, і я поки що. А хто скорше одружиться, тому й залишиться кімната. А другий мусить тоді знайти собі. Згода?

Я р ч у к. Ви мене... зворушите своїм ставленням. Я не знаю, як вам дякувати. Очевидно, слова тут зайві.

У б и й б а т ь к о. Значить, згода?

Я р ч у к. Ну, звичайно, згода! Дякую, друже... *(Тисне руку)*.

У б и й б а т ь к о. Ходітьте, я покажу вам наш кабінет.

Пішли нагору.

38

З кабінету Вересає виходить знервований Б е р е ж н и й.

Б е р е ж н и й *(на дверях)*. Помічників мені не дозволяєте підбирати!..

В е р е с а є *(виходить)*. Ви заспокойтесь. Постарайтесь взяти себе в руки.

Б е р е ж н и й. Я беру собі працівника, який мені подобається!

В е р е с а є. А треба, щоб ви брали таких працівників, які потрібні для справи. Отже, не поспішайте, попереджую вас ще раз. Для чого така поспішність?

Бережний. А для чого зволікати? Чому він не може бути ученим секретарем? Що ви проти нього маєте?

Вересай. Обережність. Цього досить.

Бережний. Але Ружевський дав достатні підстави!

Вересай. Мушу вам сказати, що ваш Ружевський викликає у мене деякі підозріння. І вам, як директору, слід було б пильніше придивитися до цього Ружевського.

Бережний. Що?! До Ружевського?! Я за нього відповідаю!

Вересай. Але партійний комітет за нього відповідати не може. Отож подумайте, Сергію Михайловичу, та добре подумайте. Це вам моя дружня порада. *(Пішов до кабінету)*.

Бережний. Дякую! Він мене буде вчити! Буде розганяти моїх людей! Це ми ще побачимо!.. *(Пішов до свого кабінету)*.

39

На останих словах з'являються Ярчук та Убийбатько.

Ярчук. Щось трапилось!

Убийбатько. Да, вигляд у директора досить войовничий.

40

З кабінету Бережного виходить Ружевський

Бережний *(на дверях)*. Оголосіть постанову дирекції!

Ружевський. А ось і товариш Ярчук! Ну, дозвольте вас привітати. Дирекція ухвалила зразу навантажити вас відповідальною роботою. У вас для цього всі дані.

Ярчук. Пробачте, я не зовсім розумію.

Ружевський. Вас призначено на посаду ученого секретаря Інституту культури й побуту.

Убийбатько. О-о! Починаєте здорово.

41

Хутко входять Вася, Наталя, згори — Оля, внизу — Булава.

Вася. Ось він! Нарешті! Слухайте, ви нам потрібні, дорогий Гришо! *(Помітивши урочистість обстановки, осікся)*. Що трапилось?

Убий батько. Вася, можеш привітати Гришу. (До Наталі, що поволі підіймається сходами). Наталко, дозволь представити тобі нашого ученого секретаря, філософа Григорія Ярчука.

Наталя. Як?!

Вася. Що?!

Оля. От так помер!

Вася. Ми ж хотіли...

Убий батько. Що ви там хотіли?

Ярчук (до Наталі). Дуже радий.

Наталя (повільно простягає йому руку). Ну, вас справді треба привітати.

42

Криницька (входить із кабінету Бережного з ко-
ректурою). Написано «всіх категорій», а тут — «всіх
об'сгорив). Ну, що ви на це скажете?

Булава. Да-а, Мартин Задека...

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Кабінет ученого секретаря. Коло задньої стіни великий письмовий стіл, завалений паперами, книжками, газетами, журналами. Глибокі шкіряні фотелі. Над столом величезний портрет Бережного. Кілька дверей: вхідні, до кабінету Бережного, до кабінету Ружевського, до канцелярії.

1

Входить Ярчук; добре одягнений, виголений,
прекрасна шевелюра, бадьорий настрій.

Ярчук. Ну, от і я, мої любі друзі і мої милі вороги. З мого бадьорого настрою ви бачите, що я працюю, і, як бачите, працюю не погано. Я стою під протягами часу, подібний до живого світлофору. Я тримаю в руках три кольори: червоний, зелений, жовтий. І, вправно їх чергуючи, мов досконалий диспетчер, я скеровую розбіжний потік справ, подій, людей і людських пристрастей у річище мого майбутнього. І пайкумедніше у цьому

те, що в цій складній роботі мені допомагають люди, які мені ж за це і вдячні. Але... продовжуємо працю. *(Натискує кнопку електричного дзвінка).*

2

Входить Зуєва; мов зачарована, дивиться на Ярчука.

Зуєва. Ах... Григорій Філаретович!

Ярчук. Серйозно?

Зуєва *(з стогоном)*. Ви ще й питаєте.

Ярчук. Дорога моя, не дивіться на зовнішність, а загляньте людині всередину. Там не все так спокійно, як на поверхні.

Зуєва. Що трапилось? Неприємності? Кажіть же... Не мучте мене.

Ярчук. Коротко кажучи, над моїм обрієм — маленька хмарка. Але все буде гаразд, коли я до кінця здійснию свою програму. На чому ми зупинилися останній раз, прочитайте.

Зуєва. «Це говорить про виключну роль товариша Бережного у розвитку нашої культури й науки про побут».

Ярчук. Продовжуйте. «Блискучі концепції Бережного, викладені в його «Думках педагога», є нове політичне слово в галузі культури, котрої, як зауважує сам товариш Бережний, ланцет марксизму торкається майже вперше».

Зуєва *(не витримала)*. Ах, це так вірно! Це так благородно з вашого боку.

Ярчук. Прошу перебивати мене лише в тому разі, коли почувете якусь фальшиву ноту.

3

Убийбатько *(входить)*. Пробач, я переб'ю тебе.

Ярчук. Роман? Здоров, друже. Радий бачити. Сідай, будь ласка. *(До Зуєвої)*. Я вас попрошу потім.

Зуєва *(здвигнувши плечима)*. Не розумію! *(Незадоволена, виходить до канцелярії)*.

4

Ярчук. Ну, викладай, друже, що там у тебе?

Убийбатько. Я з товаришами їду зараз на завод. Чи не маєш бажання поїхати з нами?

Я р ч у к. Як шкода! Не маю часу.

У б и й б а т ь к о. Ти все ще з доповіддю про Бережного воловодишся?

Я р ч у к. Коли взявся, то треба кінчати.

У б и й б а т ь к о. Так, ну кінчай. Я тільки хотів сказати тобі, що твій тезис про довір'я до людини знов плутає нашу концепцію.

Я р ч у к. Як? У чому саме?

У б и й б а т ь к о. Я кажу: головні якості нової людини — це її радянська гідність, більшовицька дисципліна, воля до перемоги, пильність і довір'я до людини, що впливає з наших соціалістичних взаємин.

Я р ч у к. Ну, так. А хіба мій варіант порушує цю концепцію?

У б и й б а т ь к о. Як тобі сказати... Формально у тебе ніби все в порядку, а по суті — зовсім інакше.

Я р ч у к. Цебто?

У б и й б а т ь к о. Я кажу про довір'я, що впливає із соціалістичних взаємин, а не про довір'я взагалі. З таким довір'ям робітничий клас всю революцію проморган би. Ніяка моральна порча для нас не страшна, це вірно. Але не страшна в тому разі, коли вона не переходить у ворожу класову свідомість. Це ж яспо. Шляхом соціалістичної перековки ми перетворюємо навіть карних злочинців в корисних людей нашого будівництва. Але це довір'я в жодній мірі не повинно поширюватись на класового ворога, на переродженця, на міщанина, що ненавидить нас. От в чому річ! Тут — навпаки: найсуворіша пильність, ніякого лібералізму, певсипуща увага і безпощадність. А от у Бережного якраз виходить...

Я р ч у к. Ах ти, мій хороший! Люблю в тобі цю гарячу невсипущість думки... Ну, правильно, Ромаше! Ясно, що не поширюється. Ми це, звичайно, погодимо...

У б и й б а т ь к о. Критикуючи Бережного, ти сподіваюсь, підкреслиш це?

Я р ч у к. Все підкреслию, що треба.

У б и й б а т ь к о. Ну добре. Я пішов. *(Виходить, забувши на столі свою книжку).*

Я р ч у к. Побачимось іще! *(Дзвонить).*

Входить З у є в а.

Ярчук. Продовжуємо. Прочитайте останню фразу. Зуєва. ...«ланцет марксизму торкається майже вперше».

Ярчук. Так. Продовжуємо. «Візьмімо хоча б висловлення товариша Бережного про моральну проблему нової людини. Деякі молоді і бойкі уми проповідують ліберальний принцип довір'я як основну якість нових людей. Хіба не ясно, що цей опортуністичний «принцип», скерований на послаблення нашої дисципліни, партійної волі й пильності робітничого класу, не має нічого спільного з блискучими концепціями Сергія Михайловича Бережного? Говорячи про довір'я до людини, товариш Бережний має на увазі не довір'я взагалі, а тільки те довір'я, що випливає з наших соціалістичних взаємин. Було б величезною політичною помилкою поширювати це довір'я на класового ворога, на переродженця, на міщанина, що ненавидить нас. Тут товариш Бережний, не в приклад нашим ліберальним умам, закликає до...

Входить Убийбатько.

невсипущої пильності і безпеадності».

6

Убийбатько. Ну, от. Так би й давно.

Ярчук. Ах, ти повернувся?

Убийбатько. Книжку в тебе забув.

Ярчук. Прошу.

Телефон. Ярчук бере трубку.

Убийбатько пильно слухає його розмову.

Ах! Здрастуйте! Це я. *(Нижнім голосом)*. Будь ласка. Буду радий. Дуже радий. Добре. Чекаю. *(До Зуєвої)*. Будь ласка, скажіть Булаві, хай приготує чай.

Зуєва. Зараз, Григорію Філаретовичу. *(Вийшла)*.

7

Убийбатько. Хто це тобі дзвонив?

Ярчук. Та це там одна... в одній справі.

Убийбатько. А ти, між іншим, Наталки не бачив?

Ярчук. Наталки? Ні, а що таке?

Убий батько. Та нічого, я так, між іншим. Власне кажучи, вона мене хотіла бачити.

Ярчук. А, вона? Тебе?

Убий батько. Ну да. А що таке?

Ярчук. Та нічого, я так, між іншим. Власне кажучи, вона до мене частенько заходить.

Убий батько. Вона? До тебе?

Ярчук. Атож. А що таке?

Убий батько. Та нічого, я так, між іншим.

Ярчук. Ну, от і добре. Вибач, мені треба до Стефана Стефановича. *(Вийшов)*.

8

Убий батько. Поговорили. *(До портрета)*. Що ви на це скажете, шановний директоре? Любить вона мене чи не любить?

9

Вася *(входить)*. Не знаю, але я б на її місці не любив.

Убий батько. Чорт. Ботанік нещасний!

Вася. Ревнуєш?

Убий батько. Ревнощі подібні до засухи: від них тріскається душа.

Вася. Ти заговорив афоризмами. Що б це значило?

Убий батько. Багато знатимеш, скоро постарієш. На завод їдеш?

Вася. У мене засідання планувальної комісії. Зараз почнеться.

Убий батько. Ну, добре. Передай товаришу Вересаю, що я поїхав.

Вася. Щасливо. Бажаю тобі найбільшого успіху.

Убий батько. Дякую. *(Вийшов)*.

Вася підійшов до стола, перегортає розгорнуту книжку.

10

Зуєва *(входить, кладе папери)*. Ви до Григорія Філаретовича?

Вася. Угу.

Зуєва. Григорій Філаретович зараз будуть. Тільки, будь ласка, не торкайтесь до паперів на столі.

В а с я (*підвів голову*). А що, хіба вибух може статись? Зуєва. Не вибух, а Григорій Філаретович дуже сердяться.

В а с я. Ну, добре. Я вмію берегти державні таємниці. Чи, може, ви мені не довіряєте?

З у є в а. Говорячи про довір'я, ми маємо на увазі не довір'я взагалі, а тільки те довір'я, що впливає з наших соціалістичних взаємин! (*Пішла*).

В а с я (*вражений*). Ох, ти чорт! Це так бахнула! (*Сміється*).

11

Я р ч у к (*входить*). Ти що тут наодинці розважаєшся?

В а с я. Та стенографістка твоя... цитаткою тут мене одною стукнула. Ну й баришенція! Звідки ти викопав таку?

Я р ч у к. З музейних фондів, Васю. Ти ж знаєш — я люблю музейні екземпляри. А ти що?

В а с я. Як що? На засідання прийшов. Плапувальна комісія, ти ж сам призначив.

Я р ч у к. Засідати, Васю, не будемо.

В а с я. Як — не будемо? А коли ж?

Я р ч у к. Взагалі не будемо, тому що вся науково-планувальна робота, з розпорядження Сергія Михайловича, переходить тепер до апарату дирекції і вченого секретаря.

В а с я. А комісія?

Я р ч у к. А комісія розпускається. Ясно, друже?

В а с я (*після паузи — похмуро*). Так, починає ставати ясно. (*Пішов*).

Я р ч у к. Ясно, та не зовсім. (*Дзвонить*).

Входить Зуєва.

Будемо продовжувати. «Товариш Бережний у першому томі своїх «Думок педагога»...

Дзвонить телефон.

(*Бере трубку*). А! Доброго здоров'я! Ну? Буде сьогодні ваша делегація? Що?! Розклеюється?!

Г л и н с ь к и й (*входить*). Висловлювання Сергія Михайловича — цитата номер дванадцята. (*Поклав на стіл, вийшов*).

Я р ч у к *(у телефон)*. Та ви жартуєте, чи що? Я вже попередив товариша Бережного! Делегація повинна бути за всяку ціну. Чуєте? Не пізніше як за годину, інакше буде скандал. Да, да! Що ж ви мене підводите?! Постараетесь? Ну, от і гаразд... Ах, ти про ту справу? Можеш зайти, я все влаштував. Яким чином? Ну, це вже діло моє... Будь здоров! *(Поклав трубку)*.

З у є в а. «...у першому томі своїх «Думок педагога»...

Ш п и н с ь к и й *(входить)*. Висловлювання Сергія Михайловича — цитата номер дев'ятнадцять. *(Поклав на столик)*.

Я р ч у к. Добре. Застенографуйте телефонограму.

Ш п и н с ь к и й. Слухаю.

Д у є в а *(входить)*. Висловлювання Сергія Михайловича — цитата номер двадцять чотири, а також матеріали для підготування другого видання «Думок педагога» і про завдання вивчення культпостачання цією книгою. *(Поклала на столик, вийшла)*.

Я р ч у к *(До Шпинського)*. Пишіть. «Завідувачу клубу культури й побуту. Пропонуємо влаштувати ближчими днями для робітників культури й побуту доповідь на тему «С. М. Бережний і радянська культура». Доповідає учений секретар інституту Г. Ф. Ярчук». Товаришу Глипський!

12

Г л и п с ь к и й *(входить)*. Слухаю.

Я р ч у к. Вставте після третьої зірки і підкресліть: «Треба рішуче поставити питання перед нашими видавництвами про необхідність другого видання «Думок педагога» і просити автора доповнити книгу новими думками».

Г л и п с ь к и й. Слухаю. Товаришко Дуєва!

Д у є в а входить.

Друкуйте.

Д у є в а. Диктуйте.

Ш п и н с ь к и й *(у телефон)*. Товариш Остапчук. Прийміть телефонограму.

Входить Вересай. Стоїть і слухає: Шпинський голосно передає текст телефонограми. Глинський голосно проказує Дуєвій. Дуєва голосно стукає на друкарській машинці. Зуєва голосно перепитує Ярчука. Ярчук голосно диктує свою доповідь. Ім'я Бережного сповнює кабінет ученого секретаря. Під кінець владно звучить голос Ярчука, перекриваючи всі голоси.

Ярчук. Отже, будемо йти під прапором невтомного борця Сергія Михайловича Бережного до нових перемог. Будемо пам'ятати, що особисті гідності Сергія Михайловича Бережного є новим виявом гідності тієї культури, яку він так блискуче репрезентує. Хай живе наш шановний і дорогий Сергій Михайлович Бережний!

Вересай. Громадяни! Хоч язики пожалійте!

Ярчук. Товариш Вересай! Вибачте, не помітив. (Зробив знак Зуєвій, Дуєвій, Глинському, Шпинському).

Ті миттю вийшли.

Вересай. Що це тут у вас за трест?

Ярчук. Просто готую доповідь.

Вересай. Яку ж це?

Ярчук. Наукову.

Вересай. Серйозна справа. Яка тема?

Ярчук. Сергій Михайлович Бережний і радянська культура.

Вересай. О, масштабна доповідь.

Ярчук. Я вважаю, що тема солідна.

Вересай. Що й казати. Матеріали до випуску аспірантів у вас уже пророблено?

Ярчук. Так, звичайно.

Вересай. Дайте-но їх сюди.

Ярчук. На жаль, їх взяв з собою Сергій Михайлович.

Вересай. А він ще не приїхав?

Ярчук. Ні.

Вересай. Коли приїде, скажете, що мені треба його бачити. І постанову про ліквідацію планувальної комісії передайте мені в партійний комітет. (Вийшов).

Ярчук. Так. Все це дуже цікаво. Наступає хмара, але побачимо, на кого впаде грім.

Ружевський *(входить)*. Як справи, мамцю?

Ярчук. Вересай питав зараз матеріали до випуску аспірантів.

Ружевський. І ви їх віддали?

Ярчук. Заспокойтесь. Всі матеріали поки що в мене. Треба, щоб список дістав принципіальну візу директора раніше, ніж він потрапить до Вересая.

Ружевський. Я сі потурбую про це. Далі?

Ярчук. Вересай чув мою доповідь і хоче бачити Бережного. Він скаже йому, що доповідь дозволяти не можна. Це ясно.

Ружевський. Який же з того висновок?

Ярчук. Треба негайно виступати з доповіддю.

Ружевський. То є вірно. Клянусь своїм партійним квитком, ви — чесна людина!

Ярчук. Ви хотіли сказати, що я не дурень. Бо чесність — почуття чисто метафізичне.

Ружевський. Ваш розум дає мені насолоду. Ми з вами сі постараємо. Не одну, а двацять доповідів про Бережного! Ми піднесемо його, як прапор, як символ радєйської культури. Що то є Бережний? Чи нам сі подобали його очі? То є смішно. Ми підносимо Бережного в інтересах історії, але цього не хоче Вересай. То невже ми сі зупинимо перед сею перешкодою? Скажіть твердо, чи можна на вас до кінця покладати надії?

Ярчук *(дивиться йому в вічі, посміхається)*. Слухайте, Стефане Стефановичу. Я — учений секретар інституту. Бережний — мій начальник. Що більшу славу має начальник, то краще для його секретаря. І тому, поки Бережний мій начальник, я буду на кожному кроці кричати йому ура. А за любов до начальника закон не карає. Ви зрозуміли?

Ружевський. Але в інтересах історії ви будете цілком послідовно допомагати нам боротися проти тих, хто хоче поглинути Бережного. Так?

Ярчук. В інтересах істини мушу сказати, що я буду цілком послідовно допомагати собі, а на історію мені наплювать. Вам цього досить? Зараз я принесу вам примірник своєї доповіді. *(Виходить)*.

Ружевський. Так, так.. розумію.. Ох же й бестія, мамцю моя!

Ярчук *(входить з рукописом)*. Будь ласка.

Ружевський. Гаразд. Сергій Михайлович скоро приїде. *(Виходить)*.

17

Ярчук. Ха-ха! «В інтересах історії». Дурень. Ярчук сміється з твоєї бездарної спроби зв'язати йому руки. Дарунки життя розкидано скрізь, і для того, щоб їх брати, руки повинні бути вільні. Отже, зустрінемо нашого дорогого начальника. *(Кладе на стіл другий примірник рукопису)*. Доповідь готова, принцип приведено в рух. А тепер подумаємо про відрядження декого на периферію. *(Пише)*. «Директорові інституту. Доповідна записка... Найбільш відповідними могли б бути кандидатури таких товаришів: Василь Шведенко, Роман Убийбатько, Абрам Камерштейн...

18

Входить Наталя.

— Можна?

Ярчук. Наталя! *(Накрив паперами доповідну записку)*. Який я радий! *(Дзвонить)*.

Наталя. Я, здається, перешкодила?

Ярчук. Невже ви думаєте, що ви можете мені перешкодити?

Наталя. А чому ж? Чи вам взагалі перешкодити неможливо?

Ярчук. Чого ж, абстрактно це припустимо, але конкретно ви мені — не можете.

Наталя. Гм.

19

Булава *(входить)*. Чим можу служити, Григорію Філаретовичу?

Ярчук. Чаю. Фруктів.

Булава. Слухаю. *(Виходить)*.

20

Наталя. Одначе у вас дисципліна.

Ярчук. А ви хіба любите анархію?

Наталя. Ну, що я люблю, це, я думаю, вам байдуже.

Я р ч у к. Ви й досі не вірите мені! Найменша дрібниця, що стосується вас, мене цікавить більше, ніж все, що залишається поза вами.

Н а т а л я. Чим же пояснити таку ненормальність?

Я р ч у к. А хіба любов вкладається в якусь норму?

Н а т а л я. Я думала, що ви не здатні жартувати.

Я р ч у к. Я не жартую, Наталю! Справжня, найпалкіша любов горить у мене в грудях з того часу, як я зустрів вас. Любов, яка ні з чим не хоче рахуватись, не хоче знати нікого, крім вас. О, я розумію Бернарда Гресе! Любити — значить перестати порівнювати.

Н а т а л я. А хто це — Бернард Гресе?

Я р ч у к. Це все одно... Один маловідомий філософ.

Н а т а л я. Не дуже розумний.

Я р ч у к. Нехай так! Річ не в тому. Тепер ви знаєте мов ставлення до вас. Знаєте і мовчите. Скажіть же! Невже в цю хвилину ви порівнюєте мене з Романом?

Н а т а л я. Вас? З Романом?! З якого боку?

Я р ч у к. Це відпирайтесь. Ви спалахнули.

Н а т а л я. Ну, припустімо.

Я р ч у к. Значить, один мусить програти.

Н а т а л я. А ви, звичайно, хочете виграти?

Я р ч у к. Хто топиться, той і за соломинку вхопиться.

Н а т а л я. А іподі пустить на дно того, хто йому допомагає впливати.

Я р ч у к. Такий закоп боротьби.

Н а т а л я. Ви ж називаєте Ромапа другом!

Я р ч у к. Але істина — дорожча.

Н а т а л я. В чому ж істина?

Я р ч у к. Запитання Пілата.

Н а т а л я. А ви — Христос?

Я р ч у к. *(бере з склянки розу, підносить їй).* «У віночку з алих роз...» не люблю ніяких поз.

Н а т а л я. Браво. Я давно казала, що ваш талант не вміщається в секретарське крісло.

Я р ч у к. Дякую.

Н а т а л я. А все-таки дайте відповідь.

Я р ч у к. Вона буде коротка: виграти мусить той, хто любить вас більше.

Н а т а л я. А Роман, на вашу думку...

Я р ч у к. Не любить вас зовсім.

Пауза.

Наталя (*дивиться йому в вічі*). Він вам казав про це?

Ярчук. Він скаже про це вам.

Наталя. Ви так гадаєте?

Ярчук. Або ви самі зрозумієте це з його поведінки.

Наталя (*набік*). Чи йому дати ляпаса, чи плюнути в фізіономію?

Ярчук. Вибачте, мені треба передати друкарці один папірець. (*Взяв доповідну записку, вийшов*).

21

Наталя. Ні, я повинна вислухати його до кінця. Такого пройдисвіта гріх було б не дослухати. А що, коли я запрошу його на вечірку? Не погано... Іде!

22

Ярчук (*входить*). Тепер я до ваших послуг. (*Протяг до неї руки*).

Булава (*входить з тацею, на якій — чай, ваза з фруктами, бісквіти*). Пожалуйте чаю.

Ярчук. Чудово, Порфирію Марковичу. Ви вільні.

Булава (*поставив чай на окремий столик, іде до дверей*). Да-а, Романе Дмитровичу... Мабуть, увірветься ваш кетгút, бо тут не та культура і побút. (*Виходить*).

23

Ярчук. Прошу.

Наталя. Не турбуйтеся. У мене до вас маленька справа.

Ярчук. Навалить на мене хоч цілу гору...

Наталя. Ні, це буде значно легше. Я хочу подати на затвердження тему своєї роботи. (*Подає папір*).

Ярчук. Прекрасно. Яка тема? (*Читає*). «Стирання граней між фізичною та розумовою працею в соціалістичному суспільстві». Дуже цікаво. Да-а, скоро, значить, закінчуємо. Випуск! Прощай, аспірантура.

Наталя. Так, де з чим доведеться попрощатись, починаючи новий етап життя. Цей день ми хочемо як слід відсвяткувати.

Ярчук. Ну, безперечно. В інституті буде урочисте засідання, чай, доповідь і таке інше.

Наталія. Та то звичайно. Але ми хочемо, крім того, зібратись у себе дома, тісним колом, погомоніти і повеселитись...

Ярчук. О, це прекрасно! Кого ж ви запрошуєте на цю вечірку?

Наталія. Своїх друзів. І...

Ярчук. ...і?

Наталія. І вас.

Ярчук. Наталю! Як мені вас зрозуміти?

Наталія. Так, як я сказала.

Ярчук. Ви... ви запрошуєте мене окремо?

Наталія. Так.

Ярчук. Невже це правда?

Наталія. Як бачите.

Ярчук. Який я щасливий. Коли ж?

Наталія. Завтра. Ви будете?

Ярчук. Коли ви дійсно хочете цього...

Наталія. Я ж сказала.

Ярчук. То як же я можу не бути? Наталю! Я так давно чекав...

Наталія. Значить, завтра. А тепер — до побачення.

Ярчук (*загримуючи їй руку*). Ні, ні, чекайте! Скажіть мені ще раз, воно буде для вас приємне — це побачення?

24

Увійшов Вася, слухав.

Наталія. Так, воно буде для мене приємне.

Ярчук (*хоче взяти й другу її руку*). Я щасливий...

Вася (*гнівно*). Комісія пропонує дирекції все-таки розглянути ці матеріали! Зокрема — наші висновки про програми...

Ярчук (*бере папери*). Це цікаво. Давай. Я передам.

Телефон.

Вибач, мене кличе Стефан Стефанович. (*До Наталі*). Отже, — до!.. (*Пішов*).

25

Вася. Що це за «до»?

Наталія. Нота.

Вася. Дипломатична?

Н а т а л я. Ні, музикальна.

В а с я. Он як! Гами розучуєте?

Н а т а л я. Кинь, Васю, скажи краще, де Роман?

В а с я. Роман на заводі, але це справи не міняє. Ти мені скажи, що це таке: «воно буде приємне»? Що це за «воно»?

Н а т а л я. Та що ти справді причепився до мене з своєю філологією! (*Хоче йти*).

В а с я (*загороджує їй шлях*). Ні, ти мені скажи, що це таке «воно»?

Н а т а л я. Ну, будь ласка, «воно» — це побачення.

В а с я. Чис?

Н а т а л я. Моє.

В а с я. З ким?

Н а т а л я. З Григорієм Філаретовичем.

В а с я. Ну, от. Я це передчував. Ця людина має великі здібності до всього.

Н а т а л я. О, значно більше за декого.

В а с я. Що ж тепер сказати Романові?

Н а т а л я. Що хочеш, те й скажи. Ти ж у нас ботанік.

В а с я. Так, я ботанік. Кожний комсомолец прагне збагнути прекрасне цвітіння життя. Але що спільного з ботаніком має Ярчук, який пожирає наші квіти, як гусінь?

Н а т а л я. Ех, Васю! Комсомолец ти прекрасний, а от ботанік з тебе все-таки поганий.

В а с я (*оторопів*). Як це так?

Н а т а л я. А от так. Шляпа ти, а не ботанік.

В а с я. Що значить шляпа? Думаєш, я не знаю, що таке побачення. Не турбуйся. У мене є деякий досвід.

Н а т а л я. Он як!

В а с я. Саме так. А що комісію нашу — к чорту! Громадський контроль — в архів! Список тихенько готують — куди кого з нашого брата ткнути! Ти про це знаєш?

Н а т а л я. Трошки більше за тебе.

В а с я. То чого ж ти з Романа засуку робиш? Побачення!

Н а т а л я. А ти не кричи. Ходім до товариша Вересає. Там розкажеш про свій «досвід» і від мене дещо визнаєш.

В а с я. Та ти ж хоч поясни, що значить «до», бо я ні чорта не розумію.

Виходять.

Я р ч у к (*увиходить*). Чудово. (*Натиснув кнопку*).

Входять Глинський, Шпинський, Зуєва, Дуєва.

Сергій Михайлович їде. Приготуйтеся. На прийомі записувати кожну репліку. Сміх, оплески, тривалі оплески. Точно. Минулого разу на влучні вислови Сергія Михайловича присутні кілька разів сміялися, а ви не записали. Довелося потім вставляти.

Ш п и н с ь к и й. Вибачте. Мій гріх, моє нехлюйство. Більше цього не буде.

Я р ч у к. Глядіть же. Дуєва, сідайте за машинку. Зуєва, будьте напоготові. Може, Сергій Михайлович щось скаже, як увійде, треба буде застенографувати.

27

Р у ж е в с ь к и й (*входить*). Їде?

Г л и н с ь к и й. Їде.

Ш п и н с ь к и й. Їде.

З у є в а. Їде.

Я р ч у к. Приготувалися. В порядку.

Чекають.

28

Б у л а в а (*входить поважно з тацею, на якій пляшка нарзану, склянка й цигарки*). Директор інституту Сергій Михайлович Бережний!

29

Входять Бережний і Хортевич.

Б у л а в а. З добрим ранком, товаришу директоре!

Г л и н с ь к и й. З добрим...

Ш п и н с ь к и й. Ранком...

З у є в а. Сергію...

Д у є в а. Михайловичу...

Ш п и н с ь к и й. Вітаємо вас з нагоди підготування до другого видання...

Б е р е ж н и й (*перебиває*). Що це? Античний хор? Чому вас так багато?

Ружевський. Та се ж апарат, Сергію Михайловичу.

Бережний. Угу. А що він робить, цей апарат? Ви що робите, шановний товаришу? Як ваше прізвище?

Глинський. Глинський, товаришу директоре. Секретар ученого секретаря, товаришу директоре.

Бережний. А ви?

Шпинський. Шпинський, товаришу директоре. Стенограф і помічник секретаря ученого секретаря, товаришу директоре.

Бережний. А ви?

Зуєва (*стенографує*) ...а ви... есть «а ви».

Бережний. Ви, ви, я вас питаю, шановна товаришко! Хто ви така?

Зуєва. Ах, я? Зуєва, товаришу директоре. Я стенографую ваші промови та накази по інституту. Помічниця товариша Шпинського, помічника секретаря ученого секретаря, товаришу директоре.

Бережний (*випив нарзану*). Так от що, товаришу Ружевський, я вам скажу: люблю тебе, моя комето, та не люблю твій довгий хвіст. Дозвольте заявити й вам, товаришу Ярчук, що мені стільки апарату не треба. Нагадую, що минулого року я вам уже казав про це. В наказі по інституту я висловив свою думку про шкідливість апаратного царства. Але мої заступники не зуміли виконати моїх категоричних директив. Застенографуйте. Ідіть.

Глинський, Шпинський, Зуєва, Зуєва виходять до канцелярії.

30

Бережний. Штат переглянути.

Ружевський. Сергію Михайловичу, сей штат, то є штат прекрасний. То є відданий вам штат.

Бережний. Він мусить бути відданий не мені, а державі.

Ярчук. Звичайно. Але держава доручила цей інститут вам.

Ружевський. І, крім того, ми погодили сей апарат з вами, і ви сказали — добре.

Бережний. Дурниці. Я не казав добре. Я казав погано. А це що?

Ярчук. Моя наукова доповідь.

Бережний. Покажіть. Що таке? «С. М. Бережний і радянська культура». Хто вам дав цю тему?

Я р ч у к. Я сам маю право обирати собі будь-яку тему. Це моя наукова праця.

Б е р е ж н и й *(читає)*. Я забороняю вам цю доповідь. Тут у кожному рядку тричі повторюється Бережний, Бережного, Бережному.

Я р ч у к. Вибачте, але самокритики ніхто ще не скасував і ніхто не може заборонити. Так само не можна замовчати роль найвидатнішого і найбільшого діяча культурного терену Бережного, хоч би хто й хотів, і хоч би навіть цього хотів сам Бережний. Є певна історична об'єктивність, я про це й говорю в доповіді. І я не випен, що цей видатний діяч, автор славнозвісних, епохальних «Думок педагога» — мій директор. Коли треба, я відмовлюсь від посади ученого секретаря, але від доповіді не збираюсь. Будь ласка, видайте наказ про моє звільнення.

Пауза.

Б е р е ж н и й. Ви дурниці кажете. «Відмовитесь». Дайте я продивлюсь вашу доповідь. Хто там хоче замовчати мою роль? Яку мою роль?

І тут зразу всі троє кинулись до нього з доказами.

Р у ж е в с ь к и й. Не замовчати, а тільки зовсім ізтерти і заплямити її. Таке бажання у декого є.

Б е р е ж н и й. Наприклад?

Р у ж е в с ь к и й. У тувариша Вересая, наприклад.

Б е р е ж н и й *(поморщився)*. Дурниці. *(До Ярчука)*. Що ви на це скажете?

Я р ч у к. Не знаю, що сказати, але він був дуже незадоволений, довідавшись, що я готую про вас доповідь.

Б е р е ж н и й. Незадоволений? Он як... Чого ж він був незадоволений?

Я р ч у к. Не знаю.

Р у ж е в с ь к и й. То він так гречно цінує вашу роботу, так сі файно з вами поводить. Коли ви заглянете в сей артикул... *(Дістає купу шпаргалок)*. Ось, сей абзац...

Я р ч у к. Де критикується ваша глибока думка про культуру національного почуття...

Р у ж е в с ь к и й. На підставі якої ми розробили навчальні програми...

Я р ч у к. ...і від яких Вересай нічого не лишає.

Р у ж е в с ь к и й. Каменя на камені!..

Я р ч у к. А за ним іде Ублійбатько і всі інші...

Ружевський. Прочитайте!

Бережний. Чекайте, не всі зразу. (*Проглядає*). Так... «Думки педагога»... мм... да... кхм!.. да... «ці шкідливі, антипартійні думки, ця апологетика буржуазного націоналізму... антиленінські теорії...» (*Дивиться підпис*). Так. Сумнівів не може бути. Випишіть мені потрібні цитати.

Ружевський. Та вже зроблено. (*Подає цитати*).

Ярчук. Я забув попередити. Вересай хоче вас бачити.

Ружевський. Він буде нас кривдити, але я сі сподіваю...

Бережний. Матеріали до випуску аспірантів готові?

Ярчук. Ось опрацьований список.

Бережний. Добре. (*Поквапливо проглядає*).

Ярчук. Ми ждали вашої візи.

Ружевський (*підсовує папери*). Додаткові відомості.

Бережний. Чекайте. Романа Убийбатька на периферію? Але ж партійна організація ухвалила залишити його при кафедрі.

Ярчук. Нічого не можна зробити. Він сам хоче їхати на периферію.

Ружевський. Тут ся примішали деякі інтимні обставини. Невдалий роман. Але то краще. Хай їде. На його місце я вам рекомендував... ви пам'ятаєте?.. То є віддана людина... Ми сі так стараємо підібрати належні кадри...

Бережний. Тут ще цілий ряд інших прізвищ.

Ярчук. Ми проробили.

Ружевський. Підпишіть.

Бережний (*хвилинку вагається*). Гаразд. (*Підписав*). Да, програми. Потім з приводу планувальної комісії. Ми розпустили її?

Ружевський. То ж була ваша ухвала! (*Підсовує папірця*). Підпишіть.

Ярчук (*підсовує*). Підпишіть.

Бережний (*підписує*). Все?

Ярчук. Я хотів доповісти вам, Сергію Михайловичу... є бажання громадськості улаштувати банкет і вітати вас з нагоди підготування другого тому «Думок педагога». Сьогодні має прийти делегація від нашого клубу, де я маю робити про вас доповідь.

Бережний. Ніяких вітань. Я сказав «так» і перетакуват не буду. (*Захоплюється*). Що це таке справді?

Хай живе Бережний! Вітаємо Бережного! За здоров'я Бережного!.. Наче я справді зробив щось велике... (*Бурк-нув*). Як директор, забороняю вітати Бережного.

Я р ч у к. Сергію Михайловичу, коли вам байдужий ваш власний авторитет, можете робити, як хочете або як вам скаже хтось інший.

Б е р е ж н и й. Дурниці! Я не казав, що мені байдужий мій власний авторитет.

Я р ч у к. Ви сказали, щоб не було вітань. Але я не можу заборонити людям, що поважають вас...

Б е р е ж н и й. Застенографуйте, що я був проти. Слова «був проти» підкресліть.

Пішов до кабінету, Хортевич за ним.

Р у ж е в с ь к и й (*до Ярчука*). Чудово, мамцю моя! Тішуся з вашого таланту. (*Зникає в кабінеті Бережного*).

Ярчук патискує кнопку. Входять Глипський, Зусва, Дусва. Показав їм рукою на кабінет Бережного, всі навшпиньки проходять туди.

31

Я р ч у к і Б у л а в а.

Я р ч у к. Ну, от, мій дорогий Порфірію Марковичу. Як бачите, Сергій Михайлович мирно бесідує з своїм чудовим апаратом, проти якого він обурювався кілька хвилин тому. Тим часом ми з вами наодинці і мені хочеться сказати вам кілька слів. Був такий геніальний російський поет Ломоносов. Він сказав про людей: «Один выше числа перстов своих в счете происходит не умеет; другой не токмо через величину тягость без веса познает, не токмо на земле неприступных вещей расстояние издалека показать может, но и небесных светил ужасные отдаления, обширную огромность, быстротекущее движение и на всякое мгновение ока переменное положение определяет». Запам'ятайте. Це вам згодиться в житті. Найкращий приклад для вас — Сергій Михайлович.

До апарату він поставивсь по-лихому,
але не дасть його чіпати нікому!

Мою він доповідь заборонив,
але в душі подякував і похвалив.

І привітань ніяких він не хоче,
але прийме їх щедро і охоче.

А це тому, що людина має більше прихованих бажань, ніж відкритих. І ці приховані бажання треба вміти вгадувати «на всякое мгновение ока», якщо не хочеш зостатись у дурнях.

Булава. Да-а, знаменитий ви чоловік, Григорію Філаретовичу, знаменитий. І талант у вас до всього — несоізміримий. Але дозвольте мені одне запитання.

Ярчук. Будь ласка, в чому річ?

Булава. Пам'ятаєте, ви привезли мені листа від Миколи Андроновича?

Ярчук. Ну, як же!

Булава. Так от, послав я відповідь на той лист. Давно послав, а від Миколи Андроновича і досі нічого немає. То що б це могло значити?

Ярчук. Відповідь послали? До Миколи Андроновича? Ага. Прекрасно, прекрасно.

Булава. Там я і від вас передав привіт і кланявся Миколі Андроновичу за той лист, що ви мені люб'язно вручили! А від нього — ні слуху ні духу. То що б це могло значити?

Ярчук. Гм... Ви знаєте що? Ви підіть і поворожіть, що вам скаже на це Мартин Задека.

Булава. А-а-а. Ну, що ж, коли ваша така відповідь, то доведеться поворожити. (*Виходить*).

Ярчук дзвонить.

32

Входить Шпинський.

Ярчук. Слухайте, товаришу Шпинський, як вам здається, є у нашого шановного Порфирія Марковича особисті вороги чи нема?

Шпинський. У кого ж їх немає, Григорію Філаретовичу?

Ярчук. Конкретно.

Шпинський. Та перший двірник Горгуля готовий утопити його в ложці води.

Я р ч у к. Горгуля? От яка нехороша людина. Ану, пришліть мені цього Горгулю. А хто у нас приймає пошту?

Ш п и н с ь к и й. Поштар всю пошту здає Порфїрїю Марковичу.

Я р ч у к. Всю пошту класти мені на стіл. Лише після того, як я відберу інститутські листи, решту можна здавати швейцару Булаві. Зрозуміли?

Ш п и п с ь к и й. Так. Буде виконано. *(Вийшов)*.

33

Входить Вересай.

Я р ч у к. Товариш Вересай, пробачте! Не встиг вам подзвонити... Сергій Михайлович щойно приїхав... Я йому казав, що ви...

Вересай мовчки проходить до кабінету Бережного.

34

Задня стіна розсовується. Відкривається кабінет Бережного. За столом Бережний. Перед ним Ружевський, Хортевич, Глинський, Зуєва, Дуєва.

Бережний *(проказує, всі записують)*. «Відзначити ініціативу товариша Хортевича, який застєпографував стінгазету інституту журналістики для ознайомлення нашого активу з внутрішнім життям цього інституту. Виловити товаришу Хортевичу подяку в наказі».

Оплески всього апарату.

Вересай. Здрастуйте, Сергію Михайловичу.

Бережний. А! Здрастуйте. Ви, здається, хотіли мене бачити?

Вересай *(тихо)*. Відпустіть цих людей.

Бережний *(до апарату)*. Ідіть.

Усі, крім Хортевича, вийшли.

35

Бережний. Що це значить, товаришу Вересай?

Вересай *(показуючи на Хортевича)*. А це що значить?

Бережний. Це мій стенограф. Що, ви його не знаєте?

Вересай. А я не збираюся говорити під стенограму.

Бережний. Гм!.. Гм!..

Хортевич «не чує», ніби ристься на полиці шафи.

Вересай. Що ви там ристесь? Забирайтесь звідси до дідька! Ви чули?

Хортевич мотнув головою і вийшов.

36

Вересай. Він що, німий у вас?

Бережний. В чім річ, я вас питаю? Він стенографує на шести європейських мовах. Прошу не забувати, яка це культурна сила.

Вересай. А я про це завжди пам'ятаю. Тому й вигнав його, що він така «сила».

Бережний. Я нарешті вимагаю пояснень.

Вересай. Тільки без пафосу, будь ласка. Сідайте.

Бережний. Що ви мені пропонуєте сідати? Здається, я тут хазяїн.

Вересай. Та ні, щось не схоже. Хазяйнують у вас інші, а ви їм висловлюєте подяку «за ініціативу». Пора кінчати це хазяйнування.

Бережний. Та це що? Ви... Що ви цим хочете сказати?

Вересай. Саме те, що я сказав. Пора кінчати хазяйнування чужих людей у нашій хаті. Наробили вони тут під вашою фірмою.

Бережний. Що наробили? Де? Хто?

Вересай. Ото й біда, що ви нічого не бачите, чи не хочете бачити. Дайте сюди матеріали до випуску аспірантів.

Бережний. Будь ласка.

Вересай (*проглядає*). Василь Шведенко, Роман Убийбатько, Абрам Камерштейн... Так, так. На периферію, значить? А на їх місці кадри Ружевського. А ухвала партійного комітету про те, щоб залишити Убийбатька, Шведенка та інших при кафедрі, вам відома? Мої попередження, що Ружевський — це політичний шахрай і що ми його виженемо з партії, вам це відомо?

Бережний. Мені все відомо, товаришу Бересай! Все, хто чим займається!

Вересай. Хіба? І те відомо, що ваш секретар готує про вас холуйську доповідь?

Бережний. А! Все ясно! Доповідь не подобається. Пишуть про мене, хвалять. Відзначають заслуги. Ось що не подобається! Я так і знав, що ви будете проти цієї доповіді!

Вересай. А ви її схвалюєте?

Бережний. Це діло моє!

Вересай. Поміляєтесь. Про партію забули.

Бережний. Не вчіть мене! Я в партії не з учорашнього дня.

Вересай. Тим тяжчі ваші провини перед нею!

Бережний. Провини? Де вони? В чому? Може, в тому, що я шаную свій авторитет і не дозволяю підривати його? Я ставлю питання руба: хто має право цей авторитет відняти у мене? В ім'я якої моралі і яких звичаїв ви забороняєте людям віддавати пошану тим, кого вони поважають? Я не знав до цього часу, що в партії не дозволяється хвалити людину, хоч би вона й заслуговувала на це!.. Партія — не секта аскетів!

Вересай. І не рекламне бюро для розбещених честолюбців, що забули сором! Подумайте, що ви говорите!

Бережний. Ні, ви вже дозвольте! Я достатньо про все подумав, і не лякайте мене словом «честолюбність»! Я не боюсь цього слова! Честолюбність — великий русій людської енергії. Так, так! А що ви робите? Ви хочете заборонити доповідь Ярчука, ви з кривою гримасою дивитесь на тих, хто приходить вітати мене, ви пишете статті проти моїх «Думок педагога»... Я взяв, у мене є точні відомості, що саме ви підкреслюєте в моїх творах, проти чого пишете «абсурд» і чіпляєтесь до дрібниць... Так, так! До дрібниць! Щоб за всяку ціну підірвати мій авторитет! Але я не дозволю!

Вересай. Випийте води. І вислухайте спокійно, що я вам скажу. Не ховайтесь за авторитет і не зводьте всю справу до честолюбності, бо з цього нічого не вийде. Партія чекає од вас політичної відповіді, а не ламентативної ображеного вельможі. Хто вам дав авторитет?

Бережний. Партія.

Вересай. Ну, от. Вона дала, вона й візьме. І візьме, бо це її зброя, яку вона дає тільки тим, хто цю зброю уславлює, а не безчестить. Авторитет. Він був у вас. Але

ви оддали його в користування Ружевському, Ярчуку, Хортевичу. Хто вони, я вас питаю? Хто ці політичні пройдисвіти, що оточили вас цілою системою холуйства й робили за вашою спиною, що хотіли? Ось про що ви повинні дати відповідь перед партією.

Бережний. Ярчук — талановитий співробітник інституту. Хортевич — мій стенограф, який ніколи ні до яких справ не втручається. Ружевський — людина з європейською освітою, яка непогано керує науковою лінією. Коли в нього є помилки, їх треба виправляти, а не розганяти культурні кадри! Я воюватиму за цих людей геть аж до вищих інстанцій.

Вересай. Обіцяю вам, що ви будете разбиті з вашими ярчуками й ружевськими доценту.

37

Входять Крипицька, Наталя й Вася.

Крипицька. Можна?

Вересай. Ви до мене?

Крипицька. Та от рукопис передати Ружевського, цього знаменитого науковця.

Вересай. Про вовка помовка. Давайте сюди.

Наталя. А це — рецензії.

Крипицька. Ну й розчистили ж його.

Вася. По першому розряду.

Крипицька. Роман, той просто сказав: «За таку науку тільки бити, тільки в профіль, притому цеглиною і тільки вогнетривкою».

Бережний. Як до вас потрапив цей рукопис?

Крипицька. Як же? Федір Васильович велів прочитати.

Бережний. Ах, он як!

Вересай. Саме так. Я зібрав думку партійної частини професури й аспірантури про цей рукопис. Викладай, Катерино Іванівно.

Крипицька. Що ж тут викладати? Книжка шкідлива, політично дволика, і вся вона якась слизька. Ніби хробак по ній плазував. А просто сказати — обурлива книжка.

Бережний. Так, так.

Наталя. Так, так, Сергію Михайловичу. Тільки не так просто викрити це. Увесь зміст книжки заплутано

якимись навмисно безглуздими авторськими «діалектичними» міркуваннями. Мета, звичайно, ясна: щоб не зразу помітили, в чім річ.

Бережний. Он як! А приклади?

Наталія. На кожній сторінці.

Вересай. Прочитайте хто-небудь те місце, де говориться про безкопечність.

Вася. Будь ласка. *(Читає)*. «Безкопечність не може бути пізнана не тому, що кінця немає і що кінець безкопечного пізнати неможливо, а тому, що безкопечно пізнання кінця непізнаного не має кінця пізнання пізнаного».

Наталія. Ну, от вам. Філософія. Але це тільки завіса. А за нею криється нахабна буржуазно-націоналістична агітація.

Вася. І в цьому увесь секрет книжки.

Бережний. Брехня! Я сам читав рукопис. Ніякого націоналізму я в ній не помітив.

Крилицька. Ну, знаєте, Сергію Михайловичу, ви в своїх «Думках педагога» такого понаписували, що дивно було б, якби ви після цього помітили щось у Ружевського. Якій піп, така й парафія.

Бережний. Я прошу припинити.

Крилицька. Та ми й так кінчили. На лекцію пора.

Наталія. Можна йти, Федоре Васильовичу?

Вересай. Ідіть.

Ті виходять.

38

Бережний. Що це значить нарешті?

Вересай. Це значить, що хробаки Ружевські будуть розчавлені. А вам треба зробити висновки для себе, коли ви не хочете бути попом цієї парафії. *(Попаузі)*. Секретні документи, що ви взяли в партійному комітеті, у вас?

Бережний. У мене. Я не встиг їх прочитати.

Вересай. Потурбуйтеся повернути їх мені якомога скоріше.

Бережний. Гаразд. Вони в сейфі. Я візьму їх до себе в портфель. *(Виходить)*.

Вересай (набирає телефонний номер). Дмитре Васильовичу? Здрастуй. Це я, Вересай. Прошу ближчими днями скликати бюро і поставити мою доповідь. Так, Інститут культури й побуту. Справа серйозна, і громити доведеться з усією рішучістю. Привіт. (Поклав трубку, вийшов).

Бережний. (входить з документами. Побачивши, що Вересая нема). Залякати хочете, шановні товариші! Але мене не залякаєте. За мою спиною стоїть громадськість.

За його спиною з'являється Хортевич, що непомітно прослизнув до кабінету. Кашлянув злегенька.

Бережний. Хто це?

Хортевич. Я.

Бережний. Де ви були?

Хортевич. У передпокої.

Бережний. Що ви робили?

Хортевич. Стенографував.

Бережний. Як?

Хортевич. У щілинку.

Бережний. Хто вас просив?

Хортевич. Для вас, Сергію Михайловичу... Порвати? (Вдає, що хоче розірвати стенограму).

Бережний (подумав). Розшпфруйте. Стенограма буде мені потрібна. Передайте Ружевському, щоб негайно приїхав до мене додому. (Виходить, забувши на столі документи).

Хортевич (схопив документи, читає). «Цілком секретно. Інститут культури й побуту...»

Ружевський (входить). Хортевич? Що то?

Хортевич. Га?

Ружевський. Що за папери?

Хортевич. Бережний забув.

Ружевський (гланув). О! Хортевичу!.. То є справ-

ді ниньки щасливий день! Зроби копію, зашифруй, увечері передаси мені. За кілька днів ми їх перешлемо...

Хортевич. Все буде зроблено.

Ружевський. А що сказав Бережний?

Хортевич. Велів тобі приїхати до нього.

Ружевський. То ще не є так погано, Хортевичу! поки Бережний з нами, можемо спокійно робити своє діло.

Хортевич. Ярчуку довіряти можна?

Ружевський. О, то є хитра bestія! То є пройдисвіт, що хоче здаватись ягнятком. Нічого не бачить і не чує, тільки дбає про свою кар'єру. Але то зручно для нас, бо він тримається Бережного, як кліщ. Зараз ходім до мого кабінету...

Виходять.

Стіпа знову зсовується, утворюючи попередню обстанову.

43

Входить Убийбатько, з канцелярії одночасно входить Ярчук.

Убийбатько. Ну, як справи з доповіддю?

Ярчук. Все тече, мовляв Геракліт.

Убийбатько. Тече то тече, та по якому річищу? Я б хотів проглянути рукопис. *(Бере яблуко, їсть, потім питає)*. Можна?

Ярчук. Будь ласка! Іж па здоров'ячко. Це ми з Наталкою тут трохи посиділи.

Убийбатько *(кладає до вази надкушене яблуко)*. З Наталкою? Ну?

Ярчук. А що? Чого ти дивуєшся?

Убийбатько. Вона була в тебе?

Ярчук. Була, як бачиш. Ми пили чай, розмовляли на деякі цікаві теми.

Убийбатько. Ну, це дійсно...

Ярчук. Що дійсно? Я не розумію тебе, друже. Хіба вона вперше заходить до мене?

Убийбатько. Але ж я тільки що бачив її. Розмовляв з нею, і вопа...

Ярчук. Що?

Убийбатько. І вона не сказала мені, що була в тебе.

Ярчук *(весело)*. Не сказала? Що ж, друже, не завжди жінка може все сказати.

Убий батько. Але вона нічого мені не сказала. І дивилась на мене якось чудно.

Ярчук *(сердечно)*. Знавш що, Романе... Ми друзі. Ми не можемо таїтись один від одного. Я мушу сказати тобі всю правду. Наталка любить мене, а я люблю її. Невже ти цього не бачиш?

Убий батько *(якийсь час дивиться на нього цілковито розгублений)*. Ну, ти знаєш, кипь жартувати.

Ярчук. Ні, друже, я не жартую. Ти в цьому сам незабаром переконаєшся. Хоча мушу тобі сказати, що Наталка прохала мене тримати цю новину поки що в секреті.

Убий батько. В секреті? Ну да, звичайно.

Ярчук. Отже, дозволь тим часом розраховувати і на твою скромність. Спостерігай, переконуйся, тобі, звісно, це буде цікаво. Але до певного часу — мовчи.

Убий батько. Так, це дійсно... мені буде цікаво. Так би мовити, з психологічного боку.

Ярчук. Я розумію, друже. Але що ж? Наталю теж не можна обвинувачувати.

Убий батько *(довго і пильно дивиться на Ярчука)*. Кого ж обвинувачувати, «друже»? Кого? Скажи мені!

Ярчук *(безпорадно розводить руками)*. Життя, збіг обставин, випадок, біологію. Нарешті, обвинувачуй мене, коли хочеш, за те, що я живу на світі й теж маю серце і почуття. Повір, Романе, мені дуже боляче, але я буду одвертий до кіпця: може, тобі краще виїхати звідси? Скористатися зараз з нагоди й прийняти призначення на периферію?

Убий батько. На периферію?..

44

Шпінський *(входить)*. Прийшов Горгуля.

Ярчук. А, Горгуля. Вибач, друже, мушу тебе покинути на хвилинку. Ти посидь, коли хочеш. Може, тобі чаю? Не хочеш? Ну, посидь так... *(Виходить)*.

Шпінський — за ним.

45

Убий батько *(сам)*. Наталка!.. Що ж це таке?.. Чай... деновіді... папери... *(Взяв рукопис, читає)*. «С. М. Бережний і радянська культура...» *(машинально повторює)* «і радянська культура». *(Перегортає далі)*.

Що це? «Деякі молоді й бойкі уми проповідують ліберальний принцип довір'я до людини... Хіба не ясно, що цей опортуністичний «принцип», скерований на послаблення нашої партійної волі й пильності робітничого класу, не має нічого спільного з блискучими концепціями Бережного?» Що ж це? Я сплю чи це дійсність? *(Читає)*. «Говорячи про довір'я до людини, Бережний має на увазі не довір'я взагалі, а лише те довір'я, що випливає з наших соціалістичних взаємин». *(Безмежне здивування переходить у бурю гніву)*. Що це, я питаю?! Мій принцип! Слово в слово. Мій принцип, обернений проти мене... на захист Бережного! Я — опортуніст! Я послабляю пильність!.. Сук-кин син.

Булава *(входить)*. Романе Дмитровичу! Я шукаю вас... Дозвольте одне запитання, що не дає мені спокою. Написав я листа до Миколи Андроновича...

Убий батько. Ні, з мене досить. Чуєте? Досить з мене всяких запитань! Тепер я вам зроблю одне запитання, вам, патріарх старого світу. Чи скоро настане час, коли не можна буде сказати: «Чужа душа — темний ліс»?

Булава. Такий час ніколи не настане.

Убий батько. Чому?

Булава. Бо коли б настав такий час і відкрились людські душі, то сталася б катастрофа і великі неприємності.

Убий батько. Тоді ми йдемо до цієї катастрофи, Порфірію Марковичу! Геракліт плакав, міркуючи про цей світ і про людську підлоту. Але я був ковалем і плакати не повинен. Я став свідком зради. Ганебної зради. Мій принцип довір'я до людини, оснований на тому, що, ліквідуючи умови, які породжували мерзотників, ми відроджуємо гідність людини і повертаємо їй утрачену радість життя, — цей принцип обернено проти нас на захист ворожих концепцій! От зрада мислі! Доповідь людини... Ні, не людини, падлюки, якої я не помітив, не розгледів.

Булава. Та хто ж це такий, Романе Дмитровичу?

Убий батько *(не слухаючи)*. Він сказав: «Обвищувачуй мене за те, що я живу на світі». Ні! Я винен в тому, що ти живеш серед нас і дихаєш нашим повітрям.

Я винен, що не бачив, як мертвий хапав живого. Ах, чорт... Наталко! Що ти наробила?.. Де цей мерзотник? Де він? (*Перекидає крісло і, задихаючись від гніву, вибігає з кабінету. Стикається з Васею та Олею, що входять*).

47

В а с я. Романе!

У б и й б а т ь к о. Облиш! (*Вибіг*).

О л я. В чім річ?

В а с я. Що тут трапилось, Порфирію Марковичу?

Б у л а в а. Важко сказати. Заходжу я, значиться, до кабінету...

О л я. Та не тягніть же! Кажіть зразу!

Б у л а в а. Дивлюсь, стоїть Роман Дмитрович і сам з собою балакає. Я, значиться, до нього з запитанням, а він як почав кричати, аж іскри з очей летять. Я ще ніколи не чув, щоб так крили.

О л я. Та кого ж він крив?

Б у л а в а. Тут-то й питання — кого.

В а с я. Ну, що він казав?

Б у л а в а. Жалівся, що хтось падлец і що якийсь Гаракліт від нього плакав. Ну, каже, я все одню його впіймаю. А кого, то я вже й не розібрав, чи Гаракліта, чи Григорія Філаретовича. Отут-то для мене проблема.

О л я. Васю.

В а с я. Так і сказав: впіймаю?

Б у л а в а. Атож. Ну, не знаю, Гаракліта, може, й впіймає, а от щоб Григорія Філаретовича, то це навряд. Бо скажіть ви мені, написав я листа до Миколи Андроновича...

В а с я (*на всі груди*). Романе!

О л я. Потім, Порфирію Марковичу...

Радісні вибігають.

48

Ш п и н с ь к и й (*вбігає*). Що за гамір такий? Що тут трапилось?

Б у л а в а. Таке трапилось, що ось аж крісло перекинулось.

Ш п и н с ь к и й. Що за жарти, Порфирію Марковичу? Поставте на місце! Щоб цього більше не було!

Булава. Поставити можна, а що буде далі, я за те не відповідаю. Починається катастрофа і великі неприємності!

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Кімната Наталі Рогоз. Рояль. Двері: вхідні, другі — до їдальні, треті — на веранду, що виходить в сад. По-святковому прибрано. З їдальні чути брязкіт посуду, сміх і голоси Олі та Наталі.
Пісня:

Над нами вічність упада,
Як біг і шум води,
Моя країна молода,
І я в ній молодий!

1

Дзвінок. П а т а л я входить з їдальні, йде у вихідні двері й повертається до кімнати з листом.

П а т а л я (*розриває конверт, читає лист*). Олю! А йди сюди.

2

О л я (*входить, наспівуючи*):

Над нами вічність упада...

П а т а л я (*подаючи лист*). На, читай.

О л я Лист? Від кого?

Н а т а л я. Та ти читай.

О л я (*читає*). «Люба Наталю Олександрівно. Бескон мав рацію, коли говорив: «Ми стільки можемо, скільки знаємо». Я знаю життя, і я можу його будувати, ламати і створювати знову. Ви не можете не почувати, як би я хотів робити це разом з вами. Але я не знаю вас, не знаю так, як хотів би знати. І моя воля спиняється перед загадкою вашого серця. Дозвольте прийти до початку вечірки. Дозвольте хоч краєчок підняти над цією загадкою, що до му-

ки мене хвилює. Дозвольте хоч трошки відкрити її. Чекаю відповіді. Ваш Г. Ярчук». Дійшов до точки. Красчок.

Обидві сміються.

Ну, чекай. Ми тебе відкриємо.

Дзвінок.

Н а т а л я. Просимо, Григорію Філаретовичу! Давно чекаємо.

3

К р и н и ц ь к а (*входить*). Який Григорій Філаретович? Ти завжди плутаєш!

О л я. Катерина Іванівна?

Н а т а л я. От чудесно. Чого ж ви так довго?

К р и н и ц ь к а. Та ти ж наплутала все. Дзвоню в сусідній будинок. Відчиняє якийсь дідок — років ста п'ятдесяти. «Наталя, — питаю, — тут живе?» А він: «Яка Наталя? Я уже півтора року як нежонатий, розійшовся». — каже. Нічого не розумію.

Всі сміються.

Н а т а л я. Ну, нічого, аби добре кінчилося. А тепер слухайте. Я хочу втягти вас в одну веселу історію.

К р и н и ц ь к а. Оце якраз для мене.

О л я. Розумієте: Ярчук хоче відкрити красчок таємниці.

К р и н и ц ь к а (*нічого не розуміючи*). Ну, ну, далі. Який же саме красчок?

Н а т а л я. От надіслав листа. Буде признаватись у коханні.

К р и н и ц ь к а. Це ж кому? Мені, чи що?

О л я. Та ні! Наталі.

К р и н и ц ь к а. Ярчук? Наталі? Ти при своєму розумі?

О л я. Я вам потім усе розповім.

Н а т а л я. Одне слово, я вас прошу: в домі нікого нема, тиша, все вмерло. Григорій Філаретович відкриває красчок таємниці... Я мушу знати, що таїться в душі цієї людини, і я визнаю!

К р и н и ц ь к а. Ну, от, А я спочатку була не добрала.

Дзвінок.

О л я. Прийшов. Куди ж нам?

Входить Вася, причесаний, в новому галстуку, в петельці — квітка. З верхньої кишеньки виглядає хусточка. Ніякої метушні. Почуває себе гостем і розмовляє як іменинник.

Всі. Вася!

Вася (*кланяючись кожній по черзі*). Здрастуйте, здрастуйте. Здрастуйте.

Наталія. Який ти красивий!

Вася. Одному лише перукареві три карбованці віддав, от і красивий.

Оля. І хусточка!

Вася. А ти ж думала! Культурні потреби аспіранта зростають. Хай стирчить для естетики. (*Сів, розлігшись у кріслі*).

Наталія. Ну, добре. А у Вересая ж ти був?

Вася. Був.

Оля. Бачив його?

Вася. Ні, не бачив.

Наталія. І записки не передав?

Вася. Ні, записку передав у власні руки.

Оля. Нічого не розумію.

Вася. А що ж тут розуміти? Товариш Вересай купався у ванні, і я йому всуцув зашпску під двері.

Крилицька. Цілком можливо.

Наталія. А він що?

Вася. А він каже: «Приїду неодмінно» і пустив на себе холодний душ.

Оля. Ну, тоді ходім у сад. Я тобі дещо розповім.

Вася. У сад? Охоче. Але нам же треба ще за товаришами зайти. (*Байдуже*). Чекайте, мало не забув. (*Наталі*). От же яка пам'ять стала: приніс листа і сиджу.

Наталія. Листа? Від кого?

Вася. А мені яке діло? Будь ласка. (*Дає лист*). Я не втручаюсь.

Наталія (*розриває конверт, читає*). «Наталко, мені треба сказати тобі двоє слів. Зайду перед вечором. Убий-батько».

Всі сміються.

Вася. Класично.

Наталія. Не уявляю собі, що він може мені сказати.

Вася. Роман? Той все може сказати.

Наталія. Що все?

Вася. Все, що він надумав.

Н а т а л я. А що ж він надумав?

В а с я. А от це ж він тобі й скаже. А мене прохав від зайвих розмов утриматись і навіть не казати, в якому магазині він зараз перебуває. За кілька хвилин він буде тут, а тому давайте звільнимо приміщення, товариші. (*Бере під руку Олю*). Ми скоро повернемося.

Виходять.

5

Н а т а л я (*весело*). Ну, Катерино Іванівно, сьогодні буде знаменитий вечір.

К р и н и ц ь к а. Ти тільки не наплутай чого-небудь.

Н а т а л я. Навпаки, сьогодні багато дечого стане ясним. Але Роман лишається до кінця вірним собі.

К р и н и ц ь к а. Він завжди вірний собі. То, певно, його колись Діоген шукав з ліхтарем. Вийдемо на веранду, подихаємо вечірнім садом.

6

Гасять світло в кімнаті й виходять на веранду. Там спалахує лампа під великим кольоровим абажуром. В кімнаті — півтемрява.

Входить Я р ч у к, слухає.

Н а т а л я. Як ви гадаєте, він скоро прийде?

К р и н и ц ь к а. Та вже не забариться. Написав же. Мені його лист страшенно сподобався. Пише коротко і ясно.

Я р ч у к. Вони говорять про мене. Це дуже корисно послухати, друзі мої.

Н а т а л я. Що мені робити з ним, Катерино Іванівно?

К р и н и ц ь к а. В таких випадках довго думати не годиться. Заплющ очі і вирішуй.

Н а т а л я. О, ви як той Бернард Грасе, радите мені бути сліпою.

Я р ч у к. Навіть Грасе не забула. Прекрасно.

Н а т а л я. Але що зробиш, коли я не можу бути сліпою? Я в нього вірю, але я повинна його знати.

Я р ч у к. Ого! Бекон!

К р и н и ц ь к а. Кажі прямо, любиш його? Насамперед потрібна ясність.

Н а т а л я. Чи люблю? Та всім серцем, Катерино Іванівно. Іншого слова не знаходжу.

Я р ч у к. Досить і цього. Навіщо шукати інші слова?

К р и н и ц ь к а. Він вартий того. Це ж — сила. Велика сила.

Н а т а л я. Правда ж? У нього ясний розум, велика енергія. Він здатний на рішучі вчинки, на боротьбу. Я вірю в його прекрасне майбутнє. І мені хочеться йти з ним. Я люблю його... Без краю люблю...

Я р ч у к. О, моя дорога! Я не помилився в тобі. (*Виходить за двері, стукає*).

Н а т а л я. Це він! Нарешті!..

Обидві входять до кімнати, засвітили світло.

К р и п ц ь к а. Ну, бажаю. (*Погиснула руку*). Думаю, що тут моя консультація не буде потрібна. (*Пішла до їдальні*).

Наталія прожогом кипулись до дверей, відчиняє їх.

7

Я р ч у к (*входить*). Ну, от і я, дорога Наталю Олександрівно.

Н а т а л я (*вражена*). Ах, це ви. Здрастуйте.

Я р ч у к. Розсильний сказав мені слово, краще за яке я не чув у житті.

Н а т а л я. Яке слово?

Я р ч у к. Він сказав «ждуть», і я мало не кинувся йому в обійми.

Н а т а л я. Сідайте.

Я р ч у к. Ви трохи схвильовані, Наташо!

Н а т а л я. Нічого, це пройде.

Я р ч у к. Так. Це пройде. Але ваше хвилювання дає мені право думати, що я не помилився.

Н а т а л я. В чому?

Я р ч у к. У тому, що ви ставитеся до мене не байдуже.

Н а т а л я (*посміхається*). Ви знаєте, я вперше бачу такого нахабу.

Я р ч у к (*набик*). Значить, дійсно любить! (*До неї*). Ви трохи жорстока, але така ви мені й подобаетесь. Життя не терпить м'яких, сентиментальних людей.

Н а т а л я. Жорстока? Але ж не до всіх.

Я р ч у к. До мене — не дуже? О, я щасливий! Наташо! Для чого стримувати себе? (*Що далі, то більше розпалюється і наступає*). Наташо! Ви відкрили тільки краєчок свого серця, і я вже починаю втрачати розум.

Н а т а л я. Це надарма. З розумною людиною завжди цікавіше, ніж з дурною.

Я р ч у к. Чого ж ви хочете?

Н а т а л я. Вернутись до Бекона. Ви дуже влучно його процитували в своєму листі: «Ми стільки можемо, скільки знаємо». Отже, я маю рацію хотіти, щоб ви не тільки не втрачали розуму, а навпаки, допомогли мені зазирнути в найінтимніші ваші думки. Я хочу знати вас.

Я р ч у к. А хіба ви мене не знаєте?

Н а т а л я. Як ученого секретаря інституту, звичайно, знаю. Але ж у нас з вами питання стоїть інакше?

Я р ч у к. О так! Зовсім інакше, Наталю!

Н а т а л я. Тим-то я й хочу знати більше. Ви з'явилися на нашому обрії недавно, а встигли за цей час дуже й дуже багато. Вас уже скрізь знають, про вас говорять...

Я р ч у к. Ну, я ще нічого не встиг. Це тільки цвіточки.

Н а т а л я. А ягідки — попереду?

Я р ч у к. Ви в цьому сумнівались?

Н а т а л я. Я багато думала про вас і вашу кар'єру. Це хвилювало мене...

Я р ч у к. Наташо!

Н а т а л я. ...і хвилює. Я питала себе, яка невідома зірка веде цю людину? Може, це випадкова фортуна, збіг обставин? Чи це ви самі... ну, як би сказати... скеровуєте хід подій?..

Я р ч у к (набій). О, я знаю, чого тобі треба. (До неї). Так, Наташо! Треба мати розум, енергію, бути здатним на рішучі вчинки, на боротьбу!

Н а т а л я (набій). Звідки він знає те, що я казала про Романа?

Я р ч у к. Треба самому створювати обставини. Треба вміти керувати ними. Треба знати людей, думати й діяти.

Н а т а л я. Але ж діють і інші?

Я р ч у к. Так, але одні діють, як донкіхоти...

Н а т а л я. А другі, як Санчо Панса?

Я р ч у к. Як завойовники життя, як справжні реалісти.

Н а т а л я. Як це зрозуміти?

Я р ч у к. Кожен розуміє по-своєму. Один письменник сказав навіть: «Треба бути великим сукиним сином, щоб прожити на цьому світі».

Н а т а л я. Це жарт?

Я р ч у к. Ні, це філософія.

Н а т а л я. Чия?

Я р ч у к. Мудрих.

Н а т а л я. Значить, і ваша?

Я р ч у к. О, я не дивлюсь на справу так безнадійно. Але я знаю, що люди поділяються на дві категорії: пта-

хи і комахи. Одні народжені для того, щоб пробивати собі шлях у житті й записувати свої імена на Дошку пошани, а другі — щоб залишатись непомітними, стояти в юрбі і заздрити: чому не я, а мій сусіда? Так завжди було на світі.

Н а т а л я. Було, та загуло. Була конкуренція, експлуатація, класові суперечності, боротьба за шматок хліба, знепавість до тих, хто його не давав. Були, звичайно, й птахи і комахи. Але тепер, Григорію Філаретовичу... тепер менс ваша теорія не перекоує. Життя не те. Я думала, що ви скажете цось дотепніше, а це мене не захоплює. Ну, справді. У нас перша-ліпша доярка, пастух, сапальниця на буряках може стати людиною, знаменитою на весь світ, і кожного дня народжуються сотні таких героїв, а ви кажете комахи. Де вже там! Немає ґрунту для цієї теорії. Зникає економічна нерівність, народжується безкласове суспільство...

Я р ч у к (*розпалюється ще дужче*). Безкласове суспільство! Герої... Ну, що ж! Хай народжуються. Але при всіх змінах соціального порядку біологічна основа людини залишається незмінною, незалежно від того — є хліб чи немає. І тому в житті, крім класової боротьби, йде боротьба особиста. Кожна людина має своїх ворогів і друзів, і то не лише на ґрунті економічної нерівності, а хоча б на тому ґрунті, що в одного ніс довгий, а в другого — короткий; один кучерявий, а другий — лисий, один любить жінку і другий — ту саму; парешті — один розумний, а другий — дурень. І тому в житті Форд ненавидить Рокфеллера, а Рокфеллер хотів би задушити Форда, хоч вони обидва — капіталісти. А у нас Булава непавидить Горгулю, а Горгуля ладен утопити Булаву, хоч вони обидва — безпартійні пролетарії...

Н а т а л я. Ну, Форд і Рокфеллер за бариші не можуть помиритись, це зрозуміло. А от про Булаву і Горгулю — це вже ваша поетична фантазія. По-моєму, їм немає за що воювати між собою.

Я р ч у к. Ви наївна, Наталю! Боротьба, особиста боротьба заповнює життя людей! Знайдіть своє місце в цій боротьбі, не пропустіть моменту, і ваша власна перемога забезпечена.

Н а т а л я (*насторожившись*). О! Це вже цікаво. Це вже не філософія, а практика. Говоріть же! Як, по-вашому, треба діяти? Я хочу знати все! Все до кінця.

Я р ч у к. Тоді дивіться в тайники людської душі. Ключ

лежить там, а не теліпається разом із значком ГТО і не приколюється до грудей замість ордена Червоної Зірки. Людипа — самотня. Вона до краю повна своїми таємними бажаннями. Угадайте їх, і ви поставите цю людину на службу собі. Скільки б ви не служили колективу, все одно. Окрему людину, яка вас цікавить, на яку ви робите ставку, це не зачепить за живе. Вона крикне вам «ура», а на другий день забуде. Вона не помітить вас, коли ви будете трубити їй славу в оркестрі. Озбройтесь ніжною флейтою і одиноко, в тиші, заграйте над вухом цієї людини нескладну мелодію її прихованих бажань, виступіть проти її ворогів, і ця людина — ваша. Вона заплатить вам своєю дружбою, відповідь ласкою і зробить для вас все. Ось вічна формула життя. Володіючи нею, я нікому не дам панувати над собою, а пануватиму над іншими. Проїде ще небагато часу, і ви побачите, що я не тільки посяду видатне місце, але мене широко знатиме громадськість, мене поважатимуть і слухатимуть, про мене писатимуть в газетах, я піднесуть над обрієм загальності...

Н а т а л я. Одне слово — ви прославитесь... Кожен знає, хто такий Ярчук!

Я р ч у к. Хай буде так.

Н а т а л я. І висновок?

Я р ч у к. Робіть ви. Я люблю вас. Я прошу вас бути моєю дружиною.

Н а т а л я. А мене ж ви куди, в кишеню покладете, як будете підноситись, чи куди? Майте на увазі, що я теж хочю посідати те місце, яке мені належить.

Я р ч у к. І ви його посядете. Ми будемо підноситись разом.

Н а т а л я. Цим шляхом, що ви намалювали?

Я р ч у к. Цим шляхом, що я намалював.

Н а т а л я. Як же його назвати?

Я р ч у к. Шлях економної витрати сил і боротьби.

Н а т а л я. За що ж боротись?

Я р ч у к. За життя.

Н а т а л я. З ким?

Я р ч у к. З ворогами.

Н а т а л я. З якими?

Я р ч у к. З особистими ворогами тієї людини, що допомагає вам.

Н а т а л я. Так це ж... (Стрималась). Це ж похороше.

Я р ч у к. Абстрактного добра і зла не існує. Все на світі відносно.

Н а т а л я. Це називається — в каламутній воді ловити рябу.

Я р ч у к. Спробуйте піймати в чистій.

Н а т а л я. Нарешті це склока!

Я р ч у к. Хто ж на світі не склочник?

Н а т а л я. Так ви ж наткнетесь на громадськість, на профорганізацію, на партосередок, на місцевком!

Я р ч у к. На чолі яких стоять голова, секретар, член бюро, — прекрасні люди, що мають, проте, своїх ворогів. Зумійте стати другом цих ворогів — і вони допоможуть вам перемогти секретаря. Простягніть же мені руки! Ми підемо разом, і ви не пожалієте!

Н а т а л я. Ух! У мене крутиться голова. Який ви сміливий!.. *(Набік)*. Яка надзвичайна сволота!

Я р ч у к. Ви не помиляєтесь! Але ваша відповідь! Коли ж, коли?

Н а т а л я. Сьогодні, неодмінно сьогодні!

Я р ч у к. Ви згодні оголосити її?

Н а т а л я. О так!

Я р ч у к *(переможно)*. При всіх?

Н а т а л я *(переможно)*. Так, так!

Я р ч у к. Наталю! Хай це розірветься над всіма, як бомба!

Н а т а л я. Так воно й буде!!!

8

Двері навстіж відчипяються,
входить Убийбатько з величезним букетом.

Убийбатько *(на всі груди)*. Привіт!

Н а т а л я. Роман!

Убийбатько *(повільно опускає букет)*. Так... Дійсно... Це я...

Я р ч у к. Який ти шикарний! З букетом... Ха-ха-ха. *(До Криницької, що входить з веранди)*. Будь ласка... Подивіться! Картина! *(Сміється)*.

9

Н а т а л я. Ти з квітами, Романо?!

Убийбатько. Да. Я приніс... *(Дивиться на свій букет)* ... квіти. Це... вам, Катерино Іванівно. Не відмовте прийняти. В найкращому магазині з Васею вдвох вибирали.

Криницька. Це мені? Я так і знала. *(До Наталі)*.
Ти, значить, знов наплутала?

Убийбатько. Та ні. Все ясно, як день...

Криницька. Ну, розплутуйте тепер, а квіти я у вазу поставлю. Букет підходящий. Ходіте, Григорію Філаретовичу, допоможіть мені.

Ярчук. З великою приємністю. *(Зробив Романові ручкою)*. Адьє. *(Пішов за Криницькою)*.

10

Наталія. Романе... Слухай...

Убийбатько. Ти обурена? На твоїх ланітах, як говориться в таких випадках, палає рум'янець досади. Прощу вибачити, але я попередив тебе про свій прихід коротким посланням. І все ж, як бачу, прийшов невчасно.

Наталія *(роздратовано)*. Так! Я обурена. Чуєш? Обурена, що мені доводиться пояснювати тобі. Ти сам повинен все зрозуміти...

Убийбатько. ...і простити. Але не можу. Не можу простити... Совість не дозволяє.

Наталія. Не можеш, і не треба. Але почувати ти можеш? Чи й досі не навчився?

Убийбатько. Проходжу зараз ударні курси.

Наталія. А може, тобі на ці курси треба ще років десять? Ти ж не дуже поспішаєш.

Убийбатько. Ну, ні. Це ти перехватила. Десять років, це ж — три п'ятирічки, а я сподіваюсь, що за другу п'ятирічку я вже сам зав'язуватиму краватку. А решта — дурниці. Головне в житті — краватка.

Наталія *(глянула і мимохіть розсміялася)*. А це ти сам зав'язував?

Убийбатько *(похмуро)*. Це? *(Ланнувся галстука)*. Це сам. А що? Є якийсь дефект?

Наталія. Нічого сказати, артистично зав'язав.

Убийбатько. Будь певна, я вже що як зав'яжу — не розв'яжеться!

Наталія. Та ти такий. Нагнись трошки, я поправлю.

Убийбатько нагинається, вона поправляє йому краватку.

Убийбатько *(відчувши пахоці її волосся)*. Та ні...
Поправляй так... Я не можу нагнувшись...

Наталія. Чого?

Убий батько. Ну, чого... Не можу і все. Не виношу.

Наталя. Уже.

Убий батько. Дякую.

Наталя. На здоров'я. Ну, тепер кажи прямо, що це значить: лист, краватка? Невже збираєшся заявити, що любиш мене?

Убий батько. Ні, не збираюсь.

Наталя. А чому?

Убий батько. Колись Наполеон спитав свого маршала: «Чому ти програв бій?» Той відповів: «На те було десять причин». — «Перша?» — «Не було пороху...» — «Можеш про решту дев'ять не говорити», — сказав Наполеон.

Наталя. Ну?

Убий батько. Ну, отак і я: скажу першу причину, а решту не згадуватиму.

Наталя. Яка ж це перша причина?

Убий батько. Я не люблю тебе.

Наталя. Ну, тоді... тоді ти дійсно можеш інших не згадувати.

Убий батько. Отож я й кажу. Це для курців?

Наталя. Що?

Убий батько. Кімната?

Наталя (*розстроєно*). А, пали... Можна.

Убий батько (*запалив, сів*). Сідай, Наталко.

Наталя. Дякую. Чого ж ти прийшов?

Убий батько. А так просто. Квіти приніс Катерині Іванівні.

Наталя. Оце і все?

Убий батько. Поки що все. Далі я мав намір сказати тобі одну річ, власне, спитати тебе. Але тепер не знаю, питати чи не питати.

Наталя. Подумаєш, який гамлетизм. Це тобі не личить.

Убий батько. Отак я і думаю. Краще не питати.

Наталя. Та питай уже! Ну?

З дверей їдальні виткнувся був Ярчук і сховався.

Убий батько. Може, я затримую? Он, бач, Григорій Філаретович — виткнувся та й сховався, як суслик.

Ярчук (*виткнувся*). Нічого не сховався. Я тут, розумієш, зайнятий. Гірчицю примусили терти. (*Сховався*).

Убий батько. Привчайся, Гришо! В житті ще й не те доведеться терти. (*До Наталі*). І давно тре?

Н а т а л я. Ні, недавно. Але встиг, як бачиш, прийти ранише за тебе.

У б и й б а т ь к о. Та я бачу. І все-таки хочу поставити тобі одне запитання. Що б ти мені сказала, Наталко, коли б я раптом вирішив прославитись?

Н а т а л я. Ти?!

У б и й б а т ь к о. Я. Чого ти так дивуєшся? От схотів — не прославляюсь. Схотів — прославився. Що ж тут такого?

Н а т а л я. І ти, Романе?!

У б и й б а т ь к о. Що ти так питаєш, піби ти — Цезар, а я — Брут? «І ти, Бруте?» Ну, і я. Хіба ще хто хоче прославитись, крім мене? Хто ж цей, сказати б, мій конкурент на лавровий вінок, мій злий суперник? Хто?

Знову виткнувся запеклований Я р ч у к.

Нічого, Гришо, три, три, гіркіша буде.

Той зникає.

Н а т а л я. А як же ти хочеш прославитись?

У б и й б а т ь к о. Мій спосіб трохи незвичайний. Я хочу написати комедію.

Н а т а л я (*радісно*). Ти хочеш стати письменником?

У б и й б а т ь к о. Ні, письменницька робота не для мене. Письменник повинен пропускати через свою душу цілі табуни людських пристрастей, хороших і поганих, добрих і злих. Кожен із типів, яких показує письменник, мучить його своїми нерозв'язаними питаннями, мучить довгими ночами... У кожного свої протиріччя, свої бажання, а душа письменника, як реторта на вогні, повинна витримувати це постійне кипіння й давати бажану реакцію. Ні, я не міг би довго терпіти цього незвичайного, напруженого стану. Я міг би лопнути з радощів за своїх героїв або з ненависті до них. Але кожна людина може написати в житті одну річ, в якій вона розвантажить свою душу від того, що її гнітить або хвилює. От таку річ я й хочу написати. Це буде комедія. Так би мовити, філософсько-соціально-психологічно-побутово-сатирична.

Н а т а л я. Про що ж саме?

У б и й б а т ь к о. Про людську підлоту, про те, чия це зброя, і про межі діяння її в Радянській країні. Про безпринципних тварюк, холоуїв, яких не може терпіти наша земля.

Н а т а л я. Романе! Яка ж гостра й потрібна тема!

У б и й б а т ь к о. Правда?

Н а т а л я. Так. Показати підлоту як спадщину старого світу, в якому людина була самотня!

У б и й б а т ь к о. ...Гризла другу людину зубами...

Н а т а л я. ...Топила її в багні!

У б и й б а т ь к о. ...Плювала їй у душу ради особистої кар'єри! Показати, що підла людина — це не просто собі підла людина, а що це — нащадок старого світу. І що в наших умовах, на радянській землі, цей корінь не знайде для себе соків, щоб розпуститися, бо його підрубає перший радянський двірник, що поливає дерева! Як ти на це дивишся?

Н а т а л я. Так, Романе, так! Вони твердять, що людина була й залишилась самотня, що вона заздрить іншій людині і ненавидить її як особистого ворога. Але наша дійсність розбиває їхні теорії, як хвиля розбиває уламки гнилого корабля. Намалюй нещадними сатиричними фарбами пики одщепенців суспільства, яких життя викидає на смітник історії.

Я р ч у к (*вигукнувся з гірчицею*). Наталю Олександрівно, може, годі? У вічі заходить.

У б и й б а т ь к о. Три далі! То й добре, що у вічі заходить!..

Голос Криницької: «Ідіть сюди. Гірчиці!»

Ярчук зникає в їдальні, вона зачиняє двері.

Наталко! Ти читаш мої думки!

Н а т а л я. А хіба ми думаємо по-різному, Романе?

У б и й б а т ь к о. Ні, але я думав... Ну, говори ж ясніше!

Н а т а л я. Чого ж ще ясніше? Випікати їх треба з усіх щілин, бо вони вповзають у наші будинки, в наші установи, в інститути на секретарські крісла!

У б и й б а т ь к о. Наталко! Та це ж — Ярчук!

Н а т а л я. Так! Ярчук. Той, кого ти був прийняв за друга! І ти міг подумати! Романе! Ось мої руки. Візьми їх! Комедію про Ярчука ми будемо писати разом.

У б и й б а т ь к о. Наталко. (*Не міг вимовити слова, задихаючись обійняв, притиснув її голову до грудей, заглянув у вічі*).

Н а т а л я (*тихо скрикнула*). Романе... (*Завмерла в довгому поцілунку*).

З їдальні увійшла Криницька. Спилилася, паче вкопана.

Криницька. Ага, я так і знала. *(Зникає в їдальні, звідки хутко повертається з букетом).*

Убийбатько. Люблю! Чуєш? Пропадав, мучився, як верблюд.

Криницька *(подає квіти)*. На, віддай за призначенням, верблюд...

Наталія. Романе! *(Вирвалась з обіймів і, щаслива, радісна, вибігла в сад).*

Убийбатько *(не може отямитись)*. Може, це сон?

Криницька. Цілком можливо. Тим більше, що він приснився й мені.

Убийбатько *(помітив Криницьку, кинувся і поцілував її)*. Спасибі! Наталко! *(Вибігає в сад).*

Криницька *(стоїть серед кімнати з букетом)*. Дивно. Якісні зміни закоханого мужчини настільки значні, що він може перетворитись на верблюда і зникати, як міраж.

Ярчук *(входить)*. Я там самотній, Катерино Іванівно.

Криницька. А я тут самотня. Уявіть собі, який збіг обставин.

Ярчук. А де ж Роман?

Криницька. Утік.

Ярчук. Куди?

Криницька. В сад.

Ярчук. Відолаха. Мабуть, розмова з Наталею кінчилась для нього несподівано?

Криницька. Да. Страшенно. Я ще ніколи не бачила, щоб так цілувалися. Це був рекордно затяжний поцілунок.

Ярчук. Що?! Та ви жартуєте!!

Криницька. Добрі жарти, коли він трохи не задушив її в своїх обіймах.

Ярчук *(остовпів)*. В обіймах?! Так де ж вони? Де?!

Криницька. Та що я вам, довідкове бюро, чи що? Он, здається, в саду, продовжують свої заняття. *(Вийшла).*

Я рчук (*метнувся до веранди, глянув у сад*). О! Сто тисяч чортів! Цілує! Що це! Що ж це таке? Невже все пропало? А мій лист? А її розмова з Курницькою, яку я чув на власні вуха? Отут же вона стояла і говорила «Люблю його без краю...» і згадувала мій лист. (*Побачив на роялі лист*). Ось же він! Ось мій лист, вона залишила його... (*Розгортає лист, читає*) «Наталко! Мені треба сказати тобі двоє слів. Зайду перед вечором. Убийбатько». (*Стоїть, мов очманілий*). Так ось воно що! (*Побачив квіти*). З букетом... Усе ясно! Все! Як хлопчик, розплескав свою душу перед цією хитрою жінкою. Перший раз у житті, Гришо! Перший раз тебе одурено. Тепер ці люди тримають тебе в своїх лапах. Над Березним нависла гроза. Перемога Вересая цілком можлива, — і коли вони розкріють твої теорії, ти летиш у прірву разом з Березним. Тебе викинуть за двері, як ганчірку, коли ти не викинеш за двері інших. Що ж робити? Що робити, хто мені скаже?

Дзвінок. Ярчук відкриває двері, входить Ружевський.

Я рчук. Стефан Стефанович!

Ружевський. Я сі зморив, як пес. Я вас шукав по всіх закоморках, а ви сі пасолоджуете в сеї панячки.

Я рчук. Так, я почуваю себе щасливим. А що трапилось?

Ружевський. Трапився скандал. Ми з вами не всі повинні взнати. Партійний комітет виключив мене з КП(б)У!

Я рчук. Що?

Ружевський. Прошу не хвилюватися. Сергій Михайлович апелюватиме до вищих інстанцій. Але могло б трапитись велике свинство, кобим вас тут не спіймав.

Я рчук. Говоріть, нарешті!

Ружевський. Розумієте, Сергій Михайлович узяв у партійному комітеті якісь документи, хай їм цур, я їх не бачив, а той дурень Хортевич помилково завіз їх на своє приміщення. Вересай питає...

Я рчук. А чого ж Хортевич не сказав, що вони в нього?

Ружевський. То було б свинство, якби він таке сказав. Документи секретні, а він позапартійна людина. То він би підвів Сергія Михайловича під монастир.

Я р ч у к. Ситуація надзвичайно цікава.

Р у ж е в с ь к и й. Свинська ситуація, бігме.

Я р ч у к. Що ж ви хочете від мене?

Р у ж е в с ь к и й. Порятунку.

Я р ч у к. Якого?

Р у ж е в с ь к и й. Розумієте, мамцю, документи у мене.

Я р ч у к. А ви ж казали, що вони у Хортевича.

Р у ж е в с ь к и й. Так, але я поїхав до нього і взяв, а передати Сергію Михайловичу не можу, бо там зараз Вересай. Тоді я подзвонив телефоном і сказав Сергію Михайловичу, що документи у вас і щоб він сказав про це Вересаю.

Я р ч у к. Що?! У мене?!

Р у ж е в с ь к и й. Іншого виходу немає! Ви мусите допомогти нам, інакше ми всі пропали.

Я р ч у к. Ну, пропадати я не хочу і не збираюся.

Р у ж е в с ь к и й. Тоді дайте ключ од вашої шухляди. Я покладу туди запечатану куверту з документами. А Сергій Михайлович заїде сюди на хвилю, і ви при Вересай підтвердите, що документи у вас. То є природна річ: запечатану куверту, яку директор забув у себе на столі, секретар зберігає тим часом у своїй замкненій шухляді. То не є ніякий злочин, мамцю...

Я р ч у к (*у нього раптом виникає свій план*). Блискучий вихід!

Р у ж е в с ь к и й. Правда?

Я р ч у к (*з радістю*). Ви не могли придумати нічого кращого! Все врятовано!

Р у ж е в с ь к и й. То давайте ж скорше ключ!

Я р ч у к. Ось він! (*Дістає*). Але ви повинні приїхати сюди з Сергієм Михайловичем і привезти мені цей ключ, бо ви ж розумієте, що в цій ситуації він може кожної хвилини бути мені потрібний.

Р у ж е в с ь к и й. Голова! Ах, золота голова! Я зовсім про це забув. В тій хвилі ми будемо тут. Біжу!.. (*Виходить*).

16

Я р ч у к (*сам*). Гроза насувається. Хай буря напинає мій парус. Вона послужить мені, як послужила Єлизаветі Британській на гішпанів. І коли на цій землі є ще хоч один Ярчук, то я кажу йому: будь спокійний, друже...

Дзвінок.

Прошу! Заходьте, дорогі гості!..

Входять Вася, Оля та кілька аспірантів та аспіранток. З ідальні входить Криницька.

Я р ч у к. О, скільки гостей!

В а с я. І як приємно їм бачити вас, Григорію Філаретовичу.

Г о л о с и. Привіт, Катерино Іванівно!

К р и н и ц ь к а. Здрастуйте! Що ж ви так затримались?!

Г о л о с и. А де ж Наталка, Роман?

К р и н и ц ь к а. За моїми відомостями, вони в саду, і притому в найкращому настрої. Правда ж, Григорію Філаретовичу?

Я р ч у к. Настрій, Катерино Іванівно, річ не постійна. Він часто змінюється.

К р и п и ц ь к а. Звичайно, в кого є на це причини.

В а с я. О, та тут, як видно, якісь події!

К р и н и ц ь к а. Події відбуваються в саду. Ходімте туди...

Г о л о с и. Це цікаво! Пішли!

Всі, крім Ярчука, виходять в сад.
Звідти потім чути гомін, вибухи сміху.

18

Я р ч у к (*сам*). Шуміть, дорогі ентузіасти. Діліть шкуру ще не вбитого ведмеда. Він помилився на цей раз, але на помилках ми учимось. Моя помилка в тому, що я обрав за свій об'єкт Бережного, а не Вересая. Система вірна, лише один гвинтик я помилково взяв не той, і от провал. Та ми поправимо його! Тільки б вийти з-під вашої рогатици цілим і непошкодженим... І моя система, вічна, як цей світ, ще покаже себе! Покаже! Тепер ви так легко не пізнаєте мене... (*Наближаються голоси. Він вислизнув на веранду*).

19

Входять Убийбатько, Наталя, Вася, Криницька, Оля, гості. Всі збуджені, говорять всі зразу.

— Ну, вітаємо, Наталко!

— Романе!

— Але подумайте! Яка спритна людина...

У б и й б а т ь к о. Чекайте! Його нема?.. Ех! Друзі! (*Сів до рояля, заспівав*).

Всі підхопили.

Над нами вічність упада,
Як біг і шум води,
Моя країна молода,
І я в ній молодий!

Хто в небі крила розгорта
І крає шлях новий?
Моя країна молода,
І я в ній молодий!

Хто людське серце підійма,
Як факел огневий?
Моя країна молода,
І я в ній молодий!

Чорт! Як тепер легко й радісно. А хто запалив наш гнів проти цих мерзотників і оголосив їм нещадну війну? Вересай! Тепер нам ясно, хто ці люди. Ясно також, хто такий Ярчук. І треба зібрати всі факти, що допоможуть нам розкрити його до краю.

20

Увійшов Ярчук, посміхається. Німа сцена.

Ярчук. Факти? Будь ласка. Я сьогодні відкрию. Не хвилюйтесь, друзі мої. Я відкрию такі факти, що вам і не снилися.

Убийбатько. Ти?!!

Ярчук. Що, несподівано, Романе? Ну, що ж, для того, хто годує собак тоді, як іти на полювання, завжди буде багато несподіванок. Хто ж дивиться трішки вперед, той може в рішучу хвилину розповісти партії значно більше, ніж ти, мій друже, ревнуючий цю товаришку до мого неіснуючого коханця.

Всі ахнули.

Наталія. Яка підлота! Ви ж самі казали мені...

Ярчук. Я казав вам те, що вам хотілося почути від мене. Я висловлював всі ваші власні думки. Але це не значить, що так думаю я.

Убийбатько. Та коли ж буде край?! Га?? (Ударив по клавішам).

Загальний рух.

Входять Вересай.

Всі. Товариш Вересай!

Вересай. Здрастуйте. *(Глянув, зорієнтувався)*. Що, Романе, виконуєш рапсодію?

Убийбатько. Виконую, товаришу Вересай.

Наталія. Чекайте! До початку всіх розмов, поки буде сказано хоч одне слово, я пропоную підняти келих за здоров'я товариша Вересая. Я хочу сказати, що в ньому ми вітаємо пашу кришталево чисту, одверту й безстрашну більшовицьку партію, яка не терпить у своїх лавах підлих і ницих людей. Коли ж вони пролазять до неї... то вона випікає їх розпеченим залізом, як болячку. От... за це... *(Не змогла кінчити, хвилювання перетнуло їй голос)*.

Вересай. Ну, ну, Наталко... Заспокойся. Ти завжди зміла триматися. Що з тобою?

Дзвінок.

Хутко входить Бережний, за ним Ружевський.

Бережний. Пробачте, що я входжу сюди непроше-ним гостем, але у мене справа до товариша Ярчука, яку я мушу тут з'ясувати.

Ярчук. Добрий вечір, Сергію Михайловичу.

Бережний. Ви замкнули до своєї шухляди докумен-ти, які я залишив у себе на столі. Чому ви мені не ска-зали про це? Прошу пояснити.

Ярчук. Ви дозволите мені відповісти на це запитання, товаришу Вересай?

Вересай. Вас же запитує товариш Бережний?

Ярчук. Але відповісти я можу тільки вам.

Наталія. Все, що він скаже, все буде брехня! Все, від початку і до кінця.

Ярчук. Ви подаремно хвилюєтесь. Тут є кому відрізи-ти брехню від правди...

Вася. А хто хвилюється? Не викручуйся!

Вересай. Спокійно, Васю. *(До Ярчука)*. Говоріть.

Ярчук. Так. Документи Сергія Михайловича справді лежать у мене у шухляді, але я почну не з документів, а з першого дня свого приїзду до столиці. Я почну з то-го, як Ружевський, з повної згоди Сергія Михайловича, призначив мене на вченого секретаря інституту з умовою,

щоб я діставав і опрацьовував матеріали проти вас, товаришу Вересай! Проти найкращого, найчеснішого більшовика, проти непримиренного, загартованого бійця за чистоту ленінських, сталінських...

Вересай (*гостро*). Пропустіть це місце вашої промови. Візьміть далі.

Ярчук. (*трохи розгубився, але швидко опанував себе*). Гаразд... Я почну з того, як Сергій Михайлович замовляв мені доповідь про себе... під назвою «С. М. Бережний і радянська культура».

Бережний. Що це? Сон?

Ярчук. Як він сам редагував цю доповідь! Як він жадав слави і почестей і випускав свої шкідливі «Думки педагога», що отруювали мозок нашої студентської молоді.

Бережний. Ви... ви... продовжуйте!

Ярчук. Як Сергій Михайлович наказував мені захищати Ружевського та Хортевича, цих буржуазних прихвостнів, що обліпили кабінет Бережного, кадили йому фіміям холуйської похвали, щоб засліпити його і робити своє чорне діло!

Ружевський. Мамця!

Ярчук. Не перебивайте мене! Я скажу все до кінця. Я приїхав із глухої провінції. Я був наївною людиною. Я мріяв тільки працювати, день і ніч працювати на користь соціалізму. Але я потрапив у лабеті властолюбного переродженця, Сергія Михайловича Бережного, та його ад'ютантів — Ружевського і Хортевича, про яких я ще скажу.

Ружевський. Сергію Михайловичу! Він збожеволів!

Ярчук. І от ці люди, що вони зробили з мене? Лакєя! Вони розтоптали мою гордість, мою партійну честь. Їм було мало цього, і вони примусили мене піти на темні махінації. За їхніми вказівками я повинен був послати свого кращого друга на периферію, щоб позбутися одного з відданих нам людей — я говорю про Романа Убийбатька.

Роман. О Геракліт! Ти чуєш?

Ярчук. Але їм цього було не досить. Бережному треба було схилити на свій бік аспірантуру, і мені зроблено натяк, щоб я закохав у себе товаришку Наталю.

Бережний. Я задихаюсь.

Вересай. Це те повітря, яке ви для себе обрали, яким дихали стільки часу. Невже не звикли?

Я р ч у к. Я пішов на все ради свого директора. Я почав вишитувати цю товаришку, як вона дивиться на життя і на людей. Заради успіху справи я вигадував нісенітницю про те, ніби в житті усе будеться на особистій боротьбі. Мені здалося, що вона симпатизує моїм вигаданим теоріям і співчуває моїм кар'єристським планам. І я плів їх ради інтриги, у яку мене втяг Бережний.

В а с я. Невинне ягнятко!

Я р ч у к. Ви бачите, що зробив з нами Бережний? Люди перестали вірити найбільчшому крику душі.

В е р е с а й. А ви без крику. Ми й так усе чуємо.

Я р ч у к. Гаразд. Я перейду до останнього, до фактів, що стверджують мої слова. Нарешті я маю можливість показати справжнє лице усіх цих людей. Так слухайте ж! Секретні документи, які Бережний узяв у партійному комітеті, він передав Хортевичу, а той забрав їх до себе, не знаю для якої мети. Коли ви спитали про ці документи, Ружевський прибіг сюди і взяв у мене ключ від моєї шухляди, щоб покласти туди документи, а мені велів сказати, ніби документи заховав я сам.

Р у ж е в с ь к и й. Це брехня! Клянусь, це нахабна брехня! Документи були в нього!

Я р ч у к. Ви чуєте? Наклеп! Який страшний клеп! Куди я потрапив? *(До Ружевського)*. Я брешу?

Р у ж е в с ь к и й. Маю вражіння, що підло брешете, мамцю моя!

Я р ч у к. Ви не за ключем приїздили сюди?

Р у ж е в с ь к и й. Ні! Клянусь своєю честю!

Я р ч у к. Ви чули! *(Обводить усіх очима)*. Руки вгору, громадянине Ружевський!

Той мимохіть підіймає,
Ярчук опускає руки в його кишені і дістає ключ.

Ось він, мій ключ, який у мене взято кілька хвилин тому! Я кінчив! Я виконав свій обов'язок, викривши цих людей до кінця. *(До Вересая)*. Візьміть цей ключ, товаришу Вересай!

Загальне здивування.

О л я. Оце так номер!

В е р е с а й *(одводить його руку)*. Залишіть цей ключ собі. *(Пильно дивиться на Бережного)*. Ну, що ж ви тепер нам скажете, шановний Сергію Михайловичу?

Б е р е ж н и й. Що... що я можу тепер сказати?

Вересай. Кажіть усе. (На Ярчука). Ось стоїть людина, якій ви так вірили...

Бережний. Ця людина продала мене. Що я можу ще сказати?

Ярчук. Ви чуєте? Це я продав?! Я викрив вас, а не продав, і ви не залякуйте мене приписами міщанської моралі. Не залякаєте!

Вересай. Ви... помовчіть. Розмова з вами потім. (До Бережного, показуючи на Ружевського). Ось друга людина вашої системи. Ви зрівнювали її з наукою. А вона продавала науку пролетарської революції нашим найлютішим ворогам. В «Думках педагога» ви давали цим людям аванси, ховаючись за голосну фразу. В наказах по Інституту висловлювали подяки Хортевичам за їх ініціативу. А вони скористались не тільки вашими авансами, а ще хотіли потягти з-під вашого носа документи державної ваги. На щастя, ми спіймали злочинців на гарячому. Скажіть же, як це сталося, що з комуніста ви перетворились на те, що ми тепер бачимо перед собою?

Бережний. Не знаю. Нічого не питайте... Античний хор обернувся на зграю мерзотників. Бачу... сліпота падає, як злодій, непомітно... Як гниль, прокрадається в серце отрутою... Мабуть, це так. Але як же пізно я це побачив! Як пізно зрозумів. Одне мені хочеться сказати. Ви діяли як людина, для якої не можу знайти докору... Я б хотів сказати — пробачте... Але я знаю, що не все на світі можна пробачати.

Вересай. А виправити?

Бережний. Якщо моя ганьба не виявиться дужчою за мене... А зараз — прощайте. (Виходить).

Ружевський. Сергію Михайловичу, Сергію Михайловичу, почекайте. А я ж куди?

Вересай. Там вам покажуть дорогу.

Ружевський вислизнув з кімнати.

Ярчук. І цим людям я був віддав свою душу. Трагічно, але це так. Пробачте, я почуваю себе дуже зле. Піду...

23

Але тут Ярчуку перегороджує шлях Булава, який допіру ввійшов.

Булава. Ні, стій. Стій, молодий чоловіче, не поспішай!

Голоси. Порфирій Маркович!

Булава. Я тут, товаришу Вересай. Дозвольте сказати.
Вересай. Говоріть, Порфирію Марковичу.
Ярчук. Що вам треба?

Булава. Сорок п'ять років я прослужив за швайцара. Всю науку пройшов, усе лакейство, котре до революції було на світі, я вивчив. Але такого... молодого чоловіка не зустрічав і не бачив. Да, не бачив і не зустрічав, а він ще й питає, що мені треба! Ось! *(Трусить листом)*. Відповідь на мій рекомендований лист! Секретар житлокооперативу повідомляє, що Горовенко Микола Андронович, швайцар Інституту нормальної анатомії, давно помер, царство йому небесне. А ти мені від нього листа привіз. Сам сочинив за покойника!

Сміх.

Вася. Здібностям цієї людини нема краю!

Булава. Так. І за це я йому всю душу віддав, всі резолюції об'яснив. А він, довідавшись, що я написав відповідь на той фальшивий лист, вирішив мене, свого вчителя і благодійника, усунути з дороги, щоб, бува, чого не вийшло. Узнав, що наш двірник зо мною в серцях, і підказав йому написати на мене заяву, щоб звільнити мене з посади.

Вася. Теорія особистої боротьби на практиці.

Убийбацько. І він написав?

Булава. Так, двірник Горгуля Іван Петрович, з яким ми дійсно лаємось за різні проблеми, написав до місцевого комітету заяву. Написав, да! Тільки не на мене, а на цього молодого чоловіка. Ось вона, ця заява товариша Горгулі! *(Читає)*. «Як член профсоюзу комунальників повідомляю, що громадянин Ярчук займається політикою і хоче втопити Булаву Порфирія, який хоч і має недостатки, а на таке не заслуговує. Член профсоюзу комунальників, Горгуля Іван Петрович, з 1920 року».

Ярчук задкує до дверей і непомітно зникає.

Я не можу говорити, товаришу секретар партії. Я плакав і обіймав Горгулю, коли розкрилась передо мною проблема, і я побачив, що лакей лакея завжди продасть, а трудящий трудящого — ніколи не продасть!

Іван Петрович Горгуля, що стояв десь непомітно ззаду, виступив наперед у білому фартуху, у форменій шапці, з блискучою бляхою на грудях і мовив поважно.

Горгуля. Вищесказане удостовіряю.

Убий батько. Це дійсно... Прекрасно!

Голоси. Чудово! Порфірію Марковичу...

Вересай. От з таких Ярчуків і виростають прямі руїни того, що творить робітничий клас. Покажи їх, Романе, з фальшивою посмішкою на устах і з каменем за пазухою — і ти не погрішиш проти реалізму нашої боротьби.

Крилицька. Чекайте, а де ж він?

Всі оглядаються. Ярчука нема.

Оля. Зник?

Вася. Не зник, а намагається змінити адресу.

24

На мить — темно. Потім знову паркан і замкнені ворота. Через паркан з того боку перекинулись цупкі руки Ярчука. Дряпаючись, він намагається видертись на верхівку паркана.

Ярчук. Ну, от і я, мої любі друзі і мої милі вороги... Піймали, думаете? Не поспішайте. В іншому кінці республіки я буду обережніший... і моя система... Чорт! Який високий паркан... Але не вдержите!.. *(Видерся на верхівку паркана, готується стрибнути).*

25

По цей бік паркана з'являється Горгуля.

Горгуля. А от і вдержимо. Опускай паруса, бо далі тобі плити нікуди!

Ярчук. Пропусти! Пропусти, кажу!

Горгуля. Нема тобі пропуску!

Булава *(з'являється по той бік паркана)*. Тримай його, Іване Петровичу. Хапай kota поперек живота — і крапка!

Завіса

ПРИМІТКИ

ДИКТАТУРА

П'єса написана в серпні-вересні 1929 р. Уривки з неї вперше були надруковані в журн. «Шквал» (1929, № 38). Повністю п'єса опублікована в журн. «Гарт» (1930, № 3). В наступні роки вона тричі виходила у видавництві ЛІМ окремими виданнями (1931, 1932, 1934).

Текст п'єси зазнавав змін з кожним новим виданням. Автор змінює кількість картин і сцен та їх назви, знімає або додає другорядних дійових осіб, скорочує окремі діалоги й репліки, розширює монологи тощо, але ні загальний зміст твору, ні ідейно-політичні акценти окремих дій не змінюються.

Уперше «Диктатура» була поставлена в одеському Театрі Революції (тепер Український драматичний театр ім. Жовтневої революції), з колективом якого І. Микитенка вдала з 1925 р. спільна праця і щира дружба. Поставив п'єсу режисер М. С. Терещенко; в ролях були зайняті провідні актори театру Ю. В. Шумський (Дудар), О. В. Осташевський (Чирва), І. Е. Замичковський (Ромашка), Л. В. Мацієвська (Півниха) та ін. Незабаром відбулися прем'єри «Диктатури» в Київському театрі ім. І. Франка (постановка Г. П. Юри), в харківському Червонозаводському театрі (постановка В. В. Василька), в Театрі ім. М. Зацьковецької у Запоріжжі (постановка Б. В. Романицького), Дніпропетровському театрі ім. Т. Шевченка (постановка І. Я. Юхименка) та інших театрах України.

У тому ж і наступному сезонах «Диктатура» з успіхом пройшла в багатьох театрах Росії (зокрема в Москві й Ленінграді), Білорусії, Узбекистану, Вірменії, Азербайджану, Башкирії та інших республік.

Текст подається за виданням 1934 р.

Рукописи п'єси зберігаються в архіві письменника.

КАДРИ (*«Світліть нам, зорі!»*)

Перший пачерк п'єси з студентського життя під назвою «Благодарю вас» І. Микитенко написав російською мовою ще 1924 р. У 1928 р. письменник повертається до цього задуму і починає збирати матеріал для широкого прозового твору про життя студентів

20-х років, проте успіх «Диктатури» заохочує його і цього разу звернутися для втілення обрапої теми до жанру драматургії. Робота над новою п'єсою безпосередньо почалася в грудні 1929 р.

П'єса була вперше поставлена восени 1930 р. в одеському Театрі Революції М. С. Терещенком, спектакль оформив художник А. Г. Петрицький. У тому ж сезоні «Кадри» пішли в театрі ім. І. Франка у постановці Г. П. Юри (120 вистав за сезон), в театрі «Березіль» у Харкові, в МХАТ 2-му, в бакинському Робітничому театрі (понад 100 вистав за сезон) та в багатьох інших театрах республік Радянського Союзу.

Уривки з «Кадрів» уперше були надруковані в журн. «Шквал» (1930, № 31) та «Студент революції» (1930, № 22). Повністю п'єса опублікована в журн. «Гарт» (1931, № 1—2).

У 1932 р. «Кадри» вийшли окремим виданням у харківському видавництві «Радянська література».

Текст подається за виданням 1932 р., що з погляду повноти може вважатися основною редакцією твору. Автор включив сюди ряд спец, яких не було в журнальному варіанті, грунтовно відредагував текст, розбив деякі картини на дрібніші епізоди.

Рукописи п'єси зберігаються в архіві письменника.

АРА — американська організація, метою якої була допомога продовольством та іншим необхідним європейським країнам, які потерпіли під час 1-ї світової війни. Під час голоду в Поволжі (1921 р.) Радянський уряд дозволив діяльність АРА в нашій країні. Правлячі кола США намагалися використовувати АРА для підтримки контрреволюційних елементів і підривної діяльності в СРСР.

СПРАВА ЧЕСТІ

П'єса була закінчена навесні 1931 р. і тоді ж поставлена в одеському Театрі Революції М. Т. Пащиним. Восени нею почав свій перший сезон новостворений харківський Театр Революції (нині театр ім. О. Кобилянської у Чернівцях). Поставив п'єсу художній керівник театру М. С. Терещенко, оформив виставу А. Г. Петрицький.

У тому ж сезоні «Справа честі» з великим успіхом пройшла на сценах багатьох театрів України та братніх республік, зокрема в Москві, Ленінграді, Баку, Ашхабаді, Мінську, Єревані, Читі, Свердловську, Казані, Уфі, Магнітогорську, Чимкенті, Красноярську, Златоусті, Пермі, Тулі та ін.

«Справа честі» була опублікована в журн. «Гарт» (1931, № 9—10); 1932 р. вийшла окремим виданням: І. Микитенко. Справа честі, Х., «Гарт», 1932. Наступного року видання було повторене (І. Микитенко. Справа честі, Х., «Гарт», 1933). Друге видання 1933 р. має ряд стилістичних виправлень. Четверта картина, яка в попередніх виданнях зветься «Горіх товариша Мохова», тут має назву «Грусна політика». Восьма картина попередніх видань «Шахтарі плюс теорія» тут відсутня зовсім, а сцени, з яких вона складається, перенесені в інші картини. Крім того, автор зробив дві вставки, в яких докладніше пояснив суть нової системи видобутку вугілля, запропованої героєм п'єси інженером Іваном Ордою. В образі Івана Орди легко вгадується відомий у ті роки на Донбасі інженер К. Карташов, разом з яким І. Микитенко два місяці працював у шахті й про якого писав документальну повість (лішиплася незакіпченою, зберігається в архіві письменника).

В усіх виданнях п'єси передували епіграфи з політичних документів початку 30-х рр., а також уривок з промови В. І. Леніна на І Всеросійському з'їзді гірників у квітні 1920 р.:

«Ваша спілка буде однією з найпередовіших сил, одержавши на це всю допомогу державної влади, яку ми тільки зможемо дати. І я певен, що такі самі жертви внесете і ви... в справу піднесення продуктивності праці і самопожертви робітників вугільної промисловості, зайнятих працею, можливо, найважчою, найбруднішою, найбільш убивчою, яку людська техніка прагне взагалі знищити».

Текст подається за виданням 1933 р.

Рукописи п'єси зберігаються в архіві письменника.

Ком'ят Аладар (1891—1937) — угорський поет, активний діяч Угорської радянської республіки 1919 р., один із засновників Спілки пролетарсько-революційних письменників та художників Угорщини.

ДІВЧАТА НАШОЇ КРАЇНИ

П'єса написана в 1932 р. Поставлена вперше на відкритті сезону 1932—1933 р. в харківському Театрі Революції. Поставив п'єсу М. С. Терещенко, оформив виставу А. Г. Петрицький.

У тому ж і наступному сезонах п'єса йшла в більшості театрів України і майже в 60 театрах Азербайджану, Грузії, Туркменії, Якутії, Білорусії, Осетії, Башкирії, Мордовії та інших національних республік, в багатьох містах Росії, зокрема в театрах Москви й Ленінграда, у Саратові, Ярославлі, Архангельську, Севастополі.

Уривки з п'єси вперше були надруковані в журн. «Трактор» (1932, № 3). Повністю опубліковано в першому номері нового літературно-художнього і критичного журналу «Радянська література» (1933, № 1).

Окремим виданням «Дівчата нашої країни» вийшли 1933 р. у видавництві ЛІМ. 1935 р. виходить друге видання, зредаговане автором для робітничо-колгоспних театрів та самодіяльних колективів. 1936 р. вийшло третє видання п'єси: І. Микитенко. Дівчата нашої країни. Лірична комедія на 4 дії, 13 картин, вид. 3, Х., Держлітвидав, 1936.

Текст подається за виданням 1936 р.

Рукописи п'єси зберігаються в архіві письменника та в ЦДАМЛМ УРСР.

БАСТІЛІЯ БОЖОЇ МАТЕРІ

П'єса написана в 1933 р. Про її створення І. Микитенко згадував у 1936 р.: «Повернувшись до Харкова (на початку 1933 р.— О. М.), я незабаром виїхав до Прилук. Там, у трудовій комуні, що у 18 кілометрах від Прилук, я провів зиму, весну й літо 1933 р. в товаристві колишніх правопорушників, з яких більшовицькі чекісти викували прекрасних людей, молодих будівників соціалізму... Там я писав «Ранок» і п'єсу «Бастілія божої матері».

П'єсу вперше показав 1933 р. Донецький театр (режисер В. В. Василько). Незабаром після цього вона була поставлена харківським Театром Революції (постановка М. С. Терещенка, художнє оформлення А. Г. Петрицького). У Харківському театрі ім. Т. Шевченка (колишній театр «Березіль») п'єсу поставив режисер Л. Ф. Дубовик, оформив спектакль В. Г. Меллер. Роль Чумака тут виконували А. М. Бучма та О. І. Сердюк, Ульки — Н. М. Ужвій. В театрі ім. І. Франка «Бастілія божої матері» йшла в постановці Г. П. Юри, в одеському Театрі Революції — І. Я. Юхименка, в Запорізькому театрі ім. М. Запорожецької — Б. В. Романицького.

Уривок з п'єси вперше опублікувала газ. «Вісті» 10.І. 1934 р. Того ж року в журн. «Червоний шлях» (№ 6) вона була надрукована повністю. У 1935 р. п'єса вийшла окремою книжкою: І. Микитенко. Бастілія божої матері, Х., Держлітвидав, 1935.

В архіві письменника зберігається рукопис п'єси, датований 11.IV—11.X. 1933 р., з багатьма авторськими правками, зробленими восени того ж року після читання п'єси перед колективами театру ім. І. Франка і харківського Театру Революції, а також примірник видання 1935 р. з великою авторською правкою, яку можна віднести до кінця 1935 — початку 1936 р.

Текст п'єси подається за цією останньою авторською редакцією.

СОЛО НА ФЛЕЙТИ

Над цією сатиричною комедією І. Микитенко працював у 1933—1936 рр. Майже одночасно вона побачила світло рампи в лютому 1935 р. в харківському Театрі Революції (постановник М. С. Терещенко) та Запорізькому театрі ім. М. Заньковецької (постановник Б. В. Ромашицький). Трохи згодом п'єсу показали ряд театрів України й Росії, зокрема Московський академічний Малий театр (постановник М. С. Нароков).

У повоспні роки комедію «Соло на флейті» показали глядачам театри Москви, Києва, Кіровограда. Вона перекладена і видана російською, чеською, словацькою і болгарською мовами.

Уперше п'єса була надрукована російською мовою в перекладі П. В. Зянкевича в журн. «Театр и драматургия» (1935, № 4). Тоді ж вона вийшла окремим виданням у Москві: І. Микитенко. Соло на флейте. Комедия в трех действиях. М., ГИХЛ, 1935.

Українською мовою п'єса опублікована в «Літературному журналі» (1936, № 3).

В архіві І. Микитенка зберігається дев'ять редакцій п'єси «Соло на флейті» (первісна назва «Птахи і комахи»). Протягом чотирьох років письменник кілька разів повертався до цього твору, пліфуючи мову і відточуючи сюжет, вводячи нових героїв, знімаючи деякі епізоди, переписуючи по кілька разів кожену сцену. Особливо багато виправлень і доповнень зроблено в останній, дев'ятій редакції.

Текст п'єси подається за цією редакцією, але без малосценічного фінального епізоду.

З М І С Т

ДИКТАТУРА. П'єса на 4 дії	5
КАДРИ (<i>«Світить нам, зорі!»</i>)	
П'єса на 4 дії	79
СПРАВА ЧЕСТІ. П'єса на 4 дії	163
ДІВЧАТА НАШОЇ КРАЇНИ	
Лірична комедія на 4 дії, 13 картин	243
БАСТІЛІЯ БОЖОЇ МАТЕРІ. Драма на 3 дії	329
СОЛО НА ФЛЕЙТІ. Комедія на 3 дії	391
Примітки	474

ИВАН КОНДРАТЬЕВИЧ МИКИТЕНКО
СОЧИНЕНИЯ В ЧЕТЫРЕХ ТОМАХ

ТОМ 3

ПЬЕСЫ

Составитель *Олег Иванович Микитенко*

Титульный редактор *А. Ф. Коломиец*

Киев, издательство художественной
литературы «Дніпро», 1983

(На украинском языке)

Редактор *С. А. Захарова*

Художник *Ю. В. Бондаренко*

Художий редактор *І. М. Гаврилюк*

Технічний редактор *Л. І. Ільченко*

Коректори *Г. П. Єрьоменко,*

А. В. Кудрявцева

Информ. бланк № 1968

Здано до складання 24.02.82.

Підписано до друку 17.12.82. БФ 46422.

Формат 84×108¹/₃₂. Папір друкарський № 1.

Гарнітура звичайна нова. Друк високий.

Ум. друк. арк. 25,2. Ум. фарб. підб. 25,2.

Обл.-вид. арк. 25,363. Тираж 65 000.

Зам. № 985. Ціна 3 крб. 70 к.

Видавництво художньої

літератури «Дніпро».

252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

З матриць Головного підприємства

«Поліграфкнига»

на Київській книжковій фабриці.

252054, Київ, вул. Воровського, 24.

Микитенко І. К.

М59 Твори: В 4-х т. Т. 3: П'єси /Упоряд. О. І. Микитенко.— К. : Дніпро, 1983.— 479 с.

У томі вміщено п'єси «Диктатура», «Кадри», «Дівчата нашої країни» та ін., в яких письменник показує глибокі зрушення, що їх принесла Жовтнева революція в місто й на село, становлення нової людини, покликаної будувати соціалістичне суспільство.

М $\frac{70600-064}{M205(04)-83}$ передплатне. 4702590200

У2

